

**ACTA HUMANITARICA
UNIVERSITATIS SAULENSIS**

Mokslo darbai. T. 26 (2019)

ISSN 1822-7309

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

ACTA HUMANITARICA
UNIVERSITATIS SAULENSIS

Mokslo darbai. T. 26 (2019)

Regionas: istorija, kultūra, kalba
The Region: History, Culture, Language

acta
HUMANITARICA
UNIVERSITATIS SAULENSIS

Šiauliai, 2020

Vyriausiasis redaktorius

Editor-in-Chief

Prof. dr. Bronius Maskuliūnas (filologija / philology), Šiaulių universitetas

Redkolegija

Editorial Board:

Doc. dr. Vigmantas Butkus (filologija / philology),
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. dr. Zenonas Butkus (istorija / history), Vilniaus universitetas

Prof. dr. Patrick Chura (filologija / philology), University of Akron

Dr. Anton Hruboň (istorija / history), Matej Bel University

Prof. dr. Chiharu Inaba (komunikacija / communication), Meijo University

Prof. dr. Aleksandrs Ivanovs (istorija / history), Daugavpils Universitāte

Doc. dr. Dalia Jakaitė (filologija / philology), Šiaulių universitetas

Prof. dr. Gražina Kazlauskienė (etnologija / ethnology),

Vytauto Didžiojo universitetas

Prof. dr. Mihaela Koletnik (filologija / philology), Univerza v Mariboru

Doc. dr. Regina Kvašytė (filologija / philology), Šiaulių universitetas

Prof. dr. Rūta Muktupāvela (kultūros studijos / culture studies),

Latvijas Kultūras akadēmija

Prof. habil. dr. Emilija Ogar (komunikacija / communication),

Ukrainian Academy of Printing

Habil. dr. Norbert Ostrowski (filologija / philology),

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Dr. Monika Pokorska-Iwaniuk (filologija / philology),

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Dr. Reda Šatūnienė (etnologija / ethnology), Vilniaus dailės akademija

Prof. habil. dr. Virginija Šlekienė (filologija / philology),

Lietuvos edukologijos universitetas

Doc. dr. Edmundas Trumpa (filologija / philology), Latvijas universitāte

Prof. dr. Rytis Urniežius (menotyra / arts research), Šiaulių universitetas

Prof. habil. dr. Pēteris Vanags (filologija / philology), Stockholms universitet

Prof. habil. dr. Kazimieras Župerka (filologija / philology), Šiaulių universitetas

Sudarė / Compiled by doc. dr. Regina Kvašytė

Leidiniui įteikti straipsniai vertinami dviejų anoniminių recenzentų (redaktorių kolegijos narių ir / ar išorės ekspertų). Jų nuomonėms išsiskyrus, ieškoma trečio recenzento.

The articles submitted to the publication are reviewed by two anonymous peer reviewers (members of the editorial team and/or independent experts). If the opinions of the two reviewers differ, the article will be sent to a third reviewer.

Redaktorių kolegijos adresas:
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
El. p. bronius.maskulionas@su.lt

Address of the Editorial Board:
Šiauliai University
38 P. Višinskio St.
LT-76352 Šiauliai, Lithuania
E-mail: bronius.maskulionas@su.lt

Leidinyi referuojamas tarptautinėse duomenų bazėse *MLA International Bibliography, Index Copernicus ir Humanities Source Ultimate (EBSCO) / The publication reviewed in the international databases *MLA International Bibliography, Index Copernicus and Humanities Source Ultimate (EBSCO)*.*

Pratarmė / Preface

Šiaulių universiteto (ŠU) humanitarų plėtojama mokslinė veikla išsiskiria stipriomis ilgametėmis tradicijomis, prie kurių puoselėjimo prisideda ir kasmetinės tarptautinės tarpdisciplininės mokslinės konferencijos „Regionas: istorija, kultūra, kalba“ rengimas. Pirmąjį tokios tematikos mokslo renginį surengė 2012 metais kaip Humanitarinio fakulteto padalinys – Šiaurės Lietuvos tyrimų centras, nuo 2015 metų – jau kaip Mokslo instituto Humanitarinių tyrimų centras, aštuntąją konferenciją (2019 metų kovo 22–23 d.) humanitarinių sričių mokslininkai rengė jau kaip ŠU Regionų plėtros instituto darbuotojai. Atsiliepiant į Lietuvos gyvenimo aktualijas, ši konferencija buvo skirta ir Pasaulio lietuvių metams, ir Žemaitijos metams, kokiais Lietuvoje buvo paskelbti 2019 metai.

Konferencijos darbas buvo organizuotas dviejuose plenariniuose ir keturiuose sekcijų posėdžiuose. Jau trečius metus pirmasis plenarinis posėdis vyko kartu su tarptautiniu Tyrėjų kompetencijų tinklu RENET (angl. *The Researchers' Competence Network*), kuris veikia ŠU nuo 2015 m. pabaigos ir sieja beveik 50 skirtingų institucijų atstovus iš 24 pasaulio šalių, todėl pranešimai būna skaitomi anglų kalba. Pranešėjai iš Latvijos, Kroatijos ir Lietuvos pristatė skirtingų sričių – etnografijos, kultūrologijos, antropologijos, muzikologijos – pranešimus. Daugumoje baigiamojo plenarinio posėdžio pranešimų buvo nagrinėjami Lietuvos ir Latvijos ryšiai, Lietuvos ir lietuvių kalbos reiškiniai. Iš viso dviejų dienų konferencijos programą sudarė 43 pranešimai, o jų autoriai atstovavo aštuonioms Lietuvos mokslo institucijoms (perskaitytas 21 pranešimas) ir penkiems užsienio šalių universitetams bei tyrimų institutams: 16 iš įvairių Latvijos institucijų (Daugpilio universitetas, Latvijos etnografinis muziejus po atviru dangumi, Latvijos karo muziejus, Latvijos universitetas bei jo institutai – Latvių kalbos institutas ir Latvijos istorijos institutas, Rėzeknės technologijų akademija), 4 iš Kroatijos (Zagrebo universitetas ir Kroatijos mokslų ir menų akademija) ir po vieną iš Baltarusijos, Rusijos ir Pakistano.

Aštuntojoje konferencijoje „Regionas: istorija, kultūra, kalba“ perskaitytų pranešimų pagrindu parengti straipsniai skelbiami tęstinio mokslo leidinio „Acta humanitarica universitatis Saulensis“ dvidešimt šeštajame tome. Šis mokslinių straipsnių rinkinys – tai išliekamąją vertę turintis konferencijos rezultatas ir dar vienas regioną tyrinėjančių humanitarinių sričių mokslininkų žingsnis tarpdiscipliniškumo kryptimi. Šįkart tomą papildė ir keli ne šioje konferencijoje perskaitytų pranešimų pagrindu parengti straipsniai.

Mokslinių straipsnių rinkinys tradiciškai atspindi konferencijos sekcijose nagrinėjamas kryptis. Šiame tome straipsniai suskirstyti beveik po lygiai į tris skyrius: „Regionas istorijoje“ (6), „Regionas kalboje ir literatūroje“ (7) ir „Regionas kultūroje“ (5). Kadangi konferencija tarptautinė, tai matyti ir rinkinyje – paskelbti visomis trimis darbo kalbomis (lietuvių, anglų ir rusų) parengti keturių šalių autorių straipsniai: devyni iš Lietuvos, septyni iš Latvijos ir po vieną iš Baltarusijos bei Kroatijos.

Skyriuje „Regionas istorijoje“ paskelbti penki latvių istorikų, atstovaujančių keturioms Latvijos mokslo ir švietimo institucijoms, ir vienas baltarusių istorikės straipsnis. *Alesia Korsak* (*Olesia Korsak*; Polocko universitetas) straipsnyje „Уроженцы Литвы, погибшие в 1944–1945 гг. и захороненные на территории

Полоцка“, remdamasi Rusijos Federacijos gynybos ministerijos centrinio archyvo ir kt. duomenimis, nagrinėja iš Lietuvos kilusių karių palaidojimus kalbamuoju laikotarpiu masinėse civilių kapavietėse Polocko teritorijoje, aptaria sunkumus identifikuojant asmenų vardus. Uldis Krēslinis (*Uldis Krēslis*; Latvijos universiteto Latvijos istorijos institutas) straipsnyje „Regional factor in transnational relations: the experience of Latvia and Lithuania in the 1920-ties“, nepretenduodamas į išsamų Latvijos ir Lietuvos santykių tyrimą, sutelkia dėmesį į mažiau žinomus XX a. pradžios tarpvalstybinių Latvijos ir Lietuvos santykių aspektus, atspindinčius kaimyninių šalių ryšių daugiabriauniškumą, universalumą ir tam tikrą nenuoseklumą. Paskelbti du Daugpilio universiteto doktorantės Ivetos Krylovos (*Iveta Krilova*) straipsniai (vienas iš jų parengtas pagal septintojoje regiono konferencijoje, vykusioje 2018 metais, perskaitytą pranešimą): „«Кто не работает, тот не ест». Тунеядство и тунеядки в советском обществе: по материалам Даугавпилсской городской прокуратуры и городской прессы (1953–1964)“ ir „Маргинальные женщины и насилие: преступницы или жертвы в советском обществе? По материалам Даугавпилсской городской прессы (1953–1964)“. Abu jie skirti moterų nusikalstamumui aptarti. Pirmajame straipsnyje Daugpilio miesto pavyzdžiu nagrinėjamas „Chruščiovo atšilimo“ (1953–1954) laikotarpiu sovietų visuomenėje gyvavęs moterų parazitizmas. Tyrimo pagrindas yra Latvijos nacionalinio archyvo Daugpilio regioninio valstybės archyvo medžiaga, publikacijos vietinėje spaudoje. Antrajame straipsnyje daugiausia remiamasi Daugpilio miesto spaudos leidiniais, kuriuose skelbiama informacija apie įvairius moterų nusikaltimus leidžia nustatyti ryšį tarp jų amžiaus, kilmės, išsilavinimo lygio, užimtumo, šeiminių bei socialinės padėties ir padarytų nusižengimų. Vladi slava s Malachovskis (*Vladislavs Malahovskis*; Rėzeknės technologijų akademija) straipsnyje „Вопросы льна в Латгалии“ nagrinėja linų augintojų situaciją 1920 m. rytinėje Latvijos dalyje – Latgaloje, kuri buvo pagrindinė linų gamintoja, ir politikų požiūrį į linų augintojus bei jų interesus. Nors linų pluoštas ir sėmenų sėklos buvo labai svarbios eksporto prekės Latvijoje, dėl valstybės monopolijos smulkieji linų augintojai gaudavo tik apie dešimtadalį viso šalies pelno už linų eksportą. Latvijos karybos istorija yra nuolatinė Viesturo Rasnacio (*Viesturs Rasnacis*; Latvijos karo muziejus) domėjimosi sritis. Straipsnyje „The peculiarities of the formation of the Border Guard of the Republic of Latvia: the example of the 4th Daugavpils Border Guard battalion (1991–1997)“ autorius nagrinėja po nepriklausomybės atkūrimo susiklosčiusią situaciją Latvijos Respublikos sienos apsaugos pajėgose. Vertindamas viename iš pirmųjų – Daugpilio pasienio apsaugos batalione – tarnavusių pasieniečių privalumus, išskiria rusų kalbos mokėjimą kaip svarbų veiksnį bendraujant su kontrabandininkais ir nelegaliais migrantais. Vis dėlto konstatuojama, kad daugeliui pasieniečių, ypač iš rusakalbių šeimų, buvo sunku tinkamai vykdyti administracines užduotis, o daugeliui iš jų trūko motyvacijos tarnauti. Bataliono veiklos istorija atspindi tiek Latvijos Respublikos, tiek visų trijų Baltijos valstybių pasienio apsaugos pajėgų raidą.

Skyrių „Regionas kalboje ir literatūroje“, kuriame sujungtos dvi filologijos kryptys, sudaro septyni straipsniai – net šešių autoriai yra lietuvių mokslininkai, o vienas straipsnis parašytas latvių kalbininkės Mildos Danytės (Vytauto Didžiojo universitetas) straipsnis „Fathers of Genius: The Ambiguities of Power in Relations with their Fathers for Three Women Writers, Maria Edgeworth, Elizabeth Barrett Browning and Virginia Woolf“ parengtas pagal 2018 m. gegužės 17 d. ŠU Lietuvių kalbotyros, literatūros ir komunikacijos katedros konferencijoje *Tėvas kultūroje* perskaitytą pranešimą (atskiras tos konferencijos straipsnių rinkinys nebuvo rengiamas, tačiau buvo pagrindo įtraukti jį į regionalistikos

tyrimų imtį). Autorė analizuoja santykių tarp tėvo ir dukters atvejus, kai trims britų rašytojoms – Marijai Edžvort (*Maria Edgeworth*), Elizabetai Baret-Brauning (*Elizabeth Barrett Browning*) ir Virdžinijai Vulf (*Virginia Woolf*) jų tėvų dėka XVIII–XIX a. pavyko tapti savo laikų literatūros žvaigždėmis. Tyrimo eigoje išryškinami panašumai tarp visų trijų tėvų, puoselėjusių savo asmenines ambicijas ir dėl to skatinusių kurti savo dukras, tačiau laikui bėgant grįžusių prie tradicinės sampratos, kad moterys turi susitaikyti su antraeilium statusu šeimoje. Straipsnio „Šiaulių pavietas Povilo Višinskio korespondencijose“ autorė Dalia Jakaitė (Šiaulių universitetas) analizuoja literatūros, kultūros, politikos veikėjo Povilo Višinskio rašytas korespondencijas (reportažus), paskelbtas XIX a. pabaigos – XX a. pradžios spaudoje (*Varpas*, *Ūkininkas* ir kiti leidiniai). Višinskio tekstai leidžia įsitraukti į politinę, visuomeninę, kultūrinę prasmę turiningą ir prieštarinę tuometinio gyvenimo įvykių, reiškinių vertinimą, leidžia geriau pažinti konkrečią vietą ir platesnį jos kontekstą. Reginos Kvašytė (Šiaulių universitetas) straipsnyje „Latvijos ir Lietuvos regionų pavadinimų perteikimas ir vartoseną antrąja baltų kalba“ aptariamas Latvijos kultūrinių ir istorinių (vadinamų etnografiniais ar etniniais) regionų ir panašių Lietuvos regionų pavadinimų perteikimas bei vartoseną lietuvių ir latvių kalbose. Tyrimas atliktas remiantis įvairiais šaltiniais – dvikalbiais žodynais, enciklopedijomis, spauda bei turistams skirtais Lietuvoje ir Latvijoje išleistais leidiniais. Silvija Papatrėlytė-Klovienė (Šiaulių valstybinė kolegija) straipsnyje „*À la guerre comme à la guerre: žvilgsnis į Lietuvos viešąjį karo diskursą*“ lygina žurnalo „Karys“ 1937 ir 2017 metų liepos mėnesių numerių tekstuose aktualizuojamo karo diskurso specifika ir konstatuoja, kad aktualizuotos konceptualiosios metaforos pasirodė esančios universalios, bet skiriasi pasitelkiamų perkeliamųjų požymių įvairovė. Jolanta Vaskelienė (Šiaulių universitetas) straipsnyje „Daiktavardis *kaimas* kalboje“ analizuoja daiktavardžio *kaimas* darybos lizdą, kurį sudaro įvairiuose žodynuose ir duomenynuose rasti 108 šakni *kaim-* turintys dariniai. Tyrimas parodė, kad daugiausia esama 1-osios pakopos darinių, dominuoja daiktavardžiai, o nemaža darinių dalis yra abstraktai, dažniausiai jais įvardijami vieta ir asmenys, be to, darybos lizde yra ne tik įprastų, žodynuose fiksuotų darinių, bet ir naujadarų. Dairios Vėverės (*Daira Vēvere*; Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas) straipsnyje „The Main Phonetic and Morphological Features in the Deep Tamian (Tāmnieki) Subdialects of the Livonianized Dialect Nowadays“ siekiama atskleisti būdingiausių tarminių reiškinių vartoseną dabartinėse lyviškosios tarmės Kuršo giliosiose arba giliosiose tamniekų patarmėse. Išnagrinėta autorės ekspedicijų Šiaurės Kuržemėje metu (2008–2017) surinkta tarminė medžiaga leidžia teigti, kad vidurinės ir vyresniosios kartos vartotojų kalboje vis dar galima išgirsti būdingų fonetinių ir morfologinių ypatybių, nors jos yra gerokai pakitusios. Kazimieras Župerka (Šiaulių universitetas) straipsnyje „*Kaip namie* (sociolingvistinė frazeologizmo interpretacija)“ nagrinėja lyginamąjį frazeologizmą *kaip namie*. Kaip rodo įvairūs kontekstai, kalbos vartotojai ypač būdinga pripažįsta frazeologizme implikuotą reikšmę ‘jauku, saugu’, taip pat matyti, kad šį frazeologizmą ir jam artimus pasakymus kalbėtojai (net ir jaunosios kartos atstovai) sieja su tam tikra vieta (paprastai gimtine), su artimais, savais žmonėmis, su sava (gimtąja) kalba ir pan.

Skyrių „Regionas kultūroje“ sudaro penki įvairių sričių mokslininkų parengti straipsniai: trys lietuvių autorių ir po vieną kroatų bei latvių. Draženko Tomičius (*Draženko Tomić*) ir Vladimiras Legacas (*Vladimir Legac*) (abu iš Zagrebo universiteto) straipsnyje „Ethnological, Teleological and Axiological Components of the Traditional Upbringing in the Early 20th Century in Bosnia and Herzegovina“ nagrinėja ir

lygina dvi knygas: poeto, prozininko ir etnografo Nikolos Buconjičiaus (*Nikola Buconjić*, 1865–1947) parašytą „Katalikų tikėjimo kroatų gyvenimas ir praktika Bosnijoje ir Hercegovinoje“ (Sarajevas, 1908) ir etnografės bei folkloristės Antunos Hangijos (*Antuna Hangi*; 1866–1909) „Musulmonų gyvenimas ir praktika Bosnijoje ir Hercegovinoje“ (Sarajevas, 1907). Knygose buvo apžvelgiami vienos Bosnijos ir Hercegovinos gyventojų dalies vaikų auginimo (auklėjimo) pagrindai, metodikos, teleologija ir aksiologija XX a. pradžioje. *A i j o s J a n s o n ė s* (*Aija Jansone*; Latvijos etnografinis muziejus po atviru dangumi ir Latvijos universiteto Latvijos istorijos institutas) straipsnyje „The Role of Latvian Catholic Church Textiles in Perfecting People’s Aesthetic Values Concept“ analizuojami Latgalos katalikų bažnyčiose naudojami tekstilės gaminiai. Tyrime ypatingas dėmesys kreipiamas į naudojamas medžiagas ir rankdarbių madas ir daroma išvada, kad bažnyčių tekstilės puošnumas skatino valstiečius mokytis naujų amatų, rūpintis drabužių bei interjero dizainu ir kėlė tautos kultūrinį lygį bei suteikė žinių apie meno raidos tendencijas Europoje. *D ž i u l j e t o s M a s k u l i ū n i e n ė s* ir *B r o n i a u s M a s k u l i ū n o* (Šiaulių universitetas) straipsnis „Trečiojo amžiaus universitetas – regiono vyresnio amžiaus žmonių socialinės ir kultūrinės atskirties mažinimo veiksnys“ rinkinyje išryškina dėmesį Šiaulių regionui. Sociokultūriniame kontekste nagrinėjamas Trečiojo amžiaus universitetas kaip šiuolaikinė suaugusiųjų neformaliojo švietimo forma, neabejotinai prisidedanti prie vyresnio amžiaus žmonių gyvenimo kokybės kėlimo, tenkina savišvietos poreikį ir sprendžia socialinės atskirties problemas, taip pat, kaip rodo Šiaulių trečiojo amžiaus universiteto Humanitarinio fakulteto patirties analizė, praturtina regiono socialinę ir kultūrinę gyvenimą. *R e g i m a n t o s S t a n k e v i č i e n ė s* (Lietuvos kultūros tyrimų institutas) straipsnyje „Ispaniškosios Švč. Mergelės Marijos Belaisvių Vaduotojos brolijos Žemaičių vyskupijoje: istorija ir svarba lokalioms pamaldumo tradicijoms“ sukaupiti ir susisteminti duomenys apie Žemaičių vyskupijoje XVIII–XIX a. veikusias Švč. Mergelės Marijos Belaisvių Vaduotojos (lot. *Beatae Maria de Mercede*) brolijas. Šių brolijų Žemaičių vyskupijoje tyrimas papildė žinias apie ispaniškosios pamaldumo kultūros ir meno poveikį šio Lietuvos regiono katalikiškoms tradicijoms. *A u š r a T e l e i š ė* (Lietuvos istorijos institutas) straipsnyje „Lietuvos etnografiniai regionai ir miestas: kultūrinio vientisumo konstravimas“ aiškinasi santykius tarp miesto ir etnografinio regiono. Straipsnyje atkreipiamas dėmesys į etnografinio regiono suvokimą ne tik kaip į kultūrinio vientisumo pasižyminčią teritoriją, bet ir kaip į administracinę funkciją įgijusį teritorinį vienetą, socialinės struktūros požiūriu besiskiriantį nuo kaimo, reprezentuojančio regioninę kultūrą. Socialiniu ir kultūrinio požiūriu nuo kaimo skiriasi ir miestas, kuris gali būti laikomas etnografinio regiono administraciniu centru.

„Acta humanitarica universitatis Saulensis“ dvidešimt šeštasis tomas skirtas humanitarinių mokslų tyrėjams, studentams, visiems, kas domisi tarpdisciplininiais regionalistikos tyrimais.

Doc. dr. Regina Kvašytė

15 I. Regionas istorijoje Region in History

Alesia Korsak

- 16 Уроженцы Литвы, погибшие в 1944 – 1945 гг. и захороненные на территории Полоцка
- 23 Gimę Lietuvoje, mirę 1944–1945 m., palaidoti Polocko teritorijoje (*Santrauka*)
- 23 Those who were Born in Lithuania, Died in 1944-1945 and were Buried in the Territory of Polotsk (*Summary*)

Uldis Krēsliņš

- 25 Regional Factor in Transnational Relations: the Experience of Latvia and Lithuania in the 1920s
- 38 Regioninis tarpvalstybinių santykių veiksnys: XX a. pradžios Latvijos ir Lietuvos patirtis (*Santrauka*)
- 39 Regional Factor in Transnational Relations: the Experience of Latvia and Lithuania in the 1920s (*Summary*)

Iveta Krylova

- 41 «Кто не работает, тот не ест». Тунеядство и тунеядки в советском обществе: по материалам Даугавпилсской городской прокуратуры и городской прессы (1953–1964 гг.)»
- 54 *Verkia duonelė tinginio valgoma. Parazitizmas ir parazitas sovietinėje visuomenėje: Daugpilio prokuratūros ir miesto spaudos (1953–1964 m.) analizės atvejis* (*Santrauka*)
- 55 “Who does not kill hogs will not get black puddings” – Parasitism and Parasite in Soviet Society (based on the materials of the Daugavpils City Prosecutor’s Office and the city press (1953–1964)) (*Summary*)

Iveta Krylova

- 57 Маргинальные женщины и насилие: преступницы или жертвы в советском обществе? По материалам Даугавпилсской городской прессы (1953–1964)
- 68 Marginalios moterys, atskirtis ir prievarta: nusikaltėlės ar aukos sovietinėje visuomenėje? Daugpilio miesto spaudos (1953–1964 m.) analizės atvejis (*Santrauka*)
- 68 Marginal Women, Neglect and Abuse: Criminals or Victims in Soviet Society? A Case Reflected in Daugavpils Press (1953–1964) (*Summary*)

Vladislavs Malahovskis

- 70 Вопрос льна в Латгалии в 20-ых годах 20-го века
- 77 Linų problema Latgaloje 1920 metais (*Santrauka*)
- 77 Flax Issue in Latgale in the 1920s (*Summary*)

Viesturs Rasnacis

- 79 The Peculiarities of the Formation of the Border Guard of the Republic of Latvia: the Example of the 4th Daugavpils Border Guard Battalion (1991–1997)
- 85 Latvijas Republikos sienas apsaugos tarnybos formavimo ypatumai: 4-ojo Daugpilio pasienio apsaugos bataliono pavyzdys (1991–1997) (*Santrauka*)
- 86 The Peculiarities of the Formation of the Border Guard of the Republic of Latvia: the Example of the 4th Daugavpils Border Guard Battalion (1991–1997) (*Summary*)

89 II. Regionas kalboje ir literatūroje **Region in language and literature**

Milda Danytė

- 90 Fathers of Genius: the Ambiguities of Power in Relations with their Fathers for Three Women Writers, Maria Edgeworth, Elizabeth Barrett Browning and Virginia Woolf
- 101 Geniali rašytoja ir tėvas: Maria Edgeworth, Elizabeth Barrett Browning, Virginia Woolf (*Santrauka*)
- 102 Fathers of Genius: the Ambiguities of Power in Relations with their Fathers for Three Women Writers, Maria Edgeworth, Elizabeth Barrett Browning and Virginia Woolf (*Summary*)

Dalia Jakaitė

- 103 Šiaulių pavietas Povilo Višinskio korespondencijose
119 Šiaulių pavietas Povilo Višinskio korespondencijose (*Santrauka*)
120 Šiauliai County in the Correspondence of Povilas Višinskis (*Summary*)

Regina Kvašytė

- 121 Latvijos ir Lietuvos regionų pavadinimai antrąja baltų kalba
136 Latvijos ir Lietuvos regionų pavadinimai antrąja baltų kalba (*Santrauka*)
137 The Names of the Regions of Latvia and Lithuania in the Second Baltic Language (*Summary*)

Silvija Papaurėlytė-Klovienė

- 139 *À la guerre comme à la guerre*: žvilgsnis į Lietuvos viešąjį karo diskursą
149 *À la guerre comme à la guerre*: žvilgsnis į Lietuvos viešąjį karo diskursą (*Santrauka*)
150 *À la guerre comme à la guerre*: a look at Lithuanian Public War Discourse (*Summary*)

Jolanta Vaskelienė

- 152 Daiktavardžio *kaimas* darybos lizdas
170 Daiktavardžio *kaimas* darybos lizdas (*Santrauka*)
171 The Derivational Field of the Noun *kaimas* ('village') (*Summary*)

Daira Vēvere

- 173 The Main Phonetic and Morphological Features in the Deep Tamian (Tāmnieki) Subdialects of the Livonianized Dialect Nowadays
181 Pagrindiniai lyviškosios tarmės giliųjų tamniekų patarmių fonetiniai ir morfoliginiai ypatumai dabartiniiais laikais (*Santrauka*)
182 The Main Phonetic and Morphological Features in the Deep Tamian (Tāmnieki) Subdialects of the Livonianized Dialect Nowadays (*Summary*)

Kazimieras Župerka

- 184 *Kaip namie* (sociolingvistinė frazeologizmo interpretacija)
197 *Kaip namie* (sociolingvistinė frazeologizmo interpretacija) (*Santrauka*)
197 *Kaip namie* (Just like at home): Sociolinguistic Interpretation of the Phraseological Idiom (*Summary*)

III. Regionas kultūroje Region in culture

Draženko Tomić, Vladimir Legac

- 200 Ethnological, Teleological and Axiological Components of the Traditional Upbringing in the Early 20th Century in Bosnia and Herzegovina
- 214 Etnologiniai, teleologiniai ir aksiologiniai tradicinio švietimo komponentai XX a. pradžioje Bosnijoje ir Hercegovinoje (*Santrauka*)
- 215 Ethnological, Teleological and Axiological Components of the Traditional Upbringing in the Early 20th Century in Bosnia and Herzegovina (*Summary*)

Aija Jansone

- 217 The Role of Latvian Catholic Church Textiles in Perfecting People's Aesthetic Values
- 225 Latvijos katalikų bažnyčios tekstilė ir jos vaidmuo formuojant žmonių estetines nuostatas (*Santrauka*)
- 226 The Role of Latvian Catholic Church Textiles in Perfecting People's Aesthetic Values (*Summary*)

Džiuljeta Maskuliūnienė, Bronius Maskuliūnas

- 228 Trečiojo amžiaus universitetas – regiono vyresnio amžiaus žmonių socialinės ir kultūrinės atskirties mažinimo veiksnys
- 237 Trečiojo amžiaus universitetas – regiono vyresnio amžiaus žmonių socialinės ir kultūrinės atskirties mažinimo veiksnys (*Santrauka*)
- 238 Third Century University – a Factor Reducing Social and Cultural Exclusion of the Elderly People in the Region (*Summary*)

Regimanta Stankevičienė

- 240 Ispaniškosios Švč. Mergelės Marijos Belaisvių Vaduotojos brolijos Žemaičių vyskupijoje: istorija ir svarba lokalioms pamaldumo tradicijoms
- 257 Ispaniškosios Švč. Mergelės Marijos Belaisvių Vaduotojos brolijos Žemaičių vyskupijoje: istorija ir svarba lokalioms pamaldumo tradicijoms (*Santrauka*)
- 258 Spanish Confraternities of Our Lady of Mercy, the Redeemer of Captives in the Samogitian Diocese: History and Importance to Local Piety Traditions (*Summary*)

Aušra Teleišė

- 260 Lietuvos etnografiniai regionai ir miestas: kultūrinio vientisumo konstravimas
- 273 Lietuvos etnografiniai regionai ir miestas: kultūrinio vientisumo konstravimas (*Santrauka*)
- 274 Ethnographic Regions of Lithuania and the City: Creating of Cultural Integrity (*Summary*)

276 **Informacija autoriams**

279 **Submission Guidelines**

282 **Информация для авторов**

Regionas istorijoje

Region in History

Уроженцы Литвы, погибшие в 1944 – 1945 гг. и захороненные на территории Полоцка

А л е с я К О Р С А К

Полоцкий государственный университет

Ключевые слова: *воинские захоронения, братская могила, Полоцк, Беларусь, Литва, уроженцы, 3-я запасная стрелковая бригада*

Воинские захоронения Второй мировой войны на территории Беларуси на протяжении всего времени были в центре внимания государственных органов власти и военных структур. В послевоенный период времени их деятельность была сфокусирована изначально на учет и перезахоронение останков из первичных мест погребения в специально выбранные для этого места (как правило, в центре сельского совета или районного центра). 1950–1960-ые гг. характеризуются активным процессом установления памятников на местах перезахоронения с воссозданием почестей погибшим.

В белорусской историографии как советского периода, так и на современном этапе воинские захоронения Второй мировой войны на территории Беларуси не являлись предметом научного исторического дискурса. При этом в 2008 г. вышло совместное издание Национального архива Республики Беларусь и Министерства обороны Республики Беларусь архивных документов и материалов (*Увековечение памяти*, 2008), посвященных вопросам увековечения памяти погибших воинов Красной Армии в период 1941–1945 гг. на территории Беларуси с 1944 г. по 2000-ые гг.

В последнее время актуальным является вопрос исследования воинских захоронений на предмет выборки погибших воинов Красной Армии в период Второй мировой войны по национальному признаку (т.к. в документах национальность не указывалась, то в данном случае место рождения является определяющим). Примером чему является уникальное издание 2019 г. «Воины-армяне в боях за Беларусь (1941 – 1944 гг.)» (*Воины-армяне в боях за Беларусь (1941–1944 гг.)* 2019), которое представляет собой справочное издание с аналитической статьей к нему, где представлены данные на 3429 воинов-армян, погибших и умерших от ран, пропавших без вести и похороненных на территории Беларуси в годы Второй мировой войны.

В Республике Беларусь на протяжении нескольких десятилетий действуют государственные программы по увековечению памяти погибших при за-

щите Отечества (в данном случае территории Беларуси), в ходе реализаций которых происходит верификация данных более 6 тысяч воинских захоронений и мест массового уничтожения мирного населения в годы нацистской оккупации 1941–1944 гг. территории Беларуси. Итогом данных программ Министерством обороны Республики Беларусь были изданы каталоги воинских захоронений (всех войн, которые проходили на белорусской территории, и военных конфликтов, участие в которых принимали белорусы) по областям (*Каталоги воинских захоронений 2012 – 2017*).

Не исключением в этом отношении является и г. Полоцк. Автор данной статьи входит в состав рабочей группы в качестве научного консультанта, сформированной Решением № 2258 от 05.12.2016 г. Полоцкого районного исполнительного комитета. Результатом многолетней работы стала база данных паспортов воинских захоронений с верифицированными личными данными увековеченных имен воинов Красной Армии и жертв военных действий Второй мировой войны, погибших или умерших от ран и полученных на фронте болезней в указанный период времени.

Процесс верификации данных основывался на критическом анализе архивных данных, представленных на электронных платформах ОБД «Мемориал» [доступ к Интернету: <https://obd-memorial.ru/html/>, см. 23-01-2019], Национального архива Республики Беларусь [доступ к Интернету: <http://db.narb.by/>, см. 25-03-2019; доступ к Интернету: <https://partizany.by/>, см. 21-02-2020], а также на архивных материалах Зонального государственного архива в г. Полоцке (ФФ. 686, 1164, 1947, 1950, 1958, 1959, 1961).

Обозначенная выше база данных представляет собой таблицу, в основу которой положено несколько критериев: дата и место рождения, воинское звание и должность, дата и причина выбытия, место первичного и вторичного захоронения, – которые позволяют в полной мере производить аналитические исследования при использовании статистических методов. В данном случае для основы публикации основным критерием выборки как метода статистического анализа является место рождения.

В 1944 г. в боевых действиях на территории Полоцкого района, направленных на освобождение населенных пунктов данного района от нацистской оккупации, принимали участие уроженцы различных территорий Советского государства, в том числе из Литвы. В основном это были части 16-й Литовской стрелковой дивизии Красной Армии, комплектация которой производилась не только призывниками из Литвы, что подтверждается данными о месте их рождения.

Следует отметить, что в ходе исследования выявлено 92 человека, являющихся уроженцами территории Литвы, останки которых захоронены в более чем 15 братских могилах, расположенных в восьми сельских советах Полоцкого района, а также в городах Новополоцк и Полоцк (Карта 1.).

Карта 1. Расположение воинских захоронений на территории Полоцкого района, где увековечены имена уроженцев Литвы (составлена автором на основе паспортов воинских захоронений, расположенных на территории г. Полоцка и Полоцкого района)

Из числа уроженцев Литвы, захороненных на территории г. Полоцка, выявлено общим количеством 31 человек, из них 30 человек числятся на Громовском кладбище (БМ № 4251) и 1 человек – на Фатыновском кладбище (БМ № 4252).

В отличие от погибших и захороненных на территории Полоцкого района уроженцев Литвы в воинских захоронениях г. Полоцка увековечены войны 3-й запасной стрелковой бригады (далее – 3 зсб) Среднеазиатского военного округа, части которой не принимали участие в военных действиях Второй мировой войны. Это подтверждает и тот факт, что все погребённые умерли в ходе полученных во время войны болезней.

Следует отметить, что среднеазиатский военный округ был образован 4 июня 1926 г. на территории Узбекской и Туркменской ССР, Таджикской, Киргизской и Казахской АССР путём преобразования Туркестанского фронта как оперативно-стратегическое территориальное объединение Вооружённых Сил СССР [доступ к Интернету: <<http://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/dictionary/details.htm>>, см. 25-03-2019]. Расформирован в ходе реорганизации

военных округов 9 июля 1945 г. (*Русский архив* 1997, 385). На территории данного округа во время Второй мировой войны шло формирование военных частей, которые впоследствии отправлялись в действующие армии. Так, после освобождения г. Полоцка 7 июля 1944 г. интересующая нас военная часть – 3-я запасная стрелковая бригада – дислоцировалась в черте города, где и была расформирована в декабре 1945 г. Она состояла из 39-го, 44-го и 367-го запасных стрелковых полков.

Далее обратимся непосредственно к предмету нашего исследования.

Все умершие от ран уроженцы Литвы находились на период болезней и ранений в военном госпитале № 431, история которого неразрывно связана с г. Полоцком. Военный госпиталь начал свою деятельность на территории города в 1920-ых гг. 29 июля 1941 г. он развернул свою деятельность в г. Серов на Урале, будучи эвакуированным в начале военных действий Второй мировой войны. 12 октября 1942 г. госпиталь был направлен на Калининский фронт, где в г. Ново-Завидов пробыл до 26 октября 1943 г. 20 ноября 1943 г. с продвижением фронта на запад госпиталь № 431 был переведен в г. Смоленск и вошел в состав 1-го Прибалтийского фронта. Далее, 5 октября 1944 г., госпиталь оказался в г. Вильнюсе для обеспечения частей, ликвидировавших Прибалтийскую группировку немцев, а 22 октября 1944 г. военный госпиталь № 431 окончательно вернулся в г. Полоцк (С о л о в ь е в 2018, 46 – 50).

Свои захоронения госпиталь осуществлял на территории Верхнего замка и Софийской горки, которые в результате процесса «укрупнения» воинских захоронений были перенесены на гражданское кладбище в микрорайон Громы.

Воинское захоронение – братская могила № 4251 – на данном кладбище является одним из самых многочисленных на территории Полоцка на данный момент. Обелиск установлен в 1950 г. – бетонный, оштукатуренный, высота 4 м, в плане 2×3 м., обнесен металлической оградой. Изначально здесь были захоронены воины 47-й и 51-й сд 22-го гв.ск, погибшие при освобождении города в течение двух дней – с 2 по 4 июля 1944 г., а также солдаты, умершие от полученных на фронте ран в госпитале № 2918. Первое перезахоронение на Громовское кладбище было осуществлено согласно решению Исполкома Полоцкого городского совета депутатов за № 1164 от 29 июля 1946 г. В данное братское захоронение в последующем были перенесены останки воинов, первоначально погребённых на территории городской больницы, Софийского Собора и Верхнего замка. Захоронение осуществляли ВГ № 413, затем стал стационарным военным госпиталем в г. Полоцк и ЭГ № 1969 (время дислокации – с 10 июля по 21 октября 1944 г.) и № 3443 (время дислокации – с 1 сентября по 15 октября 1944 г., согласно книге погребений – первой захоронение относится к 23 августа 1944 г.). В данном случае нас интересует первичные места захоронений уроженцев Литвы. Так, похоронными командами ВГ № 431 на Верхнем замке было организовано захоронение, по пред-

варительным подсчётам, 134-х человек в 26 могилах, каждая из которых заполнялась, в зависимости от звания (как правило, высших чинов хоронили в отдельной могиле) и от количества умерших за определённый период времени (как правило, это 1–2 недели), от 1 до 14 человек. Самые крупные из них №№ 9–13 (февраль – март 1945 г.) – от 10 до 14 человек (К о р с а к 2017, 10).

Следует отметить, что ещё в мае, затем в июне 1947 г. городские власти ставили вопрос о подготовке проекта памятника на месте братских могил на территории «Софийской горки» и сметы на его строительство, соответственно перезахоронение не планировалось. Ответственными за это были назначены главный архитектор города тов. Глазунов и госархстройконтроль в лице тов. Стержанова. До этого неоднократно поднимался вопрос о ненадлежащем состоянии могил солдат около Софийского Собора – надмогильные холмики практически сравнялись с землёй, надписи не читаемы, дорожки между могилами не очищены от мусора и т. д. В итоге проблема была решена следующим образом: Исполком Городского Совета депутатов трудящихся и Горком КП(б)Б 29 июня 1950 г. постановили поручить созданной для этого комиссии «в период с 30 июня по 4 июля 1950 г. организовать перезахоронение останков тел погибших воинов с воинского кладбища, расположенного на «Софийской горке», на кладбище, расположенное в районе станции Громы», на новом месте «к 1 августа 1950 г. построить фундаментальный памятник». Что и было выполнено (Ibid., 11).

Таким образом, в 1950 г. на Громовское кладбище были перенесены останки умерших от ран и полученных на фронте болезней солдат Красной Армии с территории «Софийской горки», где в разное время с 1944 по 1946 гг. осуществляли захоронения ЭГ №№ 1969, 3443 и ВГ № 431, общим количеством предположительно 202 человека. Цифры по количеству захороненных в братской могиле на Громовском кладбище солдат варьируются от 568 (из них 521 известных, 47 неизвестных) до 348 человек. По подсчётам имеющихся данных общее количество захороненных – 544 человека (Ibid., 12). Из них 30 человек являются уроженцами территории Литвы.

Далее более подробно рассмотрим данные о месте рождения, первичных местах захоронения, причинах выбытия, месте службы и воинских званиях уроженцев Литвы, чьи имена увековечены на памятниках воинских захоронений.

Итак, **места рождения** захороненных воинов представлены следующим образом: по 1 человеку – Каунасский, Паневежский, Утенский, Шауляйский уезды; по 2 человека – Мариямпольский, Вилкавишкский, Таурагский; 4 человека из Биржайского уезда, 5 человек из Кретингского уезда; больше всего представлен Мажейкяйский уезд – 10 человек; у 2 человек место рождения не конкретизировано – указано «Литва». Таким образом, в основном представлена северо-западная часть Литвы в современных границах.

Что касается первичного места захоронения уроженцев Литвы, то в данном случае из 31 человека 30 человек, как указывалось ранее, были переза-

хоронены с территории Верхнего замка в братскую могилу на Громовском гражданском кладбище.

Исходя из полученных данных **по первичным местам захоронения**, уроженцы Литвы были захоронены в десяти могилах (№№ 8–11, 13–15, 17–18, 24) на территории Верхнего замка в районе Софийского Собора от 1 до 5 человек (всего 29 человек). Рядовой Мицкевичус Бронис Ионас (1925 г. р.) был забран воинами 51 ОВБ для дальнейшего захоронения своей воинской частью с соответствующими почестями. Количество захороненных в одной могиле не зависело от должности и воинского звания (как правило, офицеров хоронили в отдельных могилах), в данном случае – от времени захоронения (по мере наполняемости количества умерших). По дате смерти фиксируется январь – апрель 1945 г., а также по 1 человеку – август и декабрь 1945 г.

Причины убития характерны для военного времени – от ран или от полученных на фронте болезней (так обычно указывалось в документах воинских частей и медицинских учреждений). Следует отметить, что в одном случае в документе зафиксирована причина смерти «умер от ран», но с уточнением диагноза «правосторонняя пневмония после проникающего ранения». В двух случаях – причины выбития не указана, но исходя из общей картины вероятность иного исхода, кроме как по причине болезни, очень низка. В остальных случаях (27 человек) причина смерти – «полученные на фронте болезни». Как правило, это болезни, связанные с легочными заболеваниями (пневмония, туберкулез, плеврит и т. д.), брюшной тиф на втором месте по заболеваемости и причине смерти, а далее следует дистрофия и заболевания сердца.

По воинскому званию все захороненные – рядовые, по воинской должности основная масса – стрелки, 1 человек – пулеметчик, в 10 случаях – не указано.

Таким образом, на территории городской черты Полоцка в двух братских могилах №№ 4251 и 4252 увековечены имена 31 уроженца Литвы, средний возраст которых 27 лет.

При верификации данных основной проблемой является правильность написания фамилии, имени и отчества. В данном случае этот вопрос особенно острый по причине особенностей написания личных данных уроженцев Литвы. Исходя из этого в разных документах написание фамилии, имени и отчества сильно разнятся. Например, в Алфавитной книге умерших военного госпиталя № 431 указан рядовой Нарвийш Антонас, в Книге погребения этого же госпиталя – «Нарвийшас Антонис», а в списках советского периода Полоцкого военного комиссариата – «Норвайшас Антанас». Очевидно, что речь идет об одном и том же человеке (другие данные совпадают). В итоге, рабочей группой, занимающейся верификацией данных воинских захоронений на территории Полоцка и Полоцкого района, при Полоцком РИК было принято решение ориентироваться на правила написания фамилий согласно литовскому языку.

Литература

Архив

- ЗГА в г. Полоцке, 686 ф. – Исполнительный комитет Полоцкого городского совета депутатов трудящихся.
- ЗГА в г. Полоцке, 1164 ф. – Фонд Чернявской С.С. депутата Полоцкого районного Совета депутатов.
- ЗГА в г. Полоцке, 1947 ф. – Исполнительный комитет Полоцкого районного совета депутатов трудящихся.
- ЗГА в г. Полоцке, 1950 ф. – Исполнительный комитет Булавского сельского совета депутатов трудящихся Полоцкого района Витебской области.
- ЗГА в г. Полоцке, 1958 ф. – Исполнительный комитет Юровичского сельского совета депутатов трудящихся Полоцкого района.
- ЗГА в г. Полоцке, 1959 ф. – Верхоченский сельский совету депутатов трудящихся и его исполнительный комитет, д. Верхоченье Полоцкого района Полоцкой области.
- ЗГА в г. Полоцке, 1961 ф. – Махировский сельский совет депутатов трудящихся и его исполнительный комитет, д. Боровуха-1 Полоцкого района Витебской области.
- Военный комиссариат Полоцкого, Россонского районов и города Новополоцка. – Паспорта воинских захоронений №№ 2350, 2353, 2358, 4251, 4252, 4257, 4261, 4262, 4263, 4271, 4274, 4279, 4281, 4282, 4285, 4286, 4287, 4290, 4291, 4295.
- Электронная база данных «Белорусские деревни, сожженные в годы Великой Отечественной войны» доступ в Интернет: <http://db.narb.by/> (дата просмотра: 25.03.2019)
- Обобщенный банк данных «Мемориал» доступ в Интернете: <https://obd-memorial.ru/html/>, (дата просмотра: 23.01.2019)
- Партизаны Беларуси доступ в Интернете: <https://partizany.by/> (дата просмотра: 21.02.2020)

Библиография

- Военный энциклопедический словарь*, Москва: Большая Российская энциклопедия; РИПОЛ КЛАССИК, 2011.
- Воины-армяне в боях за Беларусь (1941–1944 гг.)*, под общ. ред. А. М. Литвина, А. В. Хечояна, Минск: Беларуская навука, 2019.
- Каталог воинских захоронений на территории Беларуси. Витебская область* – Минск, «Рекхауз», 2013.
- Каталог воинских захоронений на территории Беларуси. Гродненская область* – Минск, «Рекхауз», 2015.
- Каталог воинских захоронений на территории Беларуси. Минская область* – Минск: СтройМедиаПроект, 2016.
- Каталог воинских захоронений на территории Беларуси. Могилевская область* – Минск, СтройМедиаПроект, 2017.
- Каталог воинских захоронений на территории Республики Беларусь. Брестская область* – Министерство обороны Республики Беларусь, Минск: Рекхауз, 2012.
- Каталог воинских захоронений на территории Республики Беларусь. Гомельская область* – Министерство обороны Республики Беларусь, Минск: Рекхауз, 2014.
- К о р с а к 2017 – Алеся Корсак, «Увековечение памяти о событиях Великой Оте-

чественной войны на примере братских могил советских солдат, погибших при освобождении города Полоцка в июле 1944 года», *Вестн. Полоцк. гос. ун-а*. Сер. А. Гуманитарные науки, 9, 6 – 15.

Русский архив: Великая Отечественная: Приказы Народного комиссара обороны СССР (1943–1945 гг.). – т. 13(2 – 3), Москва ТЕРРА, 1997.

С о л о в ь е в 2018 – Александр Соловьев, *К истории Полоцкого военного госпиталя № 431: заметки исследователя*, Полоцк: Полоцкое книжное издательство.

Увековечение памяти защитников Отечества и жертв войн в Беларуси, 1941 – 2008 гг. - ред. кол. В.И. Адамушко, Минск: НАРБ, 2008.

Alesia Korsak

Gimę Lietuvoje, mirę 1944–1945 m., palaidoti Polocko teritorijoje

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *karinis laidojimas, masinė kapavietė, Polockas, Baltarusija, Lietuva, vietiniai gyventojai, 3-oji atsargos šaulių brigada.*

Įgyvendinant 1944 m. Polocko puolimo operacijos strateginius ir taktinius planus Polocko teritorijoje, nuo sužeidimų mirė apie du tūkst. Raudonosios armijos kareivių, tarp jų ir Lietuvos gyventojų. 1945 m. Polocke buvo dislokuoti kariniai daliniai, tarp jų ir 3-ioji atsargos šaulių brigada. Apie 30 šios brigados žmonių palaidoti masinėse kapavietėse civilinių kapinių „Gromy“ teritorijoje. Tikrinant užrašus ant antkapių nustatyta šaulių tarnybos vieta, mirties data ir vieta, mirties priežastys, šaulių asmeniniai duomenys – gimimo data ir vieta. Tyrimo metu sunkumų kėlė asmens duomenų rašyba – reikėjo ištaisyti klaidas, suregistruoti tikslus vardus ir pavardes.

Atliekant tyrimą remtasi Rusijos Federacijos gynybos ministerijos centrinio archyvo archyviniais duomenimis, karinio laidojimo istorija (kapų plėtra), pasitelkiama Polocko archyve esanti medžiaga.

Alesia Korsak

Those who were Born in Lithuania, Died in 1944-1945 and were Buried in the Territory of Polotsk

S u m m a r y

Keywords: *military burial, mass grave, Polotsk, Belarus, Lithuania, natives, the 3rd reserve rifle brigade.*

During the implementation of the strategic and tactical plans of the Polotsk offensive operation in 1944 in the territory of Polotsk about 2 thousand soldiers of the Red Army,

including natives of Lithuania, died of wounds. In 1945, military units were stationed in Polotsk for subsequent dispatch to the front, including the 3rd reserve rifle brigade. About 30 people from it are buried in a mass grave in the territory of a civil cemetery “Gromy”. During verification of the inscriptions on gravestones, the place of service, the date and place of death, the reasons, and also personal data – the date and place of birth were defined.

During the research, the difficulty was caused by the choice of the correct spelling of personal data in order to correct the errors and write new names.

The work is based on the archival data of the Central Archive of the Ministry of Defence of the Russian Federation, as well as on the history of military burial (the process of enlargement of graves), as well as the material of the Zonal State Archive in Polotsk is used.

А л е с я К О Р С А К
Кафедра истории и туризма
Полоцкий государственный университет
29 Blokhin Street
211440 Novopolotsk
Vitebsk region
Republic of Belarus
[ale-korsak@yandex.ru]

Straipsnis gautas 2019 m. rugsėjo 18 d., priimta 2020 m. vasario 12 d.
Received 18 September 2019, accepted 12 February 2020.

Regional Factor in Transnational Relations: the Experience of Latvia and Lithuania in the 1920s

Uldis KRĒSLIŅŠ

Institute of Latvian History at the University of Latvia

Keywords: *Latvian-Lithuanian Unity Society, Latvian and Lithuanian Rapprochement Congresses, the Baltic Kingdom, Lithuanian political emigrants.*

In 1919, the close union of three new countries separating from Russia – Latvia, Lithuania and Estonia – seemed self-evident. The necessity and feasibility of such a union was justified both by the economic interests of the new countries and their common historical experience, but first of all, by the aspect of external security: in order to strengthen their independence, each of these countries needed safe borders and allies. The consciousness of this unity was best seen through the efforts of the three new countries pursuing for their international recognition. Also, it was important how the allied powers looked at the issue of their recognition and future as a single whole.

However, at the same time each of the new countries also had their own narrow pragmatic interests that brought serious cracks in their original unity. Latvia's relations with Estonia in 1920 were aggravated by disputes over border demarcation and Valka's affiliation, which was exacerbated by the Latvians' judgments on the policy of the "Estonian occupation regime" in Northern Vidzeme. In turn, in the relations between Latvia and Lithuania in 1920, the biggest stumbling block was the question of Latvia's position in the conflict between Lithuania and Poland. Latvia's decision was complicated due to several considerations, and one of the most important was the recent struggles for freedom: Latvia, whose army with the support of Polish army in January 1920 fought off the Red Army and released Latgale, could not suddenly turn its back to recent ally. Other interested countries did not hesitate to use this uncertainty in the position of Latvia, and one example of this was the German radio news about the Latvian-Polish secret agreement, which refers to the division of Lithuania (*VV* 1920 11 08). In this situation Lithuania was ready to see a hidden subtext in the position of Latvia, and at the moment when a message about transferring Polish-Soviet Russian peace talks to Riga was made at the beginning of September 1920, Lithuania took a radical decision and launched the mass expulsion of Latvian citizens from Lithuania. In response to this on September 7, 1920, Latvian Foreign Minister Zigfrīds Meierovics (1887–

1925) sent a Note to the Lithuanian Foreign Minister, warning about potential Latvian counter-steps (*VV* 1920 09 11). In the absence of a response, on September 10 the Latvian government issued an order which determined that all Lithuanian citizens in Riga and Liepāja must leave Latvia no later than at 12 o'clock at night on September 12 (*VV* 1920 09 10). The further escalation, though, was stopped: on September 10, from the Lithuanian government was received a reply that the expulsion of Latvian citizens is suspended, and on September 11, the Latvian government recalled the expulsion of Lithuanian citizens (*VV* 1920 09 13). The final point was made by the order of the Government of Lithuania on September 15, 1920, that the expelled Latvian citizens can return (*VV* 1920 09 17).

The September 1920 crisis was the lowest point in the relationship between Latvia and Lithuania. However, at the same time, the efforts for rapprochement began. Latvia took the first step by turning to the governments of Lithuania and Poland on September 9 with a proposal to delegate their representatives to Riga for a deal to close the ceasefire (*VV* 1920 09 11 a). At the end of October by another Note the Latvian government confirmed that the relocation of the Latvian army could not be seen as a hostile step towards Lithuania (*VV* 1920 10 25). Lithuania took a step towards rapprochement in November 1920, when the Polish attack threatened the existence of Lithuania, and Latvia's position got principled importance: on November 11, Lucjan Żeligowski (1865–1947) confidants arrived in Riga to try to secure Latvia's neutrality, and on November 13, two Lithuanian delegations – the military-political delegation and the delegation of the Lithuanian Seimas – came to Riga to search for Latvia's support against Żeligowski (*JZ* 1920 11 13).

Also, the conclusion of the military conflict between Lithuania and Poland allowed normalized relations between Latvia and Lithuania. On March 20, 1921, the Latvian-Lithuanian Border Arbitration Court closed its work after a four-month activity, deciding on a border line which took effect on March 31. On May 14, 1921, two Conventions were signed in Riga: Convention between Latvia and Lithuania on the delimitation of the boundaries between the both countries, the rights of border residents and the state of real estate, redistributed by the border line, and the Convention between Latvia and Lithuania on Citizens' Rights. However, the government's decision to recognize Lithuania *de iure* on February 16, 1921 – for the third anniversary of the proclamation of the Lithuanian state – became a special affirmation of friendship in Latvians' judgments, emphasizing that, apart from Soviet Russia, Latvia is the first state which gave full recognition to Lithuania (*VV* 1921 02 17; *JZ* 1921 02 15).¹

The end of the warfare and the agreements that were concluded had laid the foundation for further development of transnational relations, which in the case of Latvia-Lithuania relations, stood out with extremes: the both societies attempted

¹ In fact, Latvia was the third country to recognize Lithuania *de iure*; the first country that did it yet before the Soviet Russia was Germany.

rapprochement alternated with political aggravations. The purpose of this article is to give a general description of the development of relations between Latvia and Lithuania in the 1920s, focusing on three phenomena that very clearly express the different aspects and contradictions of these relations. There are two main research methods used in the study: content analysis and comparative method. It has to be emphasized that the given research is based on the Latvian press materials, therefore, it does not claim a full view from the point of view of both countries, but reflects only the opinion of Latvian political and public circles.

Sources and Literature

The main source used in the research is the periodical and non-periodical publications of Latvia in the 1920s. Among the first to be noted is the official gazette “Valdības Vēstnesis” (“Government Herald”) of the Government of Latvia and the largest Latvian language newspaper “Jaunākās Ziņas” (“Latest News”). An interesting example of a local view was the newspaper “Lietavas Latvis” (“Lithuania’s Lett”), issued in 1925–1926 by the Latvians Union in Lithuania. From it, by the way, we can find out that in the elections of the 3rd Lithuanian Seimas in May 1926, the list of the Latvians Union in Lithuania received in Šiauliai district 1379 votes and in Telšiai district 1094 votes (*LL* 1926).

In the list of non-periodical issues, first of all, there are two official publications: Statute of the Latvian-Lithuanian Unity Society (*B i e d r ī b a s* 1921) and publication dedicated to the 10th Congress of Latvian and Lithuanian Rapprochement (*L i e t u v i ū* 1934). In turn, the efforts of the political unity of Latvians and Lithuanians were more widely discussed in two brochures by Jānis Aleksandrs Liberts. In the brochure “Without Five Minutes Twelve!” which came out in 1923, he discussed the idea of a Latvian-Lithuanian Common-country (*L i b e r t s* 1923), while in the second brochure “The Baltic Kingdom” that was published in 1929, he followed the development of this Common-country idea in the 1920s (*L i b e r t s* 1929).

As a topic of scientific research, the issue of relations between Latvia and Lithuania in the 1920s was given a fairly wide attention. One of the first can be mentioned the article by Ādolfs Klīve about the Latvian aspirations for the creation of the Union of the Baltic States or “Entente Cordiale” published in 1935 in Z. Meierovics’ Memorial book (*K l ī v e* 1935). Characterizing Meierovics’ active work and the demonstration of Latvia’s sympathy for Lithuania, clearly expressed in his speech on 18 February 1921 (*IV* 1921 02 21), the author found that the cause of the failure of a closer political union, at least in part, was in Lithuania’s position. After 1945, a sharp difference in approach appeared in historical studies. In the historiography of Soviet-time Latvia, the relations of the three Baltic States were analysed through the prism of the interests of Western “imperialist” superpowers, especially France and England (*P o č s* 1971). Meanwhile, a fundamental study on Latvia’s foreign policy in 1920–30 was issued by Latvian historian in exile Edgars Andersons, whose work also analyses Lithuanian politics and relations between

Latvia and Lithuania (A n d e r s o n s 1982). In his judgments on Lithuania's policy and position in relations with Latvia, Andersons was harsh, concluded that Estonia was the only ally of Latvia (A n d e r s o n s 1982, 142).

After the restoration of Latvia's and Lithuania's state independence in the early 1990s, a series of studies have been launched devoted both to the development of the Baltic region (J u n d z i s 1998; M a č i u l i s, J ē k a b s o n s 2018) and the interwar relations of both countries. Ēriks Jēkabsons has most often turned to this topic in Latvia, focusing on the relations between the two countries during the struggles for freedom and the life and activities of the Lithuanian community in Latvia in the 1920s–30s (J ē k a b s o n s 2003; 2007). However, on the background of Lithuanian research works (A k m e n y t ė 2008; M a č i u l i s 2011), Latvian researchers are lagging behind both in the assortment of research topics and in the qualitative content of research, as evidenced by the errors in the factual material that could be found in these works.² But the main drawback of the current research works is the lack of a comprehensive view of the relations between Latvia and Lithuania, when at times they are viewed as the closest friends, but at times – almost as enemies. The article aims to show the different facets of these relationships and underline some less known aspects about them.

Latvian and Lithuanian Unity Societies and Latvian and Lithuanian Rapprochement Congresses

Along with the normalization of interstate relations the efforts of the Latvian and Lithuanian society to get closer began, and in 1921 two new organizations were founded in Riga and Kaunas almost simultaneously: in Riga it was a Latvian-Lithuanian Unity Society, which was founded by construction engineer Jānis Rīters (1867–1945) (K a r p s 1967; *VLV* 1946), while in Kaunas it was a Lithuanian-Latvian Unity Society, initiated by Professor Eduardas Volteris (1856–1941) and Emīlija Prūsa (1878–1950) (P a l e c k i s 1936).

The new organizations set as their goal the cultural and economic rapprochement of the two nations (R e i n h o l d s 1921). For this purpose, language courses were opened already in 1921: Lithuanian language course in Latvia and Latvian language course in Lithuania. In 1921, the Lithuanian newspaper “Rygos balsas” (“Riga's Voice”) was issued in Riga, which was edited by Aleksandras Juodvalkis (Juodavalkis) (1883–1961), Vice-President of the Latvian-Lithuanian Unity Society. Also, in 1921 the tradition of organizing social events started, and on November 19, 1921, the Musical Dramatic Evening was held in the Uleya Hall (*L* 1921 11 15).

The new quality for Latvian and Lithuanian rapprochement efforts was given by a very special form of cooperation, and throughout the interwar period in Europe

² Jēkabsons, for example, talks about the Congress of the Latvian-Lithuanian Unity Society held in August 1924 (J ē k a b s o n s 2003, 85), although in reality it was the Latvian-Lithuanian Rapprochement Congress, which took place at the end of July 1924.

it is difficult to find something similar. These were the annual Latvian-Lithuanian Rapprochement Congresses, started in 1924, where politicians, scientists and the general public from both countries focused on different aspects of the relations between the two countries and acquainted with the culture and social life of the counterpart.

The first Latvian-Lithuanian Rapprochement Congress was held on July 25–27, 1924 in Riga. There were 156 representatives from Lithuania: 145 representatives from Kaunas and eleven from Klaipėda at Congress. Among the latter were Jonas Budrys (1889–1964), the highest representative of the Lithuanian government in Klaipėda region, the first president of the directory Erdmons Simonaitis (1888–1969) and the “patriarch” of the Lithuania Minor Martin Jankus (1858–1946) (*JZ* 1924 07 25; *S o l a r s* 1924). The work of the Congress was introduced by a plenary session with a report by Professor Juris Plāķis (1869–1942) on the efforts of the Latvian and Lithuanian rapprochement in the 19th century, followed by a separate work both in the Intellectual Rapprochement Section and the Economic Unify Section. At the end of the congressional work, ten resolutions were adopted, among which one can note the resolution on Intellectual rapprochement, which, by the way, intended to combine the terminology of both nations, instructing a special mixed commission to develop a project. Two resolutions deserve separate attention: the first one pointed out that in the future in the Latvian language the word “lietuvīs” would be used instead of the word “leitīs”,³ while the second – the resolution on Vilnius – stressed that “the old Lithuanian capital city Vilnius, which was abducted by coarse power, must be returned to its legitimate owners” (*IV* 1924 07 30).

The second Latvian-Lithuanian Rapprochement Congress was open in Lithuania’s interim capital Kaunas on June 21, 1925 (*Ž i b e l i s* 1925). Approximately 170 people attended the congress from Latvia, among them Professor Plāķis, Professor Pēteris Šmits (1869–1938), literary historian Teodors Zeiferts (1865–1929). Professor Eduardas Volteris, Chairman of Kaunas’s Board of the Lithuanian-Latvian Unity Society, opened the congress with the address. Among the rapporteurs of the congress, alongside others, was the former Lithuanian Minister of Foreign Affairs Juozas Purickis (1883–1934) and linguist Antanas Salys (1902–1972), who spoke on the topic “Dictionary of Lithuanian Language and Work on it”. Interestingly, there were new topics in congress reports: Marija Andziulyte-Ruginiėne (1896–1973), a doctor of philosophy, reported on the Lithuanian women’s movement, Major Petras Ruseckas (1883–1945) reported on Lithuanian freedom struggles, while lawyer Gustavs Ķempelis (1874–1940) reported on abstinence movement in Latvia. Among the resolutions adopted by the Congress, political issues were the widest place, calling on the governments of both countries to establish an association to protect their independence and to conclude a security treaty between countries.

³ Leitīs – an older Latvian language term with a negative meaning.

The third congress held on June 17, 1926 in Riga, started with the first disagreement. On the opening day of the congress, the Lithuanian journalist Social Democrat Justas Paleckis (1899–1980), congratulating the congress, complained that the right-wing “Latvju Nacionālistu Klubs” (“Latvian Nationalist Club”) with its flag came to meet Lithuanian guests at Riga station too (*L* 1926 06 18), but on the second day of the congress there was a conflict over the vote on a resolution on the suppression of Lithuanian schools in Vilnius area, after which one of the Latvian delegates proposed to adopt the same resolution with regard to Tilsit (Tilžē) area (*JZ* 1926 06 19; *IeMV* 1926).

The next congresses of Latvian and Lithuanian rapprochement (4th Congress on 15–16 July 1927 in Klaipėda, 5th Congress on June 17–18, 1928 in Riga, 6th Congress on June 21–22, 1929 in Kaunas) continued the traditions, sometimes accompanied them by new forms of rapprochement, for example, in 1929, the trip of the Latvian Motorcycle Association to Kaunas was matched to the Congress (*PB* 1929 06 21).

Three aspects can be highlighted when assessing the practical contribution of these congresses. First of all, they undoubtedly contributed to greater trust between the two nations, which at times was particularly important in the face of sharp political controversy. Secondly, they gave another opportunity for Lithuanian society to raise the issue of Vilnius, while for the Latvian society they allowed to express their support for Lithuania’s position on this issue. Thirdly, the congresses of the rapprochement between Latvians and Lithuanians had laid the foundations for a broader approximation, and they were followed by the Latvian-Lithuanian-Estonian Rapprochement Congresses, the first of which came to Riga on June 29, 1935.

The Baltic Kingdom

The most ambitious plan of the Latvian and Lithuanian unity appeared in the form of a very specific idea of the Baltic Kingdom. The very idea of establishing a unified Latvia’s and Lithuania’s state was not new: voiced in the late 19th century (Bērzis 2003, 56), it got a form of political plan in 1917 when a Lithuanian public worker and later in 1919, Lithuania’s first envoy to Latvia Dr. Jonas Šliūpas (1861–1944) via the US envoy in Sweden handed over a Lithuanian-Latvian Memorandum to the President of the United States and in 1918 issued a book “Lietuvių-latvių respublika ir Šiaurės Tautų Sąjunga” (“Lithuanian-Latvian Republic and Union of North Nations”) in Stockholm (*LA* 1963).⁴

⁴ The idea of the Lithuanian-Latvian republic popularized by Šliūpas was also discussed at the Latvians political circles in Moscow (Čermānis 1993, 51) and at the last meeting of the first session of the Latvian Provisional National Council (LPNP) on November 19, 1917, generally evaluating it negatively: Jānis Zālītis (1874–1919), presenting a letter addressed to him by Šliūpas, admitted that there was no clarity in this project, but Pēteris Zālīte (1864–1939) pointed to a Lithuanians’ resolution in Stockholm, where they expressed their readiness to belong to Germany, see: Klīve 1935, pp. 45–46.

At the beginning of the 1920s, the idea of a united state of Latvia and Lithuania sounded again. The main initiator and promoter of this idea was Jānis Aleksandrs Liberts (1888-?). Former soldier, in his own words, in 1918 one of the first volunteers of the Latvian Army, officer of the Staff; he was accused of his actions in 1919, when he was an ally of the Baltische Landeswehr in the struggle against the state of Latvia while serving for the pro-German Government of Andrievs Niedra (1871–1942) (L i b e r t s *PB* 1929). However, with such a burden of the past, Liberts, at the same time, was also the author of sketch of the highest military award in Latvia – the Military Order of Lāčplēsis – established in 1919.

The first public presentation of Liberts on the Latvian and Lithuanian union was a report, read on March 26, 1922 at the annual meeting of the Latvian-Lithuanian Unity Society and published in a separate brochure in 1923. He wrote the motto of the report: Real and systematic creation of national and political neighbourhood of Latvians and Lithuanians – Contemporary Common Categorical Imperative. He promoted the idea of the Balts Common-country with common public administration, the abolition of political borders, a unified army and fleet, common foreign, financial and traffic ministries (L i b e r t s 1923, 22–23).

In 1926, the plan of the Latvian-Lithuanian political union was discussed in the article of Jonas Šliūpas “On the issue of the Latvian-Lithuanian Republic” (Š l i ū p a s 1926). Recalling that he had already put forward a project of Latvian-Lithuanian Republic in 1917, but at that time remained unheard, Šliūpas now put forward the idea of establishing a federal state of Latvia and Lithuania. He saw the justification for a state idea related to economic benefits: the cost of maintaining a double administrative apparatus would disappear, while in the economy Latvia and Lithuania could complement each other. According to his project, the head of the federal state would be the president of the country, elected in turn from Latvians and Lithuanians, and the common parliament would have a similar number of deputies from both nations; the country would have common embassies abroad, common currency, common army and customs, both languages would have the same right in the country.

The idea of a political unity acquired a new content at the end of 1927. As an impulse for it was a new study of the Balts’ household culture (*PB* 1927 10 05), followed by a message about a new idea of a political unity, but already on the basis of the other – monarchistic – principles, denoting it as the Baltic Kingdom (*PS* 1927 11 07). It was planned to unite Latvia, Lithuania and Belarus in the Kingdom, at the same time recognizing that there are still many obstacles to the association with Belarus. Support for this idea was also expressed by the meeting of the Belarusian Rada held in Paris, and Professor Mikola Viaršynin (Микола Вершинин) (1866–1934), the plenipotentiary of the Belarusian Rada, fully agreed with it. The new country would have 22 million inhabitants and would be called the Baltia. As the King it was being intended to invite one of the English princes.

The last principled turn in the plans of the Baltic Kingdom followed in 1929. According to newspaper reports, there was an agreement on the composition of the

Baltia's "throne council" (*PB* 1929 04 05). The greatest support among the throne candidates had Count Folke Bernadotte (1895–1948), the son of the brother of the Swedish King. In turn, the Latvian royalists decided to unite in the organization "The Union of the Changers of the Constitution", which in its program marked the state system of Italy as a model of the political system of the new state (*PB* 1929 04 07).

Evaluating the idea of the Baltic Kingdom, two aspects need to be clearly separated. The idea of the Baltic Common-country itself was attractive enough to return from time to time to public judgments. This once more was reaffirmed by the idea of the Pan-Baltic state that was made public in 1933; according to this intention, Latvia, Lithuania and Estonia would unite in the new state on a republican basis (*T a u t s k a l n s* 1933). But if we talk about the political content of the idea of the Baltic Kingdom, then we have to admit that in the real situation of the 1920s it sounds utopian and even not seriously. Furthermore, it seems that it was an idea which was preached only by one or a few people. However, this idea reflected two really important issues: concerns about the economic and especially the political future of the new countries and the protest against the existing democratic regimes. As it was formulated by one of the supporters of the Baltic Kingdom in 1927: "If democracy goes further along previous path then, the number of people seeking the expression of the sovereignty of the nation in other kind will grow more and more" (*PS* 1927 11 25).

Congress of Lithuanian Political Emigrants in Riga

On November 3, 1927, the Latvian Social Democratic Workers' Party (LSDSP) press organ "Sociāldemokrāts" ("The Social Democrat") published news that "the Congress of Lithuanian Independence and Democratic System Fighters" will be held in Riga on November 5–6, with the participation of Lithuanian political emigrants and representatives of Lithuanian democratic political groups (*S* 1927 11 03). The Congress was organized with the support of the left-wing groups of Latvia, which was evidenced by congratulations from the LSDSP Central Committee, the Central Bureau of Latvia's Trade Unions, the newspaper "Sociāldemokrāts", but with the special ovations was welcomed the congratulation from Bruno Kalniņš (1899–1990), the leader of the Social Democratic Youth Organization "Strādnieku Sports un Sargs" ("Workers' Sports and Watchman") or SSS, who, on behalf of the organization, promised the widest support to their Lithuanian comrades in their struggle (*S* 1927 11 06).

The main initiator and central figure of the congress was Jeronimas Plečkaitis (1887–1963), ex-member of the Social Democratic faction of the Seimas of Lithuania, participant of the Baltic states Socialists Congress on June 19–20, 1926 in Riga, who after Tauragė Revolt (Tauragės sukilimas) on September 9, 1927, escaped from Lithuania. Already on the first day of the congress there was a conflict: the emigrant and poet Kazys Boruta (1905–1965) accused the organizers

of the congress that a large part of the emigrants about this congress was not aware, that it was convened by the way of secret diplomacy, and the Lithuanian socialist-revolutionary-maximalists were not responsible for the decisions of the Congress. However, the scandal followed on the second day of Congress, when Plečkaitis reported on future goals: when speaking about Lithuania's foreign policy, he declared that Lithuania should stop hating politics against its neighbours – Germany, the Soviet Union, without excluding Poland – and a question of Vilnius is not an obstacle for the start of negotiations. Immediately after this proposal, the Social Democrat Pranas Vikonis (1897–1959) spoke with a sharp protest, declaring that Poland influences the decisions of the congress and expressing suspicion about “Judas’ pieces” in the pockets of some members of Congress. After the following vote, the opposition, just as the day before socialists-revolutionaries, left the congress, leaving Plečkaitis and his supporters alone (*JZ* 1927 11 07).

The reports of the Lithuanian press on the congress were critical, also condemning the position of the Latvian government, allowing the organization of such a congress (*JZ* 1927 11 09; *LK* 1927 11 10). Latvian press reviews on Congress were different: right-wing “Latvis” (“Latvian”) originally marked it as “Lithuanian coup-makers Congress” (*L* 1927 11 08), conservative “Latvijas Sargs” (“Latvia’s Guardian”) talked about “Lithuanian adventurers” (*LS* 1927), but in a more complicated situation turned out to be a “Sociāldemokrāts” for whom congressional results led to a sharp change of position. Pointing on the chaotic process of the Congress and evaluating it as a failure, the Social Democrats tried to refute accusations devoted to them and demonstrate their principles at the same time. Therefore, on November 8, “Sociāldemokrāts” formulated the principles of the LSDSP in relations with the activities of Lithuanian emigrants, firstly pointing out that the struggle for the democratic constitution of Lithuania is the task for the Lithuanian people themselves, and LSDSP supports this fight only morally, but particularly interesting was the judgement, that the differences between internal regimes should not be disincentive to the development of the country’s external relations (*S* 1927 11 08).

Nevertheless, the demonstration of principles did not change the fact that some contacts between the Lithuanian emigrant community and the Latvian left circles continued to exist. This was evidenced by a message about two SSS members going to Vilnius in December 1927, where they were promised about 50 thousand Latvian roubles for their participation at “some event”; as soon as this message was made public, the SSS Board decided to exclude both members from the organization (*LK* 1927 12 10).

All these events led to a more determined position of the Latvian government, and in 1928 more active actions of Lithuanian emigrants in Latvia began. At the beginning of 1928, it was announced that Lithuanian emigrants – a teacher Kazimieras Kiela and the member of the Lithuanian Popular Peasants’ Union Vincas Mickus – were arrested in Riga (*S* 1928 02 09; *S* 1928 03 23; K a m p i n i k a s

1928), and at the beginning of July, the press reported sending a fugitive emigrant back to Lithuania (*S* 1928 07 10; *S* 1928 07 11).

However, the sharpest escalation of Lithuanian emigrants' question was followed in 1929 when, at the end of May, the newspapers published news about arresting a 29-year-old Izidorius Misiū-Misiulis, the Lithuanian fugitive, who had killed a policeman during the retention in Lithuania and whose searching was announced by the chief of Kaunas criminal police (*VV* 1929 05 27; *SSS* 1929). Immediately afterwards a discussion followed between the Minister of the Interior and the "Sociāldemokrāts". Characterizing the common situation, the Minister of the Interior admitted that there are about one hundred Lithuanian political emigrants in Latvia, most of whom have found an employment, but some have been involved in Latvia's internal political processes or movement against existing order in Lithuania, and these emigrants will have to be sent out from Latvia (*LK* 1929 05 31). In response, the "Sociāldemokrāts" certainly stated that "asylum should be given to political emigrants" (*S* 1929 05 29). The outcome of the discussion was followed on June 3, when six Lithuanian political emigrants were expelled from Latvia by a decision of the Minister of the Interior (among them were the members of the Lithuanian Social Democratic Party Arkadijus Zakovičius and Albinas Letkauskas) (*JZ* 1929 06 05). The left press of Latvia rated it as a shameful work and explained that the Latvian government wishes to please Lithuania (*S* 1929 06 05). "Jaunākās Ziņas", avoiding direct political evaluation, however, emphasized that "the asylum rights of political emigrants in Latvia cannot be questioned or restricted" (*D i š l e r s* 1929). "Rigasche Rundschau", a German language newspaper in Riga, was also involved in the controversy, claiming that the "Sociāldemokrāts" wants to turn Latvia into another Switzerland, where every political emigrant is guaranteed asylum, but for Latvia it is not acceptable by its international situation (*S* 1929 06 06).

Lithuanian political emigrants' congress in Latvia and subsequent events well illustrate the different interests and contradictions in Latvian-Lithuanian relations. Ambiguous, in this situation, was the position of the Social Democrats – the largest parliamentary group in the Latvian Saeima – that balanced between the slogans of political freedoms and interference in the internal affairs of a neighbouring country. In turn, characterizing the position of the Latvian government on the issue of Lithuanian political emigrants, it can definitely be stated that Latvia chose a stately responsible approach, sacrificing the ideals of human rights and democracy. Whether such a choice was justifiable is a complex and controversial issue, especially since there were also great uncertainties and contradictions in the very existence of the Lithuanian emigrant movement.

Conclusion

As border countries, Latvia and Lithuania were related by objective and self-evident links. However, there was a special feature of this relationship: alongside

the intergovernmental relations at the official government level, there was a wide set of public relations and societal efforts among the two countries. Very special was not only the name chosen for these societal aspirations – the Unity Societies and the Rapprochement Congresses – but also their content, which was not limited to traditional cultural and sporting relations, but also formulated certain political demands. This model of relations between Latvia and Lithuania in the interwar Europe was a unique phenomenon, and there is an explanation of different views on the relations between Latvia and Lithuania: if from the aspect of traditional transnational relations one can agree with Andersons that Estonia was the only ally of Latvia, then from the aspect of these public efforts Latvia undoubtedly had closer relations with Lithuania.

It is more difficult to answer another question that is interesting in the development of this relationship: what considerations and arguments led Latvia to its choice of rapprochement with Lithuania? The reason for asking this question is that it was Latvia that took the first steps and showed more activity in the direction of rapprochement. An explanation can be sought in a number of circumstances. At the beginning of the relationship, in 1919/1920, Latvia's choice to get closer with Lithuania could be at least partially explained as a friendship when others were worse: Estonians' smugness and their separate peace talks with Soviet Russia repelled Latvia. Later, in the first half of the 1920s, we can find a guardian or older brother syndrome in Latvia's position. However, there was also something irrational in this choice of Latvia, which cannot be explained by pragmatic considerations. This irrationalism was most prominent in the idea of the Baltic Kingdom, which was completely foreign to both Latvian history and Latvian perception, but found its supporters in Latvian society. Perhaps this irrationalism – the consciousness of common ethnic and historical roots – was the key to explain Latvia's approach to Lithuania in the 1920s.

Sources and literature

Books

- A k m e n y t ģ 2008 – Vilma Akmenytė, *Latvių, Lietuvos-Latvijos pasienio gyventojų, tapatumo raida 1918-1940*, Daktaro disertacija, Kaunas.
- A n d e r s o n s 1982 – Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920-1940: Ārpolitika, I*, Stockholm: Daugava.
- B ģ r z i ņ š 2003 – Jānis Bērziņš, Latvijas valstiskuma idejas veidošanās (19. gs. otrā puse-20. gs. sākums), In: *Kārlim Ulmanim 125*, Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, pp. 54–68.
- B i e d r ģ b a s 1921 – *Biedrības „Latviešu-Lietaviešu Vienība” Statūti; Draugijos „Latvių-Lietuvių Vienybė” įstatai*, Rīga: K.Narkeviča tipogrāfija.
- Ģ ģ r m a n i s 1993 – Uldis Ģērmanis, *Ceļā uz Latviju: Raksti par mūsu vēsturi*, Rīga: Memento.
- J ģ k a b s o n s 2003 – Ēriks Jēkabsons, *Lietuvieši Latvijā*, Rīga: Elpa.
- J ģ k a b s o n s 2007 – Ēriks Jēkabsons, *Lietuvieši Latvijā*, In: Leo Dribins (ed.) *Mazā-*

- kumtautības Latvijā: Vēsture un tagadne*, Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, pp. 42–66.
- J u n d z i s 1998 – Tālavš Jundzis (ed.), *Baltijas valstis likteņgriežos: Rakstu krājums*, Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija.
- K l ī v e 1935 – Ādolfš Klīve, Z.Meierovics un Baltijas valstu savienība, In: *Z.A.Meierovics: Latvijas pirmā ārlietu ministra darbības atcerei veltīts rakstu krājums*, Rīga: Z.Meierovica piemiņas fonda izdevums, pp. 39– 65.
- L i b e r t s 1923 – Jānis Aleksandrs Liberts, *Bez piecām minūtēm divpadsmit! Pēc Latviešu-Lietaviešu Vienības gadskārtējā sapulcē 1922. gada 26. martā nolasītā referāta*, Rīga: Latviešu-Lietaviešu Vienība.
- L i b e r t s 1929 – Jānis Aleksandrs Liberts, *Baltijas ķēniņvalsts: I*, Rīga: izdevniecība Imantas Gars.
- L i e t u v i ū 1934 – *Lietuvių latvių vienybės X. Kongresas*, Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas.
- M a č i u l i s, J ē k a b s o n s 2018 – Dangiras Mačiulis, Ēriks Jēkabsons, *Lietuviai Latvijos Respublikoje 1918–1940 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- P o č s 1971 – Kārlis Počš, „Sanitārā kordona” valgos: *Baltijas savienības jautājums buržuāziskās Latvijas ārpolitikā 1919.-1925. gadā*, Rīga: Zinātnē.
- T a u t s k a l n s 1933 – J. A. Tautskalns, *Latvijas-Lietuvas-Igaunijas apvienošanās priekšvakarā*, Rīga: Panbaltijas partijas dib. komitejas izdevums.

Articles

- D i š l e r s 1929 – Kārlis Dišlers, Patvēruma tiesības politiskiem emigrantiem, *Jaunākās Ziņas*, 1929 06 05, p. 1.
- IeMV* 1926 – Latvju-lietuvju kongresa rezolūcijas, *Iekšlietu Ministrijas Vēstnesis*, 1926 06 26, p. 3.
- JZ* 1920 11 13 – Divas Lietuvas delegācijas, *Jaunākās Ziņas*, p. 4.
- JZ* 1921 02 15 – Pirmais *de iure* Lietuvai, *Jaunākās Ziņas*, p. 6.
- JZ* 1924 07 25 – Lietuviešu ierašanās, *Jaunākās Ziņas*, pp. 2–3.
- JZ* 1926 06 19 – 3. latvju un lietuvju tuvināšanās kongresa..., *Jaunākās Ziņas*, p. 11.
- JZ* 1927 11 07 – Lietuvas emigrantu kongress Rīgā – poļu-lietuvju izlīgšanas vieta? *Jaunākās Ziņas*, p. 4.
- JZ* 1927 11 09 – Ziņa par emigrantu kongresu Rīgā izsaukusi lielu uztraukumu Lietuvas valdībā, *Jaunākās Ziņas*, p. 7.
- JZ* 1929 06 05 – Izraidīti seši Lietuvas politiskie emigranti, *Jaunākās Ziņas*, p. 6.
- K a m p i n i n k a s 1928 – Kampininkas, Prašau Ī Mano Kampelī, *Draugas*, 1928 03 26, p. 2.
- K a r p s 1967 – A. Karps, Tautu tuvināšanai veltīts mūžš, *Latvija*, 1967 05 06, p. 3.
- L* 1921 11 15 – Latviešu-Lietaviešu Vienība sarīko..., *Latvis*, p. 4.
- L* 1926 06 18 – 3. latvju un lietuviešu tuvināšanās kongresu..., *Latvis*, p. 2.
- L* 1927 11 08 – Izkaušanās Lietuvas pučistu kongresā, *Latvis*, p. 4.
- LA* 1963 – Latvijas-Lietuvas republikas ideja, *Latvija Amerikā*, 1963 12 11, p. 6.
- L i b e r t s *PB* 1929 – Jānis Aleksandrs Liberts, Atklāta vēstule, *Pēdējā Brīdī*, 1929 09 01, p. 9.
- LK* 1927 11 10 – Lietuvas emigrantu kongresa atskaņas, *Latvijas Kareivis*, p. 3.
- LK* 1927 12 10 – Divu SSS biedru izslēgšana sakarā ar viņu līdzdarbību Lietuvas emigrantu organizācijā Viļņā, *Latvijas Kareivis*, p. 4.

- LK 1929 05 31 – Lietuvas emigrantu jautājumā, *Latvijas Kareivis*, p. 3.
- LL 1926 – Vēlēšanu rezultāti, *Lietavas Latvis*, Nr. 5-6, p. 1.
- LS 1927 – Lietuvas avantūristi un mūsu sociālisti, *Latvijas Sargs*, 1927 11 14, p. 1.
- M a ģ i u l i s 2011 – Dangiras Mačiulis, Jonas Šliūpas ir lietuvių-latvių vienybės ideja, *Acta humanitarica Universitatis Saulensis*, Vol. 12, pp. 83–98.
- P a l e c k i s 1936 – Justas Paļeckis, Pie 80 gadu jubilāra prof. Voltera, *Jaunākās Ziņas*, 1936 03 19, p. 10.
- PB 1927 10 05 – Jauni pētījumi par baltu tautu senatni, *Pēdējā Brīdī*, p. 4.
- PB 1929 04 05 – Baltijas rojālisti dibina „troņa padomi”, *Pēdējā Brīdī*, p. 6.
- PB 1929 04 07 – Ko grib panākt Baltijas rojālisti – „Satversmes grozītāju apvienība”? *Pēdējā Brīdī*, p. 8.
- PB 1929 06 21 – Šodien mūsu motociklisti izbrauc uz Lietuvu, *Pēdējā Brīdī*, p. 2.
- PS 1927 11 07 – „Baltijas karaļvalsts” dibinātāji Rīgā, *Pieci Santīmi*, p. 1.
- PS 1927 11 25 – Baltijas karaļvalstij ir dedzīgi aizstāvji, *Pieci Santīmi*, p. 1.
- R e i n h o l d s 1921 – A.Reinholds, „Latviešu Lietaviešu Vienības” biedrība, *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 11, pp. 1187–1188.
- S 1927 11 03 – Lietuvas neatkarības un demokrātiskās iekārtas cīnītāju kongress, *Sociāldemokrāts*, p. 1.
- S 1927 11 06 – Lietuvas neatkarības un demokrātiskās iekārtas cīnītāju kongress, *Sociāldemokrāts*, p. 2.
- S 1927 11 08 – Lietuvas emigrantu kongresa neveiksmes, *Sociāldemokrāts*, p. 2.
- S 1928 02 09 – Vai taisnība? *Sociāldemokrāts*, p. 1.
- S 1928 03 23 – Lietuvas emigrantu vajāšana turpinās, *Sociāldemokrāts*, p. 3.
- S 1928 07 10 – Noziegums pret demokrātiju, *Sociāldemokrāts*, p. 1.
- S 1928 07 11 – Lietuvas varmāku palīgi Latvijā, *Sociāldemokrāts*, p. 1.
- S 1929 05 29 – Patvērums politiskiem emigrantiem jādod! *Sociāldemokrāts*, p. 1.
- S 1929 06 05 – Noziegums pret demokrātiju pastrādāts, *Sociāldemokrāts*, p. 1.
- S 1929 06 06 – Lietuvas fašistu kalpi strādā, *Sociāldemokrāts*, p. 1.
- S o l a r s 1924 – E. Solars, Latvju-lietuvju tuvināšanās kongress, *Jaunā Balss*, 1924 08 02, pp. 3–4.
- SSS 1929 – Latvijas pilsoņi Valdemarasa ķēžu suņū lomā, *Strādnieku Sports un Sargs*, Nr. 4, p. 37.
- Š l i ū p a s 1926 – Jonas Šliūpas, Latvju-leišu republikas jautājumā, *Latvijas Saule*, Nr. 37/38, pp. 411–412.
- VV 1920 09 10 – Paziņojums, *Valdības Vēstnesis*, p. 1.
- VV 1920 09 11 – Latvijas ārlietu ministra nota Lietuvas ārlietu ministram, *Valdības Vēstnesis*, p. 3.
- VV 1920 09 11 a – Latvijas nota Lietuvai un Polijai, *Valdības Vēstnesis*, p. 3.
- VV 1920 09 13 – Paziņojums, *Valdības Vēstnesis*, p. 1.
- VV 1920 09 17 – No Lietuvas izraidītie latvieši var atgriezties, *Valdības Vēstnesis*, p. 2.
- VV 1920 10 25 – Latvijas ārlietu ministra nota Lietuvai, *Valdības Vēstnesis*, p. 2.
- VV 1920 11 08 – Vācu radio melu ziņa, *Valdības Vēstnesis*, p. 2.
- VV 1921 02 17 – Latvijas balva Lietuvai, *Valdības Vēstnesis*, pp. 1–2.
- VV 1921 02 21 – Mūsu atzīšanas gaita, *Valdības Vēstnesis*, pp. 2-3.
- VV 1924 07 30 – Pirmā latvju un lietuvju tuvināšanās kongresā..., *Valdības Vēstnesis*, pp. 1–2.
- VV 1929 05 27 – Meklējamo personu saraksts, *Valdības Vēstnesis*, p. 4.

VLV 1946 – Jāni Rīteri pieminot, *Vircburgas Latviešu Vēstis*, 1946 04 27, p. 2.

Ž i b e l i s 1925 – V.Žibelis, Latvju-lietuvju tuvināšanās kongress Kauņā, *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 7, pp. 70–73.

Uldis Kēslinis

Regioninis tarpvalstybinių santykių veiksnys: XX a. pradžios Latvijos ir Lietuvos patirtis

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *Latvijos ir Lietuvos vienybės bendrija, Latvijos ir Lietuvos santykių suartinimo suvažiavimai, Baltijos Karalystė, Lietuvos politiniai emigrantai.*

1918 m. paskelbta Latvijos Respublika turėjo sausumos sieną su keturiomis valstybėmis. Nors įvairiais istorijos etapais Estija ir Lenkija buvo artimiausios Latvijos sąjungininkės, bet per ilgą laiką susiklostė glaudūs santykiai ir tarp Latvijos bei jos pietinės kaimynės Lietuvos. Šiame straipsnyje nepretenduojama į išsamų Latvijos ir Lietuvos santykių tyrimą, dėmesys sutelkiamas į tam tikrus svarbius aspektus ir kai kurias mažiau žinomas šių santykių detales, atspindinčias jų daugiabriauniškumą, universalumą ir tam tikrą neuoiseklumą.

Didžiausia kliūtis santykiams tarp dviejų Baltijos šalių plėtotis 1920 m. buvo sudėtinga Lietuvos tarptautinė padėtis – ypač jos atviras konfliktas su Lenkija. Nors Latvija, bandydama išsklaidyti Lietuvos įtarimus, 1921 m. vasario mėnesį viena iš pirmųjų pripažino Lietuvą *de iure*, tačiau Lietuvos politiniuose sluoksniuose vis dar buvo juntamas atsargus nepasitikėjimas Latvija. Politinius nesutarimus kompensavo abiejų šalių visuomeninių organizacijų ir draugijų siekiai suartėti. 1921 m. Rygoje ir Kaune įkurtos Latvijos ir Lietuvos bei Lietuvos ir Latvijos vienybės draugijos, siekdamos suartinti abi tautas, organizavo kalbos kursus ir ekskursijas į kaimynines šalis. Ypatinga siekių suartėti raiška, kuriai lygių visoje Europoje tarpukariu sunku rasti, buvo kasmetiniai Latvijos ir Lietuvos santykių suartėjimo suvažiavimai, organizuoti nuo 1924 metų. Jie prisidėjo ne tik prie kultūrinių ir mokslinių ryšių tarp dviejų tautų stiprinimo, bet ir leido išsaugoti abiejų šalių politinės sąjungos idėją. Vis dėlto šiuos siekius temdė politiniai prieštaravimai ir Lietuvos politinių emigrantų veikla Latvijoje. Po 1927 m. lapkričio mėnesį Rygoje vykusio Lietuvos politinių emigrantų kongreso, kuriame išryškėjo politiniai prieštaravimai tarp pačių emigrantų, Latvijos vyriausybė sustiprino priemones Lietuvos emigrantų politinei veiklai apriboti. Šią vyriausybės poziciją smerkė Latvijos socialdemokratai: jie tai vertino kaip Latvijos vyriausybės norą įsiteikti Lietuvai. Tačiau Latvijos vyriausybė pasirinko valstybingumo prioritetą ir paaukojo demokratijos ir žmogaus teisių idealus. Vertinant Latvijos ir Lietuvos santykius 1920 m., kaip pagrindinį šių santykių bruožą reikėtų išskirti tam tikrą dualizmą: jei visuomeninės organizacijos ir bendrijos siekė suartinti abi šalis, tai nepalankiai susiklosčiusios aplinkybės Lietuvos užsienio ir vidaus politikoje trukdė sukurti glaudžią politinę Baltijos šalių sąjungą. Šiame konkrečiame tarpvalstybinių santykių modelyje reikėtų ieškoti skirtingų požiūrių į santykius tarp Latvijos ir Lietuvos tarpukario laikotarpiu: jei tradicinių tarpvalstybinių santykių požiūriu vyriausybės lygmeniu galima sutikti su kai

kurių Latvijos istorikų nuomone, kad Estija yra vienintelė Latvijos sąjungininkė, tai, vertinant visuomenės nuotaikas ir siekius, artimiausi Latvijos santykiai vis dėlto buvo siejami su Lietuva.

Uldis Krēsliņš

Regional Factor in Transnational Relations: the Experience of Latvia and Lithuania in the 1920s

S u m m a r y

Keywords: *Latvian-Lithuanian Unity Society, Latvian and Lithuanian Rapprochement Congresses, the Baltic Kingdom, Lithuanian political emigrants.*

By the end of Latvia's struggle for freedom, the Republic of Latvia, proclaimed in 1918, acquired land border with four countries: and if in separate stages Estonia or Poland became Latvia's closest ally, then in the long term Latvia's closest relation formed with its southern neighbour Lithuania. This article does not claim to be the comprehensive study of Latvian-Lithuanian relations in the 1920s; it focuses on certain important aspects and some less known details of these relations, which reflect their universality, versatility and some inconsistency. The main obstacle in relations between two countries in 1920s was difficult Lithuanian foreign policy situation – especially its open conflict with Poland. In these conditions, Latvia made attempts to dispel Lithuania's suspicion of its intentions, and as an expression of its special friendship on February 1921, it was one of the first to give *de iure* recognition to Lithuania, but the Lithuanian political circles remained cautious about the intentions of Latvia. Political complications in the relations between the two countries were balanced by social aspirations of public organizations and associations to converge and society efforts starting in 1921 with the search for rapprochement. As early as 1921, Latvian-Lithuanian and Lithuanian-Latvian unity societies were established in Riga and Kaunas, which organized language courses and excursions to the neighbouring countries in order to bring both nations closer. The annual Latvian and Lithuanian Rapprochement Congresses held since 1924 were of particular importance: it became with special manifestation of social aspirations of both states, which would be difficult to find in all Europe during the interwar period; they contributed not only to cultural ties between the two nations, but also allowed the idea of a political union of the two countries to be supported in the form of the Baltic Kingdom. However, these aspirations and attempts for rapprochement failed to influence Lithuania's internal policy, and at the end of 1920s the activities of Lithuanian political emigrants in Latvia became a new stumbling block in the relations between the two countries, putting the Latvian government in front of a complicated political choice. After the Congress of Lithuanian's Political Emigrants, held in Riga on November 1927, which revealed the political contradictions of the emigrants themselves, the Latvian government stepped up measures to limit the political activities of Lithuanian emigrants. This government's position was criticized by the Latvian Social Democrats and provoked sharp condemnation of assessing it as the desire to convince the Latvian government to please Lithuania, but the government chose the priority of the

Statehood, sacrificing the ideals of democracy and human rights in this name. This dualism is the main feature that characterized relations between Latvia and Lithuania in the 1920s: if social aspirations, organizations and communities, public efforts tried to bring the two countries closer together, the complication in Lithuania's foreign and internal (domestic) policies hindered the creation of closer political union of Baltic States. In this particular model of interstate relations, one should also look for an explanation of the different views on the relations between Latvia and Lithuania in the interwar period: if from the point of view of traditional interstate relations at the government level, one can agree with the opinion of some Latvian historians that Estonia was the only ally of Latvia, then in terms of public aspirations, Latvia's closest relations were nevertheless associated with Lithuania.

Uldis KRĒSLIŅŠ

Dr.hist., researcher

Department of 20th Century Research

Institute of Latvian History at the University of Latvia

Kalpaka bulvāris 4

LV-1050 Riga, Latvia

[ul.kreslins@sveiks.lv]

Straipsnis gauts 2019 m. rugsėjo 16 d., priimta 2020 m. vasario 12 d.

Received 16 September 2019, accepted 12 February 2020.

«Кто не работает, тот не ест». Тунеядство и тунеядки в советском обществе: по материалам Даугавпилсской городской прокуратуры и городской прессы (1953–1964 гг)»

Iveta KRYLOVA
Даугавпилсский университет

Ключевые слова: *город Даугавпилс, женщина, пресса, Даугавпилсская городская прокуратура, советский период, тунеядство, тунеядка.*

В советский период, называемый «хрущевской оттепелью» (1953–1964), на территории Советской Латвии в советском обществе велась активная борьба против тунеядства как образа жизни личности, без оправдательных причин не работающей на благо советского государства. Борьба против тунеядства как пережитка капитализма и поведения, противоречащего советским законам и нормам морали, закреплённая законодательными актами СССР, также носила ярко выраженный идеологический характер. «Кто не работает, тот не ест!» – так гласил популярный лозунг советского времени, призывающий к борьбе против любого проявления тунеядства как паразитического существования за счёт общества.

12-ая статья Конституции СССР 1936 года гласила: «Труд в СССР является обязанностью и делом чести каждого способного к труду гражданина по принципу: «кто не работает, тот не ест»» (*Конституция СССР 1936*).

Тунеядство в широком смысле – это паразитическое существование за счёт общества. По советскому уголовному праву было наказуемо тунеядство, заключающееся в длительном, более четырех месяцев подряд (или, в общей сложности, в течение года) проживании трудоспособного лица на нетрудовые доходы, с уклонением от общественно полезного труда (статья 209 УК РСФСР) (*БЮС 2003, 956*).

В Латвийской ССР аналогом статьи 209 УК РСФСР была статья 211 Уголовного кодекса Латвийской ССР (*LPSR KK 1961*).

Дефиниции «тунеядства» и его синонима «паразитизма» берут основу в законодательных актах СССР (*УК РСФСР 1960; Указ 1948* и др.), а также в 1951 году вышедшем неопубликованном Указе Верховного Совета СССР

от 23 июля 1951 года «О мерах борьбы с антиобщественными, паразитическими элементами» (*Указ* 1951). Тунеядство – это злостное уклонение от общественной работы, а тунеядец и тунеядка – лица, уклоняющиеся от работы в пользу государства. В Советском Союзе под словом «тунеядство» понималось паразитическое существование лиц за счёт не отдельных граждан, а за счёт всего общества.

Данные понятия прочно закрепились в повседневной жизни и в народной речи, а также обильно использовались в прессе, обозначая не только женщин, которые осознанно жили на иждивении мужа, сожителя или семьи, особенно бездетных, а также спекулянтов, проституток, мошенниц, попрошайек, лиц с алкогольной зависимостью.

Суть статьи 209 Уголовного кодекса РСФСР заключалась в следующем: часть первая предусматривала ответственность за систематическое занятие бродяжничеством или попрошайничеством, а также за ведение в течение длительного времени иного паразитического образа жизни, а часть вторая предусматривала ответственность тех, кто уже был судим по первой части, но продолжает вести паразитический образ своей никчемной жизни. Более того, механизм применения статьи 209 был не так прост. Для того, чтобы человек попал в поле зрения общественности и правоохранительных органов, он должен был не только нигде не работать, но и жить на нетрудовые доходы (проституция, спекуляция и т. п.) и вести аморальный образ жизни. В разъяснениях к статье 209 четко определялось, кого можно считать тунеядцем, а кого нет. Нередко лица, на протяжении длительного времени уклонявшиеся без уважительных причин от общественно полезного труда, в качестве источника средств к существованию используют заработок других членов семьи (родителей, супруга). Если эти лица не заняты ведением домашнего хозяйства [...], они могут быть отнесены к категории тех, кто проживает на нетрудовые доходы (*Слободкин* 1980, 78).

Статьей 209 УК РСФСР была установлена ответственность за три разные формы т. н. «паразитического существования», образующие самостоятельные составы преступления, – занятие бродяжничеством, попрошайничеством, ведение иного паразитического образа жизни (*УК РСФСР* 1960). Под понятие «иного паразитического образа жизни» в течение длительного времени попадали те случаи, когда лицо уклоняется от общественно полезного труда и проживает на нетрудовые доходы более четырёх месяцев подряд или в общей сложности в течение года. И в этой связи ему сделано официальное предостережение о недопустимости такого образа жизни (*Павлов* 1985, 23).

Значит, тунеядкой или паразитом в советском обществе считалась любая женщина, не работающая на пользу государства без уважительных причин, отказавшаяся что-то менять. Это были женщины, начиная от деклассированных женщин с ярко выраженным маргинальным поведением (бродяги, жен-

щины с алкогольной зависимостью, воровки, мошенницы, женщины девиантного сексуального поведения), спекулянтки, подпольных «предпринимателей», до домохозяек по убеждению, живущих для семьи и детей.

В данной статье на примере города Латвийской ССР Даугавпилса раскрыта проблема женского тунеядства в советском и в латвийском обществе периода хрущевской оттепели.

Основой исследования являются материалы дел прокуратуры Даугавпилсского Зонального государственного архива Латвийского Национального архива (далее ДЗГА ЛНА), 875 фонд, описание № 1. (*LNA DZVA*, 875. f., 1.арг.) и публикации в прессе города Даугавпилса – годовые комплекты за 1953–1964 годы печатных изданий горкома и райкома Коммунистической партии Латвии и исполкомов городского и районного совета «Падомью Даугава» (1957–1961) (на латышском языке), а также «Красное Знамя» (на русском (1953–1964) и латышском языках (1953–1957, 1961–1964).

Материалы дел прокуратуры ДЗГА ЛНА (875 фонд, описание 1) содержит 278 дел, в 33-х из них как лица, совершившие преступное деяние, фигурировали 43 женщины. Трое из них - две бродяжки и попрошайки и одна занимавшаяся проституцией, в рамках двух уголовных дел совершали преступные деяния, имеющие признаки тунеядства (*LNA DZVA*, 875. f., 1.арг.). Преимуществом материалов прокуратуры как источников для реконструкции тунеядства как социального явления прошлого и места в нем женщин – тунеядок является глубокое и прямое раскрытие фактов быта данных женщин и социальных причин, подталкивающих их к жизненному образу, который в советское время назывался тунеядством.

А рефлексии Даугавпилсской городской прессы о проблеме женского тунеядства углубляет представление о причинах и проявлениях женского тунеядства в советском обществе, о противостоянии данному феномену советского режима и общества. Городские газеты отражали официальную позицию и мнение структур власти, а также являлись способом контроля и воспитания общества, идеологическим орудием в борьбе против любых проявлений женской маргинальности, не соответствовавших нормам Уголовного кодекса и других нормативных актов Латвийской ССР, а также «Моральному кодексу строителей коммунизма», в качестве моральных норм обобщающему и закрепляющему в 1961-ом году в одном источнике все ранее существовавшие нормы поведения социалистического быта, в том числе и против тунеядства. Чаще всего, проблема женского тунеядства была раскрыта в постоянных рубриках «Из зала суда», «На чистую воду», «На острие пера», «Сорняки» и «За ушко, да на солнышко», которые имели место в каждом номере газеты.

До 1956 года (включительно) в газете «Красное Знамя» не был опубликован ни один материал, раскрывающий проблему правонарушений женщин, в том числе тунеядства: все внимание прессы было направлено на нарушения в производстве и в обслуживающей сфере, игнорируя проблемы поведения

некоторых лиц советского общества. Внимание к тунеядству пресса проявила только начиная с 1957 года, когда в СССР меняются приоритеты и вместе с тем направления борьбы с негативными явлениями в обществе. Автор работы это пояснила бы тем, что в конце 50-ых годов XX века «набирает обороты» хрущевская оттепель, что вызывает более открытое отношение к проблемам социалистического быта: о них заговорила и пресса.

Пресса боролась с любым проявлением женского тунеядства – иногда просто уклонения от низко оплаченной государственной работы. Государству были нужны рабочие руки, поэтому под прицелом прессы попадала почти любая неработающая женщина. Обычно их материально содержал кто-то из членов семьи (муж, родители, бабушки).

В статье «На иждивении ... бабушки» осуждается семья иждивенков, состоящая из матери Ф. П., ее сына и двух ее совершеннолетних дочерей, 27-летней Нины и 20-летней Дресиды; их нисколько не смущает факт, что они содержатся на средства бабушки, о чем девушки открыто заявляют. Никто из них не работает. Все живут на пенсию своей 90-летней бабушки, которая, со слов автора статьи, «сидит в холоде, заброшенная всеми» (Г а л к и н 1962, 4). В статье «Из дневника тунеядки» в первом лице, в форме назидательной, дидактической истории, с 1960-го по 1964 год раскрыта жизнь нигде не работающей молодой женщины Анны Н., также живущей за счет бабушки. Дневник, конечно, писала не сама главная героиня статьи, это интерпретация автора статьи. Девушку посещали общественники, члены бытовой комиссии и дружинники, и только под угрозой передачи дела в прокуратуру, что означало уголовную ответственность, девушка была вынуждена устроиться на завод мото– велоцепей (С о л н ц е в 1964, 4).

По материалам городской прессы, зачастую в тунеядстве обвинялись и домохозяйки. Статус домохозяйки у здоровой, работоспособной женщины советской властью косвенно акцептировался только в одном случае – если у женщины были маленькие дети или много детей (в городской прессе неоднократно упомянуты домохозяйки – «матери – героини»; в данных случаях, ее роль домохозяйки оправдана тем, что она рождает и воспитывает новых членов советского общества). В остальных случаях статус домохозяйки осуждался – домохозяйки не приносили пользы советскому государству и обществу.

Но чаще всего неработающие женщины, в том числе бездетные, были домохозяйками в стандартном понятии и традиционной роли (женщина – хранительница домашнего очага) патриархального общества, а заменить ценностную систему патриархального общества ценностной системой советского общества было не так уж быстро и просто. Тем не менее, домохозяйки в социалистическом обществе были регрессивным, исчезающим явлением – судя по публикациям в городской прессе, их было не так уж много. Большинство советских женщин стремились устроиться на работу, быть незави-

симыми, полезными обществу на равных правах с мужчинами и получить образование.

Хотя бездетные тунеядки осуждались, нигде в прессе не осуждались жены полковников и других высших чинов армейских частей, которые дислоцировались в микрорайоне города Крепости; их социальный статус в советском обществе как у жен освободителей и защитников СССР негласно был высок. Безусловно, такие были, но создание домашнего уюта для армейских лиц считалось делом чести женщины. Тем более, что семьи командиров часто переезжали, что заметно усложняло трудоустройство их жен. А также в прессе не упоминались неработающие жены руководителей парткомов, директоров заводов и других организаций – такие случаи подрывали бы авторитет этих лиц и, вместе с тем, самих структур власти.

В публикациях прессы строго осуждались не только пассивные тунеядки, но и те, чей образ жизни сочетался со злоупотреблением алкоголя и скандалами. Гражданка Д., живущая на улице Второй Товарной, дом 12, которая не работает, пьянствует и забывает о своем материнском долге (Dzimumzīmes 1962, 3); гражданка Н. Б., после посещения буфета устроившая скандал с поножовщиной в квартире у матери и на улице, за что ее приговорили на 15 суток с наказанием физического труда (Дневник милиции 1957, 2); гражданка Лариса Б., бросившая свою маленькую дочь (М и х а й л о в а 1964, 4); скандалистки мать и дочь А. – мать спекулянтка, а дочка – девушка легкого поведения (A v e r b u h a 1959, 3).

В статье с патетическим названием «Они отравляют воздух» осужден целый ряд тунеядок города. Главная героиня статьи – содержательница притона молодая мать Янина В. и ее антисоциальная компания: давно нигде не работающая торговка «Машка – Рыжая» (Марфа С), лишенные родительских прав Галина С. и Полина К., пьющая Леонтина С., воровка и мошенница Октябрина Ц. и ряд воров, спекулянтов и женатых мужчин. Янина не заботится о дочери и даже после неоднократного давления милиции не встала на верный путь трудоустройства. В статье дана детальная характеристика бытовых условий и антисанитарии в квартире Янины, что должно было вызвать отвращение у читателей (M u r a š k o 1960, 4).

Такими женщинами усиленно занимались и правоохранительные органы, но особо усиленно правоохранительные органы города Даугавпилса обращали внимание на женщин с ярко выраженным девиантным сексуальным поведением.

По уголовному делу № 260 прокуратуры ДЗГА ЛНА, в 1959 году была арестована, но из-за нехватки улик оправдана некая Мария М. Ей выдвинули обвинение в тунеядстве, проституции и содержании притона, куда ходили офицеры и солдаты, там же они неоднократно были обворованы, но, чтобы избежать скандалов, влияющих на их служебную карьеру, они отказались писать заявления в милицию. На самом деле, по выводу следователя, цель жен-

щины была проста – родить десять детей и получить статус матери-героини, дающий ей разные материальные блага. Иначе зачем женщине, вступающей в беспорядочные половые связи с мужчинами и живущей за счет мужчин, столько детей, которые явно были помехой? И цель Марии была почти достигнута – детей было девять (*LNA DZVA*, 875. f., 1. apr., 260. l.).

Зачастую тунеядки занимались кражами и мошенничеством. Например, не работающая многодетная мать Феодосия З. за мелкие кражи у выпивших мужчин и мошенничество получила уголовное наказание – лишение свободы сроком на 2 года (*Noziedznieki sodīti* 1957, 4).

Внимание прессы удосужилась женщина цыганской национальности Ольга Л. и ее подруги – завсегдатаи колхозного рынка, промышляющие гада-нием и мошенничеством (*G u k o v s* 1960, 3). Здесь принадлежность к определенной исторически маргинальной этнической группе и маргинальный образ жизни были взаимосвязаны. Поэтому в материалах прессы неоднократно, когда в правонарушениях фигурируют цыгане, акцентируется национальная принадлежность, и данное явление характерно только тогда, когда речь идет о цыганах. В этом – косвенное оправдание советской власти перед обществом в своем бессилии и неспособности изменить традиционный жизненный уклад цыганской нации. Ведь за все время существования Латвийской ССР случаи, когда цыгане работали, были единичны. Загнать их в рамки закона советской власти так и не удалось даже наказаниями.

Во все времена в обществе существовали морально деградированные женщины, занимающиеся бродяжничеством и попрошайничеством, и даже советский режим не мог полностью искоренить данные явления.

В законодательстве СССР попрошайничество рассматривалось как разновидность тунеядства и стремление уклониться от общественно полезного труда, и за него предусматривалась уголовная ответственность (статья 209 Уголовного кодекса РСФСР «Систематическое занятие бродяжничеством или попрошайничеством»): «Систематическое занятие бродяжничеством или попрошайничеством, продолжаемое после повторного предупреждения, сделанного административными органами, – наказывается лишением свободы на срок до двух лет или исправительными работами на срок от шести месяцев до одного года.» (*УК РСФСР* 1960).

Попрошайничество, в совокупности с тунеядством, предусматривало крайнюю маргинализацию женщин. Женщины – бродяги встречались редко, в отличие от мужчин, которые часто упомянуты в прессе. Но, тем не менее, женское бродяжничество имело место. Попрошайничество, в совокупности с мелкими кражами, совершенными бродягами, являлось способом выживания крайне девиантных элементов женского пола с алкогольной зависимостью и богатым криминальным прошлым.

Так, в уголовном деле № 99 прокуратуры ДЗГА ЛНА (1961 год), две бездомные женщины-рецидивистки с сильной алкогольной зависимостью были

уличены в попрошайничестве и в краже постельного белья с чердачного помещения жилого дома, а также в карманных кражах на местном рынке (*LNA DZVA*, 875. f., 1.apr., 99. 1.).

Бродяги и попрошайки иногда попадали и в поле зрения прессы.

Еще одна категория тунеядок – женщины, промышляющие частной торговлей и спекуляцией. Они отличались от остальных групп тунеядок своим трудолюбием и стараниями на благо своей семьи. Но, даже если женщины работали не покладая рук, например, те, кто выращивали овощи, фрукты и домашний скот для рынка, или те, которых называли спекулянтками, общественного одобрения они не получали, потому что были заняты не общественно полезным трудом.

При этом под «общественно полезным трудом» понимался лишь труд в санкционированной государством форме. Самодеятельный и другой труд разрешался только в свободное от «общественно полезного труда» время, иначе он приравнивался к тунеядству. Учёба в государственном учебном заведении считалась достаточным эквивалентом «общественно полезного труда» (П а в л о в 1985, 23).

Историком Д. Блейере отмечено, что на самом деле масса частных торговцев были профессионалами – они производили товары не для собственного потребления, а для рынка, выращивая цветы и ранние овощи в приусадебных участках. Но при этом они должны были суметь доказать свое право весь день находиться на рынке (инвалид, пенсионер, в отпуске, сменная работа), иначе грозили проблемы с законом. Данное явление автор называет «серой экономикой» – государственные структуры терпели ее, но держали под контролем, чтобы «частные предприниматели» не слишком разбогатели. Но все-таки частное предпринимательство в любой форме было угрозой социальной иерархии советского общества, основывавшиеся на систему его ценностей, и угрозой для государственной монополии в экономике (В л е i e г е 2012, 126).

Советская пресса являлась идеологическим орудием, формировавшим негативное представление о лицах, которые вели частный бизнес, в частности – выращивание сельскохозяйственных продуктов для продажи. Так, в фельетоне «Домовладыки» упомянута «хозяйка гостиницы» (съёмных квартир), «раба божья» – вдова старообрядческого попа, Ефросиния Н., а также ее дочь Анна и внучка Лилия (живущие на иждивении у матери). У семьи «в саду, за железными воротами, (...) высится модернизированная оранжерея длиной в 16 метров, а в ней свыше 80 метров железных труб и отопительный «титан». Змеями вьются шланги для полива огорода, обильно оснащённых парниками. Тут тебе и рассада, и огурчики, и помидорчики. Любит «праведница» и скотинку. Хлебом со своего стола борова откармливала. Только не оценили этой любви, не оценили» (К у д р я ш о в а 1963, 4). Статью украшает фото фасада дома. Вопрос – откуда автор знал, как устроена теплица внутри и чем хозяйка кормит борову, если она могла сфотографировать дом только снаружи,

и не является ли объем частного производства плодом авторской фантазии? Зато в статье создан желаемый результат – негативный образ лицемерной религиозной личности с хулиганскими наклонностями, матери семейства ту-неядцев, разбогатевшей за счет простых граждан. Образ «домовладыки» подчеркивает ее религиозность – в начале 1960-ых в СССР обострялась борьба против религии и верующих; особенно жестко она велась против священников и членов их семьи, что в статье удачно переплелось в создании крайне негативных образов трех верующих тунеядок.

В еще одном фельетоне с аналогичным названием описана семья В., владельцы дорогой машины марки «Волга», построившей дом с гаражом, который сдавался, а доходы позволяли жене Агафье не работать (К у д р я ш о в а 1963а, 3). А в статье «Общество против погони за легкой жизнью» (репортаж с собрания жильцов 3-го и 5-го домоуправления) сказано: законопроект об усилении борьбы против паразитов общества, о котором жильцам рассказал парторг товарищ Шаршун, предусматривает ограничение прав тех, кто нигде не работают, но пользуются благами общества. Были осуждены не только тунеядцы «в классическом понятии», но и те, которые в течение последних пяти лет самовольно оставили колхозы, чтобы заселиться в Даугавпилсе, проживая в частном секторе и нигде не работая, зато с усердием работают в своем хозяйстве и занимаются спекуляцией. Также осуждены те, которые в магазинах или у колхозников скупают сельскохозяйственные продукты и потом спекулируют ими (К р ū k l i s 1957, 2) Сельское население, угнетенное в колхозах тяжелым бытом и трудом, использовала любую возможность переселиться в город. А на практике сделать это, не имея паспортов, а значит, и городской прописки, что, в свою очередь, являлось залогом официального трудоустройства в городе, было крайне непросто. Эти люди просто бежали, заселяясь в частных домах, подальше от зоркого взгляда государственных структур, а чтобы не умереть от голода, подрабатывали, как могли.

Жестко городская пресса боролась с женщинами – официально неработающими спекулянтками. Под прицелом прессы попала тунеядка и спекулянтка приправами Надежда Б. и перекупщица кур В. (М а j o r o v a 1961, 4). А также прославилась «подпольный предприниматель» Зинаида Л., производящая в домашних условиях, с точки зрения автора, предметы плохого вкуса – гипсовые и глиняные фигурки для продажи на рынке (а разве то, что создано вне официального производства, могло быть знаком хорошего вкуса?) (К у d r j a š o v a 1960, 3); жена и муж С. – нелегальное производство и продажа модной обуви (К i r i l o v s, P e t r o v s 1961, 2) и многие другие. Теме женского тунеядства в совокупности со спекуляцией городская пресса посвящала много внимания.

Но, по любому, в законодательном уровне, подпольное «частное предпринимательство» и спекуляция, вне зависимости от мотивов данных активных женщин и социальных и экономических причин, были прямым путем к мар-

гинализации женщины. Женщина, занимающаяся куплей – продажей, или торгующая на рынке с целью получения материальных благ для своей семьи, не могла быть уважаемым членом советского общества.

Советская власть активно боролась с женским тунеядством, хотя далеко не всегда дело доходило до суда (о чем говорит наличие только двух уголовных дел в материалах городской прокуратуры; судя по публикациям в прессе, тунеядок в городе было намного больше).

Лиц, ведущих паразитический образ жизни (при отсутствии в их действиях признаков бродяжничества или попрошайничества), необходимо приглашать в органы внутренних дел для официального предостережения о недопустимости паразитического существования. Участковый обязан был предупредить тунеядку о ее обязанности устроиться на работу в месячный срок. Тунеядцам следует разъяснять, что в месячный срок они должны по своему усмотрению избрать место работы и трудоустроиться, а соответствующая помощь в трудоустройстве им может быть оказана исполкомом местного Совета народных депутатов. Если по истечении месячного срока такие лица не трудоустроились без уважительных причин, они могут быть привлечены к уголовной ответственности. Исполкомы местных Советов народных депутатов обязаны обеспечивать трудоустройство лиц, не занятых общественно полезным трудом, с учетом имеющейся у них специальности не позднее 15-дневного срока со дня обращения за содействием в трудоустройстве. Предписания исполкомов местных Советов о трудоустройстве таких лиц обязательны для руководства предприятий, учреждений, организаций (С л о б о д к и н 1980, 80).

Н. С. Хрущев считал, что условием эффективной борьбы с преступностью в советском обществе будет являться привлечение широкой общественности к поддержанию правопорядка (Б о г д а н о в 2011, 25). В его речах звучало следующее: «Совместно с партийными и комсомольскими организациями профсоюзные организации призваны обратить особое внимание на необходимость искоренения таких чуждых социалистическому обществу явлений, как хулиганство, пьянство, взяточничество, спекуляция, и других отвратительных пережитков прошлого» (КПСС 1959). Поэтому большую роль играла и разъяснительно – воспитательная работа разных общественных организаций – уже упомянутых дружинников, членов бытовой комиссии, участковых и других сотрудников милиции. А также общественность должна была помочь тунеядке с трудоустройством по той специальности, которой она владела, обязательно вовлекая в трудоустройство таких лиц, как руководство учреждений.

4 мая 1961 года на основании статьи 12 Конституции Президиумом Верховного Совета РСФСР был принят указ «Об усилении борьбы с лицами (бездельниками, тунеядцами, паразитами), уклоняющимися от общественно-полезного труда и ведущими антиобщественный паразитический образ

жизни», который гласил: «Установить, что совершеннолетние, трудоспособные граждане, не желающие выполнять важнейшую конституционную обязанность – честно трудиться по своим способностям, уклоняющиеся от общественно полезного труда, извлекающие нетрудовые доходы от эксплуатации земельных участков, автомашин, жилой площади или совершающие иные антиобщественные поступки, позволяющие им вести паразитический образ жизни, подвергаются по постановлению районного (городского) народного суда выселению в специально отведенные местности на срок от двух до пяти лет с конфискацией имущества, нажитого нетрудовым путём, и обязательным привлечением к труду по месту поселения. Этим же мерам воздействия, назначаемым как по постановлению районного (городского) народного суда, так и по общественному приговору, вынесенному коллективами трудящихся по предприятиям, цехам, учреждениям, организациям, колхозам и колхозным бригадам, подвергаются также лица, устраивающиеся на работу на предприятия, в государственные и общественные учреждения или состоящие членами колхозов лишь для видимости, которые, пользуясь льготами и преимуществами рабочих, колхозников и служащих, в действительности подрывают дисциплину труда, занимаются частной предпринимательской деятельностью, живут на средства, добытые нетрудовым путём, или совершают иные антиобщественные поступки, позволяющие им вести паразитический образ жизни. Постановление районного (городского) народного суда или общественный приговор о выселении выносятся после того, когда лицо, ведущее паразитический образ жизни, несмотря на предупреждение общественных организаций или государственных органов, в установленный ими срок не встало на путь честной трудовой жизни» (У к а з 1961).

Иногда наказание тунеядок заключалось в предупреждении и в общественном выговоре, как это было сделано с жительницей 4-го домоуправления Б., которая потеряла работу в буфете из-за пристрастия к алкоголю и не заботилась о своем ребенке. Женщина была направлена на принудительное лечение от алкоголизма и предупреждена о возможном выселении из Даугавпилса в случае продолжения антисоциального образа жизни (T j u r i n s 1961, 4).

Женщины за тунеядство подверглись не только административной и уголовной ответственности, но и ограничению прав проживания в крупных городах. Но на практике в рассматриваемый период времени репрессии органов власти применялись к натуральным тунеядкам, не только живущим на чужом иждивении, ведущим аморальный образ жизни.

По Указу Президиума ВС СССР от 2 июня 1948 года «О выселении в отдаленные районы лиц, злостно уклоняющихся от трудовой деятельности в сельском хозяйстве и ведущих антиобщественный паразитический образ жизни», общим собраниям жителей было предоставлено право выносить общественные приговоры о выселении лиц, «которые упорно не желают честно трудиться, ведут антиобщественный образ жизни, подрывают трудовую

дисциплину и угрожают благосостоянию и безопасности жителей» (Ук а з 1948). Данная статья дала возможность быстро избавиться от деклассированных женщин.

В 60-ые годы в СССР, в том числе и в Латвии, самое популярное мероприятие за асоциальный образ жизни было отправка провинившихся на принудительную работу в сельское хозяйство (В l e i e r e 2012, 83). Одинаково популярное было выселение за «101 километр». Этот прием членами советского общества использовался в более тяжелых случаях, когда тунеядки своим антисоциальным образом жизни порядком всем надоедали.

«101 километр» – неофициальное название ограничения прав в СССР – запрет поселения для судимых и, с точки зрения советских общественных норм морали, нежелательных для общества, маргинальных категорий лиц. Данное ограничение предусматривало запрет поселения ближе чем 100 километров от столиц советских республик и стратегически важных городов. Запрет не давал возможности получить прописку и поселиться на данных территориях. Во время хрущевской оттепели данный запрет применялся для разного рода тунеядцев. Цель ограничения – изоляция нежелательных элементов от общества (101 kilometers 2011, 4). Данное ограничение применялось и к жителям города Даугавпилса как второго по величине города Латвийской ССР. Чаще всего, судя по материалам городской прессы, применялось выселение сроком на 5 лет.

В анонимном письме в редакцию «Из города – вон» описано, как нигде не работающая, ранее уже упомянутая Леонтина С. с сожителем за систематическое пьянство и нарушение покоя соседей выселены как тунеядцы из города на 5 лет (Из города – вон 1963, 4). В публикации «Разве так поступают» за паразитический образ жизни, пьянство и попрошайничество товарищеским судом осуждена Ф. Б. После отказа лечения от алкоголизма и трудоустройства городским исполкомом она выселена из города на пять лет (T j u r i n s 1962, 3). Также товарищеским судом на 5 лет выселены мать Анна Т. и ее 18-летняя дочь Зинаида С. Матери инкриминированы тунеядство (живет богато, хотя никогда нигде не работала) и мелкие кражи, в том числе у соседей (развешенное белье, дрова). Дочери – занятие проституцией и связь с женатым мужчиной, отцом многодетной семьи (что, возможно, и послужило мотивом для общественной расправы 230 жильцов 4-го управления с семьей). Также за наличие членов семьи в местах лишения свободы, оргии и скандалы в квартире (G u l b e 1958, 4).

В заключении можно сделать вывод, что анализ материалов Даугавпилсской городской прокуратуры и прессы углубляет представление о причинах, проявлениях женского тунеядства и о борьбе с тунеядством советского режима и общества. Обобщая причины женского тунеядства в 50-ые – 60-ые годы XX века в Латвийской ССР на примере городе Даугавпилсе, можно выделить несколько категорий:

- 1) тунеядство для женщин с низким уровнем образования и профессиональных навыков как способ уклониться от грустной перспективы городского бытия – тяжелого, низко оплачиваемого труда на производстве, используя возможность быть на иждивении супруга, родителей, родственников или других лиц;
- 2) вынужденное женское тунеядство как продукт остатков патриархального строя в советском обществе. Несмотря на формальное равенство полов в социалистическом обществе, эти женщины были воспитаны по-другому, некоторые имели опыт проживания в другом государственном строе, в котором быть домохозяйкой, хранительницей домашнего очага и создавать домашний уют для мужа и детей – норма, которая поощрялась. Иногда не работающая жена – вопреки общественному осуждению, желание и требование ее мужа, а желание самой женщины не учитывалось;
- 3) тунеядство из-за обладания другим, полулегальным (приусадебное хозяйство, частное производство, услуги) или запретным источником дохода (спекуляция, подпольное производство, проституция, гадание, воровство, мошенничество и другие источники выживания);
- 4) тунеядство как проявление общей девиантности женщины: морально деградированные женщины с алкогольной зависимостью, занимающиеся бродяжничеством и попрошайничеством;
- 5) тунеядство как образ жизни этнической группы (женщины цыганской национальности);
- 6) тунеядство из-за отсутствия возможности легального трудоустройства (беглые бывшие колхозницы, живущие в городе без городской прописки).

Данные причины женского тунеядства структуры власти полностью искоренить не могли, даже при помощи угрозы уголовной ответственности. Поэтому борьба советской власти с женским тунеядством не всегда была эффективной, и полностью искоренить ее, не смотря на суровые наказания, не удалось. Всегда в любом обществе будут женщины девиантного поведения, образ жизни которых не совместим с трудовой деятельностью. А также будут женщины, желающие уклонением от трудовой деятельности облегчить свою женскую участь, и будут члены семьи, готовы взять на иждивение таких женщин. Традиции и моральные ценности патриархального семейного уклада, согласно которым роль женщины – домохозяйка, не меняются за 10–15 лет советской власти. А поиск альтернативных путей и источников дохода – практика выживания в условиях тяжелого советского быта.

Для советской власти проблема женского тунеядства была серьезнее мужского тунеядства. Не работающие женщины своим, негативным для советского трудового общества, примером воспитывали детей и влияли на деградацию подрастающего поколения, особенно молодых женщин, показывая, что даже в советском обществе можно жить иначе, и этим создавали новые проблемы в борьбе с тунеядством.

Библиография

Источники

- LNA DZVA – Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālais valsts arhīvs, 875. fonds „Daugavpils pilsētas prokuratūra”, 1. apraksts.
- LPSR KK 1961 - *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas kriminālkodekss*, Rīga: Latvijas PSR Augstākās Padomes prezidijs, 1961.
- Конституция 1936 – Конституция (основной закон) Союза Советских Социалистических Республик*. Утверждена Чрезвычайным VIII съездом СССР 5 декабря 1936 года (с последующими изменениями и дополнениями).
- КПСС 1959 – *Внеочередной XXI съезд КПСС*. 27 января – 5 февраля 1959: Стенографический отчет. Москва. Т. 2. С. 547.
- УК РСФСР 1960 – *Уголовный кодекс РСФСР от 27 октября 1960 года* (с последующими изменениями и дополнениями).
- У к а з 1948 – Указ Президиума СССР от 2 июня 1948 года «*О выселении в отдаленные районы лиц, злостно уклоняющихся от трудовой деятельности в сельском хозяйстве и ведущих антиобщественный паразитический образ жизни*».
- У к а з 1951 – Указ Верховного Совета СССР от 23 июля 1951 года «*О мерах борьбы с антиобщественными, паразитическими элементами*».
- У к а з 1961 – Указ Президиума Верховного Совета РСФСР от 4 мая 1961 «*Об усилении борьбы с лицами (бездельниками, тунеядцами, паразитами), уклоняющимися от общественно-полезного труда и ведущими антиобщественный паразитический образ жизни*».

Литература

- 101 kilometrs 2011 – „101 kilometrs. Padomju tuvā trimda”, *Diena*, 29.10.2011., 4.
- A v e r b u h a 1959 – G. Averbuha, „Mācība daudzēm”, *Padomju Daugava*, Nr. 249 (400), 15.10., 3.
- B l e i e r e 2012 – D. Bleiere, *Dzīve ārpus Eiropas. Dzīve Latvijas PSR*, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012.
- Dzimumzīmes 1962 – „Dzimumzīmes”, *Krasnoje Znamja*, Nr. 43. (971), 29.07. 3.
- G u k o v s 1960 – G. Gukovs, „Redzētas sejas”, *Padomju Daugava*, Nr. 190 (601), 23.09.1960., 3.
- G u l b e 1958. – J. Gulbe, „Tādiem mūsu pilsētā nav vietas”. Sabiedriskās tiesas priekšā, *Padomju Daugava*, Nr.44. (249), 04.03.1958., 4.
- K i r i l o v s, P e t r o v s 1961 – V. Kirilovs, J. Petrovs, „Modes kurpes”, *Padomju Daugava*, Nr. 6 (763), 09.05.1961., 2.
- K r ū k l i s 1957 – A. Krūklis, „Sabiedrība pret viegļas dzīves tīkotājiem”, *Padomju Daugava*, Nr. 212 (1372), 25.10., 2.
- K u d r j a š o v a 1960 – O. Kudrjašova, „Kad jāsarķst pat ģipsim”, *Padomju Daugava*, Nr. 244 (655), 09.12., 3.
- M a j o r o v a 1961. – V. Majorova, „Uzpircēji kļūst arvien nekaunīgāki”, *Krasnoje Znamja*, Nr. 44 (801), 01.07., 4.
- M u r a š k o 1960 – O. Muraško, „Viņi saindē gaisu”, *Padomju Daugava*, Nr. 72. (483), 10.04., 4.
- Noziedznieki sodīti 1957 – „Noziedznieki sodīti”, *Padomju Daugava*, 200 (1360), 15.09., 4.

- T j u r i n s 1961 – A. Tjurins „Sabiedriskās tiesas priekšā”, *Padomju Daugava*, Nr. 61 (472), 26.03., 4.
- T j u r i n s 1962 – A. Tjurins, „Vai tā jāģīkojas?”, *Krasnoje Znamja*, Nr. 53 (981), 15.03., 3.
- Б о г д а н о в 2012 – С. Богданов, *Попытки Н. С. Хрущева активизировать борьбу с экономической преступностью в СССР*, Российский историко – архивоведческий журнал «Вестник архивиста», 21.07., 8. - 12.
- БЮС 2003 – *Большой юридический словарь*, под. ред. А.Я. Сухарева, Москва: Инфра – М, 2003.
- Г а л к и н 1962 – А. Галкин, «На иждивении... бабушки», *Красное Знамя*, № 44 (972), 03.03., 4.
- Дневник милиции 1957 – Дневник милиции, «От безделья», *Красное Знамя*, № 159 (1319), 11.08., 4.
- Ф и ц п а т р и к 2008 – Ш. Фицпатрик, «Паразиты общества: как бродяги, молодые бездельники и частные предприниматели мешали коммунизму в СССР», *Советская социальная политика: сцены и действующие лица, 1940–1985*. Москва: ЦСПГИ, Вариант, с. 219–257.
- Из города – вон 1963 – «Из города – вон», *Красное Знамя*, № 7 (4802), 13.01., 4.
- К у д р я ш о в а 1963 – О. Кудряшова, «Домовладыки», *Красное Знамя*, № 183 (4978), 17.11., 4.
- К у д р я ш о в а 1963а – О. Кудряшова, «Домовладыки», *Красное Знамя*, № 184 (4979), 19.11., 3.
- М и х а й л о в а 1964 – А. Михайлова, «Лариса Битан развлекается», *Красное Знамя*, Nr. 201 (5204), 18.12., 4.
- П а в л о в 1985 – В. Павлов, «Вопросы уголовной ответственности за ведение паразитического образа жизни», *Правоведение*, № 5., 23—28.
- С л о б о д к и н 1980 – Ю. Слободкин, «Ответственность лиц, ведущих антиобщественный паразитический образ жизни», *Правоведение*, № 3, 78 - 81.
- С о л н ц е в 1964 – К. Солнцев, «Из дневника тунейдки», *Красное Знамя*, № 34 (5037), 28.02., 4.

Iveta Krylova

Verkia duonelē tinginio valgoma. Parazitizmas ir parazitas sovietinēje visuomenēje: Daugpilio prokuratūros ir miesto spaudos (1953–1964 m.) analizēs atvejis

S a n t r a u k a

Пagrindinēs sāvokos: *Daugpilio miestas, moteris, spauda, Daugpilio miesto prokuratūra, sovietmetis, parazitizmas, parazitas.*

Sovietmečiu, vadinamuoju „Chruščiovo atšilimo“ (1953–1964 m.) laikotarpju, Latvijoje buvo aktyviai kovojama su parazitizmu – taip vadinamu gyvenimo būdu, kai žmogus be

pateisinamų priežasčių nedirba sovietinės valstybės naudai. Kova su parazitizmu, įteisinta TSRS norminiais aktais, turėjo aiškų ideologinį pobūdį. *Verkia duonelė tinginio valgoma* – populiarus sovietmečio šūkis, kuriuo buvo stengiamasi kovoti su bet koku parazitizmu, kaip gyvenimo visuomenės sąskaita, pasireiškimu. Posakis apie parazitinį gyvenimo būdą buvo taikomas ir moterims, kurioms būdingas asocialus elgesys (valkatavimas, priklausomybė nuo alkoholio, vagiavimas, sukčiavimas, spekuliacijos ir pan.). Taip buvo vertinamos netgi namų šeimininkės, galvojančios tik apie savo šeimą ir vaikus. Straipsnyje nagrinėjama moterų parazitizmo problema šio laikotarpio Latvijos visuomenėje. Analizė remiasi Daugpilio miesto atveju.

Atliekant tyrimą remtasi Latvijos nacionalinio archyvo (DZGA LNA) (875 fondas, inventorius Nr. 1) Daugpilio regioninio valstybės archyvo baudžiamųjų bylų medžiaga ir publikacijomis Daugpilio spaudoje – 1953–1964 m. leidiniuose *Padomju Daugava* ir *Red Banner*.

Prokuratūros medžiaga naudojama kaip šaltinis, įgalinantis atkurti parazitizmą kaip socialinį praeities reiškinių: apima išsamią tokių moterų gyvenimo ir socialinių priežasčių, lėmusių jų gyvenimo būdą, analizę. Daugpilio miesto spauda rašė apie moterų parazitizmo problemą, priežastis ir apraiškas sovietinėje visuomenėje, apie pasipriešinimą šiam sovietinio režimo ir visuomenės reiškiniui.

Iveta Krylova

“Who does not kill hogs will not get black puddings” – Parasitism and Parasite in Soviet Society (based on the materials of the Daugavpils City Prosecutor’s Office and the city press (1953–1964))

S u m m a r y

Keywords: *Daugavpils city, woman, press, Daugavpils city Prosecutor’s Office, Soviet period, parasitism, parasite.*

In the Soviet period, also called “Khrushchev thaw” (1953–1964), in the territory of Latvia, in the Soviet society it was actively fought against parasitism as a way of life of any person, who without justifiable reasons was not working for the benefit of the Soviet state. The struggle against parasitism, codified by the normative acts of the USSR, also had a clearly expressed ideological character. “Who does not kill hogs will not get black puddings” – a popular slogan of the Soviet era, pressing to a struggle against any manifestation of parasitism as a parasitic existence at the expense of society. A parasitism or parasite in Soviet society was any woman ranging from women with pronounced marginal behavior (tramps, women with alcohol addiction, thieves, fraudsters, women of deviant sexual behavior), underground business leaders to housewives who care only about their family and children. The article investigates the problem of female parasitism in the Soviet and in the Latvian society of that historical period in the city Daugavpils.

The basis of the investigation are the materials of the prosecution cases of the Daugavpils Regional State Archive of the Latvian National Archive (DZGA LNA), 875

fund, inventory number 1 as well as the publications in the press of Daugavpils: annual issues between 1953 and 1964 “Padomju Daugava” and “Red Banner”.

The materials of the prosecutor’s office are used as the sources for the recreation of the parasitism as a social phenomenon of the past. The analysis covers a deep and fully showdown of facts of the existence of these women and social reasons that pushed them to the life image that was called parasitism during the Soviet era. The reflection of the Daugavpils city press about the problem of female parasitism deepens the idea of the causes and manifestations of female parasitism in Soviet society as well as the opposition to this phenomenon of the Soviet regime and society.

I v e t a K R Y L O V A
Daugavpils Universitāte
Vienības iela 13
LV-5401 Daugavpils
Latvia
[nikki75@inbox.lv]

*Straipsnis gautas 2018 m. rugpjūčio 24 d., priimta 2020 m. vasario 12 d.
Received 24 August 2018, accepted 12 February 2020.*

Маргинальные женщины и насилие: преступницы или жертвы в советском обществе? По материалам Даугавпилсской городской прессы (1953–1964)

Iveta KRYLOVA
Даугавпилсский университет

Ключевые слова: *город Даугавпилс, женщина, пресса, советский период, насилие, преступницы, жертвы, советское общество.*

В исторический период, известный в советской истории под названием «хрущевская оттепель» (1953–1964), на территории Советской Латвии в советском обществе приоритетом стала активная борьба против любого проявления девиантного женского поведения. Это обусловлено ролью женщины в советском обществе, ибо женщина как труженица, мать и хранительница семейного очага своим поведением не должна дискредитировать советское общество и демонстрировать негативную девиантную модель поведения подрастающему поколению.

Одно из дефиниций понятия «девиация» гласит: «Девиация (отклонение) – несоответствие, существующим нормам или совокупности норм, принятым большинством группы или общества» (К о г р а, Р а у л а 2010, 45). Понятие «девиантное поведение» включает и хулиганство, и нанесение телесных повреждений разной тяжести, что не может быть социально акцептированной нормой. Но, не глядя на принятые воспитательные и карающие меры, эти явления в советском обществе имели место.

Актуальность исследуемого вопроса обусловлено избытием фактов в советской городской прессе данного периода о женщинах, вовлеченных в акты насилия, а также самих ставших объектами насилия, что указывает на повышенную агрессию и насилие как неотъемлемые элементы жизни простого городского пролетариата – рабочего населения. Агрессивность женщин и даже акты хулиганства можно объяснить не только как продукт общей девиации личности женщин, связанной со специфическим образом жизни и алкоголизацией, которая останется девиацией в любом обществе, при любом законодательстве. Эти явления можно трактовать также как реакцию на нерешаемые бытовые проблемы (тяжелый женский труд с низкой зарплатой во благо

советского общества, дефицит товаров, острый жилищный вопрос (нехватка жилой площади, жизнь в тесноте, в коммунальных квартирах с общей кухней и другими помещениями общего пользования), повышенные требования в обществе в отношении именно женщин). А иногда – даже как способ женской самозащиты. Поэтому нельзя ответить однозначно на вопрос: кем были эти женщины в советском обществе – преступницами или жертвами? И насколько все они были маргинальными?

В данной статье на примере города Латвийской ССР Даугавпилса раскрыта проблема женской агрессии и женского насилия в советском и в латвийском обществе советского периода. Раскрыть данную проблему помогают рефлексии Даугавпилсской городской прессы. Проблема женской агрессии (и агрессии против женщин) в городской прессе рассмотрена начиная с 1957 года, когда в СССР полным ходом идет процесс хрущевской оттепели и, заговорив об этом более открыто, меняются приоритеты борьбы с негативными явлениями социалистического быта. Поэтому в поле внимания прессы попали наболевшие вопросы повседневности населения. Чаще всего в городской прессе данная проблема раскрывалась в постоянных рубриках «Из зала суда», «На чистую воду», «На остриё пера», «Сорняки» и «За ушко, да на солнышко».

Основой исследования являются публикации в прессе города Даугавпилса – годовые комплекты за 1953–1964 годы печатных изданий горкома и райкома Коммунистической партии Латвии и исполкомов городского и районного совета «Падомью Даугава» (1957–1961) (на латышском языке) и «Красное Знамя» (на русском (1953–1964) и латышском языках (1953–1957, 1961–1964)). Городские газеты отражали официальную позицию и мнение структур власти, а также являлись способом контроля и воспитания общества, идеологическим орудием в борьбе против любых проявлений женской маргинальности, не соответствовавших нормам Уголовного кодекса и других нормативных актов Латвийской ССР, а также «Моральному кодексу строителей коммунизма».

Одним из проявлений женской маргинальности и девиантности, с очень широкой амплитудой антиобщественных деяний, является женское хулиганство.

Хулиганство, по статье 204-ой Уголовного кодекса Латвийской ССР – умеренные грубые нарушения общественного порядка или правил социалистического быта, выраженные как очевидное неуважение к обществу (*LPSR КК 1961*)

По материалам городской прессы, акты агрессии и насилия маргинальными женщинами часто были совершены в состоянии алкогольного опьянения, когда у них рушились и стерлись границы социально приемлемого поведения, давая выход подлинным эмоциям и поступкам.

По исследованиям С. Струмилина, в бюджете рабочей семьи СССР затраты на спиртное в 1963 году составляли 2,5 % (Л е б и н а, Ч и с т и к о в 2003,

260). Учитывая дешевизну цен на алкоголь, данный факт указывает на распространение бытового повседневного пьянства, что в условиях пропагандируемого советской властью полового равноправия постепенно являлось и уделом некоторых женщин. Дешевизна и доступность алкогольных напитков, распространенность традиции застолий и посиделок, о чем гласила и городская пресса, порождали женский бытовой алкоголизм. В совокупности с эмоциональной лабильностью женщин злоупотребление алкогольными напитками порождало акты женской агрессии.

Н. Лебина и А. Чистиков в своем труде «Обыватели и реформы» отмечают: «Выпивка, а следовательно, пьянство и алкоголизм, являлись реальностью советского общества 50-тых – начала 60-тых. «Архитекторы коммунистических реформ» не могли не видеть этого. Конечно, требовать трезвого образа жизни от обывателя власти не собирались, понимая экономическую значимость торговли спиртным. Однако либерально относиться к пьянству было тоже нелепо. Пьющих людей часто клеймили позором» (Л е б и н а, Ч и с т и к о в 2003, 261). Мощное орудие позора – советская пресса, которую читали все.

Застолья с употреблением алкоголя систематически заканчивались выяснением отношений бытового характера с соседями и, следовательно, вызовом милиции. Так, в статье «Родимые пятна» фигурировали супруги Р., а антигероиня статьи – жена из этой супружеской пары, гражданка Р., неуправляемая скандалистка, в состоянии алкогольного опьянения неоднократно ломала соседние двери и вламывалась к соседям. (Dzimumzīmes 1962, 3); Главная героиня статьи «Когда все спят» – Екатерина Б., любящая шумные посиделки и драки с соседями (S o b o l i s 1962a, 4). Таких примеров было несколько.

Иногда женская агрессия под влиянием алкогольных напитков была направлена на членов собственной семьи. В статье «Почему ушла Лиля?» фигурирует пьяная мать Вера Л., жестоко избившая 11-летнюю дочь за плохой присмотр за младшим братом (Почему ушла Лиля 1963, 2–3).

Часто акты агрессии женщин были совершены в публичных местах, в основном – в кафе и в буфетах, где продавался алкоголь. В статье ««Хата с краю» – мораль труса» охарактеризована Мария К., напавшая на дружинников за попытку арестовать ее мужа–дебошира, за что паре применена уголовная ответственность (П а т р а т и й 1964, 4). В статье «Так ли надо понимать декрет?» молодая женщина Мария С. с кавалерами устроила драку в ресторане «Даугавпилс», приставала к другим клиентам и избивала их в группе, а также сопротивлялась дружинникам, за что все вовлеченные лица переданы народному суду (S o b o l i s 1962, 2). Главная героиня статьи «Они не дают людям спокойно жить» – маляр А. Б., за пьяный скандал в буфете которой краснел весь женский коллектив (Viņi neļauj cilvēkiem mierīgi dzīvot 1959, 4). В статье «Ни стыда, ни совести» приставанием к мужчинам, предложением интимных услуг в обмен на выпивку и дракой с погромом в кафе в стадии

глубокого опьянения «прославились» две молодые женщины Александра Г. и Валентина Б., которым, впоследствии, было применено несколько суток заключения и общественные физические работы (D a d z i s 1959, 4). В статье «Танец на клумбах» рассказывается, как в городском парке культуры и отдыха была поймана и к административной ответственности за хулиганство привлечена «балерина» – работница СУ-309, некая А. Козловская. Женщина, после посещения кафе, лихо отплясывала на клумбах и ломала розы, а в ответ на замечания толпы выдавалась «пьяная трехэтажная ругань» (С о б о л ь 1964, 4).

Зачастую проявления женской алкогольной агрессии и другие проявления хулиганства пресса объясняла бездельем и тунеядским образом жизни. В статьях систематически акцентировались факты паразитического существования данных женщин, связанные с другим девиантным поведением.

Тунеядство в широком смысле – паразитическое существование за счет общества. По советскому уголовному законодательству, тунеядство – проживание трудоспособного лица на нетрудовые доходы, с уклонением от общественно полезного труда (статья 209 УК РСФСР) (БЮС 2003, 956).

В публикациях прессы строго осуждались тунеядки, чей образ жизни сочетался со злоупотреблением алкоголя и скандалами: в статье «Родимые пятна» – гражданка Д., которая не работает, пьянствует и забывает о своем материнском долге (D z i m u m z ĩ m e s 1962, 3). В статье «От безделья» – нигде не работающая 23-летняя Нина Б., которая «от безделья пошла в буфет, напилась пьяной». После посещения буфета, вернувшись домой в половине второго ночи, устроила скандал с поножовщиной в квартире у матери и на улице, за что ее приговорили на 15 суток с общественными физическими работами (От безделья 1957, 4). А также скандалистки коммунальной квартиры, нигде не работающие мать и дочь А. – мать спекулянтка, а дочка – девушка легкого поведения (A v e r b u h a 1959, 3).

Зачастую пьющие тунеядки занимались и другими преступными деяниями. Например, за хулиганские поступки (скандалы), систематическое мелкое мошенничество и квартирную аферу к уголовной ответственности была привлечена некая Ульяна К. (С о б о л ь 1964а, 4). Внимание прессы также удосужилась некая спекулянтка Елена Ш., торгующая дрожжами, напавшая на покупателей за попытку ее воспитывать (П а ш н и н 1964, 2).

Соответственно со статьей 12 Уголовного кодекса Латвийской ССР, «лицо, совершившее преступное деяние в состоянии алкогольного опьянения, не освобождается от уголовной ответственности» (LPSR KK 1961), что маргинальным женщинам не давало возможность уклоняться от уголовной ответственности, ссылаясь на сильное опьянение и в связи с этим на потерю памяти.

Женщина, злоупотребляющая алкогольными напитками, и даже одиножды превышающая количество выпитого алкоголя, но при этом своим поведе-

нием попадая в публичное обозрение, в советском обществе «клеимилась» и автоматически подвергалась маргинализации и стигматизации.

Одна из причин – патриархальный строй общества. Не смотря на влияние советской идеологии, внедряющей нормы морали советского общества и правила советского быта, в том числе и равенство полов как продукт женской эмансипации в СССР, принужденное выполнение мужских ролей в семье, на работе и в обществе, особенно в тех семьях, где отсутствовали мужчины, что порождало и копирование мужских моделей поведения среди женщин, в том числе и в употреблении алкоголя, в городе до сих пор сохранились традиционные нормы поведения и крайне негативное отношение к женскому алкоголизму. Что снисхождением прощали мужчинам, того не прощали женщинам. По мнению автора данной статьи, причиной консервативного восприятия гендерных ролей в городе, даже в советское время, являлось сильное влияние консервативных традиций городских конфессий, особенно традиций старообрядчества и православия (удельный вес семей староверов и православных в городе исторически был высок). Заменить ценностную систему патриархального общества новой ценностной системой советского общества с женским равенством было не так уж быстро и просто.

Зачастую причиной и катализатором актов женской агрессии и агрессии против женщин являлся «квартирный вопрос», который, в связи с активным процессом миграции и перенаселенности в городе, проявлялся очень остро.

Жилищный вопрос в Даугавпилсе усугублялся благодаря географическому расположению города (близость границ, наличие железно-транспортных путей), многонациональному составу с доминирующим количеством русскоговорящего населения и процессам миграции из Белорусской ССР и Российской СФСР в более благополучные республики: мигранты чувствовали здесь себя уютно. Многие из них приезжали к родственникам, которые уже закрепились в городе и их приютили. Тяжелый быт не мог не повлиять на морально-этические ценности населения. О моральном упадке ценностей как результате взаимодействия женщины и суровой социальной реальности своего времени свидетельствует характер бытовых преступлений (K r u l o v a 2017, 92), предмет и мотив которых – жилая площадь. В жилищных войнах против соседей и даже родственников участвовали целыми семьями, вовлекая туда и знакомых.

Нехватка жилья и тесное вынужденное общение с соседями была благодатной почвой для женской агрессии. Характерная черта женского бытового хулиганства (ругательства, драк и агрессии) была борьба за место и право пользования на общей кухне (Z e m n i e k s 1959, 2), (B o r g s 1961, 2), война за комнату в коммуналке (D r u ž i ņ i n s 1962, 2); (T а у к у л 1964, 2); реже – борьба за подсобные помещения. Воевали женщины всех возрастов. Иногда сюжет событий имел острые повороты. Так, в статье «Новая квартира, которая не обрадовала», молодую работницу, получившую от завода комнату в

коммуналке, из-за агрессивной соседки, которая забаррикадировала входную дверь и упорно отказалась ее открывать, через окно квартиры заселяли милиционеры, подавая ей чемоданы, – соседка по коммуналке пыталась отвоевать комнату для своей дочери, проживающей в Полоцке, а жилища была помехой, которую устранить не могли ей помешать ни милиционеры, ни общественное порицание, ни собственное увольнение и понижение в должности мужа (D r u ž i ņ i n s 1962, 2). Похожа и история скандалистки Д., которая с помощью своих детей и двух квартиросъемщиц, работниц консервного завода Н. и З., отомстив за занятую соседями жилую площадь, кулаками избивала мать новой соседки и ее восьмилетнюю дочь (В е р е ж н о в s 1960, 4). Цель была одна – выжить соседей, чтобы они съехали. Гражданка Елизавета К., в целях личной выгоды, «систематически оклеветала жильцов жалобами в милицию и вместе с мужем преследовали родных дочерей и первую жену мужа, проживающих в этом же доме, причем не стеснялись в средствах, чтобы портить людям жизнь», за что ей вынесен общественный выговор (С о р о к и н 1964, 4).

Изредка скандалы за территорию в квартире и другие бытовые конфликты усугублялись конфликтами на межнациональной почве, что в условиях миграции и жизни в многонациональном городе было неизбежным явлением и что изредка отражалось и в городской прессе. Автор статьи, используя термин «антисемитизм», межнациональная ненависть, рассказал о некоей Ольге К. и ее сожителе, избивающих еврейского соседа и оскорбляющих его семью по национальному признаку (Т j у р i n s 1961, 2).

Иногда преступные деяния как акты агрессии женщин были совершены против детей, притом агрессорами могли выступить как матери или иные близкие родственницы детей, так и совершенно посторонние люди. В статье «Почему ушла Лиля?» раскрыт факт избиения девочки собственной матерью за плохой присмотр за ребенком (Почему ушла Лиля 1963, 2–3). В статье «В чем провинилась Таня?» рассказывается о нападениях тети, сестры отца, на детей и их маму (К а р i т а н о в s 1959, 4). Причины – семейные ссоры и выяснение отношений, не щадящие даже детей.

Хулиганками усиленно занимались правоохранительные органы, но большую роль играла и разъяснительно–воспитательная работа разных общественных организаций: домоуправлений, рабочих коллективов, комсомольских ячеек, дружинников, членов бытовой комиссии и даже собраний жильцов.

Стремление переложить ответственность за покой и жизнь граждан на их общественные плечи вполне укладывалось в контекст социальных ожиданий. Новое уголовное законодательство, принятое в декабре 1958 года, смягчило систему наказаний в отношении малозначимых преступлений (Л е б и н а, Ч и с т и к о в 2003, 260–261).

Н. С. Хрущев считал, что условием эффективной борьбы с преступностью

в советском обществе будет являться привлечение широкой общественности к поддержанию правопорядка (Б о г д а н о в 2011, 25). Он подчеркнул роль общественных организаций в искоренении разных форм нарушений общественного порядка: «Совместно с партийными и комсомольскими организациями профсоюзные организации призваны обратить особое внимание на необходимость искоренения таких чуждых социалистическому обществу явлений, как хулиганство, пьянство, взяточничество, спекуляция, и других отвратительных пережитков прошлого» (КПСС 1959). Однако, как сказано в статье заместителя начальника городского отдела милиции Н. Никитинского, «одни органы милиции, суда и прокуратуры не могут до конца выполнить задачу полной ликвидации преступности, если в борьбу с хулиганами не включатся миллионы рабочих и служащих; если каждый член нашего общества, как образно выразился Н. С. Хрущев, не будет чувствовать себя милиционером. Мы в скором времени сумеем ликвидировать [...] хулиганство, если каждый честный человек [...] не будет проходить мимо любой попытки хулиганства, а активно пресекать их» (Н и к и т и н с к и й 1963, 2). Ответная реакция общества была положительной, особенно охотно проявляясь в отношении к женщинам – хулиганкам, положение которых усугубляли и крепкие консервативные гендерные стереотипы о женском социально акцептируемом поведении и антиповедении. Уполномоченные законодательством к воспитательной (а также к карательной) задаче маргинальных женщин охотно подключились разные представители общества – домоуправы, представители трудовых коллективов и комсомола и даже соседи, повышая, таким образом, свою социальную значимость.

В статье 20 Уголовного кодекса Латвийской ССР сказано: «Наказание применяют не только с целью наказания за содеянное преступление, цель наказания – исправление и перевоспитание виновных, чтобы они честно относились к труду, с точностью выполняли законы, уважали правила социального быта и не совершали другие правонарушения» (LPSR KK 1961).

Одним из механизмов наказания женщин с ярко выраженной тенденцией к насильственному поведению против согражда в исследуемый период времени являлось общественное порицание.

Согласно статье 30 Уголовного кодекса Латвийской ССР, «общественное порицание – это порицание, которое заключается в публичном выражении судом с доведением до сведения общественности с помощью прессы или иным способом» (LPSR KK 1961). О частоте применения данной меры наказания систематически гласила городская пресса (В е р е ж н о в с 1960, 4); (А в е р б у х а 1959, 3); (D r u ž i ņ i n s 1962, 2). Цель данной меры – публично пристыдить виновных, создавая у них чувство позора. Учитывая то, что газеты в данный период как почти единственный и главный публичный источник информации советского общества читали все, порицаемое лицо автоматически становилось «знаменитостью» в городе и подвергалось публич-

ному осуждению и издевательствам со стороны соседей, товарищей по работе и других лиц. Поэтому попасть на страницы газет в качестве отрицательного персонажа было позорно. Многих эмоционально лабильных женщин это действительно воздержало от публичного проявления агрессии. Но, судя по рецидивам в прессе, не всегда данная мера была эффективной. Характер виновных женщин, зависимость от спиртных напитков и отсутствие рамок морали брали свое – акты насилия повторялись.

Мерой наказания для женщин за их насильственные деяния служили и денежные штрафы: их применяли за нарушения правил социалистического быта и за легкие телесные повреждения (В е р е ж н о в с 1960, 4). Размер денежных штрафов в материалах прессы никогда не оглашался, но информацию дает Уголовный кодекс Латвийской ССР.

В статье 111 Уголовного кодекса Латвийской ССР «Избиение или пытки» за преднамеренное избиение или другое причинение физических страданий предусмотрен штраф до 50-ти рублей (или общественное порицание). За легкое преднамеренное телесное повреждение (статья 109) – денежный штраф до 100 рублей. Денежный штраф за хулиганство, по статье 204, предусмотрен размером до 50-ти рублей, а за мелкое повторное хулиганство (чаще, чем 2 раза в течение года) – до 30-ти рублей (*LPSR KK 1961*). Для сравнения – в 1953 году средняя зарплата в СССР составляла 719 рублей. 4 мая 1960 года в Кремле было подписано постановление № 470 Совета министров ССР «Об изменении масштаба цен и замене ныне обращающихся денег новыми деньгами». Находившиеся в обращении денежные знаки образца 1961 года были заменены по соотношению 10:1 и в том же соотношении были изменены цены всех товаров, тарифные ставки заработной платы, пенсии, стипендии и пособия, платежные обязательства и договоры (С т а р и к о в 2014). Значит, штраф составлял почти размер одной средней зарплаты, но даже это не пугало правонарушителей.

Наказание за хулиганство, по статье 204, предусматривало лишение свободы сроком до одного года, а повторное хулиганство, сопротивление представителю власти или общественности во время выполнения обязанностей стражи порядка, или если они связаны с нанесением телесных повреждений, особым цинизмом, предусматривало лишение свободы сроком до пяти лет с выселением или без выселения. За тяжелое преднамеренное телесное повреждение (статья 105) – лишение свободы сроком от трех до восьми лет. А за повторные деяния, совершенные с особой жестокостью и совершенные в группе лиц – до десяти лет. За преднамеренное телесное повреждение средней тяжести (статья 106-я) – исправительные работы сроком до одного года и лишение свободы сроком до четырех лет и до шести лет. За легкое преднамеренное телесное повреждение (статья 109-я) – лишение свободы сроком до года и денежный штраф до 100 рублей (*LPSR KK 1961*).

Согласно Указу Президиума ВС СССР от 2 июня 1948 года «О выселении в отдаленные районы лиц, злостно уклоняющихся от трудовой деятельности

в сельском хозяйстве и ведущих антиобщественный паразитический образ жизни», общим собраниям жителей было предоставлено право выносить общественные приговоры о выселении лиц, которые упорно не желают честно трудиться, ведут антиобщественный образ жизни, подрывают трудовую дисциплину и угрожают благосостоянию и безопасности жителей» (У к а з 1948). Данная статья закона развязала руки и органам власти, и соседям женщин, подвергающим их физическому насилию и словесным оскорблениям, и дала в крупных городах республиканского значения, каковым являлся и второй по величине в Латвии город Даугавпилс, возможность оперативно, в краткие сроки, избавиться от деклассированных агрессивных женщин, поражая их в правах.

Также имелись случаи выселения из квартир злостных агрессоров, нарушающих покой соседей и избивающих их (Т j u r i n s 1961, 2).

В 60-ые годы в Советском Союзе, в том числе и в Латвии, самое популярное наказание за асоциальный образ жизни было выселение за «101 километр». «101 километр» – неофициальное название поражения в правах в СССР – запрет поселения для судимых и, с точки зрения советских общественных норм морали, нежелательных для общества маргинальных категорий лиц. Данное ограничение предусматривало запрет поселения ближе, чем 100 километров от столиц советских республик и стратегически важных «закрытых городов». Запрет не давал возможности получить прописку и поселиться на данных территориях. Во время хрущевской оттепели данный запрет применялся для разного рода социально опасных элементов. Цель ограничения – изоляция нежелательных элементов от общества (101 kilometers 2011, 4). Чаще всего, судя по материалам городской прессы, применялось выселение сроком на 5 лет. Этот прием использовался в случаях, когда агрессивные женщины своим асоциальным образом жизни порядком доставали всех.

В анонимном письме в редакцию «Из города – вон» описано, как нигде не работающая женщина, ранее уже упомянутая Леонтина С. с сожителем, за систематическое пьянство и нарушение покоя соседей выселены как тунеядцы из города на 5 лет (Из города – вон 1963, 4). Также женщинам хулиганского поведения были сделаны предупреждения о возможном выселении из города (A v e r b u h a 1959, 3).

Анализ материалов Даугавпилсской прессы углубляет представление о факторах, порождающих проявления женской агрессии, и формах проявления агрессии, а также о самих агрессорах женского пола. Отвечая на вопрос, кем являлись эти женщины, совершившие акты насилия – преступницами или жертвами в советском обществе, нельзя дать однозначного ответа.

Безусловно, имели место случаи открытого девиантного женского поведения, связанного с моральной деградацией ценностной системы и алкоголизацией некоторой части женщин, а также общества в целом. Если рассматривать случаи, когда женская агрессия и хулиганство являлись продуктом об-

щей глубокой девиации конкретной личности женщины, что не может быть социально акцептированной нормой не только в советском обществе, то это, в зависимости от степени тяжести, нарушение общественных норм или преступное деяние. Этих женщин, даже при изучении фактов их биографий, которые, зачастую тенденциозно, были раскрыты в материалах прессы, очень редко можно характеризовать как «жертв советской системы».

Учитывая то, что женская агрессивность в советском обществе была порождена острыми социальными и бытовыми проблемами, главная из которых – «жилищный вопрос», и конфликты такого рода, судя по материалам городской прессы, встречались намного чаще, нежели акты проявления девиантного поведения морально деградированных женщин, этих женщин объективно нельзя однозначно называть маргинальными. Они были простыми работницами, домохозяйками, женами, матерями семей, вынужденными тесниться в неблагоустроенных домах, коммуналках или в узких комнатах. Но в случаях «квартирного вопроса», когда надежда на помощь властей была ничтожно мала, агрессия женщин часто была лишь попыткой защиты своей территории и прав семьи на этой территории, что делает оценку женской агрессии и насилия не столь однозначной. И даже алкоголь иногда служил катализатором, чтобы женщины выплеснули свои накопившиеся эмоции наружи.

Ни общественное порицание, ни денежные штрафы, исправительные работы, лишение свободы и выселение как карающие меры не могли полностью искоренить женское хулиганство, ибо проявления женской агрессии, особенно в совокупности со злоупотреблением алкогольных напитков, в условиях тяжелого советского быта повторялись.

Библиография

Источники

LPSR KK 1961 – *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas kriminālkodekss*, Rīga: Latvijas PSR Augstākās Padomes prezidijs. Pieejams: <http://dom.lndb.lv/data/obj/file/18119693.pdf>

КПСС 1959 – *Внеочередной XXI съезд КПСС*. 27 января – 5 февраля 1959: Стенографический отчет. Москва. Т. 2. С. 547.

У к а з 1948 – Указ Президиума СССР от 2 июня 1948 года «*О выселении в отдаленные районы лиц, злостно уклоняющихся от трудовой деятельности в сельском хозяйстве и ведущих антиобщественный паразитический образ жизни*».

Литература

101 kilometers 2011 – „101 kilometers. Padomju tuvā trimda”, *Diena*, 29.10.2011., 4.

A v e r b u h a 1959 – G. Averbuha, „Mācība daudzēm”, *Padomju Daugava*, Nr. 249 (400), 15.10., 3.

B e r e ž n o v s 1960 – M. Berežnovs, „Par tiem, kas traucē kaimiņu mieru”, *Padomju Daugava*, Nr. 123 (534), 21.06., 4.

- B o r g s 1961 – B. Borgs, „Sadzīves jautājumi nav privāta lieta”, *Padomju Daugava*, Nr. 7 (678), 10.01., 2.
- D a d z i s 1959 – P. Dadzis, „Ne kauna, ne goda. *Padomju Daugava*, Nr. 2 (153), 03.01., 4.
- Dzimumzīmes 1962 – „Dzimumzīmes”, *Krasnoje Znamja*, Nr. 43. (971), 29.07., 3.
- D r u ž i ņ i n s 1962 – J. Družinš, „Jaunais dzīvoklis, kas nesagādāja prieku”, *Krasnoje Znamja*, Nr. 15 (943), 10.06., 2.
- K a p i t a n o v s 1959 – I. Kapitanovs, „Ko nodarījusi Taņa?”, *Padomju Daugava*, Nr. Nr. 238 (389), 4.10., 4.
- K o r p a, P a u l a 2010 - Viola Korpa, Līga Paula, *Socioloģija*, Jelgava: Jelgavas tipogrāfija, 2010.
- K r y l o v a 2017 – I. Krylova, «Источники раскрытия социальной реальности прошлого: материалы Даугавпилсской прокуратуры (1953–1964) о женских уголовных преступлениях», *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. Т. 25., 2017. 85–96.
- S o b o l i s 1959 – F. Sobolis, „Viņi sodīti par huligānismu”, *Padomju Daugava*, Nr. 4 (157), 06.01., 4.
- S o b o l i s 1962 – F. Sobolis, „Vai tā jāsaprot dekrēts?”, *Krasnoje Znamja*, Nr. 38. (966), 24.07., 2.
- S o b o l i s 1962a – F. Sobolis, „Kad visi devušies pie miera”, 117 (4782), 21.12.1962. 13.12., 4.
- T j u r i n s 1961 – P. Tjurins, „Biedru tiesu sasauc otreiz”, *Krasnoje Znamja*, Nr. 113 (870), 06.10., 2.
- Viņi neļauj cilvēkiem mierīgi dzīvot 1959 – „Viņi neļauj cilvēkiem mierīgi dzīvot”, *Padomju Daugava*, Nr. 119 (270), 23.05., 4.
- Z e m n i e k s 1959 – J. Zemnieks „Kauja par ķēķi”, *Padomju Daugava*, Nr. 11 (164), 18.01., 4.
- Б о г д а н о в 2012 – С. Богданов, *Попытки Н. С. Хрущева активизировать борьбу с экономической преступностью в СССР*, Российский историко – архивоведческий журнал «Вестник архивиста», 21.07., 8. - 12.
- БЮС 2003 – *Большой юридический словарь*, под. ред. А..Я. Сухарева, Москва: Инфра.
- Из города – вон 1963 – «Из города – вон», *Красное Знамя*, № 7 (4802), 13.01., 4.
- Л е б и н а, Ч и с т и к о в 2003 – Наталия Лебина, Александр Чистиков, *Обыватели и реформы*, Санкт – Петербург: «Дмитрий Буланин».
- Н и к и т и н с к и й 1963 – И. Никитинский, «Преступность можно изжить», *Красное Знамя*, Nr. 180 (4975), 12.11., 2.
- П а н ш и н 1964 – А. Паншин, «Случай в магазине», *Красное Знамя*, Nr. 141 (5144), 04.09., 2.
- П а т р а т и й 1964 – В. Патратий, ««Хата с краю» – мораль труса», *Красное Знамя*, Nr. 51 (5054), 29.03.
- Почему ушла Лиля 1963 – «Почему ушла Лиля?», *Красное Знамя*, Nr. 173 (4968), 30.10., 2. – 3.
- От безделья 1957 – «От безделья», *Дневник милиции*, *Красное Знамя*, № 159 (1319), 11.08., 4.
- С о б о л ь 1964 – Ф. Соболев, «Танец на клумбах», *Красное Знамя*, Nr. 110 (4905), 12.07., 4.

- С о б о л ь 1964а – Ф. Соболев, «Путь мошенничества короток», *Красное Знамя*, Nr. 43 (5046), 15.03., 4.
- С о р о к и н 1964 – Л. Сорокин, «Сама себя высекла», *Красное Знамя*, Nr. 185 (5188), 20.11., 4.
- С т а р и к о в 2014 – Н. Стариков, «Денежная реформа Хрущева – сознательное разрушение экономики», *Военный обозреватель*, 10 июня 2014.
- Т а у к у л 1964 – А. Таукул, «В защиту матери», *Красное Знамя*, Nr. 141 (5144), 04.09., 2.

Iveta Krylova

Marginalios moterys, atskirtis ir prievarta: nusikaltėlės ar aukos sovietinėje visuomenėje? Daugpilio miesto spaudos (1953–1964 m.) analizės atvejis

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *Daugpilio miestas, moteris, spauda, sovietinis laikotarpis, atskirtis, prievarta, nusikaltėlės, aukos, sovietinė visuomenė.*

Moterų marginalumo, kaip socialinio reiškinių, Latvijos TSR ir Daugpilyje „Chruščiovo atšilimo“ laikotarpiu (1953–1954 m.) būdingi požymiai yra atskirtis ir prievarta. Marginalios moterys – nusikaltėlės ar aukos sovietinėje visuomenėje? Ši problema buvo itin aktyviai aptarinėjama Daugpilio miesto spaudoje. Daugpilio miesto laikraščių *Padomju Daugava* ir *Krasnoje Znamja* analizė leidžia atskleisti moterų padarytų nusikaltimų istorijas 1953–1964 m., suprasti to meto socialinę tikrovę, atkurti padarytus nusikaltimus, socialiai atstumtų moterų portretus, o tai leido nustatyti sąsajas tarp šių moterų amžiaus, kilmės, išsilavinimo, užimtumo, šeiminių, socialinės padėties ir jų teistumo, atskirties bei prievartos.

Iveta Krylova

Marginal Women, Neglect and Abuse: Criminals or Victims in Soviet Society? A Case Reflected in Daugavpils Press (1953–1964)

S u m m a r y

Keywords: *Daugavpils city, woman, press, Soviet period, neglect, abuse, criminals, victims, Soviet society.*

Women marginalism as a social phenomenon in the Latvian SSR and Daugavpils, during the period of the “Khrushchev thaw” (1953–1954), had its own characteristic

spectrum, as well as neglect and abuse. Marginal women – criminals or victims in Soviet society? This problem was vividly expressed in the materials of Daugavpils city press. The analysis of Daugavpils city press materials, such as “Padomju Daugava” and “Krasnoje Znamja”, includes the history of women’s crimes committed between 1953 and 1964; they are the sources to explore and construct the social reality in the past, form a basis for reconstructing crimes and a social portrait of marginal women, give the chance to establish correlation between age, origin, education level, employment, marital status, social status and a criminal record, neglect and abuse acts.

I v e t a K R Y L O V A
Daugavpils Universitāte
Vienības iela 13
LV-5401 Daugavpils
Latvia
[nikki75@inbox.lv]

*Straipsnis gautas 2019 m. rugsējo 16 d., priimta 2020 m. vasario 12 d.
Received 16 September 2019, accepted 12 February 2020.*

Вопрос льна в Латгалии в 20-ых годах 20-го века

Vladislavs MALAHOVSKIS
Rezekne Academy of Technologies

Ключевые слова: *Латгалия, лен, монополия, латгальские политики.*

Введение

С древних времен лен, именуемый также *северным шелком*, имел особое значение,¹ особенно в изготовлении текстиля. Из льняного волокна ткали нижнее белье, простыни, полотенца, скатерти, вили веревки и т.д.

До Второй мировой войны в восточной части Латвии – в Латгалии – почти в каждом хозяйстве выращивали лен. Латгалия была главным производителем льна в стране. Здесь производилось около половины льняного волокна во всей Латвии. Посевы льна в Латгалии занимали более 10 % всей площади пахотной земли (*LAR* 1930, 31).

Льноводство в Латгалии было чрезвычайно важной отраслью сельского хозяйства, в которой латгальский мелкий крестьянин мог получить реальный доход. Это объясняется тем, что в Латгалии преобладали мелкие хозяйства, которые не могли производить зерно для рынка. Латгальские мелкие крестьяне часто сами были вынуждены покупать зерно (*LRSS* 1, 6, 224). Скотоводство также было слабо развито в Латгалии, потому что скота в хозяйствах было мало. Скот здесь держали в основном для собственных нужд. Доход от продажи льна был главным, а часто и единственным источником заработка для латгальского крестьянина. Говоря словами латгальского политика того времени Франца Трасуна, лен для латгальского мелкого крестьянина был *вопросом жизни и смерти* (*LRSS* 2, 1, 98).

Лен также был основой хозяйственной независимости молодой Латвии, он давал стране необходимую валюту. В первой половине 20-ых годов в экспорте сельскохозяйственной продукции первое место занимал именно экспорт льняного волокна, составлявший почти 25 % от общей стоимости всего экспортного товара (*Maldups, Salnais* 1930, 58). Во второй половине

¹ Это рассматривалось в статье: Vladislavs Malahovskis. “Lini” / “Лен”, *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca I / Лингвотерриториальный словарь Латгалии I*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 416–418.

20-ых годов в экспорте сельскохозяйственной продукции преобладало масло.

Цель статьи – раскрыть значение льноводства в Латгалии и проанализировать государственную политику в отношении льна в 20-ых годах. Исследовательские методы включают анализ исторических источников и литературы, описательный метод, метод сравнительного анализа.

Латгальские производители льна и государственная монополия на лен

После Первой мировой войны выросла цена на лен на мировом рынке. Поэтому в Латвии была создана государственная монополия на лен, в 1919 году открыто одно из старейших и крупнейших государственных предприятий, (Z a l t s 1929, 675). Существование государственной монополии на лен в 20-ых годах можно разделить на три этапа.

Первый этап – с момента создания до 1922 года, когда экспорт льна был главным источником государственных доходов (зарубежной валюты). В этот период производителям льна платили очень низкие цены. Анализируя деятельность монополии на лен в этот период по отношению к Латгалии, нужно признать, что она была особо выгодна для страны и настолько же невыгодна для латгальских крестьян – производителей льна. Тенденция политики правительства по вопросу льна в этот период была платить крестьянам наименьшую цену, хранить закупленный лен в надежде на еще больший рост цен, и тогда его реализовать. Таким образом, образовалась ситуация, когда производители льна получали всего лишь около 10–15 % от продажной цены льна за рубеж. Из данных журнала «Экономист» о прибыли монополии за лен следует, что в 1920/1921 бюджетном году она составляла 66 %, в 1921/1922 году – 57 %, в 1922/1923 году – 39 % от стоимости проданного льна. Первую прибыль за год существования монополии экономисты охарактеризовали как фантастическую (Z a l t s 1929, 675).

Второй этап – с 1923 до весны 1927 года. В это время закупочные цены на лен несколько раз поднимались и приближались к мировым рыночным ценам, однако монополия на лен оставалась наиважнейшим источником государственного дохода от экспорта. Благодаря росту цен на лен на мировом рынке государство все же начала платить более крупные суммы производителям льна, в то же время уменьшая собственный доход от экспорта льна. Несмотря на это, государственная прибыль от льна оставалась очень большой, особенно в период с 1923 по 1925 год, когда она составляла 8,9 миллионов латов в год (A i z i l n i e k s 1968, 284).

1923 год для льноводов Латгалии был неплодороден, а в 1924 году урожай льна был очень хорошим и рост цен на рынке льна способствовал оптимистичным прогнозам о хорошей прибыли. Таким образом, в 1925 году посевные площади льна в Латгалии увеличились, многие крестьяне брали деньги в заем на приобретение необходимого инвентаря и семян и даже уменьшали

посевные площади зерна (V e l k m e 1925). Однако осенью 1925 года цены на лен упали, в ноябре на две недели даже была прекращена его закупка². Таким образом, большинство латгальских льноводов оказалось в очень тяжелом положении – у части из них возникли проблемы с продажей льна, а у тех, кто успел продать лен, полученные деньги едва ли покрыли себестоимость. Таким образом, латгальские льноводы не могли покрыть выданные им кредиты. Поскольку льном была засеяна и та часть земли, где раньше сеялось зерно, крестьяне столкнулись еще и с проблемой недостатка зерна. Поэтому в следующем 1926 году в целях предосторожности латгальские земледельцы – производители льна – уменьшили посевные площади льна в пользу зерна. Для того, чтобы экспорт льняного волокна приносил больше пользы, весной 1924 года было основано акционерное общество «Лен» (латыш. A/S “Lini”), которое начало строить фабрики по переработке льна.

Третий этап действия монополии на лен отмечается после весны 1927 года, когда главной задачей монополии было не столько заботиться о доходах государственной кассы, сколько о развитии культуры льна. Доходы от монополии на лен в государственной кассе теперь предусматривались только как проценты за вложенный капитал, а остальную прибыль выплачивали производителям льна в виде особых премий (V ī t i ņ š 1930, 314).

Прием, сортировку, хранение льна и подготовку волокна для экспорта осуществляли государственные центральные льняные склады. Сбор льна у производителей осуществляли пункты приема льна, которые в начале 20-ых годов были переданы частным лицам, а позже – и кооперативам и частным обществам. Скупочные пункты действовали как посредники в закупке льна на свой риск и под свою ответственность, получая от государства вознаграждение в виде комиссии. Скупка льна было выгодным, но рискованным мероприятием. Об этом свидетельствует рост числа пунктов скупки льна – с 51 пункта в 1920 году до 270 пунктов в 1925 году (A i z s i l n i e k s 1968, 283). В Латгалии пункты приема льна образовывали широкую сеть во всех округах. Кроме того, в Латгалии в начале 20-ых годов более половины пунктов приема льна находилось в руках частных лиц. Например, в 1921 году в Латгалии было 36 пунктов приема льна, и 19 из них было частными (K. E. 1921, 707).

Устанавливая цены на лен, выплачиваемые производителям, правительство придерживалось ставок, которые диктовало состояние мирового рынка льна. За время существования монополии на лен в 20-ых годах закупочные цены на лен менялись 15 раз. С весны 1920 года до начала 1921 года цена за один берковец³ льна была 60 латов, а к октябрю 1921 года цена увеличилась больше чем вдвое – 152 лата. В свою очередь, самая высокая закупочная цена была в период с 1 февраля по 23 марта 1925 года – 413 латов за один берковец

² Lynu pājīmšona portraukta. *Latgolas Vārds*. 05. 11. 1925.

³ Это рассматривалось в статье: Vladislavs Malahovskis. “Lini” / “Лен”, *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca I / Лингвотерриториальный словарь Латгалии I*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 416–418.

льна (Zalts 1929, 676). Устанавливая закупочные цены на лен в зависимости от цен на мировом рынке, правительство фактически сделало доходы производителей льна зависимыми от изменений этих цен. Специалист по истории латвийского хозяйства Арнольд Айзсилниекс, анализируя деятельность государственных монополий в 20-ых годах, признает: *В целом все же возникает впечатление, что деятельность латвийских государственных предприятий будет сложно назвать рационально организованной и управляемой* (Aizsilnieks 1968, 289).

Нечестные приемы в реализации льна

Нечестные приемы в реализации льна в Латгалии использовали как производители, так и скупщики льна. Так называемая *фальсификация льна* наблюдалась в широких масштабах. Отдельные производители льна использовали различные приемы для увеличения веса льна: мочили лен водой, добавляли в связки льна паклю или куски глины, связки льна плохого качества снаружи обкладывали льном хорошего качества и пр. Нередко скупщики льна такую фальсификацию не могли обнаружить (J. Š. 1929).

Часто в пунктах скупки льна лен более высокого качества (2-го и 3-го сорта) принимали как лен более низкого качества (4-го и 5-го сорта), а дальше продавали как лен 2го и 3-го сорта. Таким образом, разница в цене оставалась скупщику, а производители льна оставались в убытке. В латгальской прессе описано много случаев обмана крестьян в пунктах скупки льна. В 1925 году в газете «Слово Латгалии» (латг. „Latgolas Vārds”) описана деятельность одного приемщика льна, еврея, в Вараклянах и Баркаве, который недооценивал качество льна, сотрудничая с местным трактиром. Продавцу льна он заявлял, что у него нет мелочи, и отправлял продавца льна в местный трактир. В свою очередь трактирщик не разменивал деньги, пока крестьянин не закажет алкоголя. В отдельных случаях все деньги за лен оставались в карманах этого еврея и трактирщика (Tumīņš 1925). В Лудзе в пункте приема льна вместо весов использовали камни, и обычно вес льна определяли меньше чем он был на самом деле. Нужно признать, что маленькие штрафы за подобные нарушения не способствовали пресечению этих отрицательных явлений. В пункте приема в Лудзе владельцу был выписан денежный штраф в размере всего 30 латов (Laksāimīks 1925). Латгальские депутаты 2-го Сейма сообщали, что в Латгалии в пунктах льна широко распространено взяточничество (LRSS 2, 540). Общество «Льняное семя» (латг. „Lynsākla”) в Домополе, которому правительство в 1928 году поручило обеспечивать производителей льна семенами, вместо них раздавало крестьянам сельдь, плуги, бороны и муку. В свою очередь, в долговых расписках указывалось, что крестьяне получили льняное семя. Подобный случай был констатирован и в Балвском районе (Red. (b) 1928).

Приемщики льна, чтобы дискредитировать государственную монополию на лен и перенять торговлю льном в свои руки, часто перевозили лен в дожд-

ливую погоду, хранили его во влажных погребах и не обращали внимания на признаки *подделки* льна (J. Ā. 1929). Конечно, в Риге проверить все грузы со льном было невозможно, поэтому за рубеж попадало в том числе и некачественное, и поврежденное льняное волокно. Поэтому импортеры льна понизили закупочные цены, чтобы покрыть убытки и вероятные подделки. Видземские, а также часть латгальских крестьян свой выращенный лен продавали контрабандным путем и в Эстонию, где монополии на лен не было, и поэтому закупочные цены были выше (Aizsilnieks 1968, 284).

Позиция латгальских политиков по вопросу льна

Уже в 1920 году в своей речи на конституционном собрании латгальский политик Ф. Трасун критиковал политику правительства за большую прибыль от льна: «Правительство платит крестьянам за берковец льна 3000 рублей и продает за рубеж за 35 000–40 000 рублей. Если крестьянин продал два берковца льна за 6000 рублей, то правительство за лен этого крестьянина получило налог в размере 60 000 рублей. Вы можете мне показать какого-нибудь руководителя производственного предприятия или торговца, который бы заплатил столько же налогов, как этот крестьянин?» (Вукšs 1954, 227). Эта критика была обоснована и не была оспорена ни со стороны министра финансов, ни премьер-министра.

В 1923 году латгальские депутаты выступили с предложением прекратить экспорт всего льна как сырья за рубеж, а часть перерабатывать на месте в условиях кустарной промышленности, например, производить простыни и полотенца. Если бы у надомников были современные инструменты для производства, это можно было бы делать также быстро, как и на фабриках. Однако они не смогли предоставить убедительных аргументов, окупятся ли вложенные государством средства в такое производство и будут ли они израсходованы целенаправленно (LRSS 1, 1267).

Латгальские депутаты предложили внести изменения в государственный бюджет на 1925/1926 год, уменьшив остаток от монополии на лен, составлявший 4,5 миллионов латов, до 1,5 миллиона. Чтобы бюджет не пострадал, было предложено поднять акцизный налог на табак и пиво, а остаток бюджета от монополии на лен выплачивать производителям льна (Red. (a) 1925). Данное предложение, несмотря на протест социал-демократов, было принято.

Вопрос льна, точнее, вопрос цен на лен занимал главное место на заседаниях 1-го Сейма в октябре 1924 года. Представители Латгалии акцентировали несколько проблем:

- слишком низкая цена, за которую государственное АО «Лен» скупало у крестьян лен (LRSS 1, 6, 101);
- крестьяне также оставались в проигрыше, потому что в пунктах скупки льна качество льна нередко оценивалось слишком низко (LRSS 1, 6, 102);

- цена на лен возросла, благодаря росту цен на лен на зарубежных рынках; таким образом, правительство не защищало крестьян от частных торговцев, а само их использовало (*LRSS* 1, 6, 319);
- в Латгалии было мало скупщиков льна, которые были бы специалистами в этой области, поэтому латгальские политики настаивали, чтобы в пунктах скупки льна больше привлекалось латгальцев (*LRSS* 1, 6, 102).

Когда установилась государственная монополия на лен, большая часть пунктов приема льна в Латгалии находилась в руках еврейских предпринимателей, меньшая часть – в руках видземских латышей. Латгальцам не принадлежал ни один пункт приема льна. Ф. Трасун, пользуясь тем, что в 1924 году был товарищем министра внутренних дел, поднял в правительстве вопрос о передаче пунктов приема льна латгальцам. Он даже составил список латгальских крестьян, которым можно было бы предложить скупку льна. В этот список входили претенденты из всех округов Латгалии. Ф. Трасуну удалось достичь того, что министерство финансов передало пункты приема льна нескольким латгальским кооперативам и частным лицам – латгальцам. Однако большинство владельцев этих пунктов выбирали наиболее легкий путь – фиктивно продавали пункты скупки льна евреям, ежемесячно получая за это в среднем около 10 000 рублей (около 200 латов — V. M.). Позже сам Ф. Трасун обнаружил, что отданные латгальцам пункты льна в Прейли, Ливанах, Балви, Антонополе фактически находятся в руках евреев Рибуша и Алтермана; в Виляке, Дагде, Краславе, Индре – в руках Загорья, Ливина и Метрикена; в Вараклиях – в руках евреев Якубсена и Алтермана (*T r a s u n s* 1924). Однако юридически эти 10 пунктов приема льна числились за лицами с латгальскими фамилиями.

В целом в первой половине 20-го века вопрос льна был одним из самых актуальных хозяйственных вопросов в латвийском парламенте, который акцентировали депутаты Латгалии, характеризуя его как вселатгальский вопрос на 60 процентов (*LRSS* 2, 4, 540, 548).

Выводы

- Лен был главным рыночным товаром, за который латгальский мелкий крестьянин в 20-ых годах 20-го века мог получить реальный доход. Однако для латгальских крестьян – производителей льна – льноводство не приносило ожидаемых доходов. Главными факторами для этого послужила экономическая политика государства, невыгодная для производителей льна (государственная монополия на лен и непоследовательная политика закупочных цен на лен). Таким образом, в начале 20-ых годов производители льна получали всего лишь около десятой части прибыли, которую получало государство от экспорта льна.

- Производство льна, также как выращивание остальных полевых культур в Латгалии, было неэффективным также из-за системы ведения хозяйства. Еще в середине 20-ых годов около половины латгальских крестьян жили в саджах, где преобладала неэффективная для ведения хозяйства система чересполосных земель. Свою роль сыграло то, что в Латгалии в 20-ых годах большая часть хозяйств еще были экономически слабыми и ориентированными на собственные нужды.
- Рынок льна дискредитировали отдельные незаконные приемы производителей льна и его скупщиков для получения собственной выгоды.
- Латгальские политики в латвийском парламенте активно защищали интересы производителей льна в Латгалии, критиковали правительство за слишком высокую прибыль от экспорта льна. Латгальских крестьян – производителей льна – призывали не только развивать льноводство, но и самим перенять частные пункты приема льна. Однако латгальский мелкий крестьянин в 20-ых годах не смог воспользоваться этой возможностью, поскольку ему не хватало необходимых знаний и предприимчивости.

Источники

- B u k š s 1954 – Miķelis Bukšs, *Skices un dokumenti nu Latvijas topšonas laikim*. Minhe-
ne: V. Lōča izdevnīceiba.
- J. Č. 1929 – J. Č., “Lynu škiras faļsifikācijas apkarošana”, *Latgolas Vārds*, 1.
- K. E. 1921 – K. E., “Linu tirgus”, *Ekonomists*, 19, 707–708.
- LAR – *Latvijas agrārā reforma*. Rīga: Zemkopības ministrijas izdevums, 1930.
- LRSS 1, 2 – Latvijas Republikas Saeimu stenogrammas (LRSS). 1. Saeima, 2. ses., 1267.
sl.
- LRSS 1, 6 – Latvijas Republikas Saeimu stenogrammas (LRSS). 1. Saeima, 6. ses., 101.,
102., 224., 319. sl.
- LRSS 2, 1 – Latvijas Republikas Saeimu stenogrammas (LRSS). 2. Saeima, 1. ses., 98. sl.
- LRSS 2, 4 – Latvijas Republikas Saeimu stenogrammas (LRSS). 2. Saeima 4. ses. 540.,
548 sl.
- L a u k s a i m n i k s 1925 – Lauksaimniks, “Ludzā”, *Latgolas Vārds*, 8.
- M a l d u p s, S a l n a i s 1930 – Aleksandrs Maldups, Voldemārs Salnais (sast.), *Latvi-
jas lauksaimniecība (1929)*, Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.
- R e d. (a) 1925 – Red., “Lynu cenu paceļšonas lītā”, *Latgolas Vārds*, 51.
- R e d. (b) 1928 – Red., “Sāklas vītā – siļķes un mylti”, *Jaunā Straume*, 19.
- T r a s u n s 1924 – Francis Trasuns, “Lynu punkti”, *Zemņika Bols*, 29.
- T u m i ņ š 1925 – J. Tumiņš, “Borkovā”, *Latgolas Vārds*, 3.
- V e l k m e 1925 – Jānis Velkme, “Latgolas saimniciskais stovuklis”, *Latgolas Vārds*, 48.

Литература

- A i z s i l n i e k s 1968 – Arnolds Aizsilnieks, *Latvijas saimniecības vēsture (1914–
1945)*, Stokholma: apg. Daugava.
- M a l a h o v s k i s 2012 – Vladislavs Malahovskis. “Lini” / “Лен”, *Latgales lingvoteri-*

toriālā vārdnīca I / Лингвотерриториальный словарь Латгалии I. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 416–418.

Vītīņš 1930 – Jānis Vītīņš, “Valsts linu monopola darbība 10 gados”, *Latvijas linkopība 10. gados*, Rīga: Valsts Saimniecības departamenta izdevums.

Zalts 1929 – Alberts Zalts, “Linu monopols un linu cenas”, *Ekonomists*, 17, 675–676.

Vladislavas Malahovskis

Linu problēma Latgalijā 1920. gados

S a n t r a u k a

Pagrindinās saņokos: *Latgala, linai, monopolija, Latgalos politikai.*

1920. g. linu audzināmo ir apdirbāmo problēma buvo aktuāli tiek Latgalos reģionē, tiek visojē Latvijojē. Linu pluoštas ir sēmeņu sēklos buvo labai svarbios Latvijas eksporto prekēs. Latgalos kraštas – pagrindinis linu gamintojas šalyje: linu audzināms leido smulkiem šio krašto ūkių savininkams gauti reāliju pajamų. Linams auginti buvo naudojama daugiau kaip 10 proc. visos dirbamās žemēs. Tačiau smulkieji ūkių savininkai negaudavo reāliju pajamų dėl įsteigtos nacionalinės linu monopolijos, galėjusios pasiūlyti mažiausią kainą. Linu kaina pasaulio rinkojē stipriai svyravo, todėl jie buvo laikomi sandėliuose ir parduodami tik tada, kai kaina išaugdavo. Dėl šios priežasties linu augintojams tekdavo tik apie dešimtdalis pelno, kurį šalis gaudavo už linu eksportą. Tokią vyriausybės politiką, kuria buvo siekiama gauti kuo daugiau pelno iš linu eksporto, kritikavo Latgalos politikai. Jie gynė linu augintojų interesus. Linu rinka Latgalojē ir Latvijojē patytė ir daugiau sukrėtimų dėl neteisėtų linu gamintojų ir surinkėjų veiksmų siekiant naudos sau.

Vladislavs Malahovskis

Flax Issue in Latgale in the 1920s

S u m m a r y

Keywords: *Latgale, flax, monopoly, Latgalian politicians.*

The issue of flax was topical both in Latgale region and in Latvia in the 1920s. Flax fibre and linseeds were very important export goods in Latvia. Latgale region was the main producer of flax in the country, thanks to which Latgalian small holders could get real income. More than 10% of all agricultural land was used to grow flax. However, small holders did not get real income due to the establishment of a national flax monopoly, when flax was sold at the cheapest price. As the price of flax was very changeable on the world market, it was stored in warehouses and sold when the price grew. As a result, flax growers

received only about a tenth of the profits the country got for flax exports. The government policy for getting too much profit from flax exports was criticized by Latgalian politicians. They defended the interests of flax growers. The market of flax in Latgale as well in Latvia was also discredited by certain illegal practices of flax producers and collectors for self-benefit.

V l a d i s l a v s M A L A H O V S K I S
*Research Institute for Regional Studies
Rezekne Academy of Technologies
Atbrīvošanas aleja 115
LV-4600 Rēzekne
Latvia
[vladislavs.malahovskis@rta.lv]*

*Straipsnis gauts 2019 m. spalio 18 d., priimta 2020 m. vasario 12 d.
Received 18 October 2019, accepted 12 February 2020.*

The Peculiarities of the Formation of the Border Guard of the Republic of Latvia: the Example of the 4th Daugavpils Border Guard Battalion (1991–1997)

Viesturs RASNACIS
Latvian War Museum

Keywords: *Baltic Studies, History of Latvia, Border Guards, Latvian military, social and economic circumstances.*

After the Republic of Latvia regained its independence, the question of its border status has become essential for its security, or as the Department of Public Security put it at their recruitment advertisement for the Border Guard service in September 1991: “the most important part of an independent state is its border” (LSBGA 41 – 01 – 02 – 169).

With the creation of the Ministry of Defence, already by November 13th 1991 it immediately began the herculean task of forming proper Latvian Armed Forces. By December 13th 1991 the basis of the Military Administration of Border Guard Forces was established and the formation of the seven battalions of Daugavpils, Liepāja, Jelgava, Ludza, Valmiera, Viļaka, Ventspils (later Sēlijas) was started (Latvijas valsts atjaunošana (1986. g. – 1993. g.), 1998, 336).

On February 1st 1992 the Airport of Riga was the first functioning Border Checkpoint, when the control over it was taken over from the Border Guards of the Russian Federation (*Latvijas drošība un aizsardzība* 1995, 211). By January 2nd 1992 there were 2,309 state positions reserved for the Border Guard units from the combined 2,452 positions at the Ministry of Defence. Out of them, 226 formed the 4th Daugavpils Border guard battalion (AMOF LR 1 – 5 – 22). It was on the checkpoint where the Latvian border with Belarus and Lithuania was guarded. Due to its location, it eventually became the largest Border Guard battalion, additionally, by 1994 already more than 90% of border violations occurred on the checkpoints facing Belarus and Russia, therefore, putting even more pressure on the battalion (*Lauku Avīze* 1994 3). There were three main problems that are the main focus of this paper: the inability of some soldiers and sometimes even officers to speak the official state language and overcome the so-called “Soviet mentality” which often resulted in the lack of discipline and incompetence when dealing with

administrative tasks. The paper was written using traditional methods of historical science research. For the analysis of archival materials as well as press sources and memoirs, the comparative method of history was used to conduct critical research and to obtain the most reliable information.

The Problem of State Language

The lack of knowledge or ignorance when using the official state language rather infamously even reached the press articles of that time. For example, in the newspaper “*Diena*” in its 29th of March 1994 issue there was a critical article regarding the situation in Daugavpils, the author even quoted an anonymous letter from a soldier serving in the Border Guard forces, who complained about “sometimes it feels that we are serving in the Russian Armed Forces” (*Diena* 1994, 6). This article, similarly to the correspondence between the MoD and the troops, illustrated that part of the problem was the attitude of some soldiers and officers serving regarding the use of the Latvian language.

For career officers or soldiers, or administrative staff working for the Latvian Armed Forces, the question regarding the skills to properly use the state language were regulated rather quickly. For comparison, already by December 20th 1992 the National Guard of Daugavpils had to have attestation completed, and by April 4th 1994 an order by the battalion commander Ivars Veļiks stated that those serving in the National Guard battalion and not having a certificate acknowledging their skills were to leave their state – sponsored positions in the unit (AMOFRLR 1 – 5 – 22).

When compared to the rest of the Border Guard battalions, the lack of knowledge of the Latvian language, or even worse, deliberately not using it when communicating were harshly criticized in the press. Both the contemporaries of that time and the press articles linked this problem directly to the inherited traditions from the Soviet Armed Forces, which can partly be agreed upon. For comparison it has to be mentioned that the paper “*Tēvijās Sargs*” usually focused on the successes of the Border Guard battalion of Daugavpils, mostly emphasizing the amount of trespassers caught on such a large area to guard, albeit they did touch upon the problem of the state language described as a “work in progress” (*Tēvijās Sargs* 1996, 4).

The former MOD Mr. Tālavš Jundzis also recalls traveling to Daugavpils at that time and already by the year 1990 noticing a lot of advertisements for the Latvian language courses both in the city of Daugavpils and the nearby collective ownership farms at that time. He recalls how the locals lamented not having the option to practice Latvian in their everyday life. They learned in their courses regularly, but had no opportunity to practice the language due to the lack of Latvians around them. Additionally, even if they travelled to Riga everyone would answer their questions in Russian anyway (Author’s interview with Tālavš Jundzis in 2018).

Regarding the situation in the city at the beginning of 1990s, it is interesting to point out, that in the context of the 74th Anniversary since the formation of the

Red Army on February 20 in 1992, the Border Guard forces received an order to increase their combat readiness for the state of alert. The heterogeneous ethnic composition of the city was also taken into account, during this occasion, the Border Guards were reminded to: “especially in Riga, Daugavpils, Ventspils, and Liepāja to avoid any kind of conflict situations” (LSBGA 41 – 01 – 03 – 20). The criminogenic situation from time to time got so out of hand that it forced the local authorities to send additional troops to patrol the streets. Such an example can be seen in February 1994, when the soldiers from the 4th Daugavpils Border Guard battalion were sent to patrol alongside the Garrison of the Ministry of the Interior as well as those serving in the 34th National Guards battalion (LNA RSAD 1229 – 1 – 17 – 15).

The Lack of Discipline

Over time a common problem for the battalions of the Latvian Border Guard emerged – the lack of discipline of conscripted soldiers, especially when compared to career officers and soldiers who had the intention to stay after their mandatory service was over. The Border Guard battalion of Daugavpils was not an exception. An interesting example of this tendency shows that the statistics of the year 1995, when the battalion could be considered fully staffed and established, revealed that there were 1,513 disciplinary punishments, out of which, 1,337 or 87,4%, came from conscripted soldiers, while out of the combined 2,171 awards, this group only received 1,367 or 63% of the honours. In comparison, the career soldiers received 39 or 0,3% of disciplinary punishments and 399 or 18,4% of the awards. Out of the disciplinary punishments with 58,2% or 89 cases, the abuse of alcohol during the service dominated, while in 25 cases (16,2%) the soldiers were late from their service leave and in 20 cases (13,1%) they were absent without having their leave, or to put it simply, deserted (LNA RSAD 1229 – 1 – 40 – 75).

The problems of discipline were evident by another case on September 6th 1993, when five soldiers of the Border Checkpoint of Kuļbova were punished for using diluted alcohol. The report also states that three out of five soldiers had previous records of disciplinary punishments, two of them were punished for drinking and during active duty they deserted (LNA RSAD 1229 – 1 – 9 – 39). A more interesting report dating September 7 states that the soldier Viktor Rutko from the Medimu company was disciplined for failing to report a fight which broke out between him and his unit against unnamed local civilians regarding the rape of a woman. It seems like the Border Guards were protecting the girl, because V. Rutko was punished slightly only for failing to report this incident on time, while the case itself did not seem to show up in the local newspapers at that time (Ibid., 49).

Relatively often checks were made to test the quality of the Border Guard service, occasionally, they also helped in catching corrupt Border Guards. One such example was the check made in the Subates checkpoint from September until November 1993, when it revealed that some of the Border Guards stationed

did not register the cars crossing the border from two specific companies, which in three months time brought illegally 300 tonnes of fuel from Lithuanian (LNA RSAD 1229 – 1 – 17 – 62). The investigation later on revealed that two shifts of Border Guards and six shifts of the Customs staff were responsible for this and later they were dismissed from their service (LNA RSAD 1229 – 1 – 18 – 40).

It is possible to speculate, that a party as a safeguard against corruption, especially regarding the low wages, several long-serving Border Guards received relatively large birthday bonuses for their round birthdays. This happened mostly around the year 1994 stretching a little into the year 1995, although due to objective reasons, like the Border Guard service being formed only on December 13th 1991, they could not have served longer than for four years (LNA RSAD 1229 – 1 – 17 – 44; 53; 77). It is interesting to point out, that some soldiers received birthday bonuses even for half-round anniversaries, for example when reaching 25 years of age (LNA RSAD 1229 – 1 – 18 – 27).

Later, in 1996 an incident occurred in the 1st Valmiera and 4th Daugavpils Border Guard battalion which resulted in the deaths of several soldiers, and which caused a wide uproar in the eyes of the public. Despite being widely discussed in the press, these incidents mostly illustrate not some problems specific to Daugavpils battalion, but they rather represented problems of discipline and neglect of regulations, which were quite common for the Latvian Armed Forces in general (*Austrālijas Latvietis* 1996, 5–6).

Additionally, the lack of resources also hampered the number of systematic check-ups of the troops. When re-establishing the protection of the Latvian borders, most units were deployed in almost barren checkpoints with barely enough subsistence for a week and a theoretical plan of resupplying themselves when proper logistics were established. From time to time, some of the soldiers deserted their posts. To get them back, special tracking units were formed, which took up additional resources which could be used for guarding the Border (Ibid., 28). A good example of the lack of resources is the equipment: even in April 1995 the uniforms of the soldiers of the 4th Daugavpils Battalion Rapid Response Group did not completely match.

Despite the constant lack of funding, a considerable effort was made to celebrate several holidays, especially the summer solstice Jāņi. The sub commanders of the battalion were given permission to send up to 15% of the soldiers on holidays during this time while the rest were to plan and participate in: “cultural, sporting and recreational activities” (Ibid., 25). One of the most likely reasons why such a care was taken to celebrate Jāņi, in comparison to a more international holiday, like Christmas, could probably be linked to the fact that many border guards came to the battalion from Russian speaking families, therefore, these cultural events helped with the integration and education of these soldiers into the Latvian society.

The soldiers of 4th Daugavpils Battalion Rapid Response Group in April 1995

Source: Latvia War Museum

Problems of Administration

According to the author, a rather interesting problem really did seem to be much more characteristic to Daugavpils battalion, unlike, for example, the Border Guard battalions of Liepāja and Valmiera. Some of the officers and staff of Daugavpils battalion regularly could not meet the deadline set to them by their superiors. This problem was especially apparent in their administrative tasks. Despite the fact that educational courses were organized regularly with the purpose of preparing the staff for working with documents, (Ibid., 32), there were still complaints even at the beginning of 1996 about missed deadlines for orders which required a written answer or at least an explanation why the order was not carried out on time (LNA RSAD 1229 – 1 – 40 – 98).

In comparison, the battalion of Valmiera already had a detailed analysis on a monthly basis, viewing the situation on their respective Border checkpoints as well as the situation regarding the discipline of the soldiers by June 1992 (LNA RSAW 1233 – 1 – 2 – 70). Daugavpils battalions made these reports much later, even going as late as 28 July 1995, when they analysed the situation regarding the statistics of the last six months (LNA RSAD 1229 – 1 – 29 – 13). There seems to be complaints about transports crossing the border not being certified in either the registration journal or the observation log (LNA RSAD 1229 – 1 – 40 – 124),

but their rarity is most likely to indicate incidental failures rather than deliberate systematic malpractice.

Conclusion

In summary, it has to be concluded that the 4th Daugavpils Border Guard battalion stood out amongst other Border Guard Forces with the intensity of their work, mostly resulting in a much higher cross-border traffic, on the Belarusian-Lithuanian borders, when compared, for example, to the checkpoints with Estonia guarded by the battalion of Valmiera.

The lack of knowledge and skills, using the state language can, most likely, directly be linked to the administrative problems, meaning, that simply there were not enough experienced, skilled professionals who could read and write in the Latvian language, and who could sufficiently do the paper work, and much more importantly, be ready to relocate to the eastern border of Latvia and work for the Border Guard forces for a wage, which would administrative professionals would consider below their skills.

However, despite all difficulties, those serving in Daugavpils Border Guard battalion managed to successfully fulfil all the duties required from the unit, advance them and by 7 January 1997, when it was transferred under the command of the Ministry of Interior, the battalion was already fully staffed and operational.

List of References and Sources

Books

Blūzma, Celle, Jundzis, Lēbers, Levits, Zīle 1998 – Valdis Blūzma; Ojārs Celle, Tālav Jundzis, T., Dītrihs Andrejs Lēbers, Egīls Levits, Ļubova Zīle. *Latvijas valsts atjaunošana (1986. g. – 1993. g.)*. Rīga. Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 336.

Articles

Mūrniece 1996 – Māra Mūrniece, “Aizliegs dzert”, *Austrālijas Latvietis*. 1996, 12. aprīlis. Nr. 2327, 5 – 6.
Ļuta 1994 – V. Ļuta, “Par drošām robežām”, *Lauku Avīze*. 1994, 14. oktobris. Nr. 81, 3.
Elksne 1994 – Anastasija Elksne, “Gavariķe pa russki”, *Diena*, 1994, 29. marts. Nr. 74, 6.
Grūtups 1996 – Gaitis Ļuta, “Daugavpiliešu seši plusi”, *Tēvijas Sargs*. 1995, aprīlis. Nr. 4 (35), 4.

Archive documents

Latvian State Border Guard Archive (LSBGA)

LSBGA 41 – 01 – 02 – 169

The Archive of the Ministry of Defence of the Latvian Republic. (AMOFLR)

AMOFLR 1 – 5 – 22

Latvian National Archive Regional State Archive of Daugavpils (LNA RSAD)

LNA RSAD 1229 – 1 – 17 – 15

LNA RSAD 1229 – 1 – 40 – 75

LNA RSAD 1229 – 1 – 9 – 39

LNA RSAD 1229 – 1 – 17 – 62

LNA RSAD 1229 – 1 – 18 – 40

LNA RSAD 1229 – 1 – 29 – 13

LNA RSAD 1229 – 1 – 40 – 124

Latvian National Archive Regional State Archive of Valmiera (LNA RSAW)

LNA RSAW 1233 – 1 – 2 – 70

Interviews

Author's interview with Tālavš Jundzis in 2018 (electronic version available by the author)

Viesturas Rasnacis

Latvijas Republikas sienas apsargos tarnybos formavimo ypatumai: 4-ojo Daugpilio pasienio apsargos bataliono pavyzdys (1991–1997)

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *Latvijos istorija, pasieniečiai, Latvijos kariškiai, Latvijos universitetas, socialinės ir ekonominės aplinkybės.*

Latvijos Republikai atgavus nepriklausomybę, ypatingą svarbą įgavo jos sienos statuso klausimas. Įkurta Gynybos ministerija jau 1991 m. lapkričio 13 d. pradėjo rūpintis Latvijos kariuomenės sukūrimu. Latvijos Respublikos sienos apsargos pajėgos buvo pirmosios pajėgos, kurias suformavo Gynybos ministerija. Iki 1992 m. sausio 2 d. Gynybos ministerijoje iš sujungtų 2452 pozicijų pasienio būriams buvo skirtos 2309 valstybės pozicijos, iš jų 226 sudarė 4-ąjį Daugpilio pasienio apsargos batalioną, kurio tikslas – saugoti Latvijos sieną su Baltarusija ir Lietuva. Ilgainiui šis batalionas tapo didžiausiu pasienio apsargos batalionu. Iki 1994 m. Baltarusijos ir Rusijos kontrolės punktuose buvo įvykdyta daugiau nei 90 proc. sienos pažeidimų – tai sąlygojo dar didesnę spaudimą batalionui.

Kaip vienas iš tame batalione tarnaujančių pasieniečių privalumų buvo tai, kad praktiškai visi čia tarnaujantys pasieniečiai laisvai kalbėjo rusiškai. Būtent šia kalba dažniausiai buvo bendraujama su nelegaliai sieną kertančiais kontrabandininkais ir migrantais. Tačiau daugeliui pasieniečių, ypač atvykusių iš rusakalbių šeimų, atlikti administracines užduotis buvo gana sudėtinga – jie turėjo rimtų problemų, tvarkydami dokumentaciją.

Buvo ir kita problema: kadangi tuo metu Valstybės sienos apsargos tarnyba buvo privaloma, daugelis pakviestųjų į tarnybą patekdavo ne savo noru, todėl tokie kariai dažnai būdavo nedrausmingi. Daugeliui jų trūko motyvacijos tinkamai atlikti pareigą. Be abejo, ši problema nebuvo būdinga tik 4-ajam Daugpilio pasienio apsargos batalionui – tuo metu ji buvo aktuali visose Latvijos kariuomenės pajėgose.

Nepaisant visų paminėtų sunkumų, batalionas, atspindėdamas spartų ne tik Latvijos Respublikos, bet ir visų trijų Baltijos valstybių vystymąsi, dar iki 1997 m. iš esmės išsprendė didžiąją dalį savo logistinių ir administracinių problemų. Kai batalionas tapo pavaldus Vidaus reikalų ministerijai, jis jau turėjo reikiamą štabų skaičių ir veikė visu pajėgumu.

Viesturs Rasnacis

The Peculiarities of the Formation of the Border Guard of the Republic of Latvia: the Example of the 4th Daugavpils Border Guard Battalion (1991–1997)

S u m m a r y

Keywords: *Baltic Studies, History of Latvia, Border Guards, Latvian military, University of Latvia, social and economic circumstances.*

After the Republic of Latvia regained its independence, the question of its border status has become essential for its security. With the creation of the Ministry of Defence, already by 13th November 1991, it immediately began the herculean task of forming proper Latvian Armed Forces. The Border Guard Forces of the Republic of Latvia was the first main force formed by the Ministry of Defence, by 2nd January 1992 there were 2,309 state positions reserved for the Border Guard units from the combined 2,452 positions at the Ministry of Defence. Out of them, 226 formed the 4th Daugavpils Border guard battalion. Its aim was to guard the Latvian border with Belarus and Lithuania. Due to its location, it eventually became the largest Border Guard battalion, additionally, by 1994 already more than 90% of border violations occurred on the checkpoints facing Belarus and Russia, therefore, putting even more pressure on the battalion.

The fact that practically all of the border guards serving in the battalion spoke Russian fluently definitely was a much needed skill when dealing with contrabandists and migrants who crossed the border illegally. However, when dealing with administrative tasks, for a lot of the border guards, especially the ones coming from Russian speaking families, this proved to be quite troublesome, since they had significant problems writing the reports and other written tasks on the time set to them by their superiors.

Additionally, due to the fact that the border guard service at the time was mandatory, many of those drafted against their will suffered from the lack of discipline. For most of them this was because they lacked motivation to serve adequately, they were looking for ways to easier endure their service rather than stay in the military service afterwards. Of course, this problem was not an exception for the 4th Daugavpils Border Guard battalion, this issue was common in the entirety of the Latvian Armed Forces at that time, it was the crucial location of the battalion that made this problem so troubling.

Despite all of the difficulties mentioned above, the battalion, somewhat mirroring the rapid development not just of the Republic of Latvia but of all three Baltic States, advanced

quite quickly and by the year 1997 it sorted most of its logistical and administrative problems. When it was transferred under the command of the Ministry of Interior, the battalion was already fully staffed and operational.

V i e s t u r s R A S N A C I S
Latvian War Museum
Rīga, LV-1050
Smilšu street 20,
Latvia
[viesturs.rasnacis@karamuzejs.lv]

Straipsnis gautas 2019 m. liepos 31 d., priimta 2020 m. vasario 12 d.
Received 31 July 2019, accepted 12 February 2020.

II.

Regionas kalboje ir literatūroje

Region in language and literature

Fathers of Genius: the Ambiguities of Power in Relations with their Fathers for Three Women Writers, Maria Edgeworth, Elizabeth Barrett Browning and Virginia Woolf

Milda DANYTĖ
Vytautas Magnus University

Keywords: *father and daughter relationships, 18th and 19th century women writers, restrictions on women, Maria Edgeworth, Elizabeth Barrett Browning, Virginia Woolf, Richard Edgeworth, Edward Barrett, Leslie Stephen.*

The aim of this paper is to consider the changing relations between their fathers and three major writers, Maria Edgeworth (1768–1849), Elizabeth Barrett Browning (1806–1861) and Virginia Woolf (1882–1941). These British women are still celebrated in the history of English literature for works that are original and innovative but, in addition, in their own times, each was what would now be called a ‘cultural celebrity’. For the present study, what is important is that these writers had very close relations with their fathers, whose roles in shaping their literary careers have been both acknowledged and strongly criticized. It is hard to deny that, given social and legal systems that gave men so much power over their families, these fathers often acted as domestic tyrants. The bitterness this caused appears in a revealing diary entry made by Virginia Woolf on November 22, 1928, when she notes that this was her father’s birthday: “Father would have been 96 today if he had lived – and why not? Others live that long. If he had not died I would never have become a writer” (Woolf 1982, 208). Yet without the model he presented as a man of letters, she might not have seen writing as her natural career. This article tries not to take sides. I have long admired these three women writers, but it was the theme of a conference announced at Šiauliai University in 2018, the father in culture, that encouraged me to look more closely at the three fathers. I began to speculate on what it was like to be the father of a very talented daughter when one lived in a society that assigned women a very low status. Today, ironically, entering these men’s names in an internet search tends to bring up first and sometimes only the word ‘father’, although Richard Lovell Edgeworth (1744–1817), Edward Moulton Barrett (1785–1857) and Leslie Stephen (1832–1904) had talents and aspirations and were not insignificant figures in their own times.

Before considering each father-daughter relationship individually, it is interesting to report on similarities among these men that emerged during the research process: their relatively marginal status in the societies of their day, their failure to realize their own potential, and their unusually intense relations with their families. First, they all belonged to the upper middle class of the Britain of their time. Yet the social and cultural elite centred in London would not have judged any of them completely favourably. Edgeworth was a well-off landowner and highly sociable, but Anglo-Irish with manners that were considered a little vulgar. A specialist on Maria Edgeworth, Valerie Pakenham, comments that in his later life London circles saw him “as a red-faced, over-talkative and over opiated provincial bore” (P a k e n h a m 2018, 165). Barrett was also not from the heart of the empire: coming from a Jamaican landowning family made him somewhat marginal. In addition, for many years he kept himself and his family secreted away on a large estate far from society, developing a reputation as a recluse (F o s t e r 1988, 9-11). Stephen’s family was Scottish, but he really signed his own doom by writing a book about the loss of religious faith – he had lost his, and with it, his post at Cambridge University; among friends he became known as “poor Leslie Stephen” (W o o l f 1982, 61).

Furthermore, these men, despite having strong personalities and real talents, never succeeded in achieving much in their lives. Edward Barrett lost a good deal of income when the British ban on slavery made his Jamaican estates drop in value. He was forced to give up his large English country house, into which he had put so much creative energy, transforming a simple manor into an exotic Turkish structure with minarets, carved fireplaces and a circular dining room (F o s t e r 1988, 11). When he had to move to a much smaller house in London, he lost his status as a country gentleman.

Edgeworth kept his Irish estates all his life, but his attempts to make a reputation as an educationalist and industrial inventor were successful only in the earlier years of his life. In collaboration with family members, he did develop innovative programs for child education, but when his daughter Maria made her name as a novelist, he came second to her in the public eye.

Stephen did not live long enough to be eclipsed by Virginia Woolf’s success, but he already felt like a failure much earlier. Although literary historians like Quentin Bell refer to him as an important man of letters (B e l l 1979, xiv), he knew that his philosophical publications and literary criticism had never made much of an impact. Suffering from depression, he told Virginia that he had only “a good second class mind” (W o o l f 1985, 110). He is often described as the editor of the massive *Dictionary of National Biography* but he held this post only for a few early volumes, as the strain of the job led to a nervous breakdown.

Considering that their fatherhood is the theme of this study, the most significant similarity among these three men is that, to an unusual degree, their roles in their families were the psychological centres of their lives. Stereotypes about 19th

century fathers as domestic tyrants have fostered the incorrect notion that most men were always present in their homes. However, with the Industrial Revolution, many middle-class fathers had little time for their wives and children. As Jan Marsh indicates, the daily management of a middle-class home was in the hands of mothers, not fathers; women were expected not only to increase the family by giving birth to healthy children, but also to train and supervise domestics, check the material inventory of the house, teach younger children, nurse elderly parents and invalids, and use their cultural talents to make the home a pleasant place. As a natural extension of this domestic sphere, women also acted as the unpaid social workers of the day, helping the poor around them (M a r s h 2009).

Although a father had the power to make decisions for all those in his family, his most fundamental role was to provide financially for these complex households. It would not have been considered odd for Edgeworth, Barrett or Stephen to neglect their families in a personal sense, to pay little attention to the way their children were being brought up or simply to be somewhere else – a workplace, a club, another part of Britain or abroad. What was not so common was their absorption in the family world. They did not take over women’s domestic functions, but they evidently found personal satisfaction in spending many hours each day with their wives and children. As was common in the late 18th and 19th centuries, these were large families: there were eight children in the Stephen household, twelve in the Barrett family and twenty-two in the Edgeworth family.

The behavior of Edgeworth, Barrett and Stephen had a good deal to do with particularly close relationships with their wives. The word ‘uxorious’, Latin in origin, and meaning, as the *Collins English Dictionary* (7th ed., 2005, Glasgow: HarperCollin, p.1769) states, “excessively attached to or dependent on one’s wife” (*Collins English Dictionary* 2005, 1769), could have been coined for this trio of men. Edgeworth, who married four times, could not endure more than a few months of solitude when one died before marrying another, a haste that was considered scandalous in his time (M a n l y 2014). Except for the error of his first marriage, he made all his wives assistants in his work. Stephen’s position as a college fellow at Cambridge University did not allow him to marry until he lost this post when he openly declared himself to be an atheist at the age of 35. When his first wife died he fell into a state of deep depression, relieved only by his second marriage. This wife, Virginia Woolf’s mother, was a constant support in his fits of anxiety; when she suddenly died, he immersed himself in self-pity, a nightmare for his children, as Woolf recalled: “we were all sitting in the drawing room round father’s chair sobbing [...] We were his only hope, his only comfort, he would say” (W o o l f 1985, 92, 94).

Even more dramatically, when he lost his wife, Barrett declared that he would never marry again and, in a very unusual step, forbade his children to get married either. When two daughters and one son did marry, he cut off financial support, took them out of his will and refused to read their letters or meet with them again (F o s t e r 1988, 49, 190).

Maria Edgeworth and Richard Lovell Edgeworth

Edgeworth said about his daughter Maria that she had “an inordinate desire to be loved” (P a k e n h a m 2018, 422). This probably developed from his neglect in her early years, when he was absorbed bringing up his son according to the radical theories of Jean-Jacques Rousseau. This experiment ended disastrously, but Edgeworth continued to study how small children learn with his second wife, Honora. Maria was seen as a rebellious child; she recalled how, at age six, ignored by her father and stepmother, she relieved her unhappiness by “trampling on the garden frames in the walled garden [which they had constructed] and the delightful sound of breaking glass” (Ibid., 23). At the same time Maria tried desperately to please her stepmother, writing from her boarding school: “I know it will give you great satisfaction to know I am a good girl” (Ibid., 24). Honora responded criticizing her posture, while Maria’s father sent a chilling letter outlining how important it was that she adopt the behavior appropriate to a woman of her class: “With a benevolent heart, complying temper and obliging manners, I should make no doubt that by your mother’s assistance you might become a very excellent and highly improved woman”; he rather cruelly assessed her appearance as “exactly in the middle ground between beauty and plainness” (Ibid., 24–25). Yet Edgeworth came to value Maria’s real intelligence and literary talents. In 1782, when she was fourteen, he took her out of school in England to return with him, his third wife and their seven children to Ireland. Now he became convinced that Maria was the intellectual partner (the affectionate term he used for the rest of his life) he needed in research on education. In addition, with no son of a suitable age, he trained her to act as his secretary and accountant on his estate, a position of power she retained in the years to come.

For Maria, this elevation of status and her father’s real affection bonded her to him permanently. She was not naïve about his feelings for her, understanding that she could hold his love only by concrete achievements; she wrote that “admiration and affection are more nearly connected in my father’s mind than in most people” (Ibid., 81). Edgeworth’s vision of what Maria should write about were limited to his own interests, education, science and technology. The notion that a woman could take part in scientific research was very liberal on his part, but it did ignore her own inclinations. With his encouragement she read widely in subjects that were considered beyond most women’s capacity, but she was also eager to read novels, which he discouraged at first (Ibid., 11). In 1783, when she was 15, she confided to a school friend that she was trying to create a novel, but that her father had asked her to write “simple moral tales” which could be used in his educational project (Ibid., 31–33). As it turned out, her realistic stories about mischievous children, published as *The Parent’s Assistant* in 1797, were her first literary success. Almost immediately her publisher republished them in a more expensive, illustrated format, seeing that this young author was worth investment (Ibid., 50). With the publication a year later of the scholarly work *Practical Education*, signed by both

Edgeworths, it must have seemed to her father that Maria was firmly launched in their scholarly partnership.

However, encouraged by women relatives, in secret she wrote a very different kind of book, the satirical novel *Castle Rackrent*, published in 1800; this novel on Irish country life is considered the model of a new genre, the regional novel. Unlike her other writings, which her father edited, it was entirely her own work and though published anonymously, was soon reprinted with her name on the cover. It was an immediate and enormous success. Richard Edgeworth linked himself to her novel by providing a preface to the second edition (Ibid., 67), but it was Maria who became a literary star at the age of 32. She followed this novel with others that sold very well. In 1814, her publisher paid her the very large sum of 2000 guineas for one of her novels (the equivalent of about 200,000 pounds in 2018 currency); indeed, after the best-selling Sir Walter Scott, she was the “highest paid novelist of her generation” (Ibid., 421).

Her success as a novelist might have upset the father-daughter relationship, as it made her financially independent, but Maria was very careful not to let this happen. She continued to write novels, telling one correspondent how much pleasure the process of working out the structure of her story gave her (Ibid., 195-196). Nevertheless, she allowed her father to interfere in organizing the time she planned for writing. In 1805, he told her that she should write “a useful essay upon professional education”, by which he meant a full-scale monograph and applied considerable emotional pressure: “He has pointed out to me that to be a mere writer of a number of pretty stories and novelettes would be unworthy of his partner, pupil and daughter” (Ibid., 90). Was Edgeworth jealous of her literary success? Probably, but her continuing to work on educational publications seems to have satisfied his need to feel he still had power over her. When she completed *Professional Education* in 1808 she admitted to a friend: “I cannot help however looking forward to its departure” but also stated with some irony: “I am still well repaid for all the labor it has cost me by seeing my father is pleased with it and thinks it a *proof of affection*” (Ibid., 114; emphasis by Maria Edgeworth). Only very occasionally did she stand up to him on a question of her literary work as, for example, in opposing his desire to re-publish *Castle Rackrent* heavily annotated by his explanations of Irish society (Ibid., 133). Still, in a letter to a friend she acknowledges her inferior status in the relationship: “in the last event of things you know that I must do what my acting and most kind literary partner decided” (Ibid., 133). Her own use of her father’s phrase “literary partner” is clearly ironic here.

The truth was that her happiness depended on maintaining good relations with her father; he gave her not only his love, but also with a superior position in among her family, the members of whom she cared for deeply. After his death she took over many of his roles with her younger siblings, travelling much more in Ireland, England and France. Her family home became a place of literary pilgrimage for aristocrats and writers and it was also where she was happiest: “I want the interest,

the necessity of occupation which I can find nowhere else but at home” (Ibid., 216). When she was asked to write an autobiographical preface for her works, she declared: “As a woman, my life, totally domestic, can offer nothing of interest to the public” (H a r e 1895). It was not that she accepted the ideal of feminine submission but that she was satisfied with much of what she had and had learned to release her rebellious feelings through ironic letters to friends. In one she defended apparently wasting time on embroidery by explaining that she did this work while her father read aloud after breakfast, a habit he had taken up after his fourth marriage: “it is much more agreeable to move one’s fingers than to have to sit with hands crossed or clasped immovably” (P a k e n h a m 2018, 91). Though some contemporary admirers and later critics have held that her talents were distorted by her father, Maria Edgeworth probably considered herself lucky as a woman in her social period in winning her father’s attention and support.

Elizabeth Barrett Browning and Edward Moulton Barrett

Elizabeth Barrett Browning is often seen in connection to two men, her father and her husband. She chose to place both their names on her published works once she married, but this gives a false impression of a unified life. In 1846, when she ran away with Robert Browning, she turned her private relationship with her father into a public drama of rebellion against the power of the father. Maria Edgeworth found ways to accommodate her father’s demands, while ultimately Elizabeth Barrett could not.

Elizabeth was passionate by nature, something that she recognized but which, according to her biographer Margaret Foster, in part frightened her (F o s t e r 1988, 28). Still, she refused to follow the family-centred model which she witnessed in her mother’s life, telling her mother at the age of 16 that she agreed with the radical ideas expressed by Mary Wollstonecraft; she wrote in a notebook: “My mind is naturally independent and spurns that subserviency of opinion which is generally considered necessary to feminine softness” (Ibid., 29). From an early age she wrote poetry; by the age of 21 this had become a fixed ambition, to be recognized as a significant English poet (Ibid., 35– 36).

Her father recognized very soon that his oldest daughter was very talented and took steps to nurture her intellectually, buying many books and having her study Latin and Greek like a boy. When she turned fourteen he had 50 copies of her poem on a Greek theme, “The Battle of Marathon”, printed. But this act marked a limit for her as well: the 50 copies were only for relatives and family friends, not for public consumption. Later he was supportive of her sending poems to magazines, but they had to be published anonymously (Ibid.). His vision of her was coloured by his religious faith: she was to be “religious, responsible, humble” and praised her in this respect: “so happy a specimen of Christian submission and devotional feeling never was surpassed” (O s b o r n 1989). For a time he would come to her room regularly so that they could pray together; she wrote: “He prays

with me every night with one of my hands held in his and nobody besides him and me in the room” (Ibid.). Her father’s strong preference for her, like Edgeworth’s for Maria, was undoubtedly a mark of success for a girl, since in this large family she was the favourite of the person with the greatest power. But his close attention also restricted her.

Like a number of Victorian women frustrated by limits to their freedom, Elizabeth seems to have developed the strategy of using periods of real ill health to create a persona as a serious invalid. One of her biographers believes that, by the time she was an adult, apparent illness was a way for Elizabeth to manipulate her family (Foster 1988, 39). She never wanted to go on the formal visits that were part of the socialization of young ladies, writing “what is called GOING OUT is the greatest bore in the world” (Ibid., 33; emphasis in original). As an invalid she made her bedroom a refuge to which she could always withdraw, even from her siblings and father.

Then, in her mid-thirties, a series of events made her take more active control of her life. From 1837, when a grandmother left her money, she became at least theoretically independent. Now she pushed her father hard and won the right to publish under her own name (Ibid., 87). In 1838, when her father moved the family to London for financial reasons, so that her brothers could hold jobs; now she entered the literary world with the publication of her first collection of poems (Ibid., 88). A poet suggested they write a play together; an American publisher wanted to produce her poems (Ibid., 112). As her father grew more controlling over his children, she started acting according to her own convictions. In 1844, she wrote poems on social issues and experimented with her style; she told a friend: “it seems to me that I have more *reach*, whether in thought or language [...] all the life and strength which are in me seem to have passed into my poetry” (Ibid., 131; emphasis in original). Through approved female visitors she became acquainted with the newest poetry, including that of Robert Browning; she mentioned him with approval in one of her own poems – and opening the way to one of the most volcanic romances in English literature.

Even a less strict Victorian father would have considered Browning an unsuitable friend or husband for Elizabeth: He was six years younger than her, had no job or money, was lower in social class than the Barretts, and very different from them in manners, extremely out-going, talking a great deal in a loud voice (Ibid., 151). But he took her by storm, insisting on a meeting, then immediately announcing he had fallen in love with her and wanted to marry her. Browning was ready to confront Elizabeth’s father; she forbade this but began to prepare for escape. She walked much more, drank milk to make herself stronger and sat in the sun to make herself stronger, all without hinting to her father or brothers that she was in love (Ibid., 155–156). She wrote to a friend that she was “growing and growing just like the trees – it is miraculous, the feeling of sprouting life in me and out of me – and now I begin to sleep and look altogether like another person” (Ibid.).

In the summer of 1846 she made all the practical arrangements needed for eloping with Robert Browning. He had no money but she persuaded him to accept hers. First they married secretly in London and then on September 19, 1846 she went off to Italy with him, leaving letters for her family. Though she did die in in her mid-fifties, she managed to do everything she wanted before that. Despite serious miscarriages, she had a son; she took up the cause of the liberation of Italy (Ibid., 336). In 1856, as Simon Avery explains, her novel in verse, *Aurora Leigh*, took a strong feminist line on two women's issues in Victorian society: the restrictions on middle-class women and how prostitution was often forced on working-class women (A v e r y 2014). The love sonnets she had written secretly to Browning, *Sonnets from the Portuguese*, along with her elopement, made her celebrated among people who ordinarily never read poetry. Meanwhile her father never read her letters and remained a closed, angry man, ruler of a smaller family kingdom.

Virginia Woolf and Leslie Stephen

Unlike the encouraging roles played by Edgeworth and Barrett in the early years of their daughters' aspirations to become writers, the young Virginia Stephen had to deal with a father who was so occupied with his own psychological difficulties that he often fell back on ways of treating daughters that were already being questioned at this time. For example, money was found only to send the sons to school. Still, he functioned as the model of a writer for her, not least because he worked at home. His friends included the major authors of the period; he earned most of his living by writing reviews of the most recent books for literary journals. It was natural for him to make his own daily problems at work into family concerns so that, through him, Virginia understood how the literary market worked, saw Stephen dealing with publishing issues, deadlines and problems in writing, not only in his own work but also because he often functioned as an editor. The career he had seemed open to a girl who spent all her free time reading voraciously through his large library. She imitated him in many ways, twisting a piece of her hair because it was a nervous habit he had, and using a writing board propped on her knees as he did (W o o l f 1985, 111, 119). When she was a small child, she told her sister she preferred her father to her mother (B r i g g s 2005, 355.) Part of what she felt was a distaste for the model of womanhood her mother presented: loving and deeply loved, yet always serving others, what A.H. Bond calls the "almost total abnegation of self" (B o n d 1986). Growing up, Virginia noticed that when her parents sat in the drawing room in the evenings, he had his own table, chair and lamp, while his wife sat "behind him at her writing table built into a very dark angle of the room", dealing with her correspondence by candlelight (W o o l f 1985, 112–113). The malignant side of this role was confirmed when her mother, exhausted by constant involvement in the emotional crises of her husband and others, showed no resistance to an ordinary infection. Friends and relatives agreed

that she had worked herself to death (M e t z g a r 2012). This life of service was respected, but left nothing tangible behind it – while Virginia, like Elizabeth Barrett Browning, wanted to make a mark in English literary history.

Virginia's mother died when she was 13, just the age at which a middle-class girl began preparing herself for entering society and finding a husband. It was also the age when Virginia needed more space to try out her creative skills. Unfortunately, it now corresponded to the time in her father's life when he was most needy and demanding of emotional attention from his daughters, surrogates for his dead wife. As has been stated, Stephen was never a major success as a published author. He himself told Virginia that he had "only a good second class mind", which was why, she later believed, he was always needing to be complimented (W o o l f 1985, 110). She recalled how he had always been given the central role in family gatherings: "What he said was thus most respectfully listened to. He had a godlike, yet childlike standing in the family [...] an extraordinarily privileged position" (Ibid.,111). Although she loved her, Virginia felt that her mother had been "too much obsessed with his health, his pleasures, <...> too willing, I think now, to sacrifice us to him", with the result that the daughters inherited "the legacy of his dependence, which after her death became so harsh an imposition" (Ibid.,133).

Until the death of Julia, Stephen's recurring fits of anxiety and even despair were kept at bay by his wife; once he lost her, he became much more deeply depressed and seemed determined to reduce everyone's pleasures to the minimum. Earlier they had spent long summers at a house on the sea where the children felt very free; this was stopped since Stephen could not bear to renew such excursions without his wife. Now Virginia and her sister Vanessa were often restricted to their house in London, a space which grew more constricting as they grew up because of social norms governing the relations and movement of young ladies. Stephen applied rules to his daughters that seemed very old-fashioned to their contemporaries at the beginning of the 20th century: for example, they had to be chaperoned when visiting their brother at Cambridge University (B e l l 1972, 97).

Within the house, Virginia and her sister were expected to give up the time they wanted to devote to creative work so that they could take part in the never-ending rituals of meals. Every late afternoon they had to change their dress and hold tea for Leslie Stephen: "father could not give himself tea in the society of those days" (W o o l f 1985, 148). They had to observe official visiting hours when relatives or family friends had to be entertained with proper conversation. Then in the evenings they had to change again, "For we had to enter the drawing room with bare arms, low neck, in evening dress" and afterwards often be taken to a formal party (Ibid., 150). The hours of Virginia's days were regulated with activities of womanly service, during which she had to look attractive and speak in a pleasant way about nothing in particular. That she was generally a failure on both counts did not help matters.

Moreover, the father who had been preoccupied yet sometimes pleasant now regularly turned into a monster. His wife had been able to reduce his anxiety over

rising costs, but his daughters, who had to present the accounts to him, could only endure his aggression: “down came his fist on the account book. His veins filled; his face flushed. Then there was an inarticulate roar [...] he beat his breast. Then he went through an extraordinary dramatization of self pity, horror, anger” (Ibid., 144). She called him “the tyrant father” and came up with an evocative comparison: “it was like being shut up in the same cage with a wild beast” (Ibid., 116).

Years after her father’s death, Virginia Woolf found herself arguing with him in her mind, trying to resolve what she eventually realized was a psychological ambivalence: she both loved and hated her father. She understood that he was suffering: “he was a man in prison, isolated” (Ibid., 146), but this did not solve her problems. She wanted to write literature of a complex, modern kind, but could write nothing until she was physically free of him. Even then she felt his evaluation imprisoning her: she was a woman, she could never be a real writer of significance.

Conclusion

These father-daughter relationships would not have involved so many painful conflicts if they had not included mutual love and admiration. Yet as a daughter matured in her ambitions, her very success threatened her father, less talented than her, but who could fall back on the applying the social norms that regulated women to control her.

What did these talented women gain from having fathers who directly or by example encouraged their ambitions as writers? Considering the low status of women in the societies of this period, it has to be said that they gained something essential – the kind of education they needed along with the chance to read widely. In a time before the establishment of free public libraries, and when using a commercial lending library was expensive, all three women enjoyed the luxury of access to the very large and up-to-date libraries that Richard Edgeworth, Edward Barrett and Leslie Stephen put together. The three women had the fortune to grow up in families in which books, reading and discussions played a major part in daily life, as their biographers noted (P a k e n h a m 2018, 11; F o s t e r 1988, 27–29; B e l l 1972, 186). Even in the dark final years of his depression, as Virginia recalled, her father, when she developed a fascination with Elizabethan prose, “lugged home” heavy volumes from a library that she had no access to (W o o l f 1982, 271). With possibilities for education for girls restricted and the fact that many fathers did not choose to spend money on the contemporary literature that inspired women to write, only a very small percentage of British middle-class women who might have had literary ambitions succeeded in being published. Even most of these had to content themselves with working in the marginal cultural fields considered appropriate for their sex – didactic literature for children, religious and social pamphlets for the working classes, kinds of writing that were quickly forgotten (B r i g g s 1989, 222–224). Maria Edgeworth, Elizabeth Barrett Browning and Virginia Woolf wanted to be writers of literary texts that were treated as seriously as men’s were.

Nevertheless, both they and their fathers paid a price for the development of talents beyond those that women were supposed to have at that time. At least the three women could eventually take pride in their very real literary achievements, but what about their fathers? In the Edgeworth case, Maria, who lived in the earliest period, had to deal with the strongest of social prejudices against women writers. She accepted a compromise in power with her father and probably felt rewarded when he, on his deathbed, said: “I did not know how much I loved Maria till I came to the parting with her” (P a k e n h a m 2018, 212). Barrett Browning’s father had to endure much more painful final years; he lost the child he was proudest of and felt publicly humiliated by her rebellion, something that her growing celebrity as a writer would have always reminded him of. Virginia Woolf did not have the strength to escape from her father, but she never gave him what he so desperately wanted in old age, that total devotion to his emotional needs that her mother had provided. Both the fathers and their daughters broke norms that limited the possible roles of women, but the women eventually benefitted from this rupture, while the three men, ironically, were punished by losing their power as fathers.

References

- A v e r y 2014 – Simon Avery, “Elizabeth Barrett Browning and the Woman Question”, [Internet site: <<http://www.bl.uk/romantics-and-victorians/articles>> , accessed 31-05-2018].
- B e l l 1972 – Quentin Bell, *Virginia Woolf: A Biography*, New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- B e l l 1979 – Quentin Bell, “Introduction”, *The Diary of Virginia Woolf*, Volume 1 (ed. A.O. Bell), Harmondsworth: Penguin Books.
- B o n d 1986 – A.H. Bond, “Virginia Woolf and Leslie Stephen: A Father’s Contribution of Psychosis and Genius”, *Journal of the American Academy of Psychoanalysis*, Volume 14, Number 4. [Internet site: <<https://www.suicideinfo.ca/resource/siecn0-198708591>>, accessed 20-04-2018].
- B r i g g s 1989 – Julia Briggs, “Women Writers and Writing for Children: From Sarah Fielding to E. Nesbit”, *Children and Their Books*, (eds. Gillian Avery and Julia Briggs), Oxford: Oxford University Press.
- B r i g g s 2005 – Julia Briggs, *Virginia Woolf: An Inner Life*, London and New York: Penguin Books.
- Collins English Dictionary* 2005 – *Collins English Dictionary*, 7th ed., Glasgow: HarperCollin.
- F o s t e r 1988 – Margaret Foster, *Elizabeth Barrett Browning*, London: Chatto and Windus.
- H a r e 1895 – Augustus J. Hare, *The Life and Letters of Maria Edgeworth* (ed. Augustus J. Hare), London: Houghton, Mifflin and Co., [Internet site: <<https://archive.org/details/lifeandlettersm00haregoog>>, accessed 14-04-2018].
- M a n l y 2014 – Susan Manly, “Highlights from the Reading Room: Memoirs of Richard Lovell Edgeworth”, *Echoes from the Vault*, [Internet site: <<http://standrewsrarebooks.wordpress.com/2014/03/14>> , accessed 14-04-2018].
- M a r s h 2009 – Jan Marsh, “Gender Ideology and Separate Spheres in the 19th Century”,

- Victoria and Albert Museum, [Internet site:<<http://www.vam.ac.uk/content/articles>>, accessed 27-04-2018].
- Metzgar 2012 – Lisa Metzgar, “All this one could never share: Virginia Woolf and the conflict between community and independence”, *Matrix*, [Internet site:<<http://writing.colostate.edu/gallery/matrix/metzgar.cfm>>, accessed 02-03-2018].
- Osborn 1989 – Susan Osborn, “Review of *Elizabeth Barrett Browning* by Margaret Foster”, *Chicago Tribune*, [Internet site:<www.chicagotribune.com>, accessed 22-03-2018].
- Pakenham 2018 – Valerie Pakenham, *Maria Edgeworth's Letters from Ireland* (ed. Valerie Pakenham), Dublin: Lilliput.
- Woolf 1982 – Woolf, Virginia, *The Diary of Virginia Woolf*, Volume 3 (eds. A.O. Bell and A. McNeillie), New York and London: Harcourt Brace Jovanovich.
- Woolf 1985 – Virginia Woolf, “A Sketch of the Past”, *Moments of Being* (ed. Jeanne Schulkind), San Diego, New York and London: Harcourt, Brace and Co.

Milda Danytė

Geniali rašytoja ir tėvas: Maria Edgeworth, Elizabeth Barrett Browning, Virginia Woolf

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *tėvų ir dukterų santykiai, XVIII–XIX a. britų moterų rašytojos, moterų statuso suvaržymas, Maria Edgeworth, Elizabeth Barrett Browning, Virginia Woolf, Richard Edgeworth, Edward Barrett, Leslie Stephen.*

XVIII–XIX a. vyraujančios socialinės normos labai sunkino britų moterų patekimą į literatūrinę rinką – daugumai jų tai pasisekė padaryti tik su tėvų pagalba. Straipsnyje analizuojami trys santykių tarp tėvo ir dukters atvejai, kai moterims pavyko tapti savojo meto literatūrinėmis žvaigždėmis (Maria Edgeworth, Elizabeth Barrett Browning ir Virginia Woolf). Ieškoma atsakymo į du klausimus: 1) kodėl tėvai, nepaisydami nusistovėjusių visuomenės normų, ryžosi paremti savo dukterų ambicijas; 2) kaip pačius tėvus paveikė toks jų sprendimas.

Išryškėjo įdomūs panašumai tarp visų tėvų: nepaisant to, jog visi jie priklausė vidurinei klasei, visuomenėje buvo laikomi šiek tiek atstumtaisiais. Visi trys puoselėjo asmenines ambicijas, kurių neįstengė įgyvendinti. Svarbiausia buvo tai, jog jie visi buvo neįprastai atsidavę šeiminiam gyvenimui. Kiekvienas iš tėvų savaip skatino dukras imtis literatūrinės kūrybos, leido naudotis savo sukauptomis bibliotekomis. R. Edgeworthas ir E. Barrettas pasistengė, kad pirmieji jų dukterų kūriniai būtų išspausdinti, o L. Stephenas, pats aktyviai dalyvavęs literatūrinėje rinkoje, paskatino dukterį pasirinkti panašią karjerą. Tačiau laikui bėgant visi trys vyrai grįžo prie tradicinės sampratos apie moters antraeilį vaidmenį šeimoje ir netgi manė, kad su tokiu vaidmeniu turinčios susitaikyti ir jų dukros. M. Edgeworth turėjo tapti tėvo asistente ir atlikti jo skiriamas užduotis tam, kad galėtų rašyti romanus. E. Barrett Browning geriausius literatūrinius kūrinius parašė tik pabėgusi iš tėvų namų. V. Woolf, žinoma literatūrinio modernizmo atstovė, atsiskleidė tik po despotiško tėvo

mirties. Senatvėje šių rašytojų tėvų laukė skaudūs nusivylimai, ypač dukterų išduoti jautėsi E. Barretas ir L. Stephenas.

Milda Danytė

Fathers of Genius: the Ambiguities of Power in Relations with their Fathers for Three Women Writers, Maria Edgeworth, Elizabeth Barrett Browning and Virginia Woolf

S u m m a r y

Keywords: *father and daughter relationships, 18th and 19th century women writers, restrictions on women, Maria Edgeworth, Elizabeth Barrett Browning, Virginia Woolf, Richard Edgeworth, Edward Barrett, Leslie Stephen.*

18th and 19th century British social norms made it very difficult for talented women to become published writers: many of those who were successful owed a good deal to the help of their fathers. This article considers the particular nature of such father-daughter relationships, focusing on three women who became literary celebrities of their time, Maria Edgeworth, Elizabeth Barrett Browning and Virginia Woolf. It also poses two questions: why the fathers in these cases acted against the rules for women by encouraging their daughters, and what price the three men paid for breaking rules.

Research on the fathers, Richard Edgeworth, Edward Barrett and Leslie Stephen, reveals similarities among them. Although comfortably middle-class, they were still marginal in their societies; all had ambitions of their own which they failed to realize; and all devoted unusual amounts of time to their families. All of them encouraged their daughters' literary development, in particular by giving them access to contemporary literature collected in their private libraries. Both Edgeworth and Barrett did a great deal to promote their daughters' writings, while Stephen provided the model of a possible literary career. However, at a certain stage the fathers became less liberal, returning to the idea that women should be subordinate within their families. Maria Edgeworth had to write educational works to be allowed to write novels. Elizabeth Barrett Browning published her strongest works only after eloping with Robert Browning. Virginia Woolf was not able to write her modernist fiction until her father died. As for the fathers, Barrett and Stephen especially felt betrayed by their daughters in their later life.

M i l d a D A N Y T Ė

Užsienio kalbų, literatūros ir vertimo studijos katedra

Vytauto Didžiojo universitetas

V. Putvinskio g. 23

LT-44248 Kaunas

[milda.danyte@vdu.lt]

Straipsnis gautas 2018 m. rugsėjo 12 d., priimta 2020 m. vasario 12 d.

Received 12 September 2018, accepted 12 February 2020.

Šiaulių pavietas Povilo Višinskio korespondencijose

Dalia JAKAITĖ
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: Povilas Višinskis, Šiauliai, vieta, publicistika, korespondencija, lokalumas, lietuviškumas.

Ivadas

Šio straipsnio šaltiniai – literatūros, kultūros, politikos veikėjo Povilo Višinskio rašytos *korespondencijos*, publikuotos XX a. pradžios spaudoje. Šie, dar XIX a. pabaigoje autoriaus pradėti rašyti, *straipsniai* (plačiaja šio žodžio prasme) – tai nedideli, šiandieninės periodinės spaudos reportažus primenantys tekstai, pristatantys ir trumpai pakomentuojantys, įvertinantys autoriui, konkrečiai vietai ar platesniam laiko bei erdvės kontekstui reikšmingus įvykius, vykusius tiek mažuose Lietuvos miesteliuose, tiek ir carinės Rusijos centruose. *Varpo*, *Ūkininko* ar *Lietuvos ūkininko* bendradarbiai, korespondencijas rašydami patys, tai daryti kvietė ir žurnalų skaitytojus. Panaši situacija buvo ir kituose leidiniuose. Taip radosi stilistiniu, idėjiniu, žanriniu požiūriu labai skirtingi tekstai, leidžiantys pažinti konkrečios vietos ir platesnio regiono (Lietuvos) ar carinės Rusijos problematiką, istorines, politines ar kultūrines jos tendencijas. Šio žanro sampratai ir konkrečių tekstų reikšmei aktualus ir šiuolaikinis spaudos žanrų rakursas. Šiandien korespondencija nusakoma kaip „informacija (ir ne tik ji) apie geografiškai nuo leidinio redakcijos nutolusių vietovių (tos pačios šalies ar užsienio) ar institucijų gyvenimą: žmonių grupės veiklą, finansinę padėtį, tarpusavio santykius, konfliktus ir pan.“ (M a r c i n k e v i č i e n ė 2007, 93). Verta prisiminti ir reportažo žanrą, kuris kildinamas iš *kelionių aprašymų, dienoraščių, laiškų, XIX a. realizmo ir XX a. vadinamosios faktų, arba dokumentinės, literatūros* (Ibid., 86). Nemažą vietą iš visos gausios Višinskio publicistikos užimančios korespondencijos tuo pat metu atsiduria autoriaus recepcijos nuošalėje.

Tačiau apskritai Višinskio publicistika nėra nenagrinėtas šaltinis. Dar Adolfas Sprindis (nors ir su ideologizuoto vertinimo tendencija) atkreipė dėmesį į publicistikai būdingą carinės valdžios, nacionalinės priespaudos kritiką, valstiečių gyvenimo, apskritai ekonominės būklės, lietuvių kultūros klausimų kėlimą (S p r i n d i s 1978, 204, 278–280). Rimantas Miknys Višinskio įnašą į Lietuvių demokratų partijos istoriją bei programą, į XX a. pradžios tautinio sąjūdžio procesus nagrinėja

remdamasis konkrečiais autoriaus publicistikos tekstais (M i k n y s 2011, 66–69; M i k n y s 1995, 72–73). Dalios Striogaitės straipsniuose išsamiai analizuojama bendra literatūrinė Višinskio veikla, taigi ir literatūrinė publicistika, o stilistiniu požiūriu itin aktualios kritikės mintys apie stiprų publicistikos emocingumą, supriešinimus, aštrią ironiją, aukštąsias sąvokas, puikų polemizavimą (S t r i o g a i t ė 2011, 32–33). Bronius Raguotis, pabrėždamas, kad publicistikai apskritai būdinga gyvenimo įvykių, problemų ar reiškinių analizė, ir siekdamas išgryninti Višinskio publicistikos tapatybę, teigia, kad jai priskirtini ne visi raštai: šalia jos autorius mato tokius žanrus kaip recenzijos, spaudos apžvalgos, atsisaukimai, pastabos, kelionių reportažai (R a g u o t i s 2011, 213). Pastarieji ir sudaro didžiąją dalį reportažų (korespondencijų), kurios „parsivežtos“ keliaujant po įvairias Lietuvos ir kitas Rusijos imperijos vietas. Vis dėlto Višinskio korespondencijas tikslinga suvokti kaip visos publicistikos dalį, taip atpažįstant panašią problematiką, bet kartu ir specifinę raišką (poetiką) turintį vertybinį šių tekstų svorį. Ši, mažoji, Višinskio publicistika kartais dar ir įdomesnė literatūriniu požiūriu nei didieji programiniai, tam tikru įrodinėjimu, o ne konkrečiomis istorijomis pagrįsti tekstai.

Siekiant apimti regionalumo požiūriu platesnį – tam tikro centro ir nuo jo nutolusių vietų kontekstą, atsižvelgiant į Višinskio ryšį su jam gerai pažįstamu kraštu¹, tolesniam aptarimui pasirinktas Šiaulių *pavietas*, arba apskritis. Straipsnio objektas – Višinskio korespondencijose išskylantis Šiaulių ir aplinkinių miestelių gyvenimo vaizdas, kuris, būdamas visos Lietuvos gyvenimo, carinės Rusijos vykdomos politikos reprezentacija, turi ir specifinių bruožų. Atsižvelgiant į korespondencijų

¹ Keletas su Šiauliais ir jų apylinkėmis susijusių Povilo Višinskio gyvenimo faktų. Mokydamasis Šiaulių gimnazijoje, susipažino su lietuvių spauda, platino ją savo aplinkoje. Peterburgo studijų metais apskirtyje rinko medžiagą Žemaičių antropologijos ir etnografijos tyrimams, o 1899 m. – Paryžiaus parodos lietuviškam skyriui. 1897 m. vasarą Šiauliuose įvyko pirmoji studentų konferencija, kurios organizavimo iniciatoriai buvo Višinskis ir Petras Avižonis (aptarti lietuvių spaudos ir literatūros klausimai). 1898 m. grįžęs į Lietuvą, pradėjo privačiai mokytojauti, daugiausia Šiaulių apylinkėse. Kaip rašo Birutė Knizikevičienė, Šiauliai, Aleksandrija, Bubiai, Dabikinė, Gubernija, Kurtuvėnai, Šilo Pavėžupys — Višinskio ir kitų politikos, kultūros veikėjų susitikimų vietos, draudžiamos spaudos konspiraciniai punktai. Šiauliuose Višinskis užmezgė artimus ryšius su Augustinu Janulaičiu, kuris įvedė į šiauliečių inteligentų būrelį (Stanislovas Lukauskis, Julija ir Veronika Janulaitytės, aktorė Stanislava Jakševičiūtė ir kt.). Višinskis Šiauliuose artimai bendravo su Jonu Biliūnu. 1901 m. Višinskis apsigyveno Kurtuvėnuose, gimnazijai rengė grafų Pliaterių vaikus. Organizavo draudžiamos spaudos platinimą, dalyvavo kitoje veikloje. Vlodo Putvinskio dvare Šilo Pavėžupyje susitikdavo su bendraminčiais, veikėjais, redaguodavo „Varpą“. 1903 m. birželio mėn. viduryje Dimitrijaus Zubovo dvare įvyko Višinskio suorganizuota gegužinė. Joje dalyvavo Žemaitė, Biliūnas, Antanas Povylius, Avižonis ir kt. Tų metų rudenį jis persikėlė į Šiaulius, kur Gubernijos priemiestyje ėmė mokyti Vlodo Zubovo įgaliotinio vaikus. Mieste gyveno Jonas Jablonskis, Jonas Ambrozaitis, Juzefa Mikuckaitė. Višinskis prikaltino Jablonskį parengti spaudai Žemaitės „Skaitymėlius“. Višinskiui vadovaujant, Kairių dvare buvo surengta 1904 m. didžioji Šiaulių gegužinė, pirmoji panaikinus lietuviško žodžio draudimą. 1900–1904 m. „Varpe“ ir „Ūkininke“ pasirodė apie 20 jo korespondencijų iš Šiaulių (žr. K n i z i k e v i č i e n ė).

subjektyvumą ir bendras Višinskio rašymo tendencijas, vienu bendriausių šios vietos (vietų) vaizdo formavimosi veiksnių galima pavadinti žmogaus ir vietos santykį, kaip prielaidą iškeliant šiam *pavieta* vaizdai abipusiškai reikšmingą pasakotojo ar kito asmens (asmenų) tapatybės pasireiškimą.

Straipsnio **tikslas** – Šiaulių *pavieta* vaizdą išnagrinėti per žmogaus ir vietos santykio, tautinio ir vertybinio identiteto (tapatybės) prizmę, į šį regioną žvelgiant per Višinskiui pamatinių nuostatų ir stiliaus ypatybių prizmę Nesiekiant apimti visų Višinskio korespondencijų iš Šiaulių apskrities, analizei atsirenkamos korespondencijos, kurios yra reikšmingiausios konkrečios vietos, jos realijų, šios vietos santykio su žmogumi aspektu, turinčios ir poetikos požiūriu stipresnio literatūriškumo.

Metodologiniu-teoriniu požiūriu korespondencijoms taikoma žanrinė tekstų analizė ir lokalumo (regionalumo) teorija. Istorikas Manuelis Schrammas, klausdamas, ką reiškia identifikuotis su regionu, atsakymui pirmiausia pasirenka regionų tyrėjo, geografo Peterio Weichharto mintį, kad tai yra minties reprezentacija ir emociškai afektyvus įvertinimas tos erdvinės žmogaus aplinkos dalies (iškarpos), kurią pats individas įtraukia į savo konceptą, priima kaip savo paties dalį (S c h r a m 2002, 21). François Rangeonas lokalųjį identitetą apibrėžia per gyventojų identifikuojamos tinkamos erdvės referencijas ir konkrečiau: per geografiją, istoriją, kultūrą ar ekonomiką arba per intymų emocinį santykį tarp žmogaus ir vietos (R a n g e o n, 328). Ne tik Višinskio korespondencijų, bet ir kitos publicistikos aptarimui aktuali ir Irenos Šutinienės apmąstoma lokalumo reikšmė tautiniam identitetui, iškeliant šio identiteto ryšį su vieta:

Lokalumo reikšmę tautinio identiteto konstrukcijose turėtų apibūdinti šio identiteto ryšys su vieta, kuri nebūtinai sutampa su geografine teritorija; vietovės sociologiniu požiūriu yra konstruojamos ir identiteto kūrimo kontekstuose vietovės, teritorijos yra ne nekintamos duotybės, o identiteto ribų brėžimo procesuose sukuriamos kaip tam tikrai grupei reikšmingos vietos. Kai žmonės naudoja savo identitetui teritoriją kaip vietą, identitetas su vieta siejamas įvairiausiu būdu; lokalus identitetas gali būti apibūdintas kaip priklausomybės tam tikrai vietai jausmas, bet tos vietos bei ryšio su ja reikšmės tiek individualiuose, tiek grupiniuose identitetuose gali būti pačios įvairiausios (Š u t i n i e n ė, 4).

Nors vieta, apie kurią kalba autorė, nebūtinai sutampa su geografine teritorija, šios ryšio su tautiniu identitetu paieškos akivaizdžiai tinka ir geografiniu, istoriniu ar administraciniu požiūriu apibrėžtoms vietoms. Kalbėdama apie tautinio identiteto raišką, autorė remiasi antropologo Fredriko Bartho teorija – „pagal kurią etniniai identitetai kuriami brėžiant panašumo / skirtingumo ribas socialinėse sąveikose ir identitetą apibrėžia pats šis ribų brėžimo procesas, o ne tų ribų viduje esantis „kultūrinis turinys“; šis turinys tam tikra prasme yra „sukuriamas“ socialinio organizavimosi procesų ir įvairiose socialinėse situacijoje ir sąveikose kinta“ (Ibid., 3–4). Įsiskaitant į vieną ar kitą citatą, galima numatyti ne tik asmeninio, bet ir kolektyvinio identiteto pasireiškimą atitinkamoje vietoje (Šiaulių *pavieta*), tuo pat metu kelti klausimą, kokioms grupėms reikšmingas šis regionas, kokiais būdais su

vieta siejamas tautinis pasakotojo ir kitų jo pasakojime dalyvaujančių asmenų (socialinės ar kitos grupės) identitetas, kuo ypatinga pasakotojo priklausomybė nuo tam tikros vietos. Iš antrosios (Bartho) citatos ypač aktualiai nuskamba socialinių sąveikų, socialinio organizavimosi procesų įtraukimas su vieta susijusiam tautiniam identitetui aptarti. Identiteto, arba tapatybės, paieškai, kaip jau užsiminta, itin reikšminga pasakotojo, arba kalbančiojo figūra, tam tikro asmens ar jo santykio su kitu asmeniu, bendruomene pasireiškimas. Atsižvelgiant į korespondencijų literatūriškumą, verta kalbėti ne tik apie Višinskio, bet ir apie jo konstruojamo pasakotojo tapatybę. Todėl bus aktualizuojami šią figūrą suponuojantys faktoriai, pavyzdžiui, slapyvardžiai ir jų nulemtas vieno pasakotojo kitoniškumas, palyginti su kitu. Panašiai kaip ir slapyvardžiai, lokalumo svarbą liudija ir kiti tik iš dalies formalūs-struktūriniai elementai, pavyzdžiui, tekstų pavadinimai.

I. Vieta ir tiesos paieškos

Galvojant apie lietuviškąjį Višinskio ir kartu jo konstruojamo korespondencijų pasakotojo identitetą, reikšmingas ne tik tapatybės turinys, bet ir jos raiškos bei sklaidos būdai. Viena ryškiausių kalbančiojo tapatybių Višinskio publicistikoje, žvelgiant tiek stilistiniu, tiek ir semantiniu požiūriu, yra tam tikras konfliktiškumas bei polemiškumas. Jis iš esmės skirtas tam, ką galima apibendrinti kaip tiesos imperatyvą, na, o tiesa Višinskiui pirmiausia yra politinį, socialinį ar visuomeninį pagrindą bei motyvaciją turinčio lietuviškumo sklaida ir (kiek įmanoma) įtvirtinimas kasdienėje aplinkoje, žmogaus sąmonėje. Šis imperatyvas reiškia ir tą pačią motyvaciją turinčios carinės Rusijos tvarkos, tuometinės epochos, tam tikrų stereotipų kritiką. Tolesnis straipsnio skyrius ir bus skirtas neretai konfliktiškai ir dramatiškai išsiskleidžiančiai, tautiniu identitetu pagrįstai tiesos siekiamybei, pasižyminčiai ir tam tikro lokalumo strategijomis ar savaime pasireiškiančia žmogaus ir vietos ryšio eksplikacija.

Vienoje iš korespondencijų, užsiminus apie visas Berženų pašto viršininko (*rudbarzdžio gudo Borysovo*) nuodėmes, didžiausioji iš jų yra nekalbėjimas ir draudimas kitiems kalbėti lietuviškai. O kad šis faktas būtų tikrai demaskuotas ir kartu įgautų simbolinę prasmę, Višinskis prisiima vietinio, taigi vietos gyvenimą gerai pažįstančiojo, tapatybę („pas mus“) ir kartu imasi Vinco Kudirkos satyroms artimos pasakojimo strategijos.

Jau kelinti metai, kai atsibaldė pas mus į Berženų (Slabados) pačtą rudbarzdis gudas Borysovas per pačtos viršininką. <...> Borysovas, Kauno gub. gimęs ir užaugęs, sodžiu tarp lietuvių gerai išmoko lietuviškai kalbėti, o kaip kas iš lietuvių ateina į pačtą ir prašneka lietuviškai, tai jisai nuduoda nesuprantas, keikia lietuvišką kalbą ir neišpildo prašymo, pakol kas nepaprašys už tą žmogelį gudiškai; labiausiai užpildinėja ant moterų (V i š i n s k i s 1899 (1), 172)².

² Cituojant Povilo Višinskio tekstus, šiuolaikinama skyryba, minimaliai – rašyba, vietovardžius ir asmenvardžius paliekant pagal pirminį spaudos šaltinį; laužtiniuose skliaustuose – straipsnio autorės pastabos.

Konfliktinė situacija kuriama pasitelkiant savotišką to paties asmens neadekvatumą asmeninei savo istorijai („gimęs ir užaugęs sodžiu“) ir pabrėžiant jo įtampą su aplinka, atsiradusią dėl šio „personažo“ nesąmoningumo ar priešiško tikrųjų vertybių atžvilgiu. Kitas pavyzdys – Šiauliečio pasirašyta korespondencija „Lenkystė lietuvių bažnyčiose. Šiauliai“, kurioje, regis, tik supažindinama su Šiaulių gimnazistų jubiliejų šventės „nuotykiomis“ („Maldas ir giesmes pirmą kartą vedė senukas silebizuodamas ir žodžius perkreipdamas, kaip va: *gwiazda zorana* ir visi juokėsi, net moterys“), kviečiant pasidžiaugti – *kad mokslan einantieji jubiliejų atliko lenkiškoj kalboj* (V i š i n s k i s 1902 (1), 24). Eidamas ironijos aplinkeliu, autorius galų gale atskleidžia ne tiek per nesuinteresuotą objektyvų žvilgsnį iš šalies, kiek per itin asmenišką susirūpinimą pasirodančią tiesą – švietimo ir tautiškumo vertybių požiūriu absurdišką, stereotipinės elgsenos turinčią situaciją. Ją (ir panašias į ją) demaskuoti ir yra bent jau vienas iš korespondencijos tikslų. Parodyti įvairiose provincijos vietose pasireiškiančią rusų ir lenkų kalbų grėsmę siekia ir kitos korespondencijos. Slapyvardžiu *Mužikas* pasirašantis Višinskis, tapdamas paprasto ir todėl gyvenimą gerai pažįstančio žmogaus tapatybę turinčiu „personažu“ ir pasitelkdamas panašų ironijos bei satyros arsenalą, pasakoja apie vieną Rozalimo poniją, kuri norėjusi įvesti evangelijų skaitymą lenkų kalba. Šioje žinioje iš Rozalimo kiek netikėta (kitų Višinskio tekstų atžvilgiu) yra ir savotiška kunigų rehabilitacija – pastebint sąmoningo, susipratusio Rozalimo klebono laikyseną (V i š i n s k i s 1901 (1), 21).

Višinskio korespondencijose ypač mėgstamas kelionės leitmotyvas lemia žmogaus ir vietos santykį pabrėžiančią ir kartu šį santykį įgalinančią ar sustiprinančią keliautojo tapatybę. Primindamas apie Višinskio pomėgį keliauti ir kelionių būtinumą realizuojant įvairiausius (antropologinį, literatūrinį ir kt.) interesus, šis motyvas įgauna ir komunikacinę simbolinę prasmę: taip autorius skatina labiau pažinti savo kraštą, savo žvilgsniu (dėmesiu) apimti kuo daugiau jo vietų ir jose gyvenančių skirtingų socialinių sluoksnių žmonių ar tautinių mažumų (pavyzdžiui, – V i š i n s k i s 1901 (2)), galbūt įkūnijant ir keliaujančios – bręstančios, besiformuojančios Lietuvos viziją. Vienas iš kelionių reportažų, neatsitiktinai pasirašytas Pakeleivio slapyvardžiu, imasi bent kelių tiesų ir kartu tam tikro teisingumo rekonstrukcijos, autoriui derinant ne tik kovingąją, bet ir nuosaikiąją, galima sakyti, pozityviąją stilistiką, kviečiančią tiesiog geriau pažinti konkrečią vietą ir platesnį jos kontekstą (apie tai labiau bus kalba kitame skyriuje).

Besivalkiojant po Žemaitiją teko man kelis syk būti Papiluiose. Yra tai gražus miestelis ant Ventos kranto; nors žydu daugiausia apgyvendintas, yra jis gana čystas [švarus]; rinka ir ulyčios [gatvės] net akmenimis išdėtos (V i š i n s k i s 1898, 189).

Turint galvoje iš esmės lojalų, galima sakyti, pilietiškai demokratišką Višinskio požiūrį į žydus ir kitus kitataučius, kiek netikėtai nuskamba jų ir miestelio *čystumo* (bent jau sąlygiška) opozicija. Kita vertus, kaip ir būdinga Višinskiui, taip galbūt prisiimamas ne tiek jo paties, kiek tiesiog pakeleivio ar Papilės miestelio gyvento-

jo požiūris, tokiu būdu išreiškiant skirtingas atitinkamos tiesos perspektyvas. Nuo lakoniško pasigėrėjimo miestelio švaros (ar vis dėlto grynumo tautiniu požiūriu), gamtos ir kitomis miestelio vertybėmis pereinama prie esmės. Tai yra dėl tiesos ir jos realizacijos reikalingas kritinis socialinių (ir politinių) savo laiko problemų vertinimas.

Bažnyčia yra visai nauja; bet daug buvo peštynių, pakol ją pastatė. Parapijonys sudėjo ant bažnyčios pastatymo didelius pinigus; bet senasis klebonas, kurs statė bažnyčią, dirbo viską be jokio išrokavimo [tikslingo veikimo apskaičiavus] ir savo menku protu; pamatai buvo teip blogai sutaisyti, juogei bažnyčia, dar lyg pusė pastatyta, galėjo sugriūti (Ibid.).

Kartu su Višinskiu informacijos šiandien ieškant plačiau, įdomi viena publikacija kitos nei *Ūkininkas* (kur publikuota Pakeleivio korespondencija) pasaulėžiūros laikraštyje *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*. Publikacijos autorius pasidžiaugia gražiu rožančiaus giedojimu, už kurį ir už pačią naują bažnyčią reikia dėkavoti pakeleivingam ant valandos Papilėje pasilikusiam kunigui J. Ambrozėvyčiui (Juozapui Ambrazevičiui): „<...> nauja murinė bažnyčia duoda gražius jausmus kiekvienam katalikui <...> kuo labiau puola į akis pamatas iš tašytų akmenų – to niekur Lietuvoje neatsitiko matyti.“ Tačiau čia pat išsakomas ir kritiškas požiūris, dėl kurio kunigas galėjo sulaukti ir Višinskio nemalonės. *Apžvalgos* autorius nuogaštuoja, kad ne visos giesmės lietuviškos, kad lenkiškas giedojimas negali duoti naudos (žr. P a p i l ė 1892, 110–111). Viena vertus, skatindamas savo skaitytojų sąmoningumą, Višinskis skaitytoją tarsi nuteikia ir įprastam provincijos miestelio gyvenimo ritmui, pagal kurį įprasta statyti būtent katalikų bažnyčias (opoziciją cerkvėms, tapusioms rusinimo politikos įrankiu), inicijuoti kitas lietuviškumui palankias vertybes. Taip teigti leidžia antroje korespondencijos pusėje išsakytas pasipiktinimas *obrusitelių* (rusintojų) veikla ir *provoslaunos vieros* (provoslaviško tikėjimo) sklaida steigiamose mokslainėse bei arbatnyčiose. Papilės mikroistorijai šis pakeleivio pasižvalgymas įdomus ir dėl kultūrinių tiesos imperatyvų, apie kuriuos leidžia kalbėti Lietuvos istorijos metafora tampančio Simono Daukanto atmintis. Tiesa, galima numanyti, kad priešpriešas paprastai mėgstančio Višinskio tekste jo paminklas ir pati atmintis iškyla kaip opozicija ne tik *obrusinimui*, bet ir netvirtai bažnyčios statybai:

Antroje pusėje Ventos yra kapai ant gražio aukšto kalno supilto, kaip neša padavimai, laike švedų karės. Ant šitų kapų yra brangus kiekvienam lietuviui paminklas – kapas garsaus mūsų rašytojaus Daukanto; ant kapo guli didelė akmenis plyta su ilgu žemaitišku parašu ir paveikslu rankos su plunksna (Višinskis 1898, 189).

Turint galvoje, kad ši akmenis plyta – tai 1884 m. Simono Daukanto globėjo klebono Ignoto Vaišvilos užsakyta antkapio plokštė su užrašu (tai jau ne šios korespondencijos informacija), galima sakyti, netiesiogiai primenamas skirtingų luomų dalyvavimas istorinės atminties saugojime. Kodėl, kaip sakoma, *verkia žilvitės ir bezdai*, – priežastis ir yra toliau aprašytos *obrusitelių mokslainės* (rusintojų moky-

klos). Teisinga ir yra jas (ir bendrą rusinimo politiką) demaskuoti skelbiant tikrąsias vertybes, o mažoji, konkretaus gyvenimo realijomis pagrįsta, publicistika šiai tiesai parodyti yra vienodai, o galbūt ir dar veiksmingesnė, palyginti su didžiaisiais, daugiau teoriniais svarstymais bei įrodinėjimais pagrįstais tekstais.

Konkrečios teisinės teisybės bei tiesos siekimas yra dar vienos korespondencijos pavadinimu „Šiauliai“ ištakos. Šiauliai šiuo atveju iškyla kaip neteisingos teismų sistemos reprezentacija, o provincija – kaip savotiška šio centro ir kartu visos maskoliškos politikos (pradedant policija ir teismų sistema) įkaitė. Kone dramatinio veiksmo intensyvumą nuo pat pradžios lemia ir kartu skelbiamos informacijos autentiškumą paliudija konkrečių vietų, paskui ir asmenų suminėjimas, atkuriamas teismo eiga:

(2.) 15. III. pasibaigė byla žmonių, apkaltintų už žydų mušimą Linkavoje, Žeimij, Pašvitinyj ir kitur. Subatoj stojo prieš Vilniaus palatos sūdą, į Šiaulius atvažiusį. Apkaltintų buvo 12 žmonių, stojo tik 6, 3 jau atsidūrė Amerikoj, o trijų nesurado. Vienas nubaustas ant 2 metų ir 6 mėnesių į areštantų rotas, du po 1 m. ir 6 mėn. į areštantų rotas, o paskui dar ant 4 metų po priežiūra policijos, du ant 8 mėnesių į kalėjimą, vienas ant 4 mėnesių. Iš žmonių pusės stojo du advokatu: Milvydas [Česlovas Milvydas] iš Šiaulių ir Vileišis [Jonas Vileišis] iš Vilniaus (V i š i n s - k i s 1902 (3), 77).

Informacija apie neteisingą lietuvių apkaltinimą ir jo komentaras įgauna kelias prasmes bei paskirtis: demaskuoti apskritai neteisingus teismo procesus, tuo pat metu vis dėlto iškeliant šioje ir kitose bylose reikšmingai dalyvavusius advokatus, be to – pasisakyti iš esmės aktualių žydų klausimu, šįkart leidžiant suprasti, kad paprastai provincijoje gana gajai neapykanta (apie tai rašoma kituose tekstuose) žydams kai kuriais atvejais gali būti ne tiek tiesa, kiek pramanytas pretekstas valdžiai imtis manipuliacijų, aktyviai, visais būdais kovojant su lietuvybe ir prieš ją skleidžiančius asmenis.

Višinskio korespondencijos gana dažnai skirtos kunigų kritikai, o tiksliau, carinei rusų valdžiai lojaliems šio luomo atstovams, jų veiksams demaskuoti. Taip, galima sakyti, kartu su skaitytojais siekiama atkurti jų pažeista moralinė ar socialinė tvarka, teisinis ar nacionalinis teisingumas. Tačiau į Višinskio tiesos paieškas patenka ir kiti luomai. Ne mažiau nei dvasininkams kritikos tenka ir dvarininkams ir ypač tuo atveju, jei jų gyvenimas prieštarauja lietuviybės idealams. Kita vertus, verta nepamiršti, kad iš korespondencijų ir kitų tekstų išryškėja labai įvairialypis ir ta prasme teisingas Šiaulių *pavieta* dvarininkų gyvenimo vaizdas. Višinskiui ne kartą vis sugrįžtant į Užventį (tiesiogine ir / ar tekstine prasme), vienoje 1903 m. publikacijoje demaskuojamas rusams naudingas Dubėnų dvaro pardavimo sandoris, dėl kurio randasi proga pasisakyti ir apie kitas rusinimo politikoje dalyvaujančių dvarininkų ir ne dvarininkų nuodėmes. Šiuo atveju iškyla ir išskirtinai neigiamas „personažas“ Aristarkas Pimenovas (pirklys, dvasininkas, sentikių Vilniaus bendruomenės pirmininkas), kurio išlaidomis (kaip informuojama) buvo atlikti Rusijos imperatorei Jekaterinai II skirto paminklo fundamento tvirtinimo darbai.

Šis įvykis įtraukiamas į platesnį ydingos dvarų pardavinėjimo praktikos komentarą (Višinskis 1903 (3), 294–295).

II. Šiaulių *pavietas* kaip reprezentacinis lietuviškumo židinis

Kaip savotiška alternatyva kovingajai ir kritinei Višinskio laikysenai iškyla tai, ką galima apibendrinti kaip reprezentacinę – ne tiek kritišku nusiteikimu, kiek pozityviu ar net šventišku (su tautos šventėmis susijusiu) požiūriu į pasaulį pagrįstą autoriaus (kalbančiojo, pasakotojo) tapatybę. Korespondencijos pasirodo esančios viena unikaliausių medžiagų norint geriau pažinti su Šiauliais ir jų apylinkėmis susijusią pozityviają lietuvybės sklaidą ir šios sklaidos formas. Kaip ir priklauso reportažo žanrui, svarbi išlieka ir informacinė teksto funkcija. Tiesa, ir tuo atveju nesiekama visiškai atsiriboti nuo kritikos, juo labiau – nuo tiesos imperatyvo.

Višinskio tekstai (nors ir ne tik jie) iškyla kaip vienas reikšmingiausių šaltinių pažinti gegužinių fenomeną. Įdomūs informaciniu požiūriu, dėmesį jie patraukia dėl bendrų teminių bei stilistinių ypatybių, kurios pagrįstos ir žmogaus santykio su vieta reprezentacija. Kaip pastebi Šiaulių gegužines aprašiusi Dalia Striogaitė, gegužinė bendriausia prasme buvo *liaudiška šventė su šokiais, dainomis, vaidinimo elementais ir vaisėmis, o šiauliškiai inteligentai jas ėmė organizuoti be specialaus valdžios leidimo, remdamiesi tuo, kad draudžiamas raštas, o ne kalbėjimas, dainavimas* (žr. Striogaitė 2011, 179). Politinis gegužinių angažuotumas – vienas svarbiausių ne tik spaudos, bet ir kitos lietuviškosios veiklos bruožų. Jis matyti ir iš toliau cituojamo, Šiauliečio vardu pasirašyto Višinskio teksto – reikšmingo tiek dėl pačių įvykių rekonstrukcijos, tiek dėl Višinskio refleksijos.

(14) 27 birželio Kairių dvare, panelei Žubovaitei [galbūt – Tatjanai, vienai iš Dimitrijaus Zubovo dukterų] prigulinčiam, buvo paprasta lietuvių „gegužinė“. Apie Šiaulius prieš tai [nuo 1899 m.] buvo jau 5 gegužinės kasmet maždaug tame pačiame laike, tik nebuvo 1902 m. todėl, kad nesmagu buvo linksminties tuokart, kada mūsų tautiečiai buvo tremiami į svetimą kraštą. Iki šiol tos gegužinės buvo ne teip jau didelės – pirmoji apie 30 žmonių, paskui svečių skaičius augo; pernai jau susirinko iš visokių Lietuvos kraštų apie 80 žmonių. Visos gegužinės buvo rengiamos be jokio policijos leidimo; nieks nė prašyte neprašydavo, nes pas mus tankiai pavasarį visokių žmonių yra daromos gegužinės, ir nieks niekad neprašo policijos leidimo. Apie mūsų gegužines policija žinodavo iš kalno; ant pirmosios net buvo atvykęs „okolotočnas“ [apylinkės prižiūrėtojas] lygiai kaip ir kiti atstovai – gimnazijos kliasos užveizdotojo pagelbininkas ir kunigų tarnas (žr. anų metų „Ū.“ koresp.). Nieko niekad policija nesutrukdė tų susirinkimų ir jokių tyrinėjimų nedarė, kaip sako, būk tai dėl to, kad tame nematė nieko blogo – susieina, pašoka, padainuoja, pasilinksmina ir išsiskirsto. Bet šįmet gegužinė padarė didelį triukšmą ir vos tik neseniai policija nurimo (Višinskis 1904, 316–317).

Kaip ir visose korespondencijose, nuo pat pradžios iškyla vietos – ne tik Šiaulių, bet ir Kairių dvaro reikšmė, pristatant atitinkamus įvykius bei reiškinius, jau pirmu sakiniu įgaunančius ir labai asmeniško santykio, ir strategiškai reikšmingos dviprasmybės pavidalą. Pasakymas *paprasta „gegužinė“* nuskamba kaip bandy-

mas paslėpti tikruosius gegužinės tikslus, tuo pat metu ir aktualizuojant juos. Kaip rašo Striogaitė:

Tai buvo baimės įveikimas, net tam tikras akibroktas vietos rusams, lenkams ir oficialiajai asimiliacijos politikai: viešas lietuviškos dvasios išreiškimas ir jaunos lietuvių pasaulietinės inteligentijos vidinės jėgos pademonstravimas. Ilgainiui susidarė tam tikra Šiaulių gegužinių tradicija. Gegužinių dingstimi visuomenininkai ir kultūrininkai galėjo beveik nerizikuodami susiburti, pasitarti aktualiais klausimais, numatyti tolesnio darbo gaires. Vyko gyva idėjų kaita, nes Šiaulių gegužinėse lankydavosi svečių iš visos Lietuvos, atvažiuodavo lietuvių, studijuojančių Rusijos ir užsienio universitetuose, sukaupusių kiek kitokios intelektualinės dvasinės patirties, turinčių savų pasiūlymų. <...> Gegužinių vieta būdavo parenkama kuriame nors iš Vladimiro ar Dmitrijaus Zubovų dvarų netoli Šiaulių – Aleksandrijoje (Lepšiuose), Bubiuose ir kt. (S t r i o g a i t ė 2011, 179–181).

Višinskio tekste kalbant tarsi skirtingiems adresatams, per visą ankstesnę citatą gegužinė pristatoma ir kaip paprastas pasilinksminimas (galbūt – informacija carinės valdžios atstovams), ir kaip *triukšmingas*, policijai įtartinas ir vien todėl reikšmingas įvykis. Tačiau gegužinių nepaprastumas aiškėja jau iš antro sakinio: tik kartą per metus vykstantys susibūrimai (nors panašios mažesnės gegužinės buvo organizuojamos ir dažniau) yra skaičiuojami kaip išskirtinai reikšmingi ir, nepaisant pasilinksminimo, turintys ryšį tiek su skaudžia tautos atmintimi, tiek ir prasmingo tęstinumo: primenama 1903 m. Bubiuose, Zubovo dvare, vykusi gegužinė (ją organizavo Kurtuvėnuose mokytojaujantis Višinskis, Jonas Jablonskis ir kiti). Sugrįžtant prie 1904 m. korespondencijos, gegužinių fenomeno reikšmingumas ryškėja ir iš to, kaip nurodomas švenčių dalyvių skaičiaus augimas. Pasidžiaugęs dideliu dalyvių skaičiumi, vienas iš 1904 m. organizatorių Višinskis ypač pabrėžia jaunimo įsitraukimą į gegužines, kas gali būti suvokiama kaip ypač per šią visuomenės dalį atsinaujinančios Lietuvos projekcija. Visa šventinio renginio programa išskyla kaip nacionalinius, kultūrinius, istorinius interesus sujungianti meninė reprezentacija, kuriai opozicija tampa žandarų paskalos ir kitas skleidžiamas blogis.

Suvažiavo mat netikėtai daug žmonių apie 175–200, daugiausiai jaunūmenės abiejų lyčių. Buvo gyvi paveikslai: 1) Konradas Vallenrodas ir Alfas, 2) Lizdeika ir Pajauta prie Perkūno griuvėsių, 3) Pjovėjai. Paveikslai buvo gražūs ir po kelis syk rodomi. *Pjovėjams* pasirodžius, improvizuotas choras dainavo, kalbėjosi apie tai, kas kam labiausiai rūpi ir diena išaušus išsiskirstė. Žandarai įsiuto, ėmė slapta tyrinėti ir visokias paskalas leisti, būk tai lietuviai savo karalių karūnavoje, su dalgiai ėję rusų pjaut, kumstėmis caro paveikslui grasinę ir t. p., o žmonių buvę tai net iki 1000 (V i š i n s k i s 1904, 316–317).

Adomas Mickevičius ir kita paveikslams galimai pasitelkta medžiaga (Bolesława Stadziewicziaus atvirukas „Lizdejko z córką Pojatą na gruzach swiątyni Perkuna“; atvirukas pagal Michała Elwiro Andriolli paveikslą, skirtą Mickevičiaus poemai „Konradas Valenrodas“) žymi ryšį su romantine, galima sakyti, *Aušros* epochos tradicija arba tiesiog tautiškumo raiškos formų paiešką. Apskritai per visą XX a. pirmą pusę (nuo pradžios iki tarpukario epochos pabaigos) populiarius gy-

vuosius paveikslus verta suvokti bendresniame kultūrinio tautiškumo lūkesčių ar jo tapatybės įprasminimo lauke, o šiam laukui ypač svarbi ir konkreti vieta, esanti vieno ar kito miestelio, gamtos apsuptyje. Paveikslams tai suteikia tikroviškumo, stipresnės prasmų realizacijos. Šiems paveikslams turbūt reprezentuojant *links-mąją* gegužinių dalį, 1904 m. buvo sprendžiami, svarstomi ir dalykiniai klausimai. Tais metais įvyko slaptas lietuvių visuomenės veikėjų susirinkimas lietuvių spaudos draudimo panaikinimui paminėti, gegužinės priedangoje, kaip teigia Striogaitė, vyko ir trečiasis Lietuvos demokratų partijos suvažiavimas.

Cituotoje Višinskio korespondencijoje gegužinės nėra vienintelis aprašomas įvykis, o būtent vieno teksto (kaip ir kitose korespondencijose) suponuojamas aprašomų įvykių sąryšis rodo ir kartu sustiprina vieno ar kito įvykio reikšmę, išplečia istorinį prasminį lauką. Toje pačioje korespondencijoje lietuviškumas skleidžiasi ir dar viena jaunuomenei svarbia forma. Tai – lietuvių kalbos mokymasis, autoriaus suvokiamas kaip politinė, kultūrinė ar švietimo problema:

Pas mus subruzd, jaunuomenė ypač, mokyties lietuviškai. Pernai žiemą jau pradėjo, o dabar vis kaskart daugiau atsiranda besimokančių skaitlius. Tik gaila, kad iki šiol nesusikūrė į kuopeles – galėtų ir greičiau, ir geriau išmokt kalbos, o be to pažinti mūsų dalykų stovį ir griebties prie praktiško darbo. Pasklidai einant, maž tegalima nuveikti ir geriausius norus turint. O tų norų juk, rodos, nestoksta mūsų jaunuomenei (Ibid., 319).

Toliau palaikant Višinskio tekstuose rečiau pasitaikančią pozityviąją publicistikos nuostatą, mokytis lietuvių kalbos skatinama įtraukiant ir dar vieną vertybinę nuostatą – bendruomeniškumą, vienai ar kita veiklai reikalingą drauginį gyvenimą. Juo iš esmės pagrįstas ir gegužinių organizavimas, siekiant iš esmės bendro tikslo (kaip ir lietuvių kalbos mokymasis) – stiprinti tautiškumą skirtinguose visuomenės sluoksniuose, tačiau ypač daug vilties simboliškai siejant su jaunimu, kuriam priklauso politiškai ir visuomeniškai labiau susiformavusios, subrendusios Lietuvos kūrimas.

Lokacijos ir laiko požiūriu ne mažiau nei gegužinės ryškus (reprezentacinis) lietuviškosios kultūros, lietuvybės stiprinimo reiškinys yra šiandieninėje kultūros istorijoje nemažai aptarti spektakliai – viešos meno, kultūros ir kartu politinės šventės, kurioms atsirasti dar XIX a. pabaigoje, kaip žinia, padėjo ir Višinskis. Jis buvo vienas pagrindinių 1899 m. Palangoje suvaidintos „Amerikos pirtyje“ organizatorių, aktorius (plačiau žr. S p r i n d i s 1978, 186–191). Šiuo atveju įdomi Kvailos slapyvardžiu pasirašyta korespondencija – taip, regis, siekiant įkūnyti paprasto ir nebūtinai įvykių reikšmę suprantančio žmogaus tapatybę, nurodant *Joniškės* apylinkių ir *Šiaulių pavieta* lokalumą.

Pernai vasarą apie Joniškę buvo spektaklis; pasisekė labai gerai; niekas nesitikėjo, kad taip pasisektų. Užmanymas kilo iš tarpo sodiečių.

Pavasarį pradėjo kalbėti, kad norėtų komediją lošti, bet patys nežinojo, kaip; buvo išrinkta komedija „Valsčiaus sūdas“ Žemaitės, bet paskui permainė ant komedijos „Neatmezgamas mazgas“ Petliuko [Petro Pundzevičiaus].

Lošėjai beveik visi buvo iš žmonių, ir jie lošė su tokiu atjautimu to dalyko, kad ir dabar dar negalima užmiršti (V i š i n s k i s 1903 (1), 56).

Vėlgi tęsiant pozityviai reprezentacinį žvilgsnį į tai, kas vyksta artimiausioje aplinkoje, tautinis ir kultūrinis vietos identitetas stiprinamas netiesiogiai kreipiantis į kalbančiąjį (kalbančiajam) savą socialinį sluoksnį – sodiečius, taigi kaimo žmones. Korespondencijos autoriui, atrodo, labai svarbu tai, kad ne tik sumanytas kilo tarp kaimo žmonių (sodiečių), bet kad iš jų buvo ir patys aktoriai, kurių įsijautimas nulėmė *neužmirštamą* (taigi, kaip ir gegužinių atveju – su viena ar kita atmintimi siejamą) įspūdį. Autoriui (kalbančiajam) reikšminga ir tai, kad spektaklis yra ne trumpas, vienkartinis įvykis, bet pasiruošimo reikalingas ir savo tęstinumo turintis, atitinkamą bendruomenę suburiantis procesas.

Su spektakliais susijusi ir kita lietuviybės sklaidos forma – šiems renginiams ir kitoms progoms paskelbti reikalingoms tiesoms ar idėjoms skirti atsišaukimai. Vienoje iš Šiauliečio korespondencijų apie tokius *lapelius* pranešama kartu su, atrodytų, pašaline informacija. Tačiau taip atsišaukimai patenka į kasdienių realiųjų kontekstą, o jais domėtis kviečiama kaip itin reikšminga visuomeninio gyvenimo dalimi, kuri turi savo laiką ir erdvę, kuri galėtų būti taip pat ar daugiau svarbi kaip per Rožinio atlaikus rengiamas metinis turgus – vietos gyvenimo realija:

Per Rožancavą *Šiauliuose* didelis meturgis [metinis turgus]. Šįmet buvo gražus, sausas oras; suvažiavo daugybė žmonių. Ant visų keturių kelių buvo per keletą viorstų nuo miesto išlipdyti atsišaukimai „*Kas turi ausis, teklauso*“ ir kitokie, o lapeliai „*Tėvynė pagelbos šaukias*“ buvo prisagstyti ir prikabinėti ant medžių (V i š i n s k i s 1902 (2), 26).

Atsišaukimai apskritai užima svarbią vietą Višinskio ir Šiaulių sąryšio istorijoje. Ilgai trukusią bylą dėl spektaklio „*Velnius sąštuose*“ atsišaukimų aptariantis Jonas Nekrašius šios bylos reikšmę iškelia daugiausia dėmesio skirdamas Šiaulių advokatų dalyvavimui visuose teismų procesuose, taigi dar vienai tuometinio politinio bei kultūrinio centro bendruomenei, istoriškai reikšmingam jos dialogui su Višinskiu (N e k r a š i u s).

Sugrįžtant prie *jaunuomenės subruzdimo mokytiš lietuviškai*, korespondencijos yra ir tas žanras, kuris leidžia konkrečiai pažinti kalbos bei nacionaliniu požiūriu skirtingų mokyklų istoriją, susidaryti laiko ir lokacijos požiūriu konkretų vaizdą: Šiaulių, kitų centrų ar provincijos mokyklos, pavieniai mokytojai ar tam tikros įstaigos, skirtingos maskolinimo formos ir kt. Višinskio publicistikoje ne kartą kritikuojant prolenkiškai, prorusiškai ir apskritai prieš lietuviybę nusiteikusių Šiaulių gimnazijos kapelioną Jurgį Rodzevičių (žr. V i š i n s k i s 1900 (2), 27), aprašomas ir pasipriešinimas jam – pavyzdžiui, platinami atsišaukimai prieš jo veikimą ar tikėjimo tiesų dėstymą. Tolesnė šiaulietiška citata – iš korespondencijos, kuri rašyta po pasižvalgymo ir po Kauno guberniją plačiau:

Šiauliai ūžia nuo kalbų apie savo baisųjį kapelioną kun. Radzevičių [Jurgį Rodzevičių]: vieni jį stengiasi išteisinti, kiti kaltina ir vadina stačiais – jei ne žandarų kunigo rūbuose, tai žandarų sėbru. Neseniai buvo atsiradę iš nakties atsišaukimai į

žmones, išlipdinti po visą miestą, ant durų kapeliono, kanauninko ir visų davatkų. Atsišaukimas hektografuotas lietuviškai, maždaug tokio turinio: kapelionas yra pasidavęs stačiatikiams, pamynęs po kojų savo kalbą ir tikėjimą ir norįs iš visų išplėsti tuodu brangiųjų daiktų; taigi persergi Lietuvius, idant jei saugotus to piktojo ir pavojingojo žmogaus. Kapelionas tai perskaitęs tuojau puolė prie policijos užtarimo ieškoti. Policijai atėjo į galvą, kad tai „švedų“ (teip Šiauliuose vadina augusius vaikus, kurie mokinasi ant 4 ar 6 kliasos atestato) darbas, ėjo užtat prie jų ir reikalavo pasirašyt, surinko parašų daugybę, bet nei vienos rankos raštas nebuvo panašus į hektografuotus atsišaukimus (V i š i n s k i s 1900 (1), 11).

Šis kelionės reportažas, nepaisant konfliktinės priešistorės, skirtas skleisti pokyčius rodančią informaciją, vienais ar kitais būdais skatinant kovoti su atitinkamu lietuviybės idealams kenkiančiu blogiu; o informaciniu požiūriu tekstas apskritai įdomus dėl savo žvilgsnio į skirtingas Šiauliuose įsitvirtinusias, potencialiai atsirandančias, tam tikro palaikymo reikalingas tuometinio mokymosi formas, pavyzdžiui, visai vaisingą mokymąsi namuose, į kurių buvo įsitraukęs ir Višinskis. Dalyvaudamas švietimo, socialiniuose ir galų gale politiniuose projektuose, per cituotas korespondencijas Višinskis skleidžiasi kaip daugiabriaunė, į lietuviškosios veiklos įgyvendinimą ir jos komunikaciją orientuota persona. Atsišaukimai kaip nacionalinės ir kartu kultūrinės komunikacijos bei kovos forma, jos reikšmė Šiaulių miesto ir viso *pavieto* istorijoje paliudijama ir kitose korespondencijose. Stilistiškai ir veiksmo požiūriu patrauklią jų dinamiką lemia įvairūs teigiami (Zubovas, Stasys Lukauskis, „švedai“ ir jų mokytojai...) ar neigiami (Rodzevyčius ir kiti) „personažai“, tokie ne tik Šiauliams reikšmingi, bet ir jo kaip centro gyvenimą reprezentuojantys įvykiai kaip knygynas, spaudos ir tų pačių atsišaukimų platinimas. Vienu iš šio dinamiško spaudos ir kito politinio-kultūrinio vyksmo „personažu“ tampa po Šiauliečio tapatybe besislepiantis (ar kaip tik labiau pasirodantis) pasakotojas. Tiek įvykiais, tiek ir tautinio judėjimo dalyviais tirštame Šiaulių miesto gyvenime Višinskis pasirodo ir kitu pavidalu – užsiminus apie dar vieną iš esmės teigiamą „personažą“ Mužikėlį: šis tarsi iš šalies stebimas asmuo greičiausiai yra pats Višinskis, pasirašinęs ir šiuo slapyvardžiu:

Klausinėjo, ar nežinaš, kas tai per vieni „Žmogus“ ir „Mužikėlis“, dar vėl apie kokį ten knygyną daug klausinėjo. Teiravosi, kuom gali jis išaiškinti atsiradimą apgarsinimo „Ūkininke“ apie tai, kad Zubovas [Dimitrijus Zubovas] parduodąs daug žemės, o tais reikalais, kaipo juristas, užsiiminėjo Lukauskis [Stanislovas Lukauskis]; apgarsinimas apie tai buvo išlipdytas ir po Šiaulius gudiškai spausdintas ir gudiškuose laikraščiuose teipos gi (V i š i n s k i s 1900 (3), 141).

Panaši kaip kelionės po Kauno guberniją korespondencijoje kritika tenka ir kitiems tautinio identiteto stokojantiems kunigams, siekiant atvirai juos demaskuoti, tuo pat metu randant vietas ir pasididžiuoti rusinimui ar lenkinimui nepasiduodančiais gimnazistais:

Neseniai Šiaulių mokiniai ir mokinės turėjo eiti išpažinties. Viena didoka mergina, priėjusi prie kun. Pacevyčiaus [Felicijono Pacevičiaus], pradėjo sakyti savo nuo-

dėmes lietuviškai. Kunigas užsipuolė ant jos, kodėl ji nekalba lenkiškai – nešiojanti mokinės rūbus ir jau tokia didelė... Mergina tiek tik beatsakė: „aš lietuvaite!“ Bet jos širdis buvo sugriaudinta ir, parėjusi namon, su ašaromis apsakinėjo šeimininkei, kas su ja atsitiko, ir klausė: „už ką jis mane barė?“ Susigraudenusi verkė, bet pykti negalėjo, nes buvo tai subatos [šeštadienio] vakaras, o iš ryto turėjo eit Švenčiausiąjį priimti (V i š i n s k i s 1903 (4), 316).

Dialogais, detalėmis, kontekstiniu aprašymu, ironija (kodėl mergina negalėjusi pykti) pasižyminčios istorijos tikslas – skaitytoją įtikinti, paveikti jį racionaliai ir emociškai. Kartais to imamasi nuo pat korespondencijos pavadinimo. „Nenor maskoliškų mokyklų“ – tokia aiškia teze, kurią realizuoti tarsi turėtų kiekvienas skaitytojas, prasideda 1903 m. reportažas iš Užvenčio (su Kauno gubernijos nuroda). Visas tekstas ir skirtas pagrįsti šio nenoro reikšmę, sustiprinti jį. Beje, nors korespondencijose pasitaikantis platesnis vietos kontekstas (kaip šiuo atveju) nebūtinai yra autoriaus prerogatyva, bet kokiu atveju platesnė lokacija galėjo veikti kaip daugiau aplinkos (iki Šiaulių apskrities, Kauno apygardos) apimantis tam tikros vietos ar temos (pavadinimo atveju) sureikšminimas. Taigi minėtoje korespondencijoje primenama, kaip Šiaulių *paviete* atsirado *maskoliška* mokykla, kokia savaime suprantama jos žala. Tačiau, skirtingai nei kitais dominuojančiais atvejais, visoje istorijoje svarbi ir pozityvi informacija apie tautiškai labiau (nei ankstesnis kunigas) subrendusio, sąmoningo dvasininko laikyseną ir bendruomeninį veikimą, pačiam autoriui (pasakotojui) tarsi palaikant aprašomų draugijų, bendruomenių steigimąsi bei iniciatyvas, Užvenčiui ar visai Kauno apygardai, Lietuvai reikšmingų įvykių organizavimąsi.

Šiaulių pav. 21 vasario šių metų buvo sušaukti ūkininkai dėlei mokyklos. Lygšiolai „narodna“ [„liaudiška“] mokykla buvo namuose bažnyčiai prigulinčiuose. Vienas iš buvusių klebonų (pravardė? *Red.*) buvo davęs tuos namus ir atsikviesdinės mokytojų maskolį. Dabartinis klebonas mokyklos nebelaiko; todėl valdžia nor, kad žmonės pasistatytų mokyklai naujus namus ir žada įstaisyti ministerišką mokyklą, būk tai geresnę (V i š i n s k i s 1903 (2), 129).

Tam tikru gėriu tik prisidengianti, bet realiai propagandinė rusiška mokykla demaskuojama ir ankstesnėje, prieš ketvertą metų rašytoje, korespondencijoje iš to paties Užvenčio. Miestelio istorijai ypač svarbu tai, kad būtent 1899 m. tekste apibendrinama nacionalinio sąmoningumo požiūriu aiškiai kritinė situacija: „Apie Užventį žmonės tamsūs, nesupranta savo padėjimo, savo tiesų ir yra apsideję, nės laikraščių ir knygelių ne skaito, neleidžia savo vaikų į mokslą, todėl gudams lengva skriausti mūsų tamsius žmonelius“ (V i š i n s k i s 1899 (2), 172). Su skaitymu ir mokslu susijęs žmonių tamsumas įgauna metoniminę prasmę, nurodančią, kad tai būdinga ne tik šiai provincijos vietai. Tokia diagnozė skaitytoją turėjo skatinti keisti save ir aplinką, kas (sprendžiant iš korespondencijų) ir vyko, galima sakyti, – tos pačios Višinskio publicistikos, kitų veiksmų dėka. Kol kas situacija kritiškai nušviečiama iškeliant kelis maskolinimo pavyzdžius, ieškant su konkrečia vieta susijusių ir gilesnių šio proceso priežasčių. Iš įvairių kovos būdų Višins-

kis pasitelkia ir ekonominius argumentus – primindamas mokesčius už mokyklas ir pan.

Užventyį p. Sakalas ne tiek mokina skaityti ir rašyti, kiek gudiškų dainų dainuoti, vaikams tasai patinka – gali pasišieluoti, parėkauti. Išmokinęs vaikus keletas dainelių, Sakalas prikalbinėja, kad visur kur sueidami dainuotų. Juk ir atsiranda toki kvailiai, suėję ir dainuoja besivalkiodami, ir platina tokiu būdu prakeiktą gudų smarvę.

Visi tėvai turi užginti savo vaikams dainuoti gudiškas begėdiškas dainas ir reikalauti nuo mokinio, kad mokintų rašyti ir skaityti, bet ne tų bjaurių dainų; juk jūs patys mokat iš savo kišenės algą tam gudpalaikiui ir už tai jisai turbūt dėl jūsų, o ne jūs dėl jo. Bet ir kunigai turi savo akį ant to atkreipti – nedaleisti tokio papiktinimo gerų katalikų (V i š i n s k i s 1899 (2), 172).

Viena iš priežasčių, kodėl minėtas *tamsumas* Užventy toks gajus, yra jo priklausymas *vien tik iš gudų susidedančiai Kolainių sielskai*, kur apskritai labai daug *maskoliškų mokslainių*, o jų steigimą palaiko ne tik popai, bet ir katalikų klebonai. Šiame tekste iš esmės fiksuojama anksčiau cituoto 1903 m. teksto priešistorė, tiksliau, laikas, kada, kaip cituota, rusišką mokyklą išlaidė vietos klebonas: „Pamažu čia gudai jau pridarė blogo: įtaisė mokyklą Užventy (da gi parapijos namus klebonėlis pavedė tai mokslainei) [...]“ (V i š i n s k i s 1899 (2), 172). Taigi šios dvi (1899 ir 1903 metų) korespondencijos šiuolaikinį skaitytoją įtraukia į amžių sandūrai būdingą pirmiausia Užvenčio, bet metonimiškai galima sakyti – ir kitos provincijos gyvenimą, priartinant būtent provincijoje ypač greitai įsitvirtinančias blogybes, kartu leidžiant patirti pozityvių nacionalinių ar švietimo procesų dinamiką.

Išvados

XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių periodinėje spaudoje publikuotos korespondencijos reikšmingos žanrinio-reprezentaciniu, informaciniu, pažintiniu, problemos sprendimo, literatūriniu, ideologiniu ir kitais požiūriais. Tai galioja ir Višinskio korespondencijoms. Jų vertei nusakyti tiktų ir dar viena mintis apie korespondencijas: taigi šią vertę lemia „gerai pasirinktas įvykis, išradinagai pavaizduotas pagal grožinės literatūros dėsnius, t. y. kuriant fabulą, sudramatinant įvykius ir įdomiai perteikiant faktus“ (M a r c i n k e v i č i e n ė 2007, 86). Višinskis, aprašydamas su konkrečia vieta ir platesniu regionu susijusius įvykius, reiškinius ir problemas, į raštijos istoriją įeina kaip ne tik didžiųjų, bet ir mažųjų tekstų publicistas, minėtų korespondencijų, arba reportažų, autorius. Višinskio tekstai leidžia įsitraukti į politinę, visuomeninę, kultūrinę prasmę turinčią ir prieštarinę tuometinio gyvenimo realijų vertinimą, o jų sąsaja su konkrečia vieta, leisdamą geriau pažinti ją, iškyla ir kaip idėjinės, kultūrinės, socialinės tiesos patikimumo kriterijus.

Ypač daug korespondencijų buvo parašyta iš Šiaulių apskrities (*pavieto*), su kuria Višinskį siejo artimas asmeninis ryšys. Viena ryškiausių stilistinių ir kartu

semantinių idėjinių Višinskio publicistikos dominančių yra įtampomis, prieštaravimais, konfliktiniu pasakojimo konstravimu, satyra bei ironija pagrįstas kovin-gumas, aštri tuometinio politinio, visuomeninio, kultūrinio ar švietimo gyvenimo kritika. Per carinės valdžios, jos įstatymų ar kasdieniame gyvenime įsitvirtinusių stereotipų kritiką pasireiškianti tiesos siekiamybė korespondencijose įgauna įvie-tintą – su konkrečia vieta ir platesniu jos kontekstu susijusios – istorijos pavidalą, o tai leidžia pažinti šios vietos ir kartu visos Lietuvos gyvenimo ritmą, skaitytoją kviečia į tautinę, pilietinę ir kitomis prasmėmis labiau sąmoningą santykį su savo laiku.

Nepaisant Višinskio publicistikoje (ir ypač didžiojoje) dominuojančio kritinio, konfliktiniu pasakojimu pagrįsto įvykių vertinimo, ne mažiau įdomus yra pozity-vus žvilgsnis į istoriją ir dabartį, kitaip tariant, teigiamo visuomeninio, socialinio, kultūrinio gyvenimo reprezentacija. Žmogaus ir vietos ryšys labai svarbus prista-tant kultūrine, politine ir bendrai istorine prasme reikšmingus spektaklius ir gegu-žines. Vieno ar kito šventinio, kultūrinio ir kartu politinio renginio vieta lemia ir didesnę skleidžiamos informacijos patikimumą, o metonimiškai veikiantis pasako-tojo ir konkrečios vietos ryšys stiprina adresato ryšį su kitomis Lietuvos vietomis, jose vykstančia lietuviybės veikla. Vienu ar kitu – labiau kovingos ar reprezenta-cinės publicistikos – atveju lokalaus žmogaus identitetą suponuojantis žmogaus ir vietos ryšys veikia kaip tautinį identitetą išreiškiantis, nacionalinį sąmoningumą stiprinantis veiksnys.

Šaltiniai

- V i š i n s k i s 1898 – Pakeleivis [Povilas Višinskis], „Papiliai. Šiaulių pav.“, *Ūkininkas: Lietuvos ūkininkų laikraštis*, 1898, 12, 189.
- V i š i n s k i s 1899 (1) – Davatkos vaikas [Povilas Višinskis], „Šiaulių pav. (Šaukėnai)“, *Ūkininkas: Lietuvos ūkininkų laikraštis*, 1899, 11, 172.
- V i š i n s k i s 1899 (2) – Davatkos vaikas [Povilas Višinskis], „Šiaulių pav. Užventis“, *Ūkininkas: Lietuvos ūkininkų laikraštis*, 1899, 11, 172–173.
- V i š i n s k i s 1900 (1) – A-s [Povilas Višinskis], „Kauno gub. (Iš kelionės)“, *Varpas: literatūros, politikos ir mokslo mėnesinis laikraštis*, 1900, 1, 8–11.
- V i š i n s k i s 1900 (2) – Mužikėlis [Povilas Višinskis], „Šiauliai“, *Ūkininkas: Lietuvos ūkininkų laikraštis*, 1900, 2, 27.
- V i š i n s k i s 1900 (3) – Šiaulietis [Povilas Višinskis], „Šiauliai“, *Varpas: literatūros, politikos ir mokslo mėnesinis laikraštis*, 1900, 12, 141.
- V i š i n s k i s 1901 (1) – Mužikas [Povilas Višinskis], „Rozalimas (Panev. pav.)“, *Varpas: literatūros, politikos ir mokslo mėnesinis laikraštis*, 1901, 2, 21.
- V i š i n s k i s 1901 (2) – A-s [Povilas Višinskis], „Iš kelionės“, *Varpas: literatūros, po-litikos ir mokslo mėnesinis laikraštis*, 1901, 6, 67–69.
- V i š i n s k i s 1902 (1) – Šiaulietis [Povilas Višinskis], „Lenkystė lietuvių bažnyčiose. Šiauliai“, *Naujienos: mėnesinis žmonių laikraštis*, 1902, 1, 24.
- V i š i n s k i s 1902 (2) – Šiaulietis [Povilas Višinskis], „Atsišaukimai“, *Ūkininkas: tau-tiškas žmonių laikraštis*, 1902, 1, 26.

- V i š i n s k i s 1902 (3) – A-s [Povilas Višinskis], „Šiauliai“, *Varpas*: literatūros, politikos ir mokslo mėnesinis laikraštis, 1902, 3–4, 77.
- V i š i n s k i s 1903 (1) – Kvaila [Povilas Višinskis], „Spektaklis. Joniškė. Šiaulių pav.“, *Ūkininkas*: tautiškas žmonių laikraštis, 1903, 2, 56.
- V i š i n s k i s 1903 (2) – P. K. [Povilas Višinskis], „Nenor maskoliškų mokyklų. Užventis (Kauno rėd.)“, *Ūkininkas*: tautiškas žmonių laikraštis, 1903, 4–5, 129.
- V i š i n s k i s 1903 (3) – Šis-tas [Povilas Višinskis], „Negeros naujienos. Užventis (Šiaulių pav.)“, *Ūkininkas*: tautiškai politiškai žmonių laikraštis, 1903, 10, 294–295.
- V i š i n s k i s 1903 (4) – Š [Povilas Višinskis], „Šiauliai. Kunigas lenkomanas“, *Ūkininkas*: tautiškai politiškai žmonių laikraštis, 1903, 11, 316.
- V i š i n s k i s 1904 – Šiaulietis [Povilas Višinskis], „Šiauliai“, *Ūkininkas: tautiškai politiškai žmonių laikraštis*, 1904, 11, 316–319.

Literatūra

- K n i z i k e v i č i e n ė – Birutė Knizikevičienė, „P. Višinskis ir Šiauliai“, Pirmieji Povilo Višinskio skaitymai [prieiga internete: <http://savb.lt/lt/krastieciai/povilas-visinskis/desimt-povilo-visinskio-skaitymu/pirmieji-povilo-visinskio-skaitymai/b-knizikevicienne-p-visinskis-ir-siauliai/>], žiūrėta 2019-09-06].
- M a r c i n k e v i č i e n ė – Marcinkevičienė Rūta, *Spaudos tekstų žanrai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007 [prieiga internete: <https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/152/1/ISBN9789955121947.pdf>].
- M i k n y s 1995 – Rimantas Miknys, *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais: Lietuvos atgimimo istorijos studijos 10*, Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1995.
- M i k n y s 2011 – Rimantas Miknys, „Povilas Višinskis ir XX a. pradžios lietuvių tautinio judėjimo programiniai krypsniai: nuo organinės link pilietinės Lietuvos visuomenės modelio“, *Povilas Višinskis: idėjos ir darbai* (sudarė Dalia Striogaitė), Vilnius: Versus aureus, 2011, 58–78.
- N e k r a š i u s – Jonas Nekrašius, *Lietuviškos spaudos draudimas ir advokatai* [prieiga internete: http://knyga.lietuvai.lt/w/images/5/57/Jonas_Nekra%C5%A1ius._Lietuvi%C5%A1kos_spaudos_draudimas_ir_advokatai.pdf], žiūrėta 2019-09-06].
- P a p i l ė 1892 – „Papilė“, *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, 1892, 14, 110–111.
- R a g u o t i s 2011 – Bronius Raguotis, „Povilas Višinskis – spaudos žmogus“, *Povilas Višinskis: idėjos ir darbai* (sudarė Dalia Striogaitė), Vilnius: Versus aureus, 2011, 208–219.
- R a n g e o n – François Rangeon, *L'identité locale* [prieiga internete: https://www.u-picardie.fr/curapp-revues/root/33/francois_rangeon.pdf_4a07ebde1619c/francois_rangeon.pdf], žiūrėta 2019-09-06].
- S c h r a m m 2002 – Manuel Schramm, *Konsum und regionale Identität in Sachsen 1880-2000: Die Regionalisierung von Konsumgütern im Spannungsfeld von Nationalisierung und Globalisierung*, Stuttgart: Steiner, 2002.
- S p r i n d i s 1978 – Adolfas Sprindis, *Povilas Višinskis*, Vilnius: Vaga, 1978.
- S t r i o g a i t ė – Dalia Striogaitė, „Garsiųjų Šiaulių gegužinių istorija“, *Dešimtieji Povilo Višinskio skaitymai* [prieiga internete: <http://savb.lt/lt/krastieciai/povilas-visinskis/desimt-povilo-visinskio-skaitymu/antrieji-povilo-visinskio-skaitymai/d-striogaitė-garsiuju-siauliu-geguziniu-istorija-ir-p-visinskis/>], žiūrėta 2019-09-06].

Striogaitė 2011 – Dalia Striogaitė, „Istorinės Šiaulių gegužinės ir Povilas Višinskis“, *Povilas Višinskis: idėjos ir darbai* (sudarė Dalia Striogaitė), Vilnius: Versus aureus, 2011, 178–184.

Šutinienė – Irena Šutinienė, *Lokalumo reikšmės individualiose lietuvių tautinio identiteto konstrukcijose* [prieiga internete: http://www.versme.lt/pav/lokalumo_konf.pdf, žiūrėta 2019-09-07].

Dalia Jakaitė

Šiaulių apskritis Povilo Višinskio korespondencijose

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *Povilas Višinskis, Šiauliai, vieta, publicistika, korespondencija, lokalumas, lietuviškumas.*

Straipsnio šaltiniai – literatūros, kultūros, politikos veikėjo Povilo Višinskio rašytos korespondencijos (reportažai), publikuotos XIX a. pabaigos – XX a. pradžios spaudoje (*Varpas, Ūkininkas* ir kiti leidiniai). Višinskis, aprašydamas su konkrečia vieta ir platesniu regionu susijusius įvykius, reiškinius ir problemas, į raštijos istoriją įeina kaip ne tik didžiųjų, bet ir mažųjų tekstų publicistas. Straipsnio tikslas – Šiaulių apskrities vaizdą išnagrinėti per žmogaus ir vietos santykio, tautinio ir vertybinio identiteto prizmę, į šį regioną žvelgiant per Višinskiui pamatinių nuostatų ir stiliaus perspektyvą. Višinskio tekstai leidžia įsitraukti į politinę, visuomeninę, kultūrinę prasmę turiną ir prieštaringą tuometinio gyvenimo įvykių, reiškinių vertinimą. Jų sąsąja su konkrečia vieta, leisdamą geriau pažinti šią vietą ir platesnį jos kontekstą, išskyla kaip idėjinės, kultūrinės, socialinės tiesos patikimumo kriterijus.

Per carinės valdžios, jos įstatymų ar kasdieniame gyvenime įsitvirtinusių stereotipų kritiką pasireiškiantis tiesos siekimas korespondencijose įgauna su konkrečia vieta ir platesniu jos kontekstu susijusios istorijos pavidalą, o tai leidžia pažinti šios vietos ir kartu visos Lietuvos gyvenimo ritmą, skaitytoją kviečia į tautinę, pilietinę ir kitomis prasmėmis sąmoningesnį santykį su savo laiku. Ne mažiau įdomus yra pozityvus Višinskio žvilgsnis į istoriją ir dabartį, visuomeninio, socialinio, kultūrinio gyvenimo reprezentacija. Žmogaus ir vietos ryšys svarbus pristatant kultūrinę, politinę ir bendrai istorinę prasmę reikšmingus spektaklius ir gegužines. Kovingesnės ar reprezentacinės publicistikos atveju lokalaus žmogaus identitetą suponuojantis žmogaus ir vietos ryšys veikia kaip tautinį identitetą išreiškiantis, nacionalinį sąmoningumą stiprinantis veiksnys.

Dalia Jakaitė

Šiauliai County in the Correspondence of Povilas Višinskis

S u m m a r y

Keywords: *Povilas Višinskis, Šiauliai, place, publicistic writing, correspondence, locality, Lithuanian.*

Sources of the article is the correspondence (reportages) written by literary, cultural, political activist Povilas Višinskis, that were published in the late 19th–early 20th centuries in “Varpas”, “Ūkininkas” and other publications. Višinskis enters into the history of writing as a publicist not only of large but also small texts by describing events, phenomena and problems related to a specific place and wider region. The aim of the article is to research the image of Šiauliai county through the prism of the relation between human and place, national and value identity, while looking at this region from the perspective of fundamental Višinskis’s provisions and style. Texts of Višinskis allow us to engage in a politically, socially, culturally rich and contradictory assessment of the events and phenomena of that time. Their connection with a specific place, allowing us to get to know this place and its wider context, emerges as a reliability criterion of ideological, cultural and social truth.

The pursuit of truth in correspondence, manifesting through the criticism of the tsarist government, its laws or stereotypes entrenched in everyday life, takes the form of history, related to a specific place and its broader context. It allows a reader to get to know the rhythm of life of that place and at the same time the whole Lithuania, invites him to a more conscious relationship with his time in national, civic and other terms. A positive Višinskis’s view towards history and the present, the representation of social and cultural life is also very interesting. The connection of human and place is important in presenting culturally, politically and historically significant performances and *gegužinės*³. In the case of more militant or representative publicistic writing, the connection of human and place, supposing the identity of a local person, acts as a factor enhancing national identity and awareness.

D a l i a J A K A I T Ė
Regionų plėtros institutas
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 25
LT-76351 Šiauliai
[dalia.jakaite@gmail.com]

*Straipsnis gautas 2019 m. spalio 14 d., priimta 2020 m. vasario 12 d.
Received 14 October 2019, accepted 12 February 2020.*

³ A rural youth party in nature.

Latvijos ir Lietuvos regionų pavadinimai antrąja baltų kalba

Regina KVAŠYTĖ
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: Latvija, Lietuva, tikriniai žodžiai, vietovardžiai, regionų pavadinimai, perteikimas lietuvių kalba, perteikimas latvių kalba, vartosena.

Įvadas

Kitų kalbų tikrinių žodžių – asmenvardžių, vietovardžių ir simbolinių pavadinimų – perteikimo teorija ir jų vartosena domimasi ir Lietuvoje, ir Latvijoje. Pastaruoju metu vis daugiau dėmesio skiriama vietovardžiams, taip pat ir kalbamųjų šalių vietovardžių perteikimui bei vartosena. Lig šiol išsamiai išnagrinėti ir aprašyti trijų Latvijos regionų – Žiemgalos, Latgalos ir Kuržemės – lietuviškai perteikti vietovardžiai, tarp jų ir regionų pavadinimai (K v a š ĩ t e 2008; 2010; 2018b; K v a š y t ė 2012), o Vidžemės vietovardžiai tik pradėti tyrinėti (K v a š ĩ t e 2016), kaip ir vienos Lietuvos teritorijos dalies – Šiaurės Lietuvos – vietovardžių vartojimas latvių kalba (K v a š ĩ t e 2014). Šio tyrimo **tikslas** – išsiaiškinti pagal įvairius (teritorinius, kultūrinius, etnografinius, etninius, istorinius) kriterijus skiriamų regionų pavadinimų perteikimą ir vartoseną antrąja baltų kalba, t. y. Latvijos – lietuvių kalba ir Lietuvos – latvių kalba. Tyrimo **objektas** yra abiejų šalių regionų pavadinimai, o **šaltiniais** pasirinkti žodynai, enciklopedijos, spaudos leidiniai, kelionių aprašymai bei turistams skirti abiejose šalyse išleisti informaciniai bukletai ir lankstinukai, kiti nemeniniai tekstai – tiek parašyti latviškai arba lietuviškai, tiek versti į latvių ar į lietuvių kalbą. Tyrimas atliktas gretinamuoju ir analitiniu aprašomuoju **metodais**.

1. Sąvoka *regionas* ir jos pavadinimas

Prieš pradėdam nagrinėti konkrečių Lietuvos ir Latvijos vietovardžių perteikimą ir vartoseną norėusi aptarti sąvokos *regionas* sampratą bei jos įvardijimą. Lietuvių kalba įprasta vartoti tarptautinį žodį *regionas*, latvių kalba šia reikšme vartojamas tiek atitinkamas skolinys *reģions*, tiek savakilmis žodis *novads*.

Lietuvių kalboje skolinio *regionas* reikšmės yra dvi ir abi jos susijusios su teritorija: „[lot. *regio* (kilm. *regionis*) – kraštas, sritis] 1 didelis savitas terit. vienetas (gamtinis, ekonominis, politinis) 2 *geogr.* kurio nors krašto, srities, rajono landšaf-

tų kompleksas“ (*TŽŽ* 2013, 698)¹. Iš dviejų šio žodžio reikšmių latvių kalboje tik pirmoji atitinka tyrimo sritį (antroji reikšmė – informatikos) ir apibrėžiama kaip „(lot. *regio (regionis)* ‘kryptis; sritis’) 1. Plati, pagal geografinius, ekonominius, politinius ir pan. požymius atskirta teritorija (kraštas, sritis, valstybė, kaimyninių šalių grupė), pvz., *Baltijos jūros regionas, Tolimųjų Rytų regionas* <...>“ [(‘virziens; apgabals’) 1. plaša, pēc ģeogrāfiskām, ekonomiskām, politiskām u. tml. pazīmēm nodalīta teritorija (novads, apgabals, valsts, kaimiņvalstu grupa), piem., *Baltijas jūras reģions, Tālo Austrumu reģions* <...>]² (*SV* 1999, 668; *ISV* 2005, 644).

Latvių kalbos žodis *novads* „mūsų dienomis rašant apie Latvijos geografiją vartojamas dviem pagrindinėmis reikšmėmis: ‘Latvijos istorinio etnografinio teritorinio skirstymo didžiausias vienetas (pavyzdžiui, *Kurzeme, Latgale*)’ ir ‘Latvijos dabartinio administracinio suskirstymo mažiausias vienetas (pavyzdžiui, *Auces novads, Strenču novads*)’“ [mūsdienās rakstot par Latvijas ģeogrāfiju, tiek lietots divās pamatnozīmēs: ‘Latvijas vēsturiski etnogrāfiskā teritoriālā dalījuma lielākā vienība (piemēram, *Kurzeme, Latgale*)’ un ‘Latvijas mūsdienu administratīvā iedalījuma mazākā vienība (piemēram, *Auces novads, Strenču novads*)’] (B a l o d e, B u š s 2015, 8). Pastebėta, kad kartais ir rašant apie Lietuvą latviškai net viename tekste būna pavartojami abu žodžiai, pavyzdžiui, <...> *arī mūsdienās žemaišu kultūras un tautiskās identitātes kustība nereti ir iemesls r e ģ i o n a iedzīvotājus pa pusei nopietni, pa pusei nenopietni saukt par separātistiem – žemaiši uzskata, ka viņiem ir valoda, nevis dialekts, un sava valsts, nevis e t n o g r ā f i s k a i s n o v a d s* AKL 2003, 21³.

Tyrimo kontekste svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad latvių žodis *novads* kelia tam tikrų sunkumų renkantis atitikmenis, kai lietuviškai kalbama apie Latvijos teritorinio ir administracinio skirstymo vienetus. Akivaizdu, kad pirmąją reikšmę į lietuvių kalbą jį galima versti *regionas*, o antrąją, kai kalbama apie administracinį vienetą, tenka ieškoti kito atitikmens. Išnagrinėti vartosenos pavyzdžiai rodo, kad lietuvių šaltiniuose tai daroma įvairiai – rasti žodžiai (kai kurie jų fiksuoti dvikalbiuose žodynuose) *sritis* (latv. *apgabals*)⁴, *apskritis* (latv. *apriņķis*), *savi-valdybė* (latv. *pašvaldība*), *rajonas* (latv. *rajons*). Kaip matyti iš pateiktų latviškų atitikmenų, pasirenkami skirtingu pagrindu skirstomų administracinių vienetų ar net jiems vadovaujančių institucijų pavadinimai, tačiau nė vienas iš kalbamųjų

¹ Straipsnyje cituojamuose tekstuose atsisakyta įvairių techninių išskyrimų (paryškinto šrifto ir pan.), jeigu jie nėra būtini aptariamiems reiškiniams suprasti, taip pat lietuvių šaltiniuose vartojamų kirčio ženklų. Tačiau palikti šaltiniuose vartojami sutartiniai ženklai ir trumpinimai.

² Čia ir toliau vertimas iš latvių kalbos straipsnio autorės.

³ Cituojant iš šaltinių pateikiamas pavadinimo sutrumpinimas (žr. šaltinių sąrašą), metai ir puslapis, jeigu tokie duomenys leidinyje pažymėti. Iliustraciniai sakiniai neverčiami.

⁴ Latvių atitikmenys iš dvikalbių žodynų (neskirstant, kuriame koks atitikmuo pateiktas). Terminas *dvikalbis žodynas* čia ir toliau vartojamas apibendrintai lietuvių–latvių ir latvių–lietuvių, t. y. abiejų baltų kalbų, žodynams pavadinti.

žodžių tiksliai neatskleidžia latviškojo žodžio *novads* reikšmės. Dažniausiai lietuvių kalba šia reikšme vartojamas *kraštas*. Tai atsispindi dvikalbiuose žodynuose, pavyzdžiui, „1. *geogr.* kraštas, regionas, sritis; Kurzemes n. – Kuršo (Kuržemės) kraštas; Žemaitijas n. – Žemaitijos (Žemaičių) kraštas“ (LLKŽ₂, 479). Vis dėlto kalbamoju atveju tiksliau būtų rinktis pagal formą (net ir tarimą) į lietuvių žodį panašų lietuvišką ekvivalentą *nuovadas*, kurio viena iš reikšmių ir lietuvių kalboje yra ‘tam tikras plotas, sklypas’ (plg. moteriškosios giminės daiktavardžio *nuovada* viena iš reikšmių taip pat ‘apylinkė, plotas’, nors dabartinėje kalboje šis žodis vartojamas reikšme ‘policijos skyriaus prižiūrima teritorija’, o vyriškosios giminės žodžiu *nuovadas* gali būti vadinamas ‘policijos skyriaus viršininkas’) (LKŽ). Kalbamoji atitikmenų pora (latv. *novads* – liet. *nuovadas*) patektų į beekvivalentės leksikos kategoriją, panašiai kaip Lietuvos administracinio vieneto pavadinimas *seniūnija*, kuris perteikiamas lietuvių kalba *seņūnija* (apie tokius antrosios baltų kalbos žodžių vartosenos pavyzdžius plačiau žr. K v a š t e 2018a). Stilistiniais sumetimais rinktis skirtingus atitikmenis būtų galima, tačiau kitais atvejais būtina vartoti tikslus terminus.

Ir Lietuvos, ir Latvijos teritorijoje regionai išskiriami skirtingais pagrindais, todėl jie vadinami tiek etnografiniais ar etniniais (latv. *etnogrāfiskie / etniskie*), tiek istoriniais ar kultūriniais istoriniais (latv. *vēsturiskie / kultūrvēsturiskie*). Vis dėlto lietuvių kalba geriausiai sąvoką pavadina terminas *kultūrvėsturiskie* (žr. B a l o d e , B u š s 2015). Skiriasi ir jų žymėjimas žodynuose. Pavyzdžiui, viename iš lietuvių vietovardžių žodynų vartojami sutrumpinimai *ap.* – *apylinkė*; *apyg.* – *apygarda* (ppr. *Vokietijos valdytuose vadinamuosiuose Rytprūsioose*); *etn.* – *etnografinis, etnis*; *sr.* – *sritis* (VKŽ 1994, 8), kitame – *kr.* – *kraštas* ir *sr.* – *sritis*, o tekste pastaroji nuoroda tikslinama, t. y. skaidoma į *etn. sr.* – *etnografinė (etninė) sritis* ir *ist. sr.* – *istorinė sritis* (VŽ₁). Nors kalbamojo žodyno internetinėje versijoje (VŽ₂) sutrumpinimų sąrašo nėra, vietovardžiai atitinkamas nuorodas turi, tik neaišku, kodėl skirtingai traktuojami regionai Lietuvoje ir Latvijoje – pirmuoju atveju prie kiekvieno pavadinimo pateikiama nuoroda *etninė sritis*, o antruoju – *istorinė sritis*. Nėra abejonių, kad regionai gali būti skiriami remiantis skirtingais kriterijais, vis dėlto nereikėtų panašaus pobūdžio realijas viename šaltinyje apibūdinti skirtingai. Žodyne *Pasaulio vietovardžiai. Europa* (PVE 2006) vartojami tokie su tema susiję sutrumpinimai: *g. reg.* – *gamtos regionas*; *kr.* – *kraštas*; *reg.* – *regionas*; *sr.* – *sritis*. Reikia pastebėti, kad šio žodyno sutrumpinimų sąrašė nėra nei *etn.*, nei *ist.*, tačiau pažymos *etn. sr.* – *etninė sritis* ir *ist. sr.* – *istorinė sritis* ir *žemė* atsiranda prie Latvijos regionus pavadinančių vietovardžių (PVE 2006). Dvikalbiuose žodynuose LLV₁ ir LLV₂ regionams žymėti skirtų sutrumpinimų nėra. Aptariamą reiškinį atitinkančių sutrumpinimų nėra ir lietuvių–latvių žodyne LLV₃, tačiau jame paaiškinimas *novads* atsiranda prie kiekvieno konkretaus Lietuvos regiono pavadinimo, o lietuvių–lietuvių žodyne rastas tik bendresnio pobūdžio sutrumpinimas *reg.* – *regionas* – *reģions* (LLKŽ₂, 802).

Prielaida, kad išsiaiškinti požiūrį į tokio pobūdžio teritorijos vienetų skyrimą ir suvienodinti abiejų šalių pavadinimų vartoseną galėtų padėti tai, kokie gimininiai

(nomenklatūriniai) žodžiai vartojami Lietuvos regionams pavadinti, nepasiteisino. Reprezentatyviu šaltiniu laikytinoje *Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje* nuoseklumo taip pat nėra: jie vadinami *dalimis* arba *sritimis*, pavyzdžiui, *Aukštaitija – istorinė, geografinė ir etnografinė Lietuvos dalis* (taip pat ir *Žemaitija*), *Dzūkija – etnografinė Lietuvos sritis*, *Mažoji Lietuva – istorinė sritis (VLE)*.

2. Latvijos regionų pavadinimai lietuvių kalba

Šiuolaikinės Latvijos teritorijoje tradiciškai išskiriami keturi regionai, kuriems pavadinti vartojami dveji tikriniai žodžiai (vieni iš jų remiasi pasaulio šalies pavadinimu): vakarinė dalis – *Kurzeme* arba *Rietumlatvija* ‘Vakarų Latvija’, rytinė dalis – *Latgale* arba *Austrumlatvija* ‘Rytų Latvija’, šiaurinė dalis – *Vidzeme* arba *Ziemeļlatvija* ‘Šiaurės Latvija’, pietinė dalis – *Zemgale* arba *Dienvidlatvija* ‘Pietų Latvija’ (išleisti ir pagal pasaulio šalis pavadinti žemėlapiai). Neretai kaip atskiras regionas išskiriama *Sėlija* (teritorija Latvijos pietryčiuose; pagal tradicinį skirstymą dalis šio regiono vietovių priskiriama Žiemgalai, kita – Latgalai). Toliau abėcėlės tvarka išsamiai aptariamas kiekvieno iš minėtų penkių regionų pavadinimų perteikimas lietuvių kalba. Laikomasi bendrosios nuostatos, kad Latvijos tikriniai žodžiai lietuvinami (arba vartojamos tradicinės lietuviškos formos, jeigu tokių esama) (LLKN 1998; KK 2004)⁵.

Kurzeme. Vakarų Latvijos regiono pavadinimas yra vienas iš perteikimo požiūriu įdomiausių. Lietuvių kalba jam pavadinti vartojami du atitikmenys: *Kuršas* ir *Kuržemė*, kur dūrinio antrasis dėmuo *-zeme* pakeistas lietuvišku ekvivalentu *-žemė* (pagal analogiją ir *Vidžemė* – apie tai žr. toliau). Remiamasi tuo, kad „<...> Iš tradicijos ž rašoma tik Latvijos dalių pavadinimuose: *Augšžemē, Kuržemē, Vidžemē, Žiemgala*“ (B a l u o d ē, G a r š v a 1985, 66). Tačiau latvių–lietuvių žodynuose kaip pirmoji, t. y. teiktinesnė, forma fiksuota *Kuršas* (LLKŽ₁ 743; LLKŽ₂ 803; plg. lietuvių–latvių žodyne *Kuršas, Kuržemė LLV₃ 602* arba abėcėlės tvarka be jokių tarpusavio sąsajų *Kuršas LLV₂ 850* ir *Kuržemė LLV₂ 851*). „Regiono pavadinimas padarytas iš etnonimo *kurši* (senesnė forma *kursi*) arba *kūri*, kuris pirmą kartą šaltiniuose paminėtas jau 9-ame a. <...>“ [Novada nuosaukums darināts no etnonīma *kurši* (senākā forma *kursi*) jeb *kūri*, kas pirmo reizi rakstos minēts jau 9. gs.], o etnonimo pagrindas – vietovardis *Kursa* (B a l o d e, B u š s 2015, 26). Į tai, kad toks pavadinimas vartojamas ir Latvijoje, rašydamas apie latvių kalbą yra atkreipęs dėmesį ir lietuvių kalbininkas Jonas Kabelka: „<...> Kuršių ir vakarinių lyvių gyventa sritis dabar vadinama la. *Kurzeme*, arba *Kursa* (labai retai), lie. *Kuržemė*, arba *Kuršas* <...>“ (K a b e l k a 1987, 8). Atkreiptinas dėmesys ir į kalbamojo vietovardžio giminių skirtumus – latvių kalba tai moteriškosios giminės, o lietuvių – vyriškosios giminės daiktavardis.

⁵ Tam tikri tiek latvių kalbos, tiek kitų užsienio kalbų tikrinių žodžių vartosenos pokyčiai įteisinti Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 2016 metų rekomendacijose dėl jų gramatinimo (VLKK). Tačiau straipsnyje į šias rekomendacijas neatsižvelgiama, nes jos liečia pirmiausia autentiškas, t. y. nesulietuvintas, formas, be to, kai kurie pavyzdžiai yra senesnio laikotarpio.

Vietovardžių formų įvairovė atsispindi spaudoje ir turistams skirtuose leidiniuose: *Kuršas – legenda ar tikrovė* PKL 2002, 4; *Nuostabi jūros pakrantė Kurše (Latvija) sovietmečiu buvo ypatingai saugoma SSRS vakarinė siena <...> Todėl dabar Kuršo pajūryje daug kur išlikusi civilizacijos nepaliesta gamta* KP 2019/ 187, 57; *Per Kuršo uostus (ypač Liepoją) buvo eksportuojami Žemaitijos žemės ūkio gaminiai. 1795 m. Kuršas buvo prijungtas prie Rusijos* IT. Kalbama apie *Kuršo kunigaikštystę (hercogystę): Livonijos ordino valdytos Kuršo žemės 1561–1795 m. priklausė Kuršo kunigaikštystei* IT; *Kuldyga labiausiai klestėjo XVI–XVII amžiuje, kurį laiką ji buvo Kuršo hercogystės sostinė, Kuršo hercogo Jakobo Ketlerio (1641–1682) rezidencija* PK (taip pat vadinamas ir jos valdytojas – 17–18 a. *Kuršo hercogo rūmuose Jelgavoje veikė orkestras <...>* VLE). Matyti, kad į tekstus apie Latviją lietuvių kalba perkeliamas Lietuvos istorinės realijos pavadinimas *kunigaikštystė* (plg. latvių *Kurzemes hercogiste, Kurzemes hercogs*) (plačiau apie tai, kaip Lietuvos realijos pavadinimas *kunigaikštystė* vartojamas latvių kalba, žr. K v a š t e 2018a).

Ribą tarp regiono pavadinimų *Kuržemė* ir *Kuršas* nubrėžti sunku, abu jie yra taisyklingi, bet, išnagrinėjus įvairius tekstus, galima daryti prielaidą, kad bandoma skirti šiuolaikinę ir istorinę pavadinimų vartoseną. Toks pasirinkimas kai kuriuose lietuvių vietovardžių žodynuose pateisinamas sutrumpinimo *ist.* vartojimu arba tam tikru vertinimu: „*Kuršas* *ist.* ir *etn.* Latvijos sr. į vakarus ir į pietvakarius nuo Rygos įlankos (lat. *Kurzeme*)“ (VKŽ 1994, 91), „*Kuršas* latviškai *Kurzeme*, istorinė sritis. Pagrindinis variantas, šalutinis – *Kuržemė*“ (VŽ₂). Forma *Kuršas – Kurzeme*, taip pat sudėtinis pavadinimas su šiuo tikriniu žodžiu *Kurzemes pussala – Kuršo pusiasalis* įtrauktas į naujausią onomastikos žodyną (PVE 2006). Tačiau turistams skirtuose leidiniuose ar spaudoje kartais pastebėta ir kitokios (netaisyklingos) kalbamojo vietovardžio vartosenos atvejų: *Kuržemė* (galūnė lietuviška, o sudurtinis kamienas – latviškas) vieno iš bukletų pavadinime ir enciklopedijoje (*Kuržemės vietovėje⁶ rasta atvežtinių gintaro ir metalo dirbinių <...>* VLE), taip pat keista forma *Kuršžemė* (Ventspilio amatų namų bukletas), kurios pirmajame dėmenyje išlaikyta etnonimo *kurši* šaknis. Tiek vieną, tiek kitą galima būtų vertinti ir kaip korektūros klaidas, ir kaip sąmoningą pasirinkimą vartoti būtent tokias formas.

Latgale. Rytų Latvijos regionui, kai kuriuose šaltiniuose vadinamam baltų sritimi, pavadinti lietuvių kalba tradiciškai vartojamas vietovardis su galūne *-a* – „*Latgala* *ist.* baltų sr. Latvijos teritorijoje į šiaurę nuo Dauguvos (lat. *Latgale*)“ (VKŽ 1994, 95), „*Latgala* (Latgale) *ist.* sr. ir žemė Latvijoje“ (PVE 2006, 237), „*Latgala* latviškai *Latgale*. Istorinė sritis“ (VŽ₂). Vis dėlto dvikalbiuose žodynuose konstatuotos dvi galūnėmis besiskiriančios formos (antroji – su sulietuvininta galūne *-ė*): *Latgala* LKKŽ₂, 803, *Latgalė* LLV₂, 851, *Latgala, Latgalė* LLV₃, 602.

Tekstuose dažniausiai paplitusi tradicinė forma: *Latgala – žydrųjų ežerų kraštas*. Taip *Latgala* vadinama Latvijoje <...> PKL 2002, 14; *Siūlome pažinti*

⁶ Tikėtina, dar vienas žodžio *regionas* atitikmuo.

Baltijos ežerų kraštą – L a t g a l a q Latvijoje ir Rytų Aukštaitiją Lietuvoje TSD. Tačiau rasta ir kitos formos vartosenos atvejų, pavyzdžiui, *Anot B. Paševicos, Rėzeknēs [= Rėzeknēs]*⁷ *krašte nedarbo lygis viršijo 30 procentų, L a t g a l e j e* – 20 ŠK 2009 12 09; *D i e n v i d l a t g a l e s regionas* [= Pietų Latgalės / Latgalos] ŠK 2014 06 25 (pastarasis perteiktas tik iš dalies – likusi neišversta dūrinio pirmojo dėmens šaknis). Simboliniuose pavadinimuose, kaip to reikalauja taisyklės, išlaikoma latviška vietovardžio forma: *Čempionato bronzos medalius iškovoję pirmenybių debutantė Daugpilio „L a t g a l e“ ekipa* LR 2006 03 22.

Sėlija. Kalbamojo Latvijos regiono pavadinimas lietuvių kalba perteikiamas tradiciniu vietovardžiu *Sėla*. Toks yra ir Lietuvoje išskiriamos teritorijos, kurioje gyveno senųjų baltų gentis – sėliai, pavadinimas: „*Sėla (Sėlija)* ist. sr. Latvijoje“ (PVE 2006, 381). Lietuvių–latvių kalbų žodyne pasinaudota Lietuvoje paplitusia nuostata regionui pavadinti vartoti etnonimo (tautovardžio) daugiskaitą (plačiau žr. skyrių apie Lietuvos regionų pavadinimus): *Sėla, Sėliai* dsk. (LLV₃ 602). Išnagrinėtuose tekstuose dominuoja taisyklingas atitikmuo: *XIV–XVI a. buvusios Sėl o s pietinė dalis įėjo į LDK, o šiaurinę valdė Livonijos ordinas* IT; *Iki XIII a. pradžios čia [ant Sėlpilio piliakalnio] buvo senosios Sėl o s valdininkų pilis ir sėlių politinis ir ekonominis centras* KP 2019/ 188, 46. Vis dėlto rastas šaltinis, kuriame vartojama latviška forma, tik sulietuvinus vietovardžio šaknį – *Sėlija* (plg. trikalbio lankstinuko pavadinimas *Tourism in Sėlija. Tūrisms Sėlijā. Turizmas Sėlijoje*). Simboliniuose pavadinimuose pavadinimą originalo kalba vartoti būtina, tik kalbamuojų atveju trūksta latviško diakritinio ženklo: *Pats pirmasis jos [sodybos šeimininkės] [kavos] receptas dabar vadinasi „S e l i j a s“* [= „Sėlijas“] *ir yra priskirtas Latvijos kulinariniam paveldui* KP 2019/ 188, 49. Tačiau pastebėta, kad latviškas regiono pavadinimas būna perkeliamas į Lietuvos kontekstą, pavyzdžiui, Biržuose esančio muziejaus simbolinis pavadinimas „*Sėla*“ latvių tekste pakeistas latviškuoju atitikmeniu: *Baltā, greznā ēka* [Biržu pils] *ar sarkano jumtu parka vidū ir uzbūvēta gandrīz pilnīgi no jauna, un tās 25 zālēs izvietots muzejs „S ē l i j a“* ABL 2008, 12.

Nagrinėjant kalbamojo regiono pavadinimą atkreiptas dėmesys į tai, kad esama sąsajų su kitu šios teritorijos pavadinimu: *Sėlija – Sėla, dar žr. Augšzeme* (LLKŽ₂ 803), o *Augšzeme, Augškurzeme – Aukšžemė* (LLKŽ₂ 802) (plg. *Žemė, kur anksčiau gyveno sėliai, dabar vadinama A u k š ž e m e* [= Augšžemė] (la. Augšzeme, Augškurzeme) L 1995, 76). Matyti, kad nepakeistas išlikęs dūrinio antrasis dėmuo, kaip turėtų būti daroma tradiciniuose vietovardžiuose (apie *-žemė* žr. vietovardžio *Kurzeme* aprašymą (B a l u o d ē, G a r š v a 1985, 66)), o be reikalo pakeista dūrinio pirmojo dėmens priebalsė *g* (žr. taip pat atsakymą į konsultaciją (VLKK)). Tai netiksliai daroma ir kituose tekstuose: *Sėlių sodyba* (Sėļu sēta) *priklauso Jėkabpilio istorijos muziejaus Gamtos skyriui. Ekspoziciją sudaro septyni XIX a. A u g š z e m e s* [= Augšžemės] *kaimo statiniai, išdėstyti sėliška tradicija – gyvenamasis namas, grūdų klėtis, mažoji klėtis, jauja, kalvė, vėjo malūnas ir pirtis* <...> KP 2019/ 188, 47.

⁷ Netaisyklingai perteikti tikriniai žodžiai, net jeigu tai nėra straipsnyje nagrinėjami pavadinimai, cituotuose sakiniuose taisomi.

Vidzeme. Šiaurės Latvijos regiono pavadinimas – dar vienas latvių kalbos dūrinys su antruoju komponentu *-zeme* (plg. *Augšzeme, Kurzeme*). Pagal anksčiau aptartą perteikimo dėsnį jis lietuvinamas – kalbamasis dėmuo tradiciškai keičiamas lietuvių atitikmeniu *žemė*. Tokia forma fiksuota įvairiuose lietuvių vietovardžių žodynuose: *Vidžemė* „ist. ir etn. Latvijos sr. Dauguvos dš. krante (lat. *Vidzeme*)“ (*VKŽ* 1994, 204), „*Vidžemė* (*Vidzeme*) g-tė, ist. ir etn. sr. Latvijoje“ (*PVE* 2006, 471), taip pat beveik visuose dvikalbiuose žodynuose (plg. *LLKŽ*₁ 757; *LLKŽ*₂ 804; *LLV*₃ 602).

Panašiai daroma ir tekstuose, pavyzdžiui, *Vi d ž e m ė – kalnai ir kloniai* PKL 2002, 15; *Vi d ž e m ė – istorinis-kultūrinis Latvijos regionas, įteisintas kaip vienas keturių šalies etninių regionų* V. Vis dėlto pastaruoju metu pastebima tendencija nelietuvinti kamieno (žr. ir anksčiau aptartus pavadinimo *Kurzemė* vartosenos atvejus): *Lietuviškos mokyklos įkūrimą palaikė Rygos miesto ir Vi d z e m ė s rajono*⁸ mokyklų valdybos RLVM 2011, 12.

Zemgale. Pietų Latvijos pavadinimas *Zemgale* lietuviškai dažniausiai perteikiamas *Žiemgala* (*LLV*₃ 602; *VKŽ* 1994, 218; *VŽ*₂), tačiau dvikalbiuose žodynuose rasta ir kitokių kalbamojo vietovardžio formų lietuvių kalba: *Žemgalė* (*LLV*₂), *Žiemgala, Žemgala* (*LLKŽ*₂ 804).

Tokia perteikimo formų įvairovė galėtų būti siejama su paties vietovardžio kilmė. Kaip teigia Ojars Bušas (*Ojārs Bušs*), „glaudžiausias ryšys yra tarp žodžių *Zemgale* ir *ziema* ‘žiema’. Čia reikia atsižvelgti, kad *ie* žodyje *ziema* yra susidaręs iš senesniojo *ei* (kaip tai rodo, pavyzdžiui, senovės graikų *heima* ‘žiema, šaltis’), ir žodis *Zemgale*, t. y. *zemgaļi* ‘ziemgaliai’, yra kilęs iš šios senesnės formos <...>. Dažniausiai manoma, kad šaknis *ziem-* čia iš tikrųjų reiškė *ziemeļi* ‘šiaurė’ ir toks pavadinimas atsirado dėl to, kad ziemgaliai gyvenę į šiaurę nuo kitų senųjų baltų genčių. Tačiau galimas ir kitoks aiškinimas, kuris ziemgalių vardą pirmiausia sieja su vienos iš upių Lietuvoje pavadinimu, prasidedančiu *Žeim-* (taigi ziemgaliai būtų šios upės pakrančių gyventojai). O upės pavadinimas galėtų būti kilęs iš senesnio, rekonstruojamo lietuvių kalbos žodžio **žeima*, kalbamajame regione galėjusio reikšti ir ‘šaltis’“ [Visciešākais sakars pastāv starp vārdiem *Zemgale* un *ziema*. Te jāņem vērā, ka *-ie-* vārdā *ziema* veidojies no senākā *-ei-* (kā to rāda, piemēram, sengrieķu *heima* ‘ziema; aukstums’), un vārds *Zemgale* respektīvi *zemgaļi* ir radies no šīs senākās formas. <...> Parasti uzskata, ka sakne *ziem-* te patiesībā nozīmējusi *ziemeļi* un šāds nosaukums radies tāpēc, ka *zemgaļi* dzīvojuši uz *ziemeļiem* no pārējām seno baltu ciltīm. Taču iespējams arī citāds skaidrojums, kas *zemgaļu* vārdu vispirms saista ar kādu no upes nosaukumiem Lietuvā, kas sākas ar *Žeim-* (*zemgaļi* tāpat būtu šīs upes krastu iedzīvotāji). Upes vārds savukārt varētu būt cēlies no senāka, rekonstruējama lietuviešu valodas vārda **žeima*, kas varbūt attiecīgā novadā nozīmējis arī ‘aukstums’] (B u š s 2003, 30). Kadangi „ziemgaliai kadaise gyvenę šiauriau nei kitos baltų tautos, šį pavadinimą ‘ziemos arba šiaurės galas’

⁸ Šiuo atveju žodžio *rajons* pasirinkimas nėra susijęs su anksčiau aptartais žodžio *novads* atitikmenimis, nes kalbama apie Rygos miesto administracinį vienetą.

galima istoriškai paaiškinti“ [zemgaļi savulaik dzīvojuši uz ziemeļiem no citām baltu tautām, šo nosaukumu ‘ziemas jeb ziemeļu gals’ var vēsturiski izskaidrot], toks vietovardžio kilmės aiškinimas labai tikėtinas, nors galima ir etnonimo sąsaja su abiejų šalių pasienio upės vardu *Žeimė* ir kt. upių pavadinimais (B a l o d e , B u š s 2015, 36–37).

Spaudoje ir turistams skirtuose leidiniuose lietuvių kalba dominuoja tradicinis regiono pavadinimas: *Ž i e m g a l a – lietuviškiausias Latvijos kraštas* PKL 2002, 12; *Jau nuo 9 šimtmečio Ž i e m g a l a minima skandinavų sagose ir runose* BK 43; [Tērvētēs] *Gamtos parko pasakų pasaulis patenka į Ž i e m g a l o s lankomiausių objektų trejetuką* KM 2007/8, 30. Tačiau šaltiniuose rasta ir vietovardžio forma *Žemgala*: *Algimantas Vakarinas, vidaus reikalų ministro pavaduotojas, Šiaulių regiono ryšius su Latvijos Ž e m g a l o s regionu pateikė kaip gerą bendradarbiavimo pavyzdį* ŠK 2008 01 18. Pastebėtas ir lietuvių tradiciją atitinkantis (apie tai plačiau žr. Lietuvos regionų pavadinimų skyrių), tačiau nedažnas Latvijos kontekste etnonimo daugiskaitos vartojimo atvejis (plg. *Sėliai*): *Ž i e m g a l i u o s e 13 šimtmetyje visada buvo koks nors reikšmingas asmuo, vienijęs visą žiemgalių apgyvendintą teritoriją* BK 42. Tokiam pasirinkimui įtakos galėjo turėti tai, kad Žiemgalos regionas yra ir Latvijos, ir Lietuvos teritorijoje (plg. „*Žiemgala* (Ziemgale⁹) ist. sr. Latvijoje ir Lietuvoje“ (PVE 2006, 496)).

Vietoj apibendrinimo, kaip perteikiami ir vartojami Latvijos regionų pavadinimai, pasirinkta citata iš enciklopedijos straipsnio *latviai*, kuriame rasti beveik visi išnagrinėtieji vietovardžiai: *Etn. ypatybėmis skiriasi* ↑*K u r š o*, ↑*Ž i e m g a l o s*, ↑*V i d ž e m ė s*, ↑*L a t g a l o s* ir ↑*A u g š z e m ė s* gyventojai VLE (kaip matyti iš nuorodų, visi šie vietovardžiai įtraukti į enciklopediją savarankiškais straipsniais). Ne visi jie atitinka tyrimo metu išaiškintas nuostatas – taip atskleidžiama įvairovė bei kai kurių tradicijų atsisakymas.

3. Lietuvos regionų pavadinimai latvių kalba

Lietuvos teritorija, panašiai kaip Latvijos, tradiciškai skirstoma į keturis regionus, vadinamus *Aukštaitija*, *Dzūkija*, *Suvalkija* ir *Žemaitija*. Tačiau pagal 2003 m. Etninės kultūros globos tarybos patvirtintas rekomendacijas, nustačiusias etninės tradicijos paplitimo ribas (EKG), įtvirtintas penktas regionas – *Mažoji Lietuva* (nors ir iki tol jis dažnai būdavo išskiriamas kaip priešprieša Didžiajai Lietuvai). Toks šiuolaikinis regionų skyrimo pakeitimas aprašytas ir argumentuotas ir latvių šaltiniuose: *Līdzās četriem “īstajiem” etnogrāfiskajiem novadiem Ž e m a i t i j a i, A u k š t a i t i j a i, D z ū k i j a i un S u v a l k i j a i, arī Lietuvai piederušā M a z ā s L i e t u v a s teritorija mūsdienās veido atsevišķu etnogrāfisko novadu, kas ļoti atšķiras no pārējās Lietuvas. Citāda ir ne tikai šī novada vēsture, bet arī arhitektūras, saimnieciskās un garīgās kultūras attīstība* CLK 4. Kaip matyti iš pateiktos citatos, Lietuvos regionų pavadinimų perteikimas latvių kalba dažniausiai

⁹ Pastarajame žodyne netaisyklinga vietovardžio forma latvių kalba *Ziemgale* (gali būti tiesiog korektūros klaida).

nekelia sunkumų vien dėl to, kad juose nėra raidžių su specifiniais, tiksliau – baltų kalbas skiriančiais, diakritiniais ženklais. Vis dėlto tam tikro perteikimo bei vartosenos savitumo esama.

Aukštaitija. Iš visų Lietuvos regionų pavadinimų šį pavadinimą perteikti latvių kalba esti sunkiausia – tai atskleidžia dvikalbiai žodynai, į kuriuos įtrauktos formos *Aukštaitija* (LLV₂ 843¹⁰; LLV₃ 598) ir *Augštaitija* (LLKŽ₁ 732; LLKŽ₂ 804). Aki-vaizdu, kad tokiame pakeitimui įtakos yra turėjęs pavadinimų pagrindą sudarančių tos pačios reikšmės būdvardžių šaknies priebalsių skirtumas (plg. lietuvių *aukštas* ir latvių *augsts*), galėjo paveikti ir latvių kalbos bendriniai žodžiai (paronimai) – būdvardžiai *augsts* ‘aukštas’ ir *auksts* ‘šaltas’. Vis dėlto kituose vietovardžiuose su panašia šaknimi tuose pačiuose šaltiniuose priebalsių keitimo nepastebėta (*Aukštadvare* mst. *Aukštadvaris* (LLV₃ 598; LLKŽ₂ 804); *Aukštadvares pilskalns* (LPE 1, 1981, 507–508)).

Tekstuose kalbamojo vietovardžio formų įvairovė taip pat yra: *A u g š t a i t i j a* (Aukštaitija) – *vēsturiski ģeogr. un etnogr. novads Lietuvas A daļā. Vēst. avotos Δ nos. minēts no 14. gs. sāk. <...>* LPE 1, 1981, 497; *Tavas skaistākās dienas Latgalē un A u k š t a i t i j ā* TSD; *A u k š t a i t i j ā ietilpst Viduslietuvas zemiene un A u k š t a i t i j a s augstiene ar Utenu centrā* NNL 2009, 29; *Mēs, lietuvieši, lepojāmie arī ar Dzūkijas un A u k š t a i t i j a s daudzajiem ezeriem <...>* ABL 2008, 3; *Mēs piedāvājam iepazīt Baltijas Ezeru Zemi – Latgali Latvijā un Rytu A u k š t a i t i j u* [= Austrumaukštaitiju] *Lietuvā* TSD¹¹.

Kelionių aprašymuose (turistams skirtuose leidiniuose) ne tik pristatomas regionas, bet ir apibūdinami jo gyventojai, kartais dar pateikiamos paralelės su Latvijos gyvenimo realijomis (taip bus daroma su visais Lietuvos regionais; apie tai žr. toliau): *A u k š t a i t i j a s nosaukums cēlies no vārda “augsts”.* *Ja pieņemsim, ka Lietuvā patiešām ir kalni, tad tie atrodas tieši šā novada austrumos. Iespējams, reljefs ir ietekmējis novada ļaužu mentalitāti un uzvedību, jo pārējie lietuvieši ir pārliecināti, ka a u k š t a i t i s, lecot ar izpletņi pat pirmoreiz mūžā, domā nevis par to, kā pareizi piezemēties, bet par to, vai visas ciemata meitenes redz, cik lieliski viņš izskatās!* AKL 2003, 16; *Ja jums rokās ir Latvijas un Lietuvas karte, tad varat redzēt, ka Latgales un A u k š t a i t i j a s ezeri ir viena un tā paša aizlaikos kūstoša ledāja “darbs”* AKL 2003, 16; *A u k š t a i t i j u, tāpat kā Latgali, sauc par Zilo ezeru zemi* TEZ 2011, 61. Išnagrinėjus pavyzdžius, galima teigti, kad naujesniuose šaltiniuose dominuoja taisyklingai perteikta regiono pavadinimo forma.

¹⁰ Kaip šaltinio kalbos formos pateikiamos dvi – lietuvių kalbos tradiciją atitinkanti etnonimo daugiskaita *Aukštaičiai* ir priesagos *-ija* vedinys *Aukštaitija*. Pastarasis kaip pagrindinis fiksuotas vietovardžių žodyne (*Aukštaičiai* – šalutinis VŽ₂). Nors lietuvių kalboje visų regionų pavadinimai turi po du variantus, latvių–lietuvių kalbų žodynuose sinonimai (pirma – šalutinė forma) atsiranda prie pavadinimų *Aukštaitija* (LLKŽ₁ 732) ir *Žemaitija* (LLKŽ₁ 758) (kitų Lietuvos regionų pavadinimų šio žodyno geografinių pavadinimų priede nėra).

¹¹ Sakinyje ne tik netaisyklingas regiono pavadinimas *Rytų Aukštaitija*, t. y. neišverstas sudėtinio pavadinimo pirmasis dėmuo (be to, parašytas netaisyklingai lietuviškai), bet ir didžiosios raidės junginyje *Baltijas ezeru zeme*.

Dzūkija. Kadangi kalbamojo Lietuvos regiono pavadinime nėra lietuvių ir latvių kalbas skiriančių diakritinių ženklų, jį lengva perteikti latviškai. Dėl to jis įtrauktas tik į kai kuriuos dvikalbius žodynus (tačiau su nuorodomis): *Dzūkija* reg. (LLKŽ, 805) ir *Dzūkija* novads (LLV, 598) (plg. lietuvių vietovardžių žodyne fiksuoti du variantai – pagrindinis *Dzūkija* ir šalutinis *Dzūkai* VŽ₂).

Tekstuose greta kalbamojo vietovardžio pasitaiko ir kitokių šio regiono pavadinimų paminėjimo (*Dainava, Pietų Lietuva*), gyventojų gyvenimo būdo ir asmeninių savybių apibūdinimo ar paralelių su Latvijos paieškomis: *Švenčoni ir rajona centrs, kas atrodas uz Aukštaitijas un Dzūkija robežas...* CLK 2010, 51; *Mēs, lietuvieši, lepojames arī ar Dzūkija un Aukštaitijas daudzajiem ezeriem...* ABL 2008, 3; *Dzūkija ir patiesi interesants reģions, kas ieintrigē ar savām tradīcijām* AKL 2003, 18; *Gaišu silu un smilšainu pauguru, senu tradīciju un dziesmu zeme. Reizumis to tā arī sauc – par Dainavu. Dzūkī, tāpat kā latgaļi, tiek uzskatīti par nabadzīgiem materiālā ziņā, bet ir sirsnīgi, iejūtīgi, draudzīgi un dzīvespriecīgi ļaudis. Viņi literārās valodas mīksto “d” un “t” vietā izrunā “dz” un “c” – Dzīevas, dziena, ciltas (Dievas, diena, tiltas) – no tā arī cēlies novada nosaukums* AKL 2003, 18; *Ikvienu cilvēku, kuram nav vienaldzīgs dabas skaistums, var savaldzināt atpūta brīvā dabā – pie skaistajiem Dienvidlietuvās ezeriem un gleznainajos mežos, kuri vasarā ir sēņotāju un ogotāju pilni* AKL 2003, 18.

Mažoji Lietuva. Kalbamojo Lietuvos regiono pavadinimas latvių kalba dažniausiai perteikiamas sudėtinu vietovardžiu su įvardžiuotiniu būdvardžiu išreikštu pažyminiu – *Mazā Lietuva*. Dvikalbiuose žodynuose šio pavadinimo nerasta, o įvairios paskirties tekstuose toks pavadinimas dažnas: *Rakstītā lit. paralēli veidojās Lietuvas lielkņazistē un Mazajā Lietuvā (toreizējās Austrumprūsijas Z daļā)* LPE 6, 1985, 164; *Klaipēdas rajons no etniskā viedokļa ir īpašs: to gandrīz uz pusēm sadala divu Lietuvas etnisko grupu vēsturiskais un kultūras mantojums – Mazās Lietuvas Austrumprūsijas lietuviešu un Lielās Lietuvas žemaišu* KR 2; *Šeit [Drevernā] vēl arī baudīsiet Mazās Lietuvas vafeles un kafiju* KR 16. *Ziemeļos tā [Žemaitija] robežojas ar Latviju, austrumos – ar Lietuvas Aukštaitijas novadu, dienvidos un dienvidrietumos kādreiz atradās robeža ar Mazo Lietuvu* CLK 2010, 26.

Nors ir latvių kalboje esama atvejų, kai būdvardis eina šalutiniu sudėtinio pavadinimo dėmeniu (pavyzdžiui, upės pavadinimas *Mazā Jugla* (LLKŽ₁ 746)), tačiau pagal analogiją su kitais tokios sandaros pavadinimais latvių kalba regiono pavadinimas galėtų būti dūrinys *Mazlietuva* (plg. pavadinimus su būdvardžiais *Mažoji Azija – Mazāzija, Didžioji Britanija – Lielbritānija* ir pan.), tik kol kas tokios tendencijos nepastebėta (nėra nusistovėjusi tradicija). Reikia pasakyti, kad panašiai būna ir su kitais sudėtiniais teritorijas pavadinančiais vietovardžiais – kartais jie perteikiami panašesniu į originalo formą sudėtinu pavadinimu vietoj latvių kalbai būdingo dūrinio (apie vienos tokios teritorijos – Šiaurės Lietuvos – pavadinimo perteikimą plačiau žr. Kvašytė 2012, 142–143).

Suvalkija. Nesudėtinga perteikti ir kalbamojo regiono pavadinimą, todėl ne į visus dvikalbius žodynus jis įtrauktas (*Suvalkija* novads *LLV*₃ 600). Tačiau lietuvių vietovardžių žodyne fiksuoti du regiono pavadinimo variantai – pagrindinis *Suvalkija* ir šalutinis *Sūduva* (*VŽ*₂), o latvių–lietuvių žodyne kaip sinonimai pateikti vietovardžiai *Suvalkija* ir *Užnemunė* (*LLKŽ*₂ 807). Kita vertus, enciklopedijoje vietovardis priskiriamas tam tikrai Lenkijos teritorijai pavadinti: „*Suvalkija – Suvalkijà* (Suwalszczyzna), Lenkijos šiaurės rytų dalies lietuviškas pavadinimas“ (*VLE*). O enciklopedijos straipsnyje *Užnemunė* kalbamasis Lietuvos regionas ir jo pavaldumo bei su tuo susiję pavadinimų pokyčiai aprašomi išsamiai: „Lietuvos dalis Nemuno kairiajame krante. Šiaurės vakaruose gyvena suvalkiečiai (užnemuniečiai), pietų rytuose – vakarų dzūkai. Iki 20 a. vidurio Užnemune vadinta Sūduva, jos gyventojai – sūduviai. <...> Užnemunės dalis palei Prūsijos sieną vadinta Paprūse, o ruožas maždaug tarp Nemuno ir Virbalio – Užgirio kraštu, arba Žemaičių vyskupijos Užgirio dekanatu. <...> Po Abiejų Tautų Respublikos III padalijimo (1795) Užnemunė 1795–1807 buvo viena Prūsijos karalystės provincijų – Naujoji Rytų Prūsija. 1807–15 priklausė Varšuvos kunigaikštystei, 1815–1915 – Lenkijos karalystei. 1867–1915 Užnemunė įėjo į Suvalkų guberniją, dėl to 20 a. 1 pusėje ji dažniausiai buvo vadinama Suvalkija“ (*VLE*).

Tekstuose latvių kalba šio regiono pavadinimų įvairovė taip pat atsispindi (kartais papildoma ir pavadinimais lietuvių kalba): *S u v a l k i j a s novads ir unikāls ar savu skanīgo valodu* AKL 2003, 20; *Iepazīsti S ū d u v a s mežu un ezeru skais-tumu, ceļojot pa Meteļu reģionālo parku* LA 37; *Apmēram 30 kilometrus uz dien-vidiem no Kauņas Lietuvas likteņupe Nemuna aptuveni desmit kilometru attālumu izloka 60 kilometru garumā. Šo apvidu sauc par S ū d u v u* NNL 2009, 52; *Št novada nosaukums valodniekiem joprojām ir mīkla. Kādreiz to sauca par U ž n e - m u n i vai latviski – A i z n e m u n i, vai par S ū d a v u [= Sūduvu] saistībā ar kādas nelielas upītes vārdu* AKL 2003, 20. Vienam iš naujesnių kelionių aprašų latvių kalba rasta kiek kitokia – galima sakyti, okazinė, tačiau tiksliau lietuvių vietovardžio tarimą atspindinti forma – *Suvalkija* (dar tikslesnė forma būtų *Suvalkija*): <...> *ir vērts aplūkot S u v a l k i j u, kuru Lietuvai uzdāvināja tās godprātīgākie dēli. S u v a l k i j a ir slavena ar garšīgu kvasu un sātīgu maizi, jo šeit ir auglīgākās Lietuvas zemes* LST 2011, 50.

Žemaitija. Kalbamojo regiono pavadinimą lengva perteikti latvių kalba, vis dėlto jis įtrauktas į visus dvikalbius žodynus, o viename iš jų lietuvių kalba greta vedinio su priesaga *-ija* kaip teiktinesnis sinonimas pateikta etnonimo daugiskaita: *Žemaičiai, ~ija* (žemaišu apdzīvotais novads) – *Žemaitija* (*LLV*₂ 860), *Žemaitija* novads (*LLV*₃ 601), *Žemaitija* reg. (*LLKŽ*₂ 808). Dabartinės kalbos požiūriu įdomus yra sinonimiškas pavadinimas *Lejas Lietava* (*LLV*₁ 1337) (kadangi žodyne nėra atskiro geografinių pavadinimų sąrašo, šis Lietuvos regiono pavadinimas įtrauktas į bendrą abėcėlę). Šiame sudėtiniam pavadinime (pažodžiui *Žemutinė Lietuva*) atsispindi 20 a. pradžioje gyvavęs šalies pavadinimas latvių kalba *Lietava*.

Vietovardžio vartosenos atvejų gausu įvairiuose latvių tekstuose: *Ž e m a i t i - j a* (*Žemaitija*) – *vēsturiski ģeogr. un etnogr. novads Lietuvas R. daļā. No 1. gt.*

Δ dzīvoja ž e m a i š i (Δ centr. daļā), zemgaļi (ZA), kurši (Z un R), skalvji (DF), augštaiši [= aukštaiši] (A) LPE 10₁, 1987, 708; *Ž e m a i t i j a ir viens no Lietuvas etnogrāfiskajiem reģioniem, tās teritorija apmēram 21 000 km² CLK 2010, 26; Papile Ventas krastā ir viena no senākajām Ž e m a i t i j a s pilsētiņām, un tās krājumā ir daudz dabas un vēstures pieminekļu, kurus tā piedāvā ciemiņiem ABL 2008, 20. Taču ir latviņu kalba reģions pavadintas etnonimo daugiskaita žemaiši ‘žemaičiai’, t. y. šalutinēs vietovardžio formas (VŽ₂) atitikmieni: Tagadējais Žemaitijas etnogrāfiskais reģions aptver apmēram pusi vēsturiskās Ž e m a i š u teritorijas CLK 2010, 26. Kai kuriuose šaltiniuose plačiau atskleidziamas Žemaitijos ar jos gyventojų savitumas, taip pat ieškoma panašumų su Latvija ir latvis (aprašuose vartojamās tiek reģiono pavadinimas, tiek etnonimas): ž e m a i š i (žemaičiai) – etnogr. grupa Lietuvas R daļā. 13.–14. gs. varonīgi cīnījās pret Vācu ordeņa agresiju. 15. gs. sāk. pēc Grunvaldes (Žalgiras) kaujas (1410) Ž e m a i t i j a iekļāvās Lietuvas lielkņazistē. Δ atšķiras no pārējiem lietuviešiem ar trad. īpatnībām valodā, materiālajā kult., paražās, tautas daiļradē LPE 10₁, 1987, 708; Ž e m a i š i godā savu valodu, kas no lietuviešu literārās valodas atšķiras tik stipri, ka ž e m a i š u s kurš katrs lietuvietis nevar saprast. Valodnieki to sauc par ž e m a i š u dialektu, bet ž e m a i š i paši – par valodu. Un taisnība vien viņiem ir – jo valoda ir katras tautas dvēsele. Arī ž e m a i š u valoda ir tāda – lēna un pamatīga, tajā nav steigas un nemiera. Un tikai likteņa lemtas nejaušības dēļ ž e m a i š u valoda nekļuva par lietuviešu literārās valodas pamatu. Ž e m a i š u valodā ir daudz tādu vārdu, kas mums, latviešiem, saprotami pat labāk nekā lietuviešiem. Tāpēc lietuvieši, kas nav ž e m a i š i, bieži vien saka, ka ž e m a i š i jau tādi puslatvieši vien esot – lēni, drūmi, pamatīgi .. CLK 2010, 26; Kultūrvēsturiski bagāts Lietuvas novads, atrodas valsts ziemeļrietumos. Pārējo novadu iedzīvotāji ž e m a i š u s parasti raksturo kā sevišķi spītīgus, padrūmus, lēnīgus, toties godīgus un drošsirdīgus cilvēkus. Ž e m a i š i par sevi tā arī saka – “Kas bus, kas nebus, bet ž e m a i t i s nepražus!” (Lai notiek kas notikdams, bet ž e m a i t i s nepazudīs!). Vai tas neatgādina kurzemnieka portretu? Šīs īpašības nav svešas arī lāčiem – varbūt tāpēc ž e m a i š i to ielikuši sava novada ģerbonī. Īpaša un citu dialektu runātājiem gandrīz nesaprotama ir ž e m a i š u valoda, bagāta ar izmirušās kuršu valodas formām, turklāt ž e m a i š i, līdzīgi latviešiem, runājot uzvaru liek uz pirmās zilbes AKL 2003, 21. Spaužot rāstus ir simbolinio pavadinimo pavartojimo atvejis, taču trumpoje žinutėje net trīs kartus pakartota forma, kurią sunku įsivaizduoti, o dar sunkiau paaiškinti: <...> ievērojamu asfaltbetona pasūtījumu saņēmīs Lietuvas ceļu būves uzņēmums Z e m a i t i o s K e l i o [= Žemaitijos keliai] N 25.08.2008., 6.*

Išvados

Išnaginējus Lietuvas ir Latvijas teritorijā skirtingais pagrindais išskiriamų reģionų (po penkis kiekvienoje šalyje) pavadinimus, išaiškinti tam tikri jų perteikimo ir vartosenos panašumai ir skirtumai. Be to, pastebėta, kad lietuvių kalba sunku

perteikti latvių kalbos žodį *novads*, kuris vartojamas tiek kaip skolinio *reģions* sinonimas, tiek administracinio skirstymo vienetui pavadinti (kalbamąja reikšme tiktų lietuviškas ekvivalentas *nuovadas*).

Lietuvių kalbos šaltiniai parodė, kad sistemiškai (ir sinchroniškai) vertinant pirmenybė būtų teikiama Latvijos regiono pavadinimo *Kurzeme* atitikmeniui lietuvių kalba *Kuržemė*, kuris turi tam tikrą vartosenos tradiciją (plg. žodynai) ir išsiskiria didesniu panašumu į originalą. Vis dėlto pastaruoju metu matyti vietovardžio *Kuršas* populiarėjimas tiek istoriniame, tiek šiuolaikiniame kontekste (tokių tendencijų paremia enciklopedija ir pasaulio vietovardžių žodynas). Kaip tradicinį ir paplitusį galima vertinti vietovardžio *Vidzeme* atitikmenį *Vidžemė*. Nėra pagrindo atsisakyti tradicinės formos *Latgala*, turinčios tvirtas vartosenos tradicijas lietuvių kalboje, kaip ir artimo lietuvių analogui pavadinimo *Sėla* vartojimo kalbant apie Latvijos teritoriją (tai laikytina tradiciniu vietovardžiu). Pietų Latvijos regiono *Zemgale* pavadinimas lietuviškai dažniausiai perteikiamas *Žiemgala*, vis dėlto retais atvejais pastebėta ir kitokių, ne visada tinkamų, vartosenos pavyzdžių.

Kaip matyti iš latvių šaltinių, Lietuvos regionų pavadinimų perteikimas ir vartoseną yra gerokai paprastesnė. Sudėtingiausias iš visų penkių regionų – Aukštaitija, Dzūkija, Mažoji Lietuva, Suvalkija, Žemaitija – pavadinimų yra pirmasis. Dėl pavadinimų pagrindą sudarančių tos pačios reikšmės būdvardžių šaknies priebalsių skirtumo (plg. lietuvių *aukštas* ir latvių *augsts*) rastos formos *Aukštaitija* ir *Augštaitija*, iš kurių taisyklinga yra į lietuvių panašesnė. Tiek pavadinimas *Dzūkija*, tiek *Žemaitija* kokių nors nuo lietuvių kalbos formų besiskiriančių variantų neturi, o pavadinimas *Suvalkija* viename iš šaltinių pavartotas su minkštąja latvių kalbos priebalse *Suvaļkija*. Galima sutikti, kad toks perteikimas tiksliau atspindi tarimą, tačiau kol kas jis neturi vartosenos tradicijos. O sudėtinis pavadinimas *Mažoji Lietuva* dažniausiai verčiamas pažodžiui *Mazā Lietuva*, nors pagal analogiją su kitais tokio pobūdžio vietų vardais galėtų būti perteikiamas *Mazlietuva*.

Regionų pavadinimų lyginimas parodė, kad Latvijos vietovardžių perteikimas lietuvių kalba, o Lietuvos – latvių kalba kinta ir žodynuose, tekstuose jų vartosenos įvairovė taip pat didelė.

Šaltiniai

- ABL* – *Apceļo Baltiju! Lietuva*. Kuršu Nērija. Žemaitija. Suvalkija. Dzūkija. Aukštaitija. „Lauku Avīzes“ tematiskā avīze 2008 / 5 (150).
- AKL* – *Apraugi kaimiņus lietuviēšus!* 2003.
- BK* – *Baltų kelias* (projekto bukletas).
- CLK* – *Ceļojums Lietuvai krāsainībā. Vēstures dziļumi un šodienas lepnums*. „Lauku Avīzes“ tematiskā avīze 2010 / 5 (181).
- IT* – *Istorija tau*. Prieiga internete: <<http://istorijatau.lt/rubrikos/zodynas/>>.
- KM* – *Kelionių magija* (žurnalas).
- KP* – *Kelionės ir pramogos* (žurnalas).
- KR* – *Klaipėdas rajons – 4 ūdeņu novads* (bukletas).
- L* – Butkus Alvydas, *Latviai*, Kaunas: Aesti, 1995.

- LA* – Lietuva. *Apbrauc! Velobraucienu maršruti*. 2011 (bukletas).
- LLKŽ₁* – Balkevičius Jonas, Kabelka Jonas, *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius: Mokslo, 1977.
- LLKŽ₂* – *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*, Sud. A. Butkus, Kaunas: Aesti, 2003.
- LLV₁* – *Lietuviški-latviška vārdnīca*, Sast. J. Rīteris, Rīga: Autora izdevums, 1929.
- LLV₂* – Bojāte Apolonija, Subatnieks Valters, *Lietuviešu–latviešu vārdnīca*, Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1964.
- LLV₃* – Balode Laimute, Balkevičs Jons, Bojāte Apolonija, Subatnieks Valters, *Lietuviešu–latviešu vārdnīca*, Rīga: Zinātne, 1995.
- LPE* – *Latvijas padomju enciklopēdija*, Red. Pēteris Jērāns. 10 sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1981–1988.
- LR* – *Lietuvos rytas* (dienraštis).
- LST* – *Lietuva. Saglabātas tradīcijas*. Ceļojumi pa kultūras objektiem. 2011 (bukletas).
- N* – *Nedēļa* (žurnālas).
- NNL* – *Nedēļas nogale Lietuvā*. Kuršu kāpas. Žemaitija. Nemunas loki. Viļņa. Aukštaitija. „Lauku Avīzes“ tematiskā avīze 2009 / 5 (165).
- PK* – *Prie Ventos – Latvijas Kurzemeje*. Prieiga internete: <<https://www.lzinios.lt/Prie-kaivos/prie-ventos-latvijos-kurzemeje/271031>>.
- PKL* – *Pažvelk į kaimynus latvius! Vadovas po Latvija*, Rīga: Idea Media, 2002.
- PVE* – *Pasaulio vietovardžiai. Europa*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006. Prieiga internete: <<http://pasaulio-vardai.vlkk.lt/europa/>>.
- RLVM* – *Rygos lietuvių vidurinė mokykla 1991–2011* (jubiliui skirta mokyklos knyga).
- ŠK* – *Šiaulių kraštas* (dienraštis).
- TEZ* – *Trejas ezeru zemes*. Latvija, Baltkrievija, Lietuva. „Lauku Avīzes“ tematiskā avīze 2011 (195).
- TS* – *Tourism in Sēlija. Tūrisms Sēlijā. Turizmas Sēljoje* (lankstinukas).
- TSD* – *Tavas skaistākās dienas Latgalē un Aukštaitijā. Jūsų geriausias poilsis Latgaloje ir Aukštaitijoje*. 2007–2013 m. Latvijos ir Lietuvos bendradarbiavimo per sieną programos projekto leidinys.
- V* – *Vikipedija* (internetinė enciklopedija). Prieiga internete: <<https://lt.wikipedia.org/>>.
- VAN* – *Ventspilio amatų namai* (lankstinukas).
- VKŽ* – *Vietovardžių kirčiavimo žodynas*. Sud. Marija Razmukaitė, Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Kultūra, 1994.
- VLE* – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga internete: <<https://www.vle.lt/>>.
- VŽ₁* – *Vietovardžių žodynas*, Parengė Aldonas Pupkis (sud. ir vyr. red.), Marytė Razmukaitė (sud.), Rita Miliūnaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.
- VŽ₂* – *Vietovardžių žodynas*, Sud. Marytė Razmukaitė, Aldonas Pupkis. 2007. Prieiga internete: <<http://vietovardziai.lki.lt/>>.

Literatūra

- B a l o d e , B u š s 2015 – Laimute Balode, Ojārs Bušs, *No Abavas līdz Zilupei*. Vietvārdu cilmes īsā vārdnīca. Zin. red. Sanda Rapa. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 304 lpp.
- B a l u o d ē , G a r š v a 1985 – Laimutė Baluodė, Kazimieras Garšva, „Latvijos gyvenamųjų vietų vardų lietuviškieji atitikmenys“, *Kalbos kultūra* 49, 63–73.
- B u š s 2003 – Ojārs Bušs, „Zemgale“, *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 30–31.

- EKGT – *Etninės kultūros globos taryba*. Prieiga internete: <http://www.old.ekgt.lt/www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show6b18.html?p_r=7039&p_d=95439&p_k=1>.
- ISV 2005 – *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Red. Indra Andersone. Rīga: Avots. 891 lpp.
- K a b e l k a 1987 – Jonas Kabelka, *Latvių kalba*, 2-asis pataisytas leidimas. Vilnius: Mokslas. 340 p.
- KK 2004 – „Dėl Valstybinės lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos Respublikos Seimo 1997 m. birželio 19 d. nutarimo nr. 60 ‘Dėl lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos’ pakeitimo“, *Kalbos kultūra* 77, 169–170.
- K v a š i t e 2018b – Regīna Kvašīte, „Par Kurzemi lietuviski: vietvārdu atveide“, *Scriptus Manet* 7, Liepāja: LiePA, 39.–55.
- K v a š i t e 2010 – Regīna Kvašīte, „Par Latgali lietuviski: vietvārdu atveide“, *Via Latgalica* 3, Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 36.–50.
- K v a š i t e 2018a – Regīna Kvašīte, „Par Lietuvu latviski: sabiedriskās dzīves reāliju nosaukumi“, *Valoda: nozīme un forma* 9. *Gramatika un pragmatika*, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 132.–151
- K v a š i t e 2016b – Regīna Kvašīte, „Par Vidzemi lietuviski: vietvārdu atveide“, *Sugasvārdi un īpašvārdi valodā un valodniecībā*. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 143. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences tēzes. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 22.–23. [elektronisks izdevums]. Pieejams: <http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/Endzelina_tezes_2016.pdf>.
- K v a š i t e 2008 – Regīna Kvašīte, „Par Zemgali lietuviski: vietvārdu atveide“, *Raksti V. Starptautiskās zinātniskās konferences Zinātniskie lasījumi Ģ. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejā* materiāli. Jelgava: Ģ. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejs, 121.–130.
- K v a š i t e 2014 – Regīna Kvašīte, „Par Ziemeļlietuvu latviski: vietvārdu atveide“. *Valoda – 2014. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums XXIV. Daugavpils: Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds „Saule”, 147.–159.
- K v a š y t ē 2012 – Regina Kvašytė, „Šiaurės Lietuvos vietovardžiai latvių tekstuose“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. T. 14. *Regionas: laikas, erdvė, žmonės*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 140–151.
- LKKN – *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai 1977–1998*, Sud. Regina Dobelienė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998. 204 p.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga internete: <www.lkz.lt>.
- SV – *Svešvārdu vārdnīca*, Red. Juris Baldunčiks, Rīga: Jumava, 1999. 879 lpp.
- TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*, Red. kol. Angelė Kaulakienė et al., Vilnius: Alma littera, 2013. 888 p.
- VLKK – *Konsultacija*. Prieiga internete: <<http://www.vlkk.lt/konsultacijos/12493-augszeme-aukszeme>> [žiūrėta 2019-12-20]
- VLKK 2016 – *Rekomendacija dėl autentiškų asmenvardžių gramatinimo*. Prieiga internete: <<http://www.vlkk.lt/vlkk-nutarimai/protokoliniai-nutarimai/rekomendacija-del-autentisku-asmenvardziu-gramatinimo>> [žiūrėta 2019-12-20]

Regina Kvašytė

Latvijos ir Lietuvos regionų pavadinimai antrąja baltų kalba

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *Latvija, Lietuva, tikriniai žodžiai, vietovardžiai, regionų pavadinimai, perteikimas lietuvių kalba, perteikimas latvių kalba, vartoseną.*

Tyrimo tikslas – išsiaiškinti pagal įvairius kriterijus skiriamų Latvijos ir Lietuvos regionų pavadinimų perteikimą ir vartoseną antrąja baltų kalba. Šaltiniais pasirinkti *žodynai, enciklopedijos*, spauda, turistams skirti Lietuvoje ir Latvijoje išleisti leidiniai, t kiti nemeniniai tekstai – tiek parašyti latviškai arba lietuviškai, tiek versti į latvių ar į lietuvių kalbą.

Penkių Latvijos regionų – Kurzeme, Latgale, Sėlija, Vidzeme, Zemgale – pavadinimai pasižymi nemaža perteikimo ir vartosenos įvairove lietuvių kalba. Sistemiskai (ir sinchroniskai) vertinant pirmenybė būtų teikiama Latvijos regiono pavadinimo *Kurzeme* atitikmeniui lietuvių kalba *Kuržemė*, turinčiam tam tikrą vartosenos tradiciją. Tačiau pastaruoju metu matyti vietovardžio *Kuršas* populiarėjimas tiek istoriniame, tiek šiuolaikiniame kontekste. Tradiciniai ir paplitę yra vietovardžio *Vidzeme* atitikmuo *Vidžemė* ir *Latgale* atitikmuo *Latgala*, taip pat tinkamas yra artimo lietuvių analogui pavadinimo *Sėla* vartojimas kalbant apie Latvijos teritoriją. Pietų Latvijos regionas *Zemgale* lietuviškai dažniausiai vadinamas *Žiemgala*. Vis dėlto retais atvejais pastebėta ir kitokių, ne visada taisyklingų, pavadinimų vartosenos pavyzdžių.

Kaip matyti iš latvių šaltinių, Lietuvos regionų pavadinimų perteikimas ir vartoseną yra gerokai paprastesnė. Sudėtingiausias iš visų penkių regionų – Aukštaitija, Dzūkija, Mažoji Lietuva, Suvalkija, Žemaitija – pavadinimų yra pirmasis. Dėl pavadinimų pagrindą sudarančių tos pačios reikšmės būdvardžių šaknies priebalsių skirtumo (plg. lietuvių *aukštas* ir latvių *augsts*) rastos formos *Aukštaitija* ir *Augštaitija*, iš kurių taisyklinga yra ta, kuri panašesnė į originalą. Tiek pavadinimas *Dzūkija*, tiek *Žemaitija* kokių nors nuo lietuvių kalbos formų besiskiriančių variantų neturi, o pavadinimas *Suvalkija* viename iš šaltinių pavartotas su minkštąja latvių kalbos priebalse *Suvaļkija*. Toks perteikimas tiksliau atspindi tarimą, tačiau kol kas jis neturi vartosenos tradicijos. Sudėtinis regiono pavadinimas *Mažoji Lietuva* dažniausiai verčiamas pažodžiui *Mazā Lietuva*, nors pagal analogiją su kitais tokio pobūdžio vietų vardais galėtų būti perteikiamas dūriniu *Mazlietuva*.

Regionų pavadinimų lyginimas parodė, kad Latvijos vietovardžių perteikimas lietuvių kalba, o Lietuvos – latvių kalba kinta ir žodynuose, ir tekstuose. Be to, pastebėta, kad lietuvių kalba sunku perteikti latvių kalbos žodį *novads*, kuris vartojamas tiek kaip skolinio *reģions* sinonimas, tiek teritorinio administracinio skirstymo vienetui pavadinti (kalbamąja reikšme tiktų lietuviškas ekvivalentas *nuovadas*).

Regina Kvašytė

The Names of the Regions of Latvia and Lithuania in the Second Baltic Language

S u m m a r y

Keywords: *Latvia, Lithuania, proper names, place names, the names of the regions, rendering in Lithuanian, rendering in Latvian, usage.*

The aim of the research is to find out the rendering and usage of Latvian and Lithuanian names of regions, singled out according to various criteria, in the second Baltic language. Dictionaries, encyclopaedias, press issues and information for tourists published in Lithuania and Latvia as well as other non-artistic texts, both written in Latvian or Lithuanian and translated into Latvian or Lithuanian, were chosen as sources for the investigation.

The names of the five regions of Latvia, Kurzeme, Latgale, Sēlija, Vidzeme, Zemgale, are characteristic of quite diverse rendering and usage in the Lithuanian language. Systematically (and synchronically) assessing, the priority in giving a Latvian name of the region of *Kurzeme* the equivalent in Lithuanian *Kuržemė* as having a particular tradition of usage would be emphasised. However, recently, the growing popularity of the place name *Kuršas* in both historical and contemporary contexts is observed. Traditional and widespread equivalents are used in the following cases: the place name *Vidzeme* is rendered as *Vidžemė* and *Latgale* as *Latgala*; moreover, the usage of a Lithuanian equivalent *Sėla* being close to the name of the Latvian territory is suitable. A region of Southern Latvia, *Zemgale*, is most often named *Žiemgala* in Lithuanian. Nevertheless, in rare cases, other instances of the usage of these names, not always correct, were observed.

As Latvian sources suggest, the rendering and usage of Lithuanian regions is much simpler. The most difficult name of the five regions, Aukštaitija, Dzūkija, Mažoji Lietuva, Suvalkija, Žemaitija, is the first one. Because of the difference in the consonants forming the basis of the root of the adjective having the same meaning (cf. Lithuanian *aukštas* and Latvian *augsts*), the forms *Aukštaitija* and *Augštaitija* were found; the form which is more similar to the original is the correct one. Both names *Dzūkija* and *Žemaitija* have no other variants differing from a Lithuanian form; and the name *Suvalkija* was used with a palatal consonant of the Latvian language, *Suvalkija*, in one of the sources. Such rendering reflects pronunciation more precisely; however, still it has no tradition of being used. A complex name *Mažoji Lietuva* is usually translated word by word, *Mazā Lietuva*, even though, observing the analogy with other names of the same kind, it could be rendered by a compound *Mazlietuva*.

The comparison of the names of regions demonstrates that the rendering of Latvian place names in Lithuanian and Lithuanian place names in Latvian is changing in both dictionaries and texts. Moreover, it is observed that it is difficult to render a Latvian word

novads in Lithuanian, since it is used as both a synonym of a borrowing *regions* and a name of a unit of territorial administrative division (in a spoken meaning, a Lithuanian equivalent *nuovadas* would be suitable).

R e g i n a K V A Š Y T Ė
Regionų plėtros institutas
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 25
76351 Šiauliai
[regina.kvasyte@su.lt]

Straipsnis gautas 2020 m. sausio 5 d., priimta 2020 m. vasario 12 d.
Received 5 January 2020, accepted 12 February 2020.

À la guerre comme à la guerre: žvilgsnis į Lietuvos viešąjį karo diskursą

Silvija PAPAURĖLYTĖ-KLOVIENĖ
Šiaulių valstybinė kolegija

Pagrindinės sąvokos: *karo diskursas, Lietuvos kariuomenė, konceptualiosios metaforos, viešasis diskursas.*

Įvadas

Viešojo diskurso analizės negalima laikyti baigtiniu procesu. Didėjant temų, kurias aktualu aprašyti, įvairovei, formuojasi poreikis išskirti daugiau viešojo diskurso sričių. Atskirai apibrėžtas dar vienas diskurso tipas tampa atskaitos tašku, leidžiančiu atidžiau pažvelgti į visuomenės narių sąmonėje kuriamą atitinkamo tikrovės fragmento vaizdą, nuodugniau išanalizuoti tos nekalbinės tikrovės srities vertinimo gaires. Tai, kaip žmonės suvokia viešajame diskurse aprašomą tikrovę, gali turėti įtakos ne tik visuomenės nuotaikoms, bet ir galimiems jos elgesio modeliams.

Lietuvių kalbotyroje daugiausia dėmesio skiriama politikos diskursui (Būdvytė-Gudienė 2013; Būdvytė-Gudienė 2014 ir kt.). Viena iš politikos diskurso atmainų laikytinas karo diskursas. Atsižvelgiant į kalbamojo tikrovės fragmento svarbą, įtaką šalies ir jos kaimynių gyvenimui, karo diskursas gali būti išskiriamas ir kaip atskiras diskurso tipas. Viešuoju Lietuvos karo diskursu šiame straipsnyje vadinami tekstai apie Lietuvos kariuomenę apskritai, karių kasdienybę, įvairių kitų šalių kariuomenes ir armijas, karinius konfliktus, karo veiksmus ir pasirengimą jam.

Šis tyrimas yra bandymas remiantis dviejų žurnalo KARYS numerių tekstais pažvelgti į skirtingų laikotarpių Lietuvos viešojo karo diskurso specifiką.

Tyrimo tikslas – palyginti žurnalo KARYS 1937 ir 2017 metų liepos mėnesių numerių tekstuose aktualizuojamo karo diskurso specifiką.

Darbo uždaviniai keli: apibrėžti viešojo karo diskurso ribas; suklasifikuoti tekstuose aktualizuojamas konceptualiąsias metaforas; apibendrinti svarbiausius tekstuose aprašomus konceptus; remiantis analizės rezultatais, nusakyti, koks pasaulio vaizdas yra kuriamas skirtingų metų žurnalo KARYS numeriuose.

Rengiant straipsnyje pristatomą tyrimą pasitelkti analitinis aprašomasis, konceptualiosios analizės ir interpretacijos **metodai**.

Klausimo ištirtumas

Karo tema aptariama iš skirtingų žiūros taškų, priimtinausias yra tarpdisciplininis požiūris.

Vasilijus Safronovas nagrinėja Antrojo pasaulinio karo įvykių atminimą buvusios Rytų Prūsijos šiaurinėje dalyje: lyginamas atminimo diskurso ir praktikų funkcionavimas pokario Klaipėdos krašte ir Kaliningrado srityje. Autorius nurodo, kad pokario laikotarpiu viešajame karo atminime galima išskirti du pagrindinius siužetus – „išvadavimo“ ir pergalės „kovoje prieš fašizmą“ (S a f r o n o v a s 2009).

Vytautas Jokubauskas dėmesį sutelkia į Didžiojo (Pirmojo pasaulinio) karo diskursą ir atminimo kultūros praktiką tarpukario Lietuvoje. Autorius aptaria tarpukario Lietuvos literatūrą, skirtą šiai temai, aprašo Didžiojo karo sukakčių minėjimo praktiką (J o k u b a u s k a s 2016).

Viktoras Denisenko aptaria Kremliaus propagandos, nukreiptos į Baltijos šalis ir Ukrainą, panašumus ir skirtumus, t. y. informacinėje erdvėje vykstantį karą, sutelkia dėmesį į pagrindines to karo temas (D e n i s e n k o 2016).

Žurnalas *KARYS* jau yra tapęs mokslinių tyrinėjimų objektu. Minėtinas darbas, kuriame dėmesys sutelktas į žurnale pateikiamus vaizdus, nes jais taip pat perduodama nemažai informacijos. Karikatūrinius piešinius praėjusio amžiaus 3–4 dešimtmetyje išėjusiuose *KARIO* numeriuose aptarusi Lina Kasparaitė-Balaitė pabrėžė, kad publikuojant tokius netradicinius piešinius buvo siekiama kurti patrauklų karinės tarnybos įvaizdį, jį propaguoti, populiarinti karių kovinį rengimą. Visuose piešiniuose vyrauja linksmi vaizdai, juos papildo humoristiniai tekstai, kitaip tariant, lengvai suprantamomis priemonėmis kuriama teigiama visuomenės nuostata tarnybos kariuomenėje atžvilgiu, skatinamas žmonių sąmoningumas (K a s p a r a i t ė - B a l a i š ė 2015, 156–177).

Tarpukario Lietuvoje kurtą karo diskursą ta pati autorė aprašo ir remdamasi Lietuvos kariuomenės Gaižiūnų poligono įvaizdžio formavimu. Mokslininkė apibendrina, kad karinėje spaudoje buvo pateikiama tokia informacija apie poligoną, kuri turėjo kurti vaizdinį, kad kaip tik ši vieta yra geriausia tarnauti. Taip buvo keliama pačių tarnaujančių asmenų karinė dvasia, visuomenei siunčiama žinutė, kad Gaižiūnų poligonas išsiskiria idealia karine tvarka ir puikiomis tarnybos sąlygomis. Visa tai buvo daroma visuomenei suprantamomis kalbinės ir vizualinės raiškos priemonėmis. Toks Gaižiūnų poligono tobulo įvaizdžio formavimas buvo susijęs su poreikiu kelti teigiamą visos kariuomenės įvaizdį ir jį reprezentuoti (K a s p a r a i t ė - B a l a i š ė 2013, 156–177).

Iš dalies karo diskurso nespecializuotuose tarpukario Lietuvos leidiniuose specifiką atskleidžia Gabijos Bankauskaitės-Sereikienės ir Ingos Būblaitytės tyrimas, kuriame įrodoma, kad Pirmosios Nepriklausomos Lietuvos Respublikos laikotarpiu būtent karininkas dėl tuometinių estetikos standartų, pamatinių tautinių vertybių, aktyvaus fizinio lavinimo ir aviacijos pasiekimo to meto reklamose buvo siejamas su aukščiausiu vyriškumo įsikūnijimu (B a n k a u s k a i t ė - S e r e i k i e n ė, B ū b l a i t y t ė 2007, 148–163).

Teorinis tyrimo pagrindas

Lietuvos kariuomenė yra neatskiriama pilietinės visuomenės dalis, ji gina „valstybės suverenitetą, teritorinį vientisumą, demokratinę konstitucinę santvarką, žmogaus ir piliečio teises ir laisves“ (Ž i g a r a s 2008, 31). Taikos metu kariuomenė vykdo savo pareigas: saugo valstybės teritoriją, palaiko kovinę parengtį, gali dalyvauti tarptautinėse karinėse operacijose, reikalui esant, ji gali padėti civilinei valdžiai. Lietuvos kariuomenės sampratos konstravimas oficialiuose dokumentuose, sampratos transformacijos ir visuomenės požiūris į tai, kas vyksta, išsamiai aprašyti Gražinos Miniotaitės straipsnyje (M i n i o t a i t ė 2009).

Karas pats savaime yra nepageidaujamas ir vengtinas reiškinys, todėl daugiau neigiamų emocijų kelia ir viskas, kas su juo susiję, vadinasi, galimai neigiama nuostata karo diskurso atžvilgiu yra reali ir pagrįsta. Vis dėlto prievolė ginti savo šalį yra užfiksuota Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, vadinasi, karo ir su juo tiesiogiai susijusių reiškinų, struktūrų aprašymai yra neišvengiami.

Siekiant sukonkretinti karo diskurso ribas, galima daryti prielaidą, kad karo diskurso tikslai yra keleriopi ir dažnai neatsiejami nuo ideologinio aspekto. Kai viešajame diskurse kalbama apie kitų šalių nekalbinę tikrovę, jų karinius konfliktus, tekstuose verbalizuojama pozicija priklauso nuo viešai pateikiamo šalių santykių pobūdžio, polinkio konflikto atveju palaikyti kurią nors konkrečią poziciją. Atitinkamai nušviečiami ir šalių kariuomenių pajėgumai.

Lietuvos Respublika kaip atskira šalis nedalyvauja jokiuose kariniuose veiksmuose, todėl tuose karo diskurso tekstuose, kuriuose aprašoma Lietuvos nekalbinė tikrovė, paprastai dėmesys sutelkiamas į teigiamo kariuomenės įvaizdžio kūrimą, gyventojų sąmoningumo, patriotinių jausmų skatinimą. Tikėtina, kad tai labiausiai pasakytina apie specializuotus leidinius, kurie skirti Lietuvos kariniam pasirėngimui ir šalies kariuomenei aprašyti. Tokie tikslai greičiausiai keliami ir Lietuvos karių dalyvavimo taikos palaikymo misijose aprašymams. Nespecializuotuose, t. y. visoms temoms skirtuose ir neturinčiuose konkrečiai apibrėžtos tikslinės grupės, leidiniuose nevengiama aprašyti ir Lietuvos kariuomenėje pasitaikančių problemų, išsamiai aptariami įvairūs nelaimingi atsitikimai ir panašios situacijos.

Kadangi tekstuose, kurių tikslas – kurti teigiamas nuostatas Lietuvos kariuomenės atžvilgiu, daug kalbama apie įvairius abstrakčius fenomenus (jausmus, emocijas, moralines vertybes ir kt.), juose aktualizuojamos konceptualiosios metaforos.

Konceptualiųjų metaforų teorija į kalbą žiūri kaip į žmogaus mąstymo procesų atspindį ir pažinimo būdą. Mąstydami ir elgdamiesi žmonės remiasi tam tikrais pasaulio suvokimo modeliais, kuriuos kalbėdami yra linkę aktualizuoti. Sakykime, dažnos straipsnių antraštės, kuriose figūruoja su kova ir smurtu siejama leksika, ne tik signalizuoja apie militarizuotą (todėl ir pavojingą) tiek viešąjį diskursą, tiek visą tikrovę (*Kovos dėl merų posto <...>*; *Susipliekė įžeidūs kaimynai: mėtosi grašimais dėl alaus ir mėsos*; „*Žalgiris*“ *vėl nokautuotas <...>*; *Po trečiojo antausio nuo „Neptūno“ Š. Jasikevičius buvo ramus <...>*; *Bokso legenda pralaimėjo kovą su žudančia liga <...>* – tai tik kelios 2019 m. kovo 3 dieną portale *lyttas.lt* buvusios antraštės), bet ir siūlo į agresiją orientuotus elgesio tokioje kupinoje grės-

mės ir pavojų tikrovėje modelius. Konceptualiosios metaforos atspindi ir tikrovės objektų vertinimą.

Svarbu tai, kad viešajame diskurse būtinybė aktualizuoti konceptualiąsias metaforas yra stipresnė nei šnekamojoje kalboje. Kalbininkės J. Perechvalskaja, F. Jelojeva ir E. Sausverde išsamiai aprašė ikimetaforinį kalbos etapą. Pasak mokslininkų, polinkis kalbant pasitelkti konceptualiąsias metaforas yra tiesiogiai susijęs su aptariamų temų pobūdžiu (Jeloeva, Perechvalskaja, Sausverde 2014). Kai rašoma apie buitį, kasdienę rutiną, pasitelkti konceptualiųjų metaforų aktualizaciją nėra reikalo. Metaforų prisireikia pradėjus kalbėti apie žmogaus vidinio pasaulio reiškinius ir politiką, ekonomiką, kultūrą, sportą, t. y. tas sritis, kurios dėmesį sutelkia į ne vien tik pojūčių organais suvokiamus fenomenus (daugiau apie konceptualiųjų metaforų aktualizacijos periodikoje polinkius žr. Papaurėlytė-Kloviėnė 2017).

Be jau minėtų, yra ir daugiau priežasčių pasitelkti metaforas viešajame karo diskurse. Kadangi karo diskursas yra glaudžiai susijęs su politikos diskursu, kuriame labai gausu konkretaus laikmečio aktualijas atspindinčių metaforų, vadinausi, tokios pačios arba panašios metaforos turi būti pasitelkiamos ir karo diskurse. Metaforų aktualizacija priklauso nuo to, kas, apie ką ir kokiai tikslinei auditorijai rašo. Karo diskurso tekstuose neišvengiamos vertybių, moralinio pasirinkimo ir kitos temos, kurias atskleisti pavyksta aktualizuojant konceptualiąsias metaforas. Numanoma tikslinė auditorija ir jai perduodamos žinios pobūdis gali iš esmės pakeisti aktualizuojant metaforą pasitelkiamus perkeliamuosius požymius.

Galima daryti prielaidą, kad paties diskurso pobūdis numato ir polinkio aktualizuoti atitinkamas metaforas stiprumą. Konceptualioji KARO metafora, tokia populiari visuose kituose diskursuose (Papaurėlytė-Kloviėnė 2014), viešajame karo diskurse galimai turėtų būti aktualizuojama rečiau dėl tikėtino to paties pobūdžio situacijos vertinimo perviršio.

Karo diskurso tyrimų gairės

Atsižvelgiant į numatytą karo diskurso tyrimų tikslą galima numatyti uždavinius tam tikslui pasiekti.

Pirmiausia turėtų būti inventorizuoti karo diskurso tyrimo šaltiniai – leidiniai, interneto svetainės, kurie šiuo atžvilgiu gali būti gausiausi tiriamosios medžiagos. Jų esama dvejopų. Minėtina specializuota žiniasklaida, skirta tik kalbamajai temai. Ji galimai ne tik aprašo nekalbinės tikrovės fragmentą, bet ir siekia sukurti kuo geresnį jo įvaizdį. Nespecializuoti šaltiniai šiam žiniasklaidos tipui nėra priešpriešinami, nors darytina prielaida, kad juose pateikiami nekalbinės tikrovės požymiai gali būti aktualizuoti siekiant ne atspindėti tikrąją padėtį, bet tikintis didesnio skaitomumo. Vadinasi, karo diskurso tyrimą objektyvesnį padarytų kuo didesnė tiriamosios medžiagos įvairovė.

Dar vienas svarbus numatomų nuoseklesnių karo diskurso tyrimų dėmuo – aprašomų konceptų pasirinkimas ir konkretūs aprašymo aspektai. Ši tyrimo dalis pa-

rodytų ideologijos įtaką tekstams, visuomenei tekstuose siunčiamą žinutę apie tai, kokios nuotaikos galėtų vyrauti ir būtų pagrįstos.

Kaip svarbi sritis kalbinei karo diskurso raiškai iširti minėtina konceptualiųjų metaforų aktualizacijos specifika: pirmiausia turimi galvoje perkeliemieji požymiai, būtini metaforoms aktualizuoti. Pasitelkus metaforų aktualizacijos pavyzdžius galima lyginti tikrovės reiškinių vertinimo kryptis, viešai deklaruojamą šalies poziciją karinių konfliktų arba kitų šalių atžvilgiu, vyraujančios ideologijos pobūdį.

Tyrimas

Iš 1937 ir 2017 metų liepos mėnesio numerių tekstų buvo surinkti konceptualiųjų metaforų aktualizacijos pavyzdžiai (metaforiniai pasakymai), apibendrintos svarbiausios straipsnyje aprašomos temos. Metaforiniai pasakymai suklasifikuoti remiantis *Konceptualiųjų metaforų žodyne* (2014) pateikta ideografinė schema.

Metaforų įvairovę labiausiai lemia panašumų turinti 1937 ir 2017 metų nepriklausomos Lietuvos valstybės situacija: jaunas valstybės amžius (19 ir 27 metai), nerami tarptautinė padėtis, poreikis kurti teigiamą kariuomenės įvaizdį.

Nuolatinis valstybės kūrimo vyksmas inspiruoja KELIONĖS metaforos aktualizaciją. Šis procesas nėra baigtinis, todėl tekstuose neminimas galutinis taškas, svarbus yra pats keliavimo procesas. 1937 metais apie kelionę kalbama optimistiškai, Lietuva suvokiama kaip aktyvi šio proceso dalyvė, 2017 metais nuotaika gerokai pesimistiškesnė, plg.: *Jokie gundymai, grasinimai ar pragaištingų sirenų balsai jo nenukreips nuo garbingo savojo lietuviško kelio* (1937); *Faktiškai mes atsidūrėme progreso šalikelėje* (2017). Be to, polinkis pasitelkti iš esmės priešingus perkeliamuosius požymius greičiausiai yra ir skirtingų visuomenės nuotaikų ženklas.

Metaforos, nurodančios judėjimo erdvėje kryptį, atspindi bendrąją viso teksto ir, galima daryti prielaidą, viešojo diskurso tonaciją. Paprastai teigiama, kad tekstuose dažnesnė yra metafora KRYPTIS ŽEMYN, nes ji koreliuoja su žmogui ir kalbai būdingu poreikiu sutelkti dėmesį į tai, kas yra neigiama. 2017 metų numeryje esama abiejų tipų erdvinių metaforų – KRYPTIS ŽEMYN ir KRYPTIS AUKŠTYN – pavyzdžių. Taip apibūdinamas specialistų profesinis meistriškumas, kurio matavimo skalė vertikali. Kalbama apie meistriškumo prastėjimą: *Kitaip specialisto profesinio meistriškumo lygis smunka*. Panašus abstraktas – sėkmė – taip pat patenka į vertikalią skalę, tik situacija jau apibūdinama pozityviau: *<...> šaudymo rungtis, po kurios didele persvara paprastai atsiplėšiama nuo konkurentų*. 1937 metų tekstuose ERDVĖS metaforos pavyzdžių nerasta.

Daugiau panašumų tarp skirtingų laikotarpių tekstų esama aktualizuojant tas metaforas, kurios pagrįstos su įvairiomis gamtos stichijomis siejamais požymiais.

Karo diskurso ašis yra karas. Kaip tik todėl tekstuose dažnai pasitelkiamos VANDENS ir UGNIES metaforos. Šios abi stichijos labai panašios į karą todėl, kad jos kontroliuojamos gali būti tik iš dalies. Pasiekusios piką stichijos gali arba

sunaikinti tai, kas yra aplink, arba padaryti išskirtinai daug žalos. 1937 metų žurnale UGNIES metafora pasitelkiama kalbant apie teigiamai vertinamus abstrakčius fenomenus, pvz.: <...> *uždegti tėvynės meilės idėjos; Entuziazmas skristi dar gyvybingiaus užsiliepsnojo būsimuose lakūnuose*. 2017 metų žurnale tas pats liepsnos požymis koduoja informaciją apie tai, kas nemalonu ir kelia grėsmę – taip aprašomos konfliktinės situacijos: <...> *įsiplieskę internautų karai padalijo auditoriją į dvi stovyklas; <...> geografinė padėtis daro ją potencialaus konflikto tarp Rusijos ir NATO židiniu; <...> dalis, kuri skirta tam tikrai tikslinei auditorijai, tikintis pastarąją kurstyti atsakomiesiems veiksams*. Prieškariniame numeryje UGNIES metafora pasiremiamą rašant apie karo veiksmų tikimybę: <...> *kad per anksti neįskeltų karo ugnies*, tik konfliktiškumo motyvas čia silpniau išreikštas.

Panašūs polinkiai būdingi ir SKYŠČIO metaforos aktualizacijai. 1937 metų numeryje skystis siejamas su teigiamai vertinamais ir stipriais dalykais, kaip skystis suvokiami abstraktūs fenomenai ne naikina, o kuria: *Toks neišsenkamos energijos žmogus ir atkaklus optimistas; <...> kovos lėktuvų ANBO grandys, susispietusios tirštomis vilnimis, einą debesų keliais*. Verdančio skysčio motyvas greičiausiai siejamas su stipria emocijų raiška: *Tame mūsų gyvenimo rytojuje virė minčių ir darbo norai*.

2017 metų liepos numeryje SKYŠČIO metafora pasitelkta kalbant apie tai, kas yra nemalonu. Atkreiptinas dėmesys, kad rašoma apie didelius vandens kiekius ir didžiulę jėgą, t. y. apie galimą stiprų poveikį, plg.: <...> *melagingos naujienos tiesiog pasipylė; Per pastaruosius kelis mėnesius per pasaulį nusirito net dvi galingų kibernetinių atakų bangos*. Tekstuose eksplikuojama verdančio skysčio analogija su karu: *Jeigu norėtume tokios aplinkos ten, kur verda karas <...>*. Galima apibendrinti, kad aktualizuojamose metaforose skystis yra naikinantis ar bent jau kenkiantis.

Daiktiškumo metafora skirtingų metų žurnalo KARYS numeriuose išsiskiria perkeliamųjų požymių įvairovės skirtumais. Abiem žurnalo numeriams yra bendra NAŠTOS metafora. 1937 metų tekstuose taip apibūdinti rūpesčiai: *Rūpesčiai slegia lakūną mokinį*. XXI a. tekste didelio svorio požymis priskirtas okupacijai: *Deja, užgriuvusi sovietinė okupacija niekais pavertė visus planus*. Iš šalies toks svoris visai nekontroliuojamas.

Tarpusavyje koreliuoja trapaus daikto ir tirpaus daikto metaforos, plg.: <...> *būtų galima gyvai bendradarbiauti su savo tautiečiais, esančiais už mūsų valstybės dabartinių ribų, neleidžiant jiems tirpti svetimos kultūrose* (1937); *Trapi taika* (2017). Kitaip tariant, tekstuose implikuojama tokia mintis: vertybės (*lietuviškumas, taika*) yra labai nepatvarios, kyla pavojus, kad poveikis iš šalies joms gali būti pražūtingas. Kita kultūra suvokiama kaip itin stipri medžiaga, kelianti grėsmę, todėl iš dalies pavojinga.

2017 metų tekstuose DAIKTO metafora aktualizuojama pasitelkiant daugiau ir įvairesnių perkeliamųjų požymių nei 1937 metų žurnalo KARYS numeryje.

Atkreiptinas dėmesys į MECHANIZMO metaforą. Turint galvoje XXI a. pradžios kontekstą, kuriame mechanizmai ir gebėjimas juos valdyti yra natūrali tikro-

vės dalis, savaime suprantama, kodėl tekstuose aktualizuota ši metafora. Pasitelkiami dveji perkeliamieji požymiai, plg.: *Būdamas mažas JT sraigtelis, supratu, kokia tai sudėtinga organizacija; Algirdas Revaitis, ilgametis inžinierius, komandos pagrindas ir amžinasis variklis*. Tokie metaforos pavyzdžiai visą dėmesį sutelkia į mechanizmą kaip į organizuotą atskirų, bet viena nuo kitos priklausančių dalių visumą, kuri gali veikti naudodama iš šalies gaunamą energiją.

Netipiška karo diskursui yra VAIŠIŲ metaforos aktualizacija. Vaisės (ir ypač atskiros jų dalys) paprastai nėra būtinas kasdienės mitybos elementas, greičiau tai prabanga, išskirtiniai malonūs potyriai. Karo diskurso tekste ši metafora (nors ir išskirta kabutėmis) iš dalies sušvelnina aktualizuojant KOVOS metaforą aprašomos situacijos dramatiškumą: *Neabejotina šios rungties puošmena yra buvusių dviejų profesionalių plaukikų <...> dvikova, paliekama „desertui“ visiems stebint*.

Taip pat 2017 metų žurnale eksploatuojamas amalgamos motyvas. Amalgama yra gyvsidabrio lydinys su kitais metalais; metalo tirpalas gyvsidabryje (TŽŽ 2004 37). Amalgamos efektas suvokiamas kaip savotiškas išsigelbėjimas, pageidautinas veiksmų rezultatas, plg.: <...> *brigada „Aukštaitija“ irgi turės savo amalgamą: sujungus seną gerą amerikiečių ginklą M14 ir naujausias technologijas turėtų gimi kokybiškesnis šautuvas; <...> panašu, kad kovingai nusiteikę aukštaitiai iš tiesų pasieks pageidaujamą amalgamos efektą*. Tokios metaforos aktualizacija aprašomą situaciją pateikia kaip mistiškesnę ir painesnę, tikėtina, sunkiau suvokiamą ir priešišks jėgoms.

Įdomiausiai ir įvairiausiai abiejų laikotarpių tekstuose aktualizuota ŽMOGAUS metafora. Pasitelkiami visų trijų tipų požymiai, t. y. žmogaus kaip fizinės būtybės, žmogaus kaip psichinės būtybės ir žmogaus kaip visuomeninės būtybės.

2017 metų *KARYJE* Lietuva suvokiama kaip fizinė būtybė, turinti kūną, kurio galėjimą visavertiškai gyventi užtikrina būtent kariuomenė, nes ji yra šalies sturbas. Toks pat fizinis kūnas priskiriamas ir pramonei: <...> *tai Rusijos pramonės Achilo kulnas*.

1937 metų žurnale fizinės būtybės požymiai pasireiškia kaip gebėjimas veikti: <...> *pasikalbėjime išplaukia malonūs prisiminimai iš kariuomenės gyvenimo*. Kitame sakinyje per fizinio kūno laikinumą ir jį ištinkančias problemas nusakoma sunki vienos to meto visuomenės gyvenimo srities padėtis: *Nors sporto mėgėjų pulkui niekad netrūko, bet nesant gerų vadovų sportas merdėjo*.

Skirtingų dešimtmečių tekstuose gerokai įvairesnės ŽMOGAUS – PSICHINĖS BŪTYBĖS ir ŽMOGAUS – FIZINĖS BŪTYBĖS metaforos.

1937 metų *KARIO* numeryje psichinės būtybės charakteristikos suteikiamos gamtos reiškiniams: *Meteorologijos stotis žinojo apie šią greitą viską ardančią, pilną didybės besiantinančią audrą*. Antropocentriška gamtos reiškinio charakteristika koreliuoja su galima griaunamąja jo veikla. Visiškai abstraktus ir jokiomis jauslėmis nesuvokiamas fenomenas – likimas – taip pat įsivaizduojamas kaip gebantis planuoti ir daryti tai, kas kenkia žmogui: *Ilsėkis tad, Vytai, jei likimas nuviliojo tave tyliųjų kapų prieglobstin*.

2017 metų *KARIO* numeryje tarp metaforos aktualizacijos pavyzdžių esama ir teigiama, ir neigiama vertinimą koduojančių metaforinių pasakymų, neigiamai vertinami reiškinių ir procesų požymiai atskleidžia aplinkai keliamą grėsmę, plg.: <...> *jo rinkodara buvo išties agresyvi; Rimti karo medikų žaidimai.*

ŽMOGAUS – VISUOMENINĖS BŪTYBĖS metafora priskiriama prie tų, kurios šio žurnalo tekstuose geriausiai atspindi laikmečio aktualijas. Labiausiai pagrįstas pavyzdys – 1937 metų žurnale aktualizuota RUGIAPJŪTĖS metafora.

Ketvirtojo XX a. dešimtmečio Lietuva dar buvo agrarinė šalis. Vadinas, viskas, kas susiję su žemės ūkiu, žmonėms turėjo būti gerai suprantama. Liepos mėnuo yra javų nuėmimo laikas, liepos 26 dieną minimos Oninės laikomos rugiapjūtės pradžia. Turint galvoje glaudų nekalbinės tikrovės ryšį su to laikotarpio tekstuose aktualizuojamomis metaforomis, visiškai pagrįstas atrodo pagrindines numerio mintis išreiškiančio straipsnio pavadinimas „Didžioji rugiapjūtė“. Per šios metaforos aktualizaciją atskleidžiamas įtemptas XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigos laikotarpis. Konstatuojama, kad daugelyje to laikotarpio sričių Lietuvoje buvo įgyvendinami svarbūs sumanymai: <...> *mūsų visose srityse energingai dirbančiame ir kuriančiame krašte eina didžiulė įtempta rugiapjūtė visais barais.* Visame 1937 metų *KARIO* tekste rugiapjūtė suvokiama kaip pasirengimas dideliems darbams – Lietuvos kariuomenės kovoms. Priešas neįvardijamas, bet kalbama apie pasaulyje vyraujančią įtampą.

Tame pačiame tekste, plėtojant kasdienių Lietuvos aktualijų temą, pasitelkiama ir kovos metafora. Taip perduodama mintis, kad visas gyvenimas taip pat yra kova, reikia atiduoti kuo daugiau jėgų, jeigu norima, kad visos veiklos sektųsi kiek įmanoma geriau: *Prekybininkas, verslininkas, biznieriūs lietuvis grumiasi savo srities sunkaus darbo bare dėl lietuvių suburiamų kapitalų galios, dėl savarankiškumo pramonėje ir prekyboje.*

Su socialiniais žmogaus gyvenimo aspektais siejamas ir tame pačiame tekste figūruojantis šeimos motyvas. Vilniaus situacija aprašoma pasitelkus nepilnos šeimos vaizdinį: <...> *iki laikinomis gairėmis negarbingai atplėšto Tėvo – Vilniaus.*

2017 metų žurnalo *KARYS* numeryje šeimos motyvo aktualizacijos pavyzdžių nerasta. Akivaizdžiau orientuojamasi į subordinacinius santykius turint galvoje griežtą pavaldumą, kurio rezultatas – ne represiniai veiksmai, o pagarba: *Jos didenybė karinė penkiakovė <...> jau turi savo nugalėtojus.*

Kitas subordinacijos apraiškos būdas – mokinio ir mokytojo santykiai. Taip apibūdinant situaciją išreiškiama mintis, kad vieni jos dalyviai yra kažkuo geresni, labiau išmanantys ir tuo pranašesni, reikalaujantys didesnės pagarbos: <...> *NATO priklausančios šalys, nors ir užverstos krūva „namų darbų“ <...>.*

Karo diskurse kovos būtinybė perduodama tiek tiesiogiai per KOVOS metaforą, tiek pasitelkiant jau artimas metaforas, aktualizuojančias agresijos ir būtinybės kautis vaizdinį, plg.: <...> *kovos informaciniame ir kibernetiniame frontuose nepaiso nei santykinės ramybės, nei atostogų; <...> kažkas, kieno gijos veda į vieną ne pačią draugiškiausių pasaulio valstybę, tiesiog surengė keletą treniruočių, t. y. veikiausiai repetavo pagal ateities kibernetinės kovos su Vakaraus scenarijus.* Pas-

tarajame pavyzdyje nuo sporto (jam taip pat būdingas agresijos, kovos momentas) metaforos pereinama prie teatro metaforos. TEATRO metaforos pavyzdžių 2017 metų numerio tekstuose yra ir daugiau – figūruoja tas pats scenarijaus motyvas. Kitaip tariant, taip išreiškiama mintis, kad kovos ir karo atveju esama ir nuspėjamų dalykų, todėl iš anksto galima žinoti, kaip reikės elgtis, vadinasi, įmanoma ir atitinkamai pasiruošti: *Paskui jau mes patys pagal tą scenarijų mokome savo batalionų štabus.*

Galima apibendrinti, kad 1937 ir 2017 metų liepos numeriuose aktualizuojamos konceptualiosios metaforos yra universalios, tačiau skiriasi pasitelkiamų perkeliamaųjų požymių įvairovė.

Pagrindinius skirtumus galima susieti su nekalbinės tikrovės ypatumais: nuo 1937 metų nepriklausomos valstybės, kuri iš esmės buvo žemdirbių kraštas, perėita prie valstybės, turinčios pramonę, išvystytas technologijas. Visi šie motyvai aktualizuojami atitinkamo laikotarpio metaforose.

Pagrindinės tekstų temos

Abiejų metų numeriai struktūros požiūriu turi bendrumų. Leidinius pradeda redakcijos žodis (2017 metų numeryje dar yra ir politikos apžvalga). Kiti tekstai skirti kariuomenės ir apskritai politinės padėties aktualijoms.

Minėtina, kad ir 1937, ir 2017 metų numerių redakcijos žodžiuose išreiškiamos panašios nuotaikos. 1937 metų tekstas yra inspiruotas konceptualiosios rugiapjūtės metaforos, jis vadinasi „Didžioji rugiapjūtė“ ir atspindi bendrą neramią to meto atmosferą. Nors priešas neįvardijamas, jo nuojauta yra aiški. Tekste konstatuojama, kad Lietuvos kareiviai pasiruošę kovoms.

2017 metų numeris taip pat prasideda žodžiu, kuriame fiksuojama grėsmės – tiesa, modernios, virtualios – nuojauta. Nėra tikslaus potencialaus priešo įvardijimo, tačiau lengvai galima suprasti, kas turima galvoje – tiek iliustracija (kompiuterį užgulusi grėsmingai atrodanti meška ilgais nagais), citata (kabutėse pateikti žodžiai „mūsų karių nėra Ukrainoje“) apeliuoja tik į vieną šalį.

Visą 1937 metų numerį vertinant jame reiškiamų nuotaikų aspektu galima teigti, kad, nepaisant šiek tiek dramatiškesnės nuotaikas perteikiančio redakcijos žodžio, žurnalo tekstuose perduodamos teigiamą tonaciją skleidžiančios ir visuomenės nuotaikas keliančios žinutės. Pavyzdžiui, tekste „Mūsų karo aviacija“ konstatuojama, kad aviatoriams trūksta patirties, bet vis dėlto jie yra šaunūs. Aprašant Šaulių sąjungos stovyklą Smiltynėje taip pat pabrėžiama, kokie šaunūs yra šie žmonės. Straipsnyje „Sparnuoti kareiviai žygiuoja“ rašoma apie pasirengimą skraidyti ir giriami šaunūs Lietuvos lakūnai.

Mintis, kad Lietuvos kareiviai yra šaunūs, koduojama ir visuose 2017 metų *KARIO* tekstuose. Vis dėlto XXI a. numeryje daugiau realistiškesnių žinučių. Straipsnyje pasakojama apie naują karinį dalinį („Brigada „Aukštaitija“: amalgame efektas“), aptariami jo aprūpinimo klausimai, figūruoja tiek grėsmės, tiek ir sėkmės motyvai. Tekste „Rimti karo medikų žaidimai“ aptariami paramedikų ren-

gimo klausimai, o grėsmės nuojautą implikuoja mintis, kad reikia ruošti realioms kovoms.

Žurnale dėmesio skiriama ir kitų šalių ginkluotei – straipsnyje „Neturintys analogų: XXI a. Rusijos ginkluotės pasekmės“ aprašoma, kokie prasti ir žemo lygio yra šios šalies ginklai; straipsnyje „Globaliniai iššūkiai Baltijos jūroje“ kalbama apie Rusijos keliamas grėsmes. Iškart po tokių tekstų – fotoreportažas apie didžiausias 2017 metų Lietuvos kariuomenės pratybas „Geležinis vilkas 2017“. Galima apibendrinti, kad 2017 metų tekstuose gerokai labiau implikuotas ir eksplikuotas grėsmės motyvas.

Išvados

Apibrėžus būsimų tyrimų gaires ir palyginus žurnalo KARYS 1937 ir 2017 metų liepos mėnesio numerių tekstuose aktualizuojamo karo diskurso specifiką, buvo padarytos kelios išvados.

Turint galvoje poreikį plėsti karo diskurso analizę, pirmiausia reikia inventurizuoti tiriamosios medžiagos šaltinius. Kitas uždavinys – pasirinkti aprašomus konceptus ir tinkamiausią žiūros į juos tašką. Tiriant konceptualiųjų metaforų aktualizacijos specifiką, daugiausia dėmesio būtina sutelkti į metaforoms aktualizuoti būtinus perkeliamuosius požymius.

Žurnalo KARYS 1937 ir 2017 metų liepos mėnesio numerių tekstuose aktualizuotų konceptualiųjų metaforų analizė parodė, kad ir konkrečių metaforų, ir perkeliamųjų požymių įvairovė priklauso nuo visuomenėje vyraujančių nuotaikų, technologijų pažangos, dominuojančios socialinės grupės. Tekstų temos, aprašomi konceptai nulemti tikslinės leidinio auditorijos ir politinės padėties ypatumų.

Literatūra

- B a n k a u s k a i t ė - S e r e i k i e n ė, B ū b l a i t y t ė 2007 – Gabija Bankauskaitė-Sereikienė, Inga Būblaitytė, „Normatyvinis vyriškumas tarpukario Lietuvos spaudoje ir reklamoje“, *Respectus Philologicus*, 31(36), 148–163.
- B ū d v y t y t ė - G u d i e n ė 2013 – Aina Būdvytytė-Gudienė, „Metaforiniai modeliai 2000–2005 m. politikos diskurse“, *Filologija*, 18, 5–17.
- B ū d v y t y t ė - G u d i e n ė 2014 – Aina Būdvytytė-Gudienė, „Konceptualioji metafora POLITIKA YRA MECHANIZMAS Lietuvos politikos diskurse“, *Filologija*, 19, 5–17.
- D e n i s e n k o 2016 – Viktor Denisenko, „Kremliaus propagandinių matricių, taikomų Baltijos šalims ir Ukrainai, panašumai ir skirtumai“, *Žurnalistikos tyrimai*, 11, 103–121.
- J o k u b a u s k a s 2016 – Vytautas Jokubauskas, „Didysis karas: diskursai ir atminimo praktika tarpukario Lietuvoje“, *Lituanistica*, 62, 4(106), 235–264.
- K a s p a r a i t ė - B a l a i š ė 2015 – Lina Kasparaitė-Balaišė, „Lietuvos kariuomenės rengimo karikatūriniai piešiniai laikraštyje KARYS XX a. 3–4 dešimtmečiuose“, *Teksto slėpiniai*, 17, 156–177.
- K a s p a r a i t ė - B a l a i š ė 2013 – Lina Kasparaitė-Balaišė, „Lietuvos kariuomenės Gaižiūnų poligono įvaizdžio formavimas Lietuvos visuomenėje 1931–1939“, *Istorija*, 92, 44–58.

- Konceptualiųjų metaforų žodynas 2014 – Aina Būdvytytė-Gudienė, Aloyzas Gudavičius, Nedas Jurgaitis, Silvija Papaurėlytė-Klovienė, Reda Toleikienė, *Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse: konceptualiųjų metaforų žodynas*, Vilnius: BMK.
- Miniotaitė 2009 – Gražina Miniotaitė, „Kariuomenės modelio konstravimas Lietuvos politiniame diskurse“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*, 7, 197–214.
- Papaurėlytė-Klovienė 2014 – Silvija Papaurėlytė-Klovienė, „Metaforinis KARO modelis Lietuvos sveikatos diskurse (1980–2001 m.)“, *Res Humanitariae*, 16, 192–212.
- Papaurėlytė-Klovienė 2017 – Silvija Papaurėlytė-Klovienė, „Konceptualiųjų metaforų aktualizacija visuomeninio gyvenimo pokyčių kontekste (remiantis Šiaulių rajono laikraščio „Raudonoji vėliava“ 1945 metų numeriais)“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 25, 196–207.
- Safronovas 2009 – Vasilijus Safronovas, „Antrojo pasaulinio karo įvykiai Rytų Prūsijoje Klaipėdos krašto ir Kaliningrado srities atminimo kultūroje“, *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 18, 87–106.
- TŽŽ 2004 – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Trečia pataisyta laida (sud. A. Bendorienė, V. Bogušienė, E. Dargytė [ir kt.]. Atsakomasis redaktorius A. Kinderys). Vilnius: Alma litera.
- Žigars 2008 – Feliksas Žigars, „Kariuomenė šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje: tikslai, uždaviniai ir raidos perspektyvos“, *Šiuolaikinės visuomenės vertybinės orientacijos ir Lietuvos kariuomenė: mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 28–66.
- Елоева, Перехвальская, Саусверде 2014 – Фатима Елоева, Елена Перехвальская, Эрика Саусверде, «Метафора и эвристическая функция языка (бывает ли язык без метафор?)», *Вопросы языкознания*, 1, 78–99.

Silvija Papaurėlytė-Klovienė

A la guerre comme à la guerre: žvilgsnis į Lietuvos viešąjį karo diskursą

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *karo diskursas, Lietuvos kariuomenė, konceptualiosios metaforos, viešasis diskursas.*

Straipsnyje pristatomo tyrimo tikslas – palyginti žurnalo KARYS 1937 ir 2017 metų liepos mėnesių numerių tekstuose aktualizuojamo karo diskurso specifiką.

Siekiant įgyvendinti šį tikslą, buvo iškelti keli uždaviniai: apibrėžti viešojo karo diskurso ribas; suklasifikuoti tekstuose aktualizuojamas konceptualiąsias metaforas; apibendrinti svarbiausius tekstuose aprašomus konceptus; remiantis analizės rezultatais daryti prielaidas, koks pasaulio vaizdas yra kuriamas skirtingų metų žurnalo KARYS numeriuose.

Metaforų aktualizacija viešajame karo diskurse priklauso nuo to, kas, apie ką ir kam rašo. Karo diskursas – tai kariuomenės kasdienybė, karinė technika, kariniai konfliktai,

žmonių (ne)nusiteikimas reikalui esant kovoti už savo tėvynę su ginklu ir gresiant mirtinam pavojui, taigi, neišvengiamos vertybių, moralinio pasirinkimo ir kt. temos, kurias iki galo atskleisti pavyksta aktualizuojant konceptualiąsias metaforas. Numanoma tikslinė auditorija ir jai perduodamos žinios pobūdis gali iš esmės pakeisti aktualizuojant metaforą pasitelkiamus perkeliamuosius požymius.

Suklasifikavus ir išanalizavus žurnalo *KARYS* 1937 ir 2017 metų liepos mėnesių numeriuose aktualizuotas konceptualiąsias metaforas paaiškėjo, kad jos yra universalios, tačiau skiriasi pasitelkiamų perkeliamųjų požymių įvairovė. Skirtumus galima susieti su nekalbinės tikrovės ypatumais: nuo 1937 metų nepriklausomos valstybės, kuri iš esmės buvo žemdirbių kraštas, pereita prie valstybės, turinčios pramonę, išvystytas technologijas. Visi šie motyvai aktualizuojami atitinkamo laikotarpio metaforose.

Dalis abiejuose numeriuose aptariamų temų yra bendra: kalbama apie puikų Lietuvos karių pasirengimą, užsimenama apie neramią tarptautinę padėtį. 2017 metų numerio temas galima apibūdinti kaip realistiškesnes, o visame numeryje pateikiama pasaulio vaizdą – kaip dramatiškesnę ir niūresnę.

Silvija Papaurėlytė-Klovienė

A la guerre comme à la guerre: a a Look at Lithuanian Public War Discourse

S u m m a r y

Keywords: *war discourse, Lithuanian Armed Forces, conceptual metaphors, public discourse.*

The aim of the present paper is to compare the specificity of war discourse actualized in the magazine *KARYS* of the July issues of the 1937 and 2017 years.

In order to achieve this aim, the following objectives have been set: to define the limits of public war discourse; to classify the conceptual metaphors actualized in the texts; to summarize the most important concepts described in the texts; on the basis of the obtained results to make assumptions what world view is created in the issues of the magazine *KARYS* of different years.

War discourse refers to the everyday life of the armed forces, military technology, military conflicts, people's (un)willingness to fight for their homeland with a weapon and under threat of death, and thus values, moral choices and other topics that are fully revealed by conceptualizing metaphors. The implied target audience and the nature of the message conveyed to it can essentially change transferable features while actualizing a metaphor.

After classifying and analysing the conceptual metaphors actualized in the magazine *KARYS* in the July issues of 1937 and 2017 years, it was revealed that they are universal, however, they differ in a variety of transferred features. The differences can be attributed to the particularities of the non-linguistic reality: since 1937, from an independent state,

which was essentially a land of farmers, it was switched to the advanced state which has industry and developed technologies. All these factors are actualized in the metaphors of the relevant period.

Some of the topics covered in both issues of the journal are common: it is written about the excellent preparation of Lithuanian soldiers, the troubled international situation is mentioned as well. The topics of the 2017 issue can be described as more realistic and the world view is described as more dramatic and gloomy.

Silvija PAPAURĖLYTĖ-KLOVIENĖ

Šiaulių valstybinė kolegija

Aušros al. 40

LT-76241

[silvijapaparelyte@gmail.com]

Straipsnis gautas 2019 m. rugpjūčio 23 d., priimta 2020 m. vasario 12 d.

Received 23 August 2019, accepted 12 February 2020.

Daiktavardžio kaimas darybos lizdas

Jolanta VASKELIENĖ
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *darinys, vedinys, dūrinys, darybos lizdas, darybiniai sinonimai, darybiniai variantai.*

Įvadas

Lietuvių kalboje darinių yra žymiai daugiau negu paprastųjų žodžių (Urbutis 2009, 76–77; DLKG 86). Dariniai daromi tiek iš pirminių žodžių (veldinių, skolinių), tiek iš darinių, todėl neretai apie kurį nors žodį susidaro ištisi darinių lizdai (šeimos) (Keinys 1999, 15–16; Jakaitienė 2010, 255–256)¹. Vieni žodžiai dažnai eina darybos pamatu dariniams, kiti – retai (arba apskritai neina). Darybos lizduose esantys bendrašakniai dariniai neretai būna susiję variantiško arba sinonimijos santykiais, t. y. gali būti laikomi *darybiniais sinonimais* (DS) arba *darybiniais variantais* (DV)². Šio tyrimo objektu pasirinkti šaknį *kaim-* turintys dariniai³. Indoeuropietiškam leksikos sluoksniui⁴ priklausantis daiktavardis *kaimas* Lietuvių kalbos žodyne (LKŽe) pateikiamas kaip turintis 2 reikšmes (1. ‘valstiečių gyvenvietė, sodžius, soda’, 2. ‘prk. sodžiaus gyventojai’), o *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (DLKŽ) – 1 reikšmę (‘valstiečių gyvenamoji ir

¹ Pavyzdžiui, apie daiktavardžio *turgus* lizdo darinius žr. Vaskelienė 2010, apie kamieną *lietuvinčių darinių* ryšius žr. Vaskelienė, Vilčinskienė 2018.

² Primintina, kad DS yra skirtingiems darybos tipams priklausantys bendrašakniai dariniai, turintys tapačią arba panašią reikšmę, o DV yra iš to paties pamatinio žodžio su tuo pačiu formantu sudaryti (t. y. priklausantys tam pačiam darybos tipui) dariniai, besiskiriantys šalutine darybos priemone – šaknies balsiu ar priebalsiu, priešdėlio varijavimu, jungiamuoju balsiu ir pan. (Vaskelienė 2013; apie sinonimus, variantus, variantiškumą žr. Župerkas 2012; Miliūnaitė 2009).

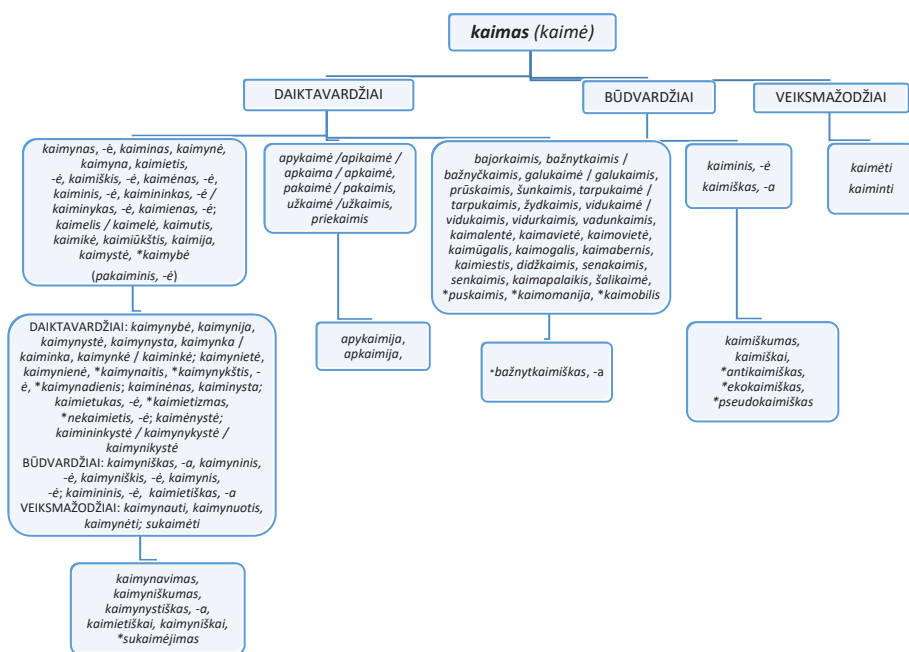
³ Pasirinkimą lėmė konferencijos pavadinimas – samprotaujant apie regioną neabejotinai išskyla ir kaimo vaizdinys. Pasakytina, kad žodžio *kaimas* asociacijų lauką yra tyrinėjusi Silvija Papaurėlytė (2014), apie daiktavardžio *kaimas* sinonimus rašė Lina Kazlauskaitė (2007), bet dažniau kaimą kaip fenomeną ir pan. tyrinėja kitų sričių mokslininkai (pvz., Grigas (2009), Povilaitis, Vazononis (2007), Vosyliūtė (2010), Ikamas, Mačiekus (2013) ir kt.).

⁴ Žr. Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazę (prieiga internete: <<http://etimologija.baltexus.lt/?w=kaimas>>, žiūrėta 2019-02-01–2019-09-30).

darbo vieta, sodžius’). Pasakytina, kad lietuvių kalboje vartojamas ne tik vyriškosios giminės daiktavardis, bet ir moteriškosios giminės variantas *kaimė* – *Skaitmeninėje Lietuvių kalbos žodyno papildymų kartotekoje (PK)* pateikta nemažai jo vartosenos pavyzdžių. Straipsnio **tiksli** – išanalizuoti daiktavardžio *kaimas* darybos lizdą – iškelti tokie **uždaviniai**: išrinkti darinius, turinčius šaknį *kaim-*, juos išanalizuoti, aptarti tarp darinių susiklosčiusius darybinius ir semantinius ryšius. *Šaltiniai*: *LKŽe*, *PK*, *DLKŽ*, *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno antraštynas (BŽa)*, *Naujažodžių duomenynas (ND)*, *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas (DLKT)*. Darbe taikyti (darybinės) analizės, skaičiavimo, substitucijos **metodai**: dariniai analizuojami taikant darybinės analizės metodus (nustatomas darinio pamatinis žodis, darybos formantas, darybos būdas, darybinė reikšmė, DS atskiriami nuo DV ir pan.), darinių reikšmėms, sinonimiškumo laipsniui nustatyti taikomi analizės ir substitucijos metodai, dariniai, DS, DV ir jų eilės suskaičiuojami.

1. Dariniai iš daiktavardžio *kaimas*⁵

LKŽe, *PK*, *DLKŽ*, *BŽa*, *ND*, *DLKT* iš viso rasti 108 dariniai, turintys šaknį *kaim-*. Daiktavardis *kaimas* eina darybos pamatu 62 dariniams: 58 daiktavardžiams (iš jų 29 vediniai ir 29 dūriniai), 2 būdvardžiams, 2 veiksmažodžiams (žr. paveikslą⁶).

Paveikslas. Daiktavardžio *kaimas* darybos lizdas

⁵ Straipsnyje pirmiausia (1 sk.) aptariami 1-ojo laipsnio dariniai, toliau (2 sk.) tolesnių darybos pakopų (2-ojo, 3-iojo laipsnio) dariniai.

⁶ Paveiksle žvaigždute (*) žymimi naujadarai (straipsnyje naujadarais laikomi *LKŽe*, *PK*, *DLKŽ*, *BŽa* neužfiksuoti dariniai).

1.1. Priesagų vediniai (daiktavardžiai). *LKŽe* rasti priesagų vediniai, sudaryti iš *kaimas*, dažniausiai pavadina asmenis. Jie laikomi vardažodinės ypatybės turėtojų, asmenų pagal kilimo, gyvenamąją vietą pavadinimais. Pirmiausia tai priesaga *-ynas* (žr. *A m b r a z a s* 2000, 156) turintis senas baltiškas vedinys *kaimynas*, *-ė*⁷ (1. ‘gretimas gyventojas; gretimas žmogus’, 2. ‘valdinys’, 3. ‘to paties krašto žmogus, savas žmogus’ *LKŽe*⁸). Antanas Pakerys (1994, 60) šį daiktavardį taip pat laiko priesagos *-ynas* vediniu, tik pabrėžia, kad jis „jau gerokai nutolęs nuo pamatinio žodžio *káimas*“. Atkreiptinas dėmesys, kad nors žodynuose nurodomos abi (vyriškoji ir moteriškoji) daiktavardžio *kaimynas*, *-ė* giminės, *LKŽe* atskiru antraštiniu žodžiu pateiktas dar ir moteriškosios giminės daiktavardis *kaimynė* (‘žr. *kaimynas* 1’: *Ana gera kaimynė LKŽe*). Moteriškosios giminės daiktavardis *kaimyna* (1. ‘kaimynija’, 2. ‘kaimynė’ *LKŽe*⁹) Skardžiaus (1996, 269) nurodomas kaip priesagos *-yna* vedinys, Ambrazas (2000, 157) šį daiktavardį taip pat laiko ypatybės turėtojo pavadinimu: „[s]u priesaga *-yna*¹⁰ padarytas vedinys *kaimyna* „kaimynė“ <...> ir deivės vardas *Žemyna*“¹¹. Pasakytina, kad *PK* pateikta ir daiktavardžio *kaiminas*, turinčio reikšmę ‘kaimynas’, vartosenos pavyzdžių (*Taigi ir kaiminai pradės bartis PK*). Šis vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų kategorijos dariniu laikytinas vedinys priklauso nedariam priesagos *-inas* tipui (žr. *LKG* 1, 359; plg. *P a k e r y s* 1994, 92; *S k a r d ž i u s* 1996, 240).

Su įvairiomis priesagomis sudaryti daiktavardžiai *kaimietis*, *-ė*, *kaimininkas*, *-ė*, *kaimiškis*, *-ė*, *kaiminis*, *-ė*, *kaimėnas*, *-ė* paprastai laikomi (žr. *LKG* 1, 411–414)

⁷ Sauliaus Ambrazo teigimu, „vedinys *kaimynas* veikiausiai yra sudaiktavardėjęs būdvardis, kadaise turėjęs reikšmę „kaimie gyvenantis, kaimui priklausantis, iš kaimo kilęs“ (daugiau žr. *A m b r a z a s* 2000, 156; 202). Atkreiptinas dėmesys į moteriškosios giminės daiktavardžio *kaimynė* darybos traktavimą: Ambrazas (2000, 73) rašo, kad jis buvo sudarytas iš *kaimyna* su galūne *-ė*. Taigi remiantis Ambrazo įžvalgomis, rekonstruotina tokia darybos seka: *kaimynas* ≠ *kaimyna* ≠ *kaimynė*. Pranas Skardžius (1996, 72–73) nurodo pamatavimą *kaimynė* | *kaimynas* ir rašo, kad „[y]pač dažnai priesaga *-ė* (atkreiptinas dėmesys, kad vartojamas būtent toks terminas – aut.) vartojama sudaiktavardėjusiems moteriškosios giminės būdvardžiams sudaryti šalia vyr. giminės *ja-* kamieno“. Tai istorinis žodžių darybos požiūris. Straipsnyje laikomasi sinchroninio požiūrio, t. y. paisoma gyvų pamatavimo santykių tarp darinio ir pamatinio žodžio (ar žodžių).

⁸ Žodžių reikšmės pateiktos iš nurodytų žodynų ir *ND*, o *DLKT* rastų naujadarų reikšmės pateikiamos taip, kaip suprantama iš konteksto.

⁹ Pasakytina, kad žodyne pateiktas tik 1-osios reikšmės vartosenos pavyzdys (*O kad aš augau tarp susėdužėlių, tarp kaimynos bernelių LKŽe*).

¹⁰ Ambrazas (2000, 156–157, § 352) priesagų *-ynas(-ė)* ir *-ynas* vedinius aptaria kartu.

¹¹ Atkreiptinas dėmesys, kad toje pat knygoje (žr. *A m b r a z a s* 2000, 71–72) rašoma, kad *kaimyna* (‘kaimynė’) yra su galūne *-a* sudarytas moteriškos lyties asmens pavadinimas iš *kaimynas*. Galūnė *-a* kaip darybos priemonė nurodoma ir kalbant apie to paties daiktavardžio *kaimyna* kuopinio pavadinimo reikšmę (beje, *LKŽe kaimyna* 1-oji reikšmė ‘kaimynija’, o Ambrazas (2000, 48) nurodo reikšmę ‘kaimynai’). Tiesa, akcentuojama, kad „[I] ietuvių kalboje kuopiniai pavadinimai su šia sena darybos galūne yra beveik išnykę. Tėra tik vos atpažįstamų reliktų“ (žr. *A m b r a z a s* 2000, 48).

asmenų pagal jų kilimo ir gyvenamąją vietą darybos kategorijos vediniais¹². Ambrasas (2000, 113–191) tokius asmenis pavadinančius vedinius laiko ypatybės turėtojų pavadinimais (tiesa, nurodoma, kad priesagos *-ietis* / *-ietys* (*-ė*) vediniai „paprastai turi priklausymo ar kilmės reikšmę“, žr. A m b r a z a s 2000, 138). Pačiam dariausiam šios darybos kategorijos darybos tipui priklauso su priesaga *-ietis*, *-ė* sudarytas vedinys *kaimietis*, *-ė* ‘kaimo gyventojas; žmogus, kilęs iš kaimo, valstietis’ *LKŽe*¹³. Priesagų *-iškis*, *-ė*, *-ėnas*, *-ė*, *-inis* *-ė* vediniai *kaimiškis*, *-ė* (1. ‘kaimo gyventojas, kaimietis, sodietis’, 2. ‘to paties kaimo gyventojas’ *LKŽe*), *kaimėnas*, *-ė* (1. ‘kaimynas’, 2. ‘kaimo gyventojas, kaimietis’ *LKŽe*), *kaiminis*, *-ė* (‘kas iš kaimo, kaimietis’ *LKŽe*) priklauso asmenų pavadinimų, padarytų ne iš vietovardžių, o iš bendrinio daiktavardžio, grupei. Tokių asmenų pavadinimų lietuvių kalboje nėra daug (žr. *LKG* 1, 412–413; *DLKG* 140; A m b r a z a s 2000, 146, 182; 2011, 129). Kaip asmens pavadinimas *LKŽe* pateiktas lietuvių bendrinei kalbai neteiktinas daiktavardis *kaimienas*, *-ė* (= ‘kaimėnas’ *LKŽe*). Priesaga *-ienas* žodžių darybos veikaluose nenurodoma, *kaimienas*, *-ė* veikiausiai yra senuosiuose raštuose¹⁴ pavartotas daiktavardžio *kaimynas* variantas. Asmenų pavadinimai *kaimininkas*, *-ė* ir *kaiminykas* *-ė* (‘kaimo gyventojas’? *LKŽe*¹⁵) turi priesagas *-ininkas*, *-ė* ir *-inykas*, *-ė*¹⁶. Darybinės ir leksinės reikšmės panašumas (ar tapatumas) kai kuriuos iš aptartų bendrašaknių darinių leidžia laikyti sinonimais (kai dariniai priklauso tam pačiam darybos tipui) arba variantais (kai tai yra to paties darybos tipo dariniai). DS eilę, į kurią įeina ir DV pora, sudaro *kaimynas*, *-ė* (‘gretimas gyventojas; gretimas žmogus’ *LKŽe*) / *kaimynė* – *kaiminas* – *kaimyna* 2 – *kaimėnas* 1¹⁷.

<i>Kaimynas sakėsi</i> <i>kirvio atėjęs LKŽe</i>	<i>Ana gera kaimynė</i> <i>LKŽe</i>	<i>Taigi ir kaiminai</i> <i>pradės bartis PK</i>	<i>Visi jo kaimėnai</i> <i>LKŽe</i>
---	--	---	--

Nors šie asmenų pavadinimai iš esmės gali būti sukeisti vietomis (plg., *sakėsi kaimynas* – sakėsi kaimynė / *kaiminas* / *kaimėnai*, *gera kaimynė* – geras

¹² *DLKG* (139–142), Stasio Keinio knygoje (1999, 48–49) į vieną darybos klasę (pavadinimų pagal kilmę bei priklausymą) dedami asmenų pavadinimai pagal jų kilimo bei gyvenamąją vietą, vaikų pavadinimai pagal jų tėvus ir pan. Apie daiktavardžio *kaimietis* priklausomybės reikšmę rašo ir Skardžius (1996, 360).

¹³ Plg. *DLKŽ* pateikta *kaimietis*, *-ė* reikšmė ‘kaimo gyventojas’.

¹⁴ *LKŽe* prie žodžio *kaimienas*, *-ė* kaip reikšmės šaltiniai nurodyti Dionizo Poškos žodynas ir Vinco Pietario raštai.

¹⁵ Daiktavardis *kaimininkas*, *-ė* užfiksuotas ir *PK*, bet reikšmė nenurodyta, pateiktas vienas vartosenos pavyzdys (*Kaimininkė* – mažo stuomens ponia, rauplėmis apsirgo), iš kurio sunku nuspėti, kokia (kaimo gyventojos ar, greičiau, kaimynės) reikšmė šis daiktavardis pavartotas.

¹⁶ *LKG* (1, 413) nurodyti du (nedarūs) darybos tipai – priesagų *-ininkas*, *-ė* (pvz., *kalnininkas*, *-ė*) ir *-(i)nykas*, *-ė* (pvz., *laukinykas*, *-ė*). Ambrasas (2000, 118–123) *-ininkas*, *-ė* ir *-inykas*, *-ė* laiko tos pačios priesagos variantais. (Apie morfemų variantus (morfus) žr. *KTŽ* 126–127; J a k a i t i e n ė, L a i g o n a i t ė, P a u l a u s k i e n ė 1976, 9–11.)

¹⁷ *LKŽe* nėra daiktavardžio *kaimyna* 2 vartosenos pavyzdžio, kituose šaltiniuose jų taip pat nerasta.

kaimynas / kaiminas / kaimėnas, **kaiminai** pradės bartis – kaimynai / kaimynės / kaimėnai pradės bartis ir pan.), dabartinėje kalboje įprasta vartoti tik į DLKŽ ir BŽa įtrauktą -ynas, -ė vedinį kaimynas, -ė – DLKT rasti 19703 jo vartosenos pavyzdžiai¹⁸.

DS eilę, į kurią įeina ir DV pora, sudaro skirtingiems darybos tipams priklausantys vediniai *kaimietis*, -ė ('kaimo gyventojas; žmogus, kilęs iš kaimo, valstietis' LKŽe) – *kaimėnas* 2 – *kaimininkas*, -ė / *kaiminykas*, -ė – *kaiminis* – *kaimiškis* 1:

<i>Visi kaimiečiai susirinko LKŽe</i>	<i>Antai ateina keletas kaimėnų ir kaimėnių LKŽe</i>	<i>Apdainuoja ir kaišioja dilgėles visur, <...> kaimininkes apjuokdamos LKŽe</i> <i>Gaspadoriams kaiminykam bagotas čėselis... LKŽe</i>	<i>Su kaiminiais lengviau rast rodą, kai su miestiniais LKŽe</i>	<i>Kaimiškieji pasisodina tabokos LKŽe</i>
<i>Kaimietis ėmė plepėti apie kūlimą DLKT</i> <i>Man, paprastai kaimietei, daug kas neaišku... DLKT</i>				

Nors artimos semantikos bendrašakniai vediniai gali keisti vienas kitą žodžių junginiuose ar sakiniuose (pvz., *susirinko kaimiečiai / kaimėnai / kaimininkai / kaiminykai / kaiminiai / kaimiškieji, ateina keletas kaimėnų / kaimiečių / kaimininkų / kaiminykų / kaiminių ir pan.*), bet skiriasi darinių vartojimo dažnumas – iš šios DS eilės dabartinės lietuvių kalbos vartotojams įprasčiausias¹⁹ daiktavardis *kaimietis*, -ė – DLKT rasti 655 jo vartosenos pavyzdžiai (*Kaime jis iškart atvirsta į gryną kaimietį – stiprų, piktą, be skrupulų DLKT, Tai buvo dar jauna kaimietė, švelnaus, pablyškusio veido DLKT*), tekстыne rasti 2 pavyzdžiai su *kaimiškis*²⁰ (Šį šeštadienį kviečiu į premjerą visus saviškius *kaimiškius* DLKT), kitų DS eilės narių vartosenos pavyzdžių tekстыne nerasta. DLKT pavyzdžių analizė atskleidė, kad daiktavardis *kaimietis*, -ė kartais turi menkinimo atspalvį, pvz.: *Atrodžiau apgailėtini: murzinas, apsirengęs kaip kaimietis DLKT; Tik elegantiškas vyras gali drįsti elgtis kaip kaimietis, nes žino toks nesąs! DLKT; <...> teta mokyta, gražiai gyveno, o senelė prasčiokė, kaimietė DLKT; Jūs gi žinote, kad aiškinti aš nemoku, esu visumiška kvailė, kalbu kaip kaimietė DLKT; tam tikra moteris, apsivilkusi Versace sijoną, atrodo kaip kaimietė, o kita, apsitačiusi džiuoto maišu, regėsis princesė DLKT.* (Neretai neigiamas vertinimas išryškėja tada, kai daiktavardis *kaimietis*, -ė yra palyginimo dalis: *apsirengęs [prastai] kaip kaimietis, elgiasi [blogai, ne pagal*

¹⁸ Pasakytina, kad neįmanoma atskirti, ar tarp jų esama žodyne atskiru antraštiniu žodžiu nurodyto *kaimynė* vartosenos pavyzdžių; be to, gausu mot. g. daiktavardžio *kaimyna* ir vyr. g. daiktavardžio *kaimynas* homoformų (pvz., *kaimynai* gali būti ne tik *kaimynas* dgsk. vardininkas, bet ir *kaimyna* vnsk. naudininkas ir pan.).

¹⁹ Tik jis yra įtrauktas į DLKŽ ir BŽa.

²⁰ Dar 8 atvejais tai yra vietovardis (*dvejų metų sausros Kaimišchio daigynams didelių nuostolių nepadarė DLKT*).

etiketa] kaip *kaimietis*, kalbu [nemokšišškai] kaip *kaimietė*, atrodys [prastai, nes-koningai] kaip *kaimietė*.)

PK užfiksuotos vyriškosios ir moteriškosios giminės deminutyvų su priesaga -*elis*, -*ė* formos (DV) *kaimelis*, *kaimelė* ('kaimas' PK), priesagos -*utis* vedinys *kaimutis* ('kaimelis' PK) ir priesagos -*ikė* vedinys *kaimikė* ('mažas kaimas', 'kaimelis' PK). Vediniai *kaimelis* ir *kaimutis* remiasi daiktavardžiu *kaimas*, o moteriškosios giminės vediniai *kaimelė* ir *kaimikė* – moteriškosios giminės daiktavardžiu *kaimė*. Lietuvių kalboje pavartojamas ir priesagos -*iūkštis* deminutyvas *kaimiūkštis*, veikiausiai turintis 'menko, mažo kaimo' reikšmę²¹. Štai bendrašaknių vedinių vartosenos pavyzdžiai:

<i>Tarp daugybės kalvų įsi- terpęs kaimelis visiškai nepriminė kaimelio DLKT</i> <i>Trys dvarai buvo ta kai- mela PK</i> <i>Kur buvo prasčiausia žemė, ten buvo kaimelė PK</i>	<i>Aš gyvenu ne Kalvarijoj, bet kaimuty PK</i>	<i>Anksčiau nedi- delė kaimikė buva PK</i>	<i>Kaimiūkštį suda- rė viso labo dvi lygiagrečios lūš- nų eilės DLKT</i>
--	--	--	--

Šių DS laikytinų deminutyvų kaita vienas kitu iš esmės galima (plg. *nepriminė kaimelio* – *nepriminė kaimelės / kaimikės / kaimučio / kaimiūkščio*, *gyvenu kaimuty* – *gyvenu kaimely / kaimikėj(e) / kaimiūkšty, sudarė kaimiūkštį* – *sudarė kaimelį / kaimutį / kaimelę / kaimikę* ir pan.), bet dabartinėje lietuvių kalboje paprastai vartojamas tik vyriškosios giminės deminutyvas *kaimelis* – DLKT rasti 1905 jo vartosenos pavyzdžiai, 7 pavyzdžiai su deminutyvu *kaimiūkštis*, o su kitais vediniais pavyzdžių nerasta (matyt, jų vartoseną reta). DLKT sakinių²² analizė rodo, kad deminutyvas *kaimelis* dažniausiai turi mažumo, malonumo (arba abi) reikšmes (*Tada jis buvo mažas žvejų kaimelis DLKT*; *Tai nedidelis kaimelis tuoj už Luokės, einant į pietvakarių pusę DLKT*; *Toliau yra mielas Luknos kaimelis DLKT*; *Ramus, užsnigtas kaimelis pasaulio pakraštyje DLKT*; *Ir mažai kas bus likę iš jaukaus anglų kaimelio DLKT*), kartais – menkumo reikšmę (*vis skurdesnius, vis rečiau išsibarsčiusius kaimelius DLKT*; *prie Untanų girios prigludęs skurdus kaimelis Kuskos DLKT*; *pušynėlis nusagstytas mažais merdinčiais kaimeliais ar vienkiemiais DLKT*). Deminutyvas *kaimiūkštis* paprastai turi mažumo (kartais su menkumo atspalviu) reikšmę: *Sero de Liebre – nedidelis lūšnų kaimiūkštis Madrido prieigose DLKT*; *Kiti šį mažą kaimiūkštį pravardžiavo Slabodke DLKT*; *Gyve-*

²¹ Daiktavardis *kaimiūkštis* į tyrimą įtraukiamas sąlygiškai – jis kol kas nėra įgijęs specialios reikšmės, todėl į žodynus neįtrauktas, neužfiksuotas ir PK, bet jo vartosenos pavyzdžių rasta DLKT. Kadangi deminutyvų galima pasidaryti kone iš kiekvieno daiktavardžio, jie naujadarais nelaikomi.

²² Deminutyvų reikšmės dažniausiai atsiskleidžia kontekste – leksinė aplinka parodo, kuria reikšme deminutyvas pavartotas (apie deminutyvų darybines ir leksines reikšmes, funkcijas žr. M a c i e n ė 2005, 55–61).

nome Prancūzijos **kaimiūkštyje**, mėgavomės studentų maisto daviniais Paryžiuje DLKT.²³ Su priesaga *-utė* sudarytas moteriškosios giminės daiktavardis *kaimutė* ('neturtingųjų valstiečių kaimo dalis' PK) yra įgijęs specialią reikšmę (apie tokius deminutyvus žr. LKG 1, 270).

PK pateikti priesagos *-ystė* abstraktas *kaimystė* ('kaimynystė' PK)²⁴ ir vietą žymintis priesagos *-ija* vedinys *kaimija* ('kaimas' PK). DLKT rastas naujadaras *kaimybė*²⁵, sudarytas su priesaga *-ybė*, veikiausiai vartojamas reikšme 'kaimietis, -ė': *Pridususį vyriškį iš liepsnos siaubiamo buto ištempė kaimybė, dirbanti... priešgaisrinėje dalyje valytoja DLKT*. Su priesaga *-ybė* asmenų pavadinimai lietuvių kalboje paprastai nedaromi (žr. LKG 1, 302, 307–310, 416), taigi žmogaus pavadinimas *kaimybė* laikytinas okaziniu dariniu (vartojant neįprastą asmens pavadinimą pabrėžiamas situacijos ironiškumas – kur ir kuo kaimynė dirba).

1.2. Priešdėlių vediniai (daiktavardžiai). LKŽe rasti 8 priešdėlių *apy-* (*ap-*, *api-*), *pa-*, *prie-* ir *už-* vediniai (*apykaimė*, *apikaimė*, *apikaima*, *apkaimė*, *pakaimė*, *pa-kaimis*, *priekaimis*, *užkaimė*, *užkaimis*), kurie darybos opozicijos santykiu susiję su daiktavardžiu *kaimas* ir kuriais pavadinama tam tikra vieta. LKŽe pateikti to paties priešdėlio variantus turintys vediniai *apykaimė* / *apikaimė* / *apikaima* / *apkaimė* laikytini DV, nes yra išvesti iš to paties pamatinio žodžio su tuo pačiu priešdėliu²⁶, turi tokią pat darybinę reikšmę (reiškia vietą, esančią aplink tą daiktą, kuris pasakytas pamatiniu žodžiu) ir vienodas leksines reikšmes (LKŽe pateikti su nuoroda vienas į kitą). Kai kurie vediniai skiriasi galūne, bet ji šiuo atveju yra pagalbinė darybos priemonė²⁷. Nors dabartinėje kalboje įprasčiausi vediniai su *apy-*, o variantai su *ap-* ir *api-* gana reti, iš aptariamų DV nė vienas neįtrauktas nei į DLKŽ, nei į BŽa²⁸.

DV poras sudaro ir galūnėmis besiskiriantys vietą žymintys²⁹ priešdėlių *pa-* ir

²³ Kartais deminutyvai sudaromi su daugiau negu viena priesaga – keliomis priesagomis sustiprinama reikšmė (daugiau žr. M a c i e n ė 2005, 31–35), pvz., DLKT rasta pavyzdžių su dvi priesagas (*-eliūkštis*, *-eliukas*) turinčiais dvipakopiais vediniais *kaimieliūkštis*, *kaimeliukas*: *Kaimeliūkštis buvo stebėtinai nejaukus DLKT*; Čia ir dabar viso pasaulio užmirštos Šambalos **kaimeliūkštyje** ji staiga sau prisipažino, kad niekada niekas jos tikrai nemylėjo; *Tai penki nuostabūs, ant skardžių įsikūrę pajūrio kaimeliukai DLKT*.

²⁴ Neatmestina, kad tai sutrumpintas daiktavardžio *kaimynystė* variantas.

²⁵ Jeigu tai nėra apsirikimas – spausdinimo riktas.

²⁶ Žr. LKG 1, 429–431. LKG (1, 430; plg. DLKG 147) pažymima, kad „[d]ažnai tas pats žodis yra žinomas (paprastai iš skirtingų tarmių) su įvairių formų priešdėliu“.

²⁷ Daugumas šio priešdėlio vedinių yra *ia* kamieno (pvz., *apykrūmis*, *apyburnis* ir pan.), bet apie trečdalis turi kamiengalį *ė* (pvz., *apyžerė*, *apypilvė* ir pan.), žr. DLKG 147; LKG 1, 430.

²⁸ DLKT rastas 1 daiktavardžio *apykaimė* vartosenos pavyzdys (<...> *nestinga* <...> *žinių apie svarbiausius 1557–1843 metų įvykius Kaune bei jo „apykaimėse“ DLKT*), bet, kaip matyti, jis vartojamas perkeltine reikšme; sakinių su kitais priešdėlio vedinių variantais tekстыne nerasta.

²⁹ Tokių vedinių lietuvių kalboje yra daugiausia, žr. LKG 1, 424; DLKG 145–146.

už- bendrašakniai vediniai *pakaimė* (‘vieta palei kaimą, kaimo pakraštys’ LKŽe) ir *pakaimis* (‘žr. pakaimė’ LKŽe), *užkaimė* (‘vieta už kaimo, galukaimis’ LKŽe) ir *užkaimis* (‘žr. užkaimė’ LKŽe). Vietą pavadina ir *ia* kamieno³⁰ priešdėlio *prie-*vedinys *priekaimis* (‘vieta prie kaimo’ LKŽe). DLKT rasti 4 priešdėlio *pa-*vedinių *pakaimė* / *pakaimis* vartosenos pavyzdžiai (*pirmieji vestuvių skambalėliai vis arčiau pakaimių, pamiškių girdėti DLKT*; *Ir ganydavo viso kaimo kiaules visai pakaimėje tik trys piemenukai DLKT*), 1 su daiktavardžiu *priekaimis* (*Pagaliau jis nusigavo į tą savotišką „kaimo priemiestį ar tikriau – priekaimį“ DLKT*), o sakinių su DV *užkaimė* / *užkaimis* tekstyne nerasta³¹.

1.3. Dūriniai (daiktavardžiai). LKŽe rasti 29 dūriniai, kurių vienas iš pamatinių žodžių yra daiktavardis *kaimas* (19 dūrinių šis daiktavardis eina antruoju, 10 – pirmuoju dėmeniu). Dviem daiktavardžiais remiasi 24 dūriniai – daugumas jų yra vietas pavadinantys determinatyviniai dūriniai (jų pirmuoju dėmeniu paprastai apibrėžiama, patikslinama, kokia tai vieta).

1.3.1. Kaimas – antrasis dūrinių dėmuo. **D+D.** Kelių dūrinių su antruoju dėmeniu *kaimas* pirmuoju dėmeniu eina asmenų pavadinimai: *bajorkaimis* ‘kaimas, kuriame gyvenę bajorai’ LKŽe (: *bajoras, kaimas*), *prūskaimis* ‘kaimas, kuriame gyvena prūsai (vokiečiai)’ LKŽe (: *prūsas, kaimas*), *žydkaimis* ‘kaimas, kuriame gyvena žydai’ LKŽe (: *žydas, kaimas*). DV *bažnytkaimis* (‘kaimas ar miestelis, kur yra bažnyčia’ LKŽe) / *bažnyčkaimis* (‘žr. bažnytkaimis’ LKŽe)³² pirmuoju dėmeniu (*bažnyčia*) pasakoma, kad šiuo daiktu išsiskiria antruoju dėmeniu pasakytas dalykas (*kaimas*). DV poras sudaro iš tų pačių pamatinių žodžių sudaryti galūne besiskiriantys vietas reiškiantys dūriniai *galukaimė* ‘kaimo galas, galusodė’ LKŽe / *galukaimis* ‘žr. galukaimė’ LKŽe (: *galas, kaimas*), *tarpukaimė* ‘tarpas tarp kaimų’ LKŽe / *tarpukaimis* ‘žr. tarpukaimė’ LKŽe (: *tarpas, kaimas*)³³, *vidukaimė* ‘kaimo vidurys’ LKŽe / *vidukaimis* ‘žr. vidukaimė’ LKŽe (: *vidus* 2 ‘vidurys, centras <...>’, *kaimas*). Tokią pat reikšmę, kaip pastarieji DV, turi jų sinonimu laikytinas dūrinys *vidurkaimis* ‘žr. vidukaimė’ LKŽe (: *vidurys, kaimas*)³⁴:

³⁰ Beveik visi *prie-*vediniai yra *ia* kamieno, žr. DLKG 147.

³¹ Tekstyne rastas administracinės kalbos stiliaus pavyzdys su tikriniu daiktavardžiu *Užkaimis*. Atkreiptinas dėmesys, kad iš visų priešdėlių vedinių DLKŽ ir BŽa pateiktas tik daiktavardis *užkaimė*.

³² Dūriniai skiriasi šaknies priebalsiais – *bažnyčkaimis* išlaiko pamatinio žodžio *bažnyčia* priebalsį, o *bažnytkaimis* įvykusi č : t kaita.

³³ Iš šių DV į DLKŽ ir BŽa įtraukti *bažnytkaimis* ir *galukaimis*. DLKT rasti 504 pavyzdžiai su *bažnytkaimis* (504), 4 su *galukaimė* (*Taigi prie vandens, galukaimėj, ir dainos jaukiau skambėjo DLKT*), 3 su *galukaimis* (*Jam besirengiant galukaimy subruzdavo šunys DLKT*; 1 pavyzdys su dgsk. klm. forma *galukaimių* (*galukaimių kapinaitėse sugulę senieji krašto šeiminkai DLKT*), kuriame gali būti pavartotas tiek vyr., tiek ir mot. g. daiktavardis), 2 pavyzdžiai su *tarpukaimis* (60–65 m <...> *nuo tarpukaimio kelio DLKT*), pavyzdžių su dūriniais *bažnyčkaimis*, *tarpukaimė* tekstyne nerasta.

³⁴ Skirtingi pamatiniai žodžiai *vidus* ir *vidurys* neleidžia visų trijų dūrinių laikyti DV.

Vidukaimėje gyveno Agotos tėvai
LKŽe
Einam ieškot vakaruškų, – girdėt jau
vidukaimy pas ką trypia LKŽe

Žmonės apsigyveno ne senoj vietoj,
vidurkaimy, o tiesiog miške, ant ežerėlio
kranto LKŽe

Šių tapačios semantikos bendrašaknių darinių kaita galima be didesnių apribojimų, pvz., gyveno *vidukaimėje* / *vidukaimyje* / *vidurkaimyje* ir pan. Iš šių DS ir DV į BŽa ir DLKŽ įtrauktas tik dūrinys *vidukaimė*; DLKT nerasta pavyzdžių nė su vienu iš darinių – matyt, jų vartoseną dabartinėje lietuvių kalboje reta.

Menkinamasis kaimo pavadinimas *šunkaimis* ‘mažas, prastas kaimas’ LKŽe (: *šuns, kaimas*) laikytinas metaforiniu dūriniu. Kaip rašoma LKG (1, 442), dūriniai su dėmeniu *šun* dažnai turi netikrumo reikšmę, susijusią su menkinimu, niekinimu (plg. *šundaktaris* ‘medicinos mokslų nėjęs, netikras gydytojas’ LKŽe, *šungrybis* ‘nevalgomas grybas’ LKŽe ir kt.). Nėra aiškūs darinio *vadunkaimis* (‘didžiojo genties vado kaimas’ LKŽe) pirmuoju dėmeniu einantis žodis, bet semantinis pamatavimas jį leidžia sieti su daiktavardžiais *vadas* ir *kaimas*³⁵.

B / Pr+D. 3 dūrinių su antruoju daiktavardiniu dėmeniu *kaimas* pirmasis dėmuo remiasi būdvardžiu: *didžkaimis* (‘didelis kaimas’ LKŽe) (: *didelis*³⁶, *kaimas*), iš žodžių *senas, kaimas* sudaryti dūriniai *senakaimis* (‘senasis kaimas’ LKŽe) (: *senas, kaimas*) ir *senkaimis* (‘sodybiniai ūkiai, likę kaimo senojoje vietoje’ LKŽe (: *senas, kaimas*). (Nors pastarieji dūriniai skiriasi tik jungiamuoju balsiu, leksinės reikšmės skirtybė neleidžia jų laikyti DV.) Pirmą prievieksminį dėmenį turi vietą reiškiantis dūrinys *šalikaimė* (1. ‘vieta šalia kaimo, kaimo apylinkė’, 2. ‘mažas kaimelis šalia kaimo’, 3. ‘kaimo pakraštys’ LKŽe) (: *šalia, kaimas*).

1.3.2. Kaimas – pirmasis dūrinių dėmuo. D+D. Kai kada dūriniuose iš dviejų daiktavardžių *kaimas* eina pirmuoju dėmeniu: DV poras sudaro jungiamaisiais balsiais besiskiriantys vietą reiškiantys determinatyviniai dūriniai *kaimavietė* (‘buvusio ar esančio kaimo vieta’ LKŽe) / *kaimovietė* (‘kaimavietė’ LKŽe) (: *kaimas, vieta*) ir *kaimūgalis* (‘kaimo galas’ LKŽe) / *kaimogalis* (‘žr. kaimūgalis’ LKŽe) (: *kaimas, galas*). Neologizmo žymą turinčio dūrinio *kaimalentė* (‘kaimo pavadinimo lenta, iškaba’ LKŽe) (: *kaimas, lenta*) dūriniu nurodoma paskirtis. Papildymų kartotekoje užfiksuotas dūrinys *kaimabernis* (‘kaimo vaikas’ PK) (: *kaimas, bernas*) taip pat remiasi dviem daiktavardžiais ir turi tiesioginę reikšmę, artimą žodžių junginio reikšmei. PK pateikto daiktavardžio *kaimiestis* reikšmė nenurodyta, bet iš vartosenos pavyzdžio (*Kaimiestis Sintautai buvo PK*) galima manyti, kad jis remiasi daiktavardžiais *kaimas* ir *miestas*³⁷.

³⁵ Tame pačiame 1933 m. šaltinyje užfiksuotas LKŽe pateiktas tokį pat pirmąjį dėmenį ir tokią pat reikšmę turintis daiktavardis *vadunkiemis* (‘žr. vadunkaimis’ LKŽe).

³⁶ Manoma, kad dūrinys remiasi ilgesniu būdvardžiu *didelis*, o ne formaliai tinkamesniu *didis* (apie semantinio ir formalaus pamataavimo nesutapimą žr. U r b u t i s 2009, 101–104).

³⁷ Čia įžiūrėtina morfemų sankloda (žr. U r b u t i s 2009, 275–279) – dūrinio pirmasis dėmuo (*kaim*) baigiasi priebalsiu, kuriuo prasideda antrasis dėmuo (*miest*).

D+B. Dūrinys *kaimpalaikis* ‘prastas, menkas kaimas’ *LKŽe* (: *kaimas, palai-kis*) priklauso negausiai determinatyvinių *dūrinių iš daiktavardžio iš būdvardžio grupėi*. Čia būdvardis *palaiakis* „pagal savo funkciją labiau primena menkinamosios reikšmės vedinio priesagą“ (*LKG* 1, 472, plg. *DLKG* 166). Tokiais dūriniais žymimas tas pats dalykas, kaip nurodyta pirmuoju dėmeniu einančiu daiktavardžiu (šiuo atveju *kaimas*), tik kartu nurodomas to dalyko prastumas (*LKŽe* gausu tokių dūrinių, pvz., *alapalaikis, arkliapalaikis, bajorpalaikis, batpalaikis, bernapalaikis* ir kt.).

1.3.3. Naujadarai. *DLKT* ir *ND* rasta keletas žodynuose nefiksuotų darinių. Naujadaro *puskaimis* pirmasis dėmuo iš esmės gali remtis ir daiktavardžiu *pusė*, irrieveiksmiu *pusiau* (žr. *LKG* 1, 460–461). Iš vartosenos pavyzdžių (*Gerai, kai tokiam puskaimy yra elektra ir vanduo DLKT; Ankstyvą rytmetį už sienos iš Ribiškių puskaimių triukšmingai riedėdavo skarda kaustyti rateliai... DLKT*) manytina, kad jis vartojamas ‘nedidelio kaimo’ reikšme. Darinys *kaimomanija* (*Šį reiškinį jis vadina kaimomanija... DLKT*) remiasi daiktavardžiais *kaimas* ir *manija* (1. ‘liguista psichinė būseną, pasireiškianti minčių ir jausmų sutelkimu į vieną idėją’, 2. prk. ‘liguistai stiprus potraukis’ *DLKŽ*³⁸). *ND* pateiktas daiktavardis *kaimobilis* („visuomeninis kaimo reikalams skirtas automobilis (Austrijoje)“ *Kai Austrijos <...> valdžia apskaičiavo, kad nebeturi lešų reguliariam transportui, bendruomenė sudėjo pinigų „dorfmobil“ („kaimobiliui“) – visuomeniniam automobiliui pagal pareikalavimą ND*) yra kontaminacinis darinys, sudarytas iš daiktavardžių *kaimas* ir *automobilis*.

1.4. Būdvardžiai. Iš daiktavardžio *kaimas* išvesti 2 (priesagų *-inis, -ė* ir *-iškas, -a*) vediniai. Būdvardis *kaiminis, -ė* turi 3 reikšmes (1. ‘kaime gyvenantis’, 2. ‘kaimui priklausantis’, 3. ‘kaimui būdingas’ *LKŽe*), o *kaimiškas, -a* – 1 reikšmę (‘kaimui būdingas’ *LKŽe*). „Būdingą arba esminę ypatybę žymintys daiktavardiniai priesagos *-iškas, -a* būdvardžiai neretai yra artimi priesagos *-inis, -ė* būdvardžiams ir net eina jų sinonimais“ (*DLKG* 208)³⁹. Tokie yra DS porą sudarantys būdvardžiai *kaiminis, -ė* ir *kaimiškas, -a*, turintys tokią pat reikšmę ‘kaimui būdingas’:

Kaiminės (senoviškos, kaime dainuojamos) dainos parė[jo] į madą *LKŽe*
Senesniosios *kaiminės* statybos medžiaga nebūdavo gerai parenkama *LKŽe*

Jis viską pasakodavo kaimiška šneka, kad tėvas gerai suprastų LKŽe
„Potlikerso“ restorano interjeras buvo *kaimiškas DLKT*
Jos tematika kaimiška, apsakymų kalba remiasi gyva liaudies šneka DLKT

³⁸ *TŽŽ* (2003, 456) nurodoma, kad *manija* yra antrasis dūrinių dėmuo, rodantis sąsają su meile, dideliu pomėgiu, liguistu potraukiu kam nors.

³⁹ Ambrazo (2011, 84) teigimu, jau „Daušos *Postilėje* vediniai su priesagomis *-iškas(-a)* ir *-inis(-ė)* buvo vartojami sinonimiškai“.

DLKŽ pateiktas būdvardis *kaiminis*, *-ė* (***Kaiminiai žmonės DLKŽ***) į *BŽa* neįtrauktas, *DLKT* gausu priesagos *-iškas*, *-a* vedinio *kaimiškas* vartosenos pavyzdžių⁴⁰, o pavyzdžių su *kaiminis*, *-ė* tekstyne nerasta (veikiausiai jo vartoseną dabartinėje lietuvių kalboje reta). Todėl būdvardžio *kaiminis*, *-ė* kaita su tokią pat reikšmę turinčiu būdvardžiu *kaimiškas* ribota – galima sakyti, kad ši DS eilė realiai nefunkcionuoja.

1.5. Veiksmažodžiai. Šaltiniuose rasti tik 2 veiksmažodžiai (*kaiminti*, *kaimėti*), kurie su daiktavardžiu *kaimas* susiję darybos opozicijos santykiu. Su priesaga *-inti* sudarytas vedinys *kaiminti* ('daryti panašų į kaimą' *LKŽe*) turi padaromąją reikšmę („daryti tai ar tokį, kas pasakyta pamatiniu žodžiu“)⁴¹. Darybinei kategorijai, kurios dariniai turi būvio kaitos reikšmę, priklauso priesagos *-ėti* vedinys *kaimėti* ('darytis kaimiškam' *LKŽe*). Šis vedinys savo reikšme artimesnis būdvardiniams veiksmažodžiams (apie tokius žr. *DLKG* 390–391).

2. Tolesnių darybos pakopų dariniai

2-ojo laipsnio dariniai. Dariniai, kurių pamatinis žodis daiktavardis *kaimas*, savo ruožtu eina darybos pamatu kitiems – 2-ojo laipsnio – dariniams, šie – 3-ojo laipsnio, ir taip formuojasi tolesnės darybos pakopos.

2.1. Daiktavardžiai iš *kaimynas*. Iš daiktavardžio *kaimynas* sudaryta 13 darinių: su dariomis vardažodžių abstraktų darybos kategorijos priesagomis *-ybė*, *-ystė* ir tarmine priesaga *-ysta* (*LKG* 1, 307–311, 313) išvesti vediniai *kaimynybė* ('žr. *kaimynystė* 2' *LKŽe*), *kaimynystė* (1. 'kaimynai', 2. 'greta buvimas, kaimynu buvimas' *LKŽe*), *kaimynysta*⁴² ('žr. *kaimynystė* 1' *LKŽe*). Tokias pat reikšmes turintys vediniai *kaimynystė* (1. 'kaimynai') ir *kaimynysta* ('žr. *kaimynystė* 1' *LKŽe*) sudaro DS porą. Pasakytina, kad vedinys *kaimynysta* nebūdingas dabartinei lietuvių kalbai⁴³ – *DLKT* rastas tik 1 jo vartosenos pavyzdys, o pavyzdžių su *kaimynystė* – 1938⁴⁴. Su kuopiniams dariniams būdinga priesaga *-ija* (*LKG* 1, 419) sudarytas vedinys *kaimynija* turi 2 reikšmes – pirmąją ('visi kaimynai') priklauso kuopinių pavadinimų kategorijai, o antrąją (abstrakto) reikšmę įeina į DS eilę *kaimynystė* 2 (2. 'greta buvimas, kaimynu buvimas' *LKŽe*) – *kaimynybė* ('žr. *kaimynystė* 2' *LKŽe*) – *kaimynija* 2 ('žr. *kaimynystė* 2' *LKŽe*). Štai sinonimų vartosenos pavyzdžiai:

40 *DLKT* rasti 1086 būdvardžio *kaimiškas*, *-a* įvairių formų (visų laipsnių, įvardžiuotinių formų ir kt.) vartosenos pavyzdžiai.

41 Apie 60 proc. visų vardažodinių priesagos *-inti* vedinių sudaryta iš būdvardžių, daug mažiau padaryta iš daiktavardžių, labai nedaug iš skaitvardžių ir prieveiksmių (*DLKG* 387–388).

42 Apie jį žr. S k a r d ž i u s 1996, 370.

43 Jis nėra įtrauktas nei į *DLKŽ*, nei į *BŽa*.

44 Kiek kuria reikšme vedinys pavartotas, neatskirta. Į *DLKŽ* ir *BŽa* įtrauktas vedinys *kaimynystė* dabartinėje lietuvių kalboje paprastai vartojamas *DLKŽ* pateikta vienintele reikšme 'buvimas greta, kaimynu'.

Kaimynystėj gyvenam, ko čia mums pyktis LKŽe
Suprantama, šitokia kaimynystė gyventojams didelio džiaugsmo nekėlė
DLKT
Ar ne tokią kaimynystę, tokį bendravimą puoselėjo mūsų senoliai? DLKT

Vandens špokas
 nekenčia **kaimynybės** sau panašių LKŽe

Kažkur kaimynijoj lojo šuo LKŽe
važiuodavo su dūdomis ir smuikais į kaimyniją ieškoti ir parvežti svočios DLKT

Bendrašaknių sinonimų kaita vienas kitu iš esmės galima (plg. gyvenam **kaimynystėje** – gyvename *kaimynybėje* / *kaimynijoje*, nekenčia **kaimynybės** – nekenčia *kaimynystės* / *kaimynijos*, **kaimynijoj** *loja* – *kaimynystėje* / *kaimynybėje* *loja* ir pan.), bet dabartinėje lietuvių kalboje abstraktas *kaimynybė* nėra įprastas⁴⁵.

LKŽe esama hibridų, kurie remiasi daiktavardžiu *kaimynas*, *-ė* – tai bendrinei kalbai neteiktini tokias pačias reikšmes turintys (laikytini DS) priesagų *-ka*, *-kė* vediniai⁴⁶ *kaimynka* ('kaimynė' LKŽe) / *kaiminka* ('žr. kaimynka' LKŽe) – *kaimynkė* ('kaimynė' LKŽe) / *kaiminkė* ('kaimynė' LKŽe). „Dėl slavizmų *aptiekorka*, *čigonka*, *susiedka* ir pan. įtakos lietuvių kalboje imta daryti moteriškosios lyties asmenų pavadinimus su slaviška priesaga *-ka*, pvz.: <...> *kaiminka* <...>, *kaimynka* „kaimynė“ <...> (plg. dar variantus *kaimiškė* <...>, *kaimynkė* <...> : *kaimynas*“ (A m b r a z a s 2000, 74; plg. 198; apie priesagų *-ka* vedinius *kaimynka*, *kaiminka* ir nedaug darinių davusių priesagą *-kė* turintį *kaimynkė* žr. S k a r d ž i u s 1996, 122, 124). PK užfiksuotas asmens pagal kilimo bei gyvenamąją vietą pavadinimas – priesagos *-ietis*, *-ė* vedinys *kaimynietė* ('kaimynė' PK) ir pavadinimų pagal lyties skirtumą kategorijos darinys (priesagos *-ienė* vedinys) *kaimynienė*, veikiausiai turintis reikšmę 'kaimyno žmona'⁴⁷.

ND ir DLKT rasta iš daiktavardžio *kaimynas* sudarytų naujadarų: priesagos *-aitis*, *-ė* vedinys *kaimynaitis* turi reikšmę 'siūlytas, bet nepatvirtintas renkamosios valdžios nomenklatūrinis vienetas – dešimties kaimynų slaptu balsavimu renkamas atstovas seniūnų taryboje': *Seimo nariai galėtų (jeigu spėtų) įteisinti dar gatvaičio, kiemaičio, kaimynaičio, daugiabutaičio, laiptinaičio ir „aukštaičio“ (vieno aukšto gyventojų vadovo) pareigybes. Juk reikia kaip nors kontroliuoti padėti. ND. Adresato dėmesį atkreipia pavyzdyje greta pavartoti analogiškos darybos naujadarai – ne tik aptariamas *kaimynaitis*, *-ė*, bet ir *gatvaitis* (: *gatvė*), *kiemai-**

⁴⁵ Kaip minėta, DLKT gausu daiktavardžio *kaimynystė* vartosenos pavyzdžių, iš 5 DLKT rastų sakinių su *kaimynija*

4 atvejais vartojama aptariama abstrakto reikšmė; pavyzdžių su *kaimynybė* tekстыne nerasta (šis abstraktas nėra įtrauktas nei į DLKŽ, nei į BŽa).

⁴⁶ Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (VLKK) konsultacijų bankas (prieiga internete: <<http://www.vlkk.lt/konsultacijos/1325-kaimynka>>).

⁴⁷ PK reikšmė nenurodyta, tik užrašytas vienas tarminis (žemaitiškas) vartosenos pavyzdys; DLKT rastas pavyzdys su *kaimynietis* (Šis nenulstantis ir idėjų pilnas **kaimynietis** svarsto galimybę... DLKT), o sakinių su *kaimynienė* tekстыne nerasta.

tis (: *kiemas*), *aukštaitis* (: *aukštas*), hipostaziniai dariniai *laiptinaitis* (: *laiptinė*), *daugiabutaitis* (: *daugiabutis*). Determinatyvinis dūrinys *kaimynadienis* (: *kaimynas*, *diena*), turintis reikšmę ‘kaimynų diena, kaimynų šventė’ (*kaimynadienis* *beidžiasi į kiekvieno Lietuvos piliečio duris ND*) laikytinas determinatyviniu dūrinu, kurio pirmuoju dėmeniu (*kaimynas*) nurodoma paskirtis (plg. *LKŽe* pateiktus analogiškos darybos dūrinus *darbadienis*, *vardadienis*). *DLKT* rastas naujadaras *kaimynykštis* sudarytas su nedaraus tipo priesaga *-ykštis*. Šis vedinys priklauso asmenų pavadinimų pagal jų kilimo bei gyvenamąją vietą darybos kategorijai ir veikiausiai vartojamas reikšme ‘kaimynystėje esantis (gyvenantis) žmogus’ (plg. *LKG* (1, 414) pateiktą analogiškos darybos vedinį šeimynykštis ‘šeimos narys, namiškis’ *LKŽe*): *...kai kurie kaimynykščiai žengia gatvės viduriu, o kiti – stebi, stovėdami šaligatvyje: pastarieji dalyvauja ypatingame žaidime, savo kaimynykščius atpažindami naujame vaidmenyje DLKT*.

Keletas *PK* pateiktų darinių veikiausiai remiasi *PK* užfiksuotu daiktavardžiu *kaiminas*: tai daiktavardžiai (priesagų *-ėnas* ir *-ysta* vediniai) *kaiminėnas* (‘kaimietis (?)’ *PK*), vardažodžio abstraktas *kaiminysta* (manytina, kad vartojamas reikšme ‘kaimynystė’: *Augom kaiminystoj... PK*) ir būdvardis *kaimininis*, *-ė*⁴⁸.

2.2. Būdvardžiai iš *kaimynas*. Daiktavardis *kaimynas* yra 4 būdvardžių pamatinis žodis. Apibendrintą santykinę reikšmę turi priesagų *-inis*, *-ė*, *-iškis*, *-ė* ir galūnės *-is* vediniai *kaimininis*, *-ė*, *kaimyniškis*, *-ė*, *kaimynis*, *-ė*, apibendrintą kokybinę reikšmę turi darios priesagos *-iškas*, *-a* vedinys *kaimyniškas*, *-a* (‘→ kaimynas 1’ *LKŽe*), reiškiantis ypatybę, susijusią su pamatiniu žodžiu reiškiamu dalyku (šiuo atveju asmeniu), plg. *moteriškas darbas*, *vyriškas švarkas* (*LKG* 1, 558–559)⁴⁹. Būdvardis *kaimyniškis*, *-ė* (‘kuris iš kaimynų’ *LKŽe*) nurodo, iš kur žmogus kilęs, kur gyvena (plg. *kalniškis žmogus* (gyvenantis ant kalno) *LKG* 1, 574). Tokias pat leksinę ir darybinę reikšmes⁵⁰ ir skirtingus darybos afiksus turintys būdvardžiai *kaimininis*, *-ė* ir *kaimynis*, *-ė* sudaro DS porą:

<i>kaimininis</i> , <i>-ė</i> ‘kaimynystėje esąs’ <i>LKŽe</i> Žmonės eina pasiklausti kalvio kalbų net iš <i>kaimyninių</i> sodžių <i>LKŽe</i> <i>Kaimininis</i> namas, rajonas BŽa <i>Kaimininis</i> Rokiškio valsčius buvo gana didelis <i>DLKT</i>	<i>kaimynis</i> , <i>-ė</i> ‘žr. kaimininis’ <i>LKŽe</i> <i>Senuosius</i> vietos gyventojus dažnai gali išstumti <i>kaimynė</i> tauta <i>LKŽe</i>
---	---

Nors bendrašakniai vediniai *kaimininis*, *-ė* ir *kaimynis*, *-ė* iš esmės gali būti sukeis-

⁴⁸ *PK* prie *-inis*, *-ė* vedinio nurodyta, kad tai Simono Daukanto raštuose užfiksuotas iš daiktavardžio *kaiminas* išvestas būdvardis.

⁴⁹ Pasakytina, kad senesniuose raštuose būdvardis *kaimyniškas* būdavo vartojamas ir priklauso kam reikšme: *Kaimyniškas* (*kaimyno*) butas (žr. *LKG* 1, 559).

⁵⁰ *DLKG* (220) nurodoma, kad galūnės *-is*, *-ė* vedinių reikšmės sutampa su priesagos *-inis*, *-ė* būdvardžių išskiriamosiomis reikšmėmis.

ti vietomis (plg. *kaimynė tauta* – *kaimyninė tauta*, *kaimyninis namas* / *sodžius* / *rajonas* / *valsčius* – *kaimynis namas* / *sodžius* / *rajonas* / *valsčius*), jų kaita vienas kitu ribota, nes dabartinėje kalboje reikšme ‘kaimynystėje esąs’ įprasta vartoti priesagos *-inis*, *-ė* vedinį *kaimyninis*, *-ė*, o ne į *DLKŽ* ir *BŽa* neįtrauktą galūnės vedinį *kaimynis*, *-ė* (plg. *DLKT* rasti 5496 būdvardžio *kaimyninis*, *-ė* vartosenos pavyzdžiai, o sakinių su *kaimynis*, *-ė* nerasta⁵¹).

2.3. Veiksmažodžiai iš *kaimynas*. Iš daiktavardžio *kaimynas* išvesti 3 veiksmažodžiai (*kaimynauti*, *kaimynuotis*, *kaimynėti*). Daugiausia priesagos *-(i)auti* veiksmažodžių yra padaryta iš daiktavardžių. Toks yra iš *a* kamieno daiktavardžio *kaimynas* su priesaga *-auti* sudarytas veiksmažodis *kaimynauti* (‘kaimynais būti, bendrauti, bičiuliautis’ *LKŽe*), reiškiantis buvimą tuo, kas pasakyta pamatiniu žodžiu (žr. *LKG* 2, 252; *S k a r d ž i u s* 1996, 497). Darios priesagos *-uoti(s)* vedinys *kaimynuotis* (‘žr. kaimynauti’ *LKŽe*) taip pat reiškia buvimą tuo, kas pasakyta pamatiniu žodžiu (plg. sangrąžinius *broliuotis*, *giminiuotis* ir kt. *LKG* 2, 248). Skirtingas priesagas, bet tokią pat darybinę ir leksines reikšmes turintys vediniai laikytini DS:

Mes su jais kaimynaujame DLKŽ
Kielė noriai kaimynauja su žmogumi
LKŽe
*Kaimynavome*⁵², *kaip broliai sutarėm*
DLKT

Kai kaimynuojies, jai labai patinka PK

Šių bendrašaknių darinių kaita iš esmės galima (plg. *noriai kaimynauja* – *noriai kaimynuojasi*, *kai kaimynuojies*, *jai patinka* – *kai kaimynaujame*, *jai patinka*), bet dabartinėje kalboje įprastesnis veiksmažodis *kaimynauti*, o *kaimynuotis* veikiausiai ne(be)vartojamas – jis neįtrauktas nei į *DLKŽ*, nei į *BŽa*, jo vartosenos pavyzdžių nepateikta *LKŽe*, nors jų esama *PK*. Dabartinėje kalboje retas ir *PK* užfiksuotas priesagos *-ėti* vedinys *kaimynėti*, turintis reikšmę ‘svečiuotis pas kaimynus’: *Mama vaikus pas kaimynus kaimynėc nusveda PK*.

2.4. Dariniai iš *kaimietis*. 4 dariniai sudaro darybos opozicijas su daiktavardžiu *kaimietis*, *-ė*. Pirmiausia tai žodynuose pateiktas priesagos *-iškas*, *-a* vedinys (būdvardis) *kaimietiškas*, *-a* (‘kaimiečiams įprastas, būdingas’ *LKŽe*). Priesagos *-iškas*, *-a* būdvardžiai dažniausiai daromi iš neišvestinių daiktavardžių ir rečiau iš darinių (*DLKG* 207). Pastariesiems ir priklauso būdvardis *kaimietiškas*, *-a*, turintis darybinę reikšmę „būdingas, įprastas, priskiriamas pamatiniu žodžiu pasakytam

⁵¹ Atkreiptinas dėmesys, kad būdvardžio *kaimynis*, *-ė* moteriškosios giminės vardininkas sutampa su daiktavardžio *kaimynė* vnsk. vardininku, sutampa būdvardžio ir daiktavardžio dgsk. kilmininko formos (*kaimynių*) – visi 1436 vartosenos pavyzdžiai nepatikrinti, bet tikėtina, kad daugumas (jei ne visi) tai daiktavardžio, o ne būdvardžio vartosenos atvejai.

⁵² Manoma, kad t. y. veiksmažodžio *kaimynauti* vartosena (nors veiksmažodžių *kaimynauti* ir *kaimynuotis* būtojo kartinio laiko formos iš esmės sutampa (*kaimynavo* ir *kaimynavosi*, pastarasis vartojamas tik sangrąžine forma).

daiktui, susijęs su tuo daiktu“. Daiktavardžiu *kaimietis*, *-ė* remiasi PK pateiktas deminutyvas *kaimietukas*, *-ė*⁵³ ir DLKT rasti naujadarai: potencinis dalelytinės kilmės priešdėlio *ne-* vedinys *nekaimietis* (*Eina pasivaikščiodamas, į kaimietes ir nekaimietes pasidairydamas DLKT*) bei priesagos *-izmas* vedinys *kaimietizmas*⁵⁴. Vedinio *kaimietukas*, *-ė* vartojimo pavyzdžių analizė rodo, kad jis dažniau turi ma- loninę reikšmę, bet kartais kontekste išryškėja ir pašiepimo atspalvis: *Tą naujieną vaikas buvo girdėjęs iš vieno kaimietuko PK; Kaimietukai, išgirdę, kad ten vaide- nasi, susiginčijo DLKT; Tos kaimietukės lūpų skonis lyg žolės ar šieno DLKT; Na, tokių plikai kirptų kaimietukų mes, miesčiongaliai, nė nepastebėdavom DLKT; <...> Miltonis man, kaip kaimietukui, davė Petro vaidmenį, o Banioniukui – mies- čioniuko... DLKT* (atkreiptinas dėmesys į pastarajame sakinyje pavartotus du ana- logiškos darybos deminutyvus – *kaimietukas* ir *miesčioniukas*).

Priesagą *-izmas* lietuvių kalboje paprastai turi tarptautiniai žodžiai (LKG 1, 314–315). Su šia priesaga iš lietuviško daiktavardžio *kaimietis* išvestas naujadaras *kaimietizmas* veikiausiai vartojamas reikšme ‘kaimietybė; tai, kas būdinga kaimie- čiui, kaimui’: *Iš knygos „Sauganti sąmonė. Literatūra ir patirtis: užrašai“: ertovė, kaimietizmas, patyra, pokalbiškas, dainumas, paslaptinė ir t. t. DLKT*. Naujada- ras *kaimietizmas* minimas ir Mataitytės (2013) straipsnyje, kuriame akcentuojama, kad mūsų kalboje esama (ir vis atsiranda) priesagos *-izmas* potencinių ir okazinių vedinių (ypač dažnai ši priesaga dedama prie gyvūnų pavadinimų, pvz.: *ožizmas, avinizmas, asilizmas, šunizmas, vištizmas, gaidizmas, erelizmas* ir pan.), ir apiben- drinama, kad *-izmas* darybos tipas lietuvių kalboje gyvas.

2.5. Dariniai iš *kaimiškas*, *-a*. Būdvardis *kaimiškas*, *-a* eina darybos pamatu 5 dariniams (1 daiktavardžiui, 1rieveiksmiui ir 3 būdvardžiams). Su pačiomis dariausiomis priesagomis *-umas* ir *-ai* sudaryti vardažodžio abstraktas (daiktavar- dis) *kaimiškumas* (‘→ *kaimiškas*’ LKŽe) irrieveiksmais *kaimiškai*. DLKT rasti 3 naujadarai, kurių pamatiniu žodžiu laikytinas būdvardis *kaimiškas*, *-a*: tarptautinio priešdėlio *anti-* (žr. LKG 1, 589; TŽŽ 51) vedinys *antikaimiškas* (*viešojoje erdvė- je kuriama antižemdirbiška, antikaimiška opinija*⁵⁵ DLKT) ir dūriniais laikytini būdvardžiai *ekokaimiškas*, *-a* ir *pseudokaimiškas*, *-a*⁵⁶: *Vis populiarnis ekokai- miškasis turizmas DLKT; ...surikiuoti į vieną eilę su šios dienos pseudokaimiškais grafomanų kūrinėliais DLKT*.

⁵³ PK vedinio reikšmė nenurodyta, tik užrašyta vartosenos pavyzdžiu.

⁵⁴ DLKT rasta po 1 pavyzdį su *kaimietizmas*, *nekaimietis*, *-ė* ir 20 *kaimietukas*, *-ė* vartose- nos pavyzdžiu.

⁵⁵ Atkreiptinas dėmesys į du sakinyje pavartotus analogiškos darybos naujadarus – *an- tižemdirbiškas* ir *antikaimiškas*.

⁵⁶ *Eko-* yra dūrinių pirmoji dalis, reiškianti sąsają su ūkiu, namais, buvimo vieta, aplinka (TŽŽ 192), o *pseudo-* yra pirmoji dūrinių dalis, reiškianti netikrumą, tariamumą, dirbti- numą (TŽŽ 612).

2.6. 2-ojo laipsnio darinių padaryta ir iš **kitokių** pamatinių žodžių. Veiksmažodis, priešdėlio *su-* vedinys *sukaimėti* ('pasidaryti kaimiškam' LKŽe) turi pamatiniu veiksmažodžiu *kaimėti* reiškiamo veiksmo intensyvumo (žr. LKG 2, 191, 290) reikšmę. Priesagos *-ystė* vardažodžių abstraktas *kaimėnystė* ('= kaimynystė 2' LKŽe) ir *kaimininkystė* ('kaimynystė' PK) sudaryti iš daiktavardžių *kaimėnas* ('kaimynas' LKŽe) ir iš *kaimininkas, -ė*. (O PK pateikti ir priesagos *-ystė* vedinių variantai *kaimynykystė* ir *kaimynikystė*, kurie veikiausiai remiasi LKŽe užfiksuotu daiktavardžiu *kaiminykas*.) DV laikytini daiktavardžiai *apykaimija* ('žr. apkaimija' LKŽe) ir neologizmo žymą turintis *apkaimija* ('tam tikra apylinkė' LKŽe) – jie sudaryti su priesaga *-ija* iš tokią pat reikšmę turinčių variantų *apykaimė* ir *apkaimė* (žr. 1.2). Priesaga *-ija* yra dariausia kuopinių pavadinimų darybos kategorijos priesaga, bet vedinių *apykaimija* ir *apkaimija* leksinė reikšmė juos leidžia laikyti vietos, o ne kuopiniais pavadinimais (plg. *kunigaikštija* 'kunigaikštystė 1' (*kunigaikštystė* 1 'kunigaikščio valdomas plotas' LKŽe), *urėdija* 'kelių ar keliolikos girininkijų rajonas, esantis urėdo žinioje' LKŽe, žr. LKG 1, 401, 419).

2.7. Keleriopas pamatavimas. Lietuvių kalboje „[y]ra žodžių, kurių pats skyrimas prie darinių nekelia abejonių, tačiau tolimesnę jų analizę kiek komplikuoja tai, kad jie darybiškai lygiai gerai atrodo esą susiję ir su vienu, ir su kitu žodžiu“ (U r b u t i s 2009, 109). Kaip sudarytas daiktavardis *pakaiminis, -ė* ('ūkininkas, išsikėlęs netoli nuo kaimavietės' LKŽe), pasakyti sunku. Jis galėtų būti prefiksacijos-sufiksacijos rezultatas, t. y. sudarytas iš daiktavardžio *kaimas* išsyk su priešdėliu *pa-* ir priesaga *-inis, -ė*⁵⁷ (tuomet būtų 1-ojo laipsnio darinys). Neatmestina, kad *pakaiminis, -ė* remiasi daiktavardžiu *pakaimė* ('vieta palei kaimą, kaimo pakraštys' LKŽe) ir sudarytas su priesaga *-inis, -ė* (tuomet jis būtų 2-ojo laipsnio darinys, plg. 1 sk. aptartą daiktavardį *kaiminis, -ė*). Esama dar vienos pamatavimo galimybės – *pakaiminis, -ė* galėtų būti sudarytas ir iš daiktavardžio *kaiminis, -ė* ('kas iš kaimo, kaimietis' LKŽe) su priešdėliu *pa-* (plg. asmenis žyminčius vedinius *pabrolis, pagentainis, -ė, LKG* 1, 424; tuomet jis taip pat būtų 2-ojo laipsnio darinys).

2.8. 3-ojo laipsnio dariniai. 7 dariniai (3 priesaginiai daiktavardžiai, 2 būdvardžiai ir 2rieveiksmaisiai) laikytini tolesnės darybos pakopos rezultatu – 3-ojo laipsnio dariniais. Su pačia dariausia priesaga *-imas* sudaryti veiksmažodžių abstraktai *kaimynavimas* (: *kaimynauti* 'kaimynais būti, bendrauti, bičiuliauti' LKŽe) ir DLKT rastas naujadaras *sukaimėjimas* (: *sukaimėti* 'pasidaryti kaimiškam' LKŽe), turintis darybinę intensyvumo reikšmę (*tarsi prasideda miesto sukaimėjimas, nuinteligentėjimas DLKT*⁵⁸). Priesagos *-umas* vardažodžio abstraktas *kaimynišku-*

⁵⁷ Mišriosios darybos būdvardžiai itin dažnai turi priesagą *-inis, -ė* ir priešdėlius *prieš-, po-* (žr. K e i n y s 1999, 82–83), apie mišriosios darybos daiktavardžių kalbama rečiau.

⁵⁸ Atkreiptinas dėmesys į greta pavartotus du priesagos *-imas* vedinius *sukaimėjimas* ir *nuinteligentėjimas*: pirmasis remiasi žodynų fiksuotu veiksmažodžiu *sukaimėti*, o abstraktas *nuinteligentėjimas* išvestas iš naujadarą (potencinio pamatinio žodžio) *nuinteligentėti* (: *intelligentėti* 'darytis inteligentu' LKŽe).

mas remiasi būdvardžiu *kaimyniškas*. Su priesaga *-iškas*, *-a* sudarytas bendrinei kalbai neteiktinas vedinys *kaimynystiškas*, *-a* ('žr. kaimyninis' *LKŽe* (: *kaimynystė*) ir *DLKT* rastas naujadaras *bažnytkaimiškas* (: *bažnytkaimis*) veikiausia vartojamas reikšme 'būdingas bažnytkaimiui, toks, kaip bažnytkaimio': *daugiaaukščiai turėtų šiek tiek pataisyti ir bažnytkaimišką Klaipėdos siluetą DLKT*. Dariausiam prievieksmių tipui priklauso priesagos *-ai* vediniai *kaimietiška* (: *kaimietiškas*) ir *kaimyniška* (: *kaimyniškas*).

Išvados

1. Daiktavardžio *kaimas* darybos lizdo didesnę dalį sudaro 1-osios pakopos dariniai (62, t. y. 57 proc. visų darinių), darybos lizde mažiau 2-ojo laipsnio darinių (40, t. y. 37 proc. visų darinių), visai nedaug (6, t. y. 6 proc. visų darinių) 3-ojo laipsnio darinių.
2. Darybos lizde dominuoja daiktavardžiai (86 dariniai), jie sudaro 80 proc. visų darinių. Gerokai mažiau būdvardžių (13, 12 proc. visų darinių), visai mažai veiksmažodžių (6, t. y. 5 proc.), prievieksmių (3, t. y. 3 proc.). Nemažai daiktavardžių darinių yra abstraktai, bet dažniausiai jais įvardijami vieta ir asmenys.
3. Darybos lizde yra ne tik įprastų, žodynuose fiksuotų darinių, bet ir naujadarų – jie sudaro 11 proc. visų darinių. Daugumas naujadarų yra potencialiai dariniai, kurių reikšmė nesunkiai suprantama iš konteksto. Keletas naujadarų laikytini okaziniais dariniais (pvz., *kaimybė*).
4. Kai kurie bendrašakniai dariniai susiję variantiškumo arba sinonimijos santykiu (sudarytos ir išanalizuotos 16 DV ir 9 DS eilės). Kai kurie DS pasižymi gana dideliu sinonimiškumo laipsniu, turi tapačias arba labai panašias reikšmes, vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, jų substitucija galima be didesnių apribojimų. Vis dėlto dažniausiai skiriasi DS ir DV eilių narių vartojimo dažnumas – *DLKT* duomenų analizė parodė, kad dabartinėje lietuvių kalboje įprasta vartoti tam tikrus sinonimų ir variantų eilių narius, o kai kurių (paprastai *DLKŽ* ir *BŽa* nefiksuotų) darinių vartosena itin reta (arba dariniai ne(be) vartojami). Tokius darinius iš esmės galima vadinti archaizmais.

Literatūra ir šaltiniai

- A m b r a z a s 2000 – Saulius Ambrazas, *Daiktavardžių darybos raida* 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- A m b r a z a s S. 2011 – *Būdvardžių darybos raida*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- BŽa* – *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* antraštynas [prieiga internete: <<http://bkz.lki.lt/antrastynas/?pg=c>>, žiūrėta 2019-02-01–2019-09-30]
- DLKG* – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- DLKT* – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas* [prieiga internete: <<http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>>, žiūrėta 2019-02-01–2019-09-30]
- DLKŽ* – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012 [prieiga internete: <<http://lkiis.lki.lt/dabartinis>>, žiūrėta 2019-02-01–2019-09-30]

- Grigas 2009 – Romualdas Grigas, „Kaimas laiko išbandymuose: tarp pragmatikos ir sakralumo“, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (16), 10–13.
- Ikamas, Mačiekus 2013 – Aleksandras Ikamas, Venantas Mačiekus, *Tradicinis Lietuvos kaimas: lietuvių etninės kultūros galvosūkių*, Vilnius: Versus aureus.
- Jakaitienė 2010 – Evalda Jakaitienė, *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Jakaitienė, Laigonaitė, Paulauskienė 1976 – Evalda Jakaitienė, Adelė Laigonaitė, Aldona Paulauskienė, *Lietuvių kalbos morfologija*, Vilnius: Mokslas.
- Kazlauskaitė 2008 – Lina Kazlauskaitė, „Opozicijos kaimas-vienkiemis sinonimai lietuvių kalbos žodynuose“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 4, 71–79.
- Keinys 1999 – Stasys Keinys, *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- KTŽ – Kazimieras Gaivenis, Stasys Keinys, *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa, 1990.
- LKG 1, 2 – *Lietuvių kalbos gramatika* t. 1, 2, Vilnius: Mintis, 1965, 1971.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 1–20, elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas [prieiga internete: <<http://www.lkz.lt/>>, žiūrėta 2019-02-01–2019-09-30]
- Macienė 2005 – Jurgita Macienė, *Deminutyvų stilistika*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Mataitytė 2013 – Inga Mataitytė, „Kaip vertinti žodį vadizmas?“, *Gimtoji kalba*, 7, 10 [prieiga internete: <<http://www.vlkk.lt/naujienos/programu-naujienos/7-asis-gimtosios-kalbos-2013-numeris>>, žiūrėta 2019-02-01–2019-09-30]
- Miliūnaitė 2009 – Rita Miliūnaitė, *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- ND – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas [prieiga internete: <<http://naujazodziai.lki.lt/>>, žiūrėta 2019-02-01–2019-09-30]
- Papaurėlytė 2014 – Silvija Papaurėlytė, „Žodžio kaimas asociacijų laukas lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis: Regionas: istorija, kultūra, kalba*, 19, 351–362.
- Pakerys 1994 – Antanas Pakerys, *Akcentologija* 1, Kaunas: Šviesa.
- PK – *Skaitmeninė Lietuvių kalbos žodyno papildymų kartoteka*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015 [prieiga internete: <<http://lkiis.lki.lt/antra-kartoteka>>, žiūrėta 2019-02-01–2019-09-30]
- Povilaitis, Vaznonis 2007 – Vytautas Povilaitis, Romualdas Vaznonis, „Kaimas ir jo kultūra glabaliame pasaulyje: Lietuvos ir Lenkijos paralelės“, *Acta historica universitatis Klaipedensis*, XIV, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 233–244.
- Skardžius 1996 – Pranas Skardžius, *Rinktiniai raštai 1, Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Alma littera, 2003.
- Urbutis 2009 – Vincas Urbutis, *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Vaskelienė 2010 – Jolanta Vaskelienė, „Daiktavardžio turgus darybinis ir semantinis laukas“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis: Turgus kultūroje*, 10, 248–258.
- Vaskelienė, Vilčinskienė 2018 – Jolanta Vaskelienė, Regina Vilčinskienė, „Kamieną lietuvinčių žodžių darybiniai ryšiai“, *Bendrinė kalba* 91, 1–24 [prieiga internete: <<http://www.bendrinekalba.lt/?91>>]

V a s k e l i e n ė 2013 – Jolanta Vaskelienė, „Darybinių sinonimų, darybinių variantų ir paronimų panašumai bei skirtumai“, *Žmogus ir žodis: Didaktinė lingvistika*, 5 (1), 206–214.

V o s y l i ū t ė 2010 – Anelė Vosilyūtė, „Kaimas: erdvė ir žmogus“, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, nr. 3 (19), d. 2, 12–21.

Ž u p e r k a 2012 – Kazimieras Župerka, *Stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Jolanta Vaskelienė

Daiktavardžio *kaimas* darybos lizdas

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *darinys, vedinys, dūrinys, darybos lizdas, darybiniai sinonimai, darybiniai variantai.*

Didesnę lietuvių leksikos dalį sudaro ne pirminiai žodžiai, o dariniai. Lietuvių kalboje dariniai daromi ne tik iš pirminių žodžių, bet ir iš darinių. Taigi lietuvių kalboje apie kokį nors žodį neretai susidaro darybos lizdas. Straipsnyje analizuojamas daiktavardžio *kaimas* darybos lizdas. Išanalizavus 108 šaknį *kaim* turinčius darinius, rastus *Lietuvių kalbos žodyne (LKŽe)*, *Skaitmeninės Lietuvių kalbos žodyno papildymų kartotekoje (PK)*, *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne (DLKT)*, *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno antraštyne (BŽa)*, *Naujažodžių duomenyne (NŽ)* ir *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne (DLKT)*, padarytos tokios išvados:

1. Daiktavardžio *kaimas* darybos lizdo didesnę dalį sudaro 1-osios pakopos dariniai (62, t. y. 57 proc. visų darinių); darybos lizde mažiau 2-ojo laipsnio darinių (40, t. y. 37 proc. visų darinių), visai nedaug 3-ojo laipsnio darinių (6, t. y. 6 proc. visų darinių).

2. Darybos lizde dominuoja daiktavardžiai (86 dariniai) – jie sudaro 80 proc. visų darinių. Gerokai mažiau būdvardžių (13, 12 proc. visų darinių), visai mažai veiksmazodžių (6, t. y. 5 proc.) irrieveksmių (3, t. y. 3 proc.). Nemažai daiktavardžių darinių yra abstraktai, bet dažniausiai jais įvardijami vieta ir asmenys.

3. Darybos lizde yra ne tik įprastų, žodynuose fiksuotų darinių, bet ir naujadarų – jie sudaro 11 proc. visų darinių. Daugumas naujadarų yra potencialiai dariniai: jie yra visai įprasti, sudaryti pagal reguliarius darybos tipus, jų reikšmė nesunkiai suprantama iš konteksto. Keletas naujadarų laikytini okaziniais dariniais.

4. Kai kurie bendrašakniai dariniai susiję variantiškumo arba sinonimijos santykiu (sudarytos ir išanalizuotos 16 darybinių variantų (DV) ir 9 darybinių sinonimų (DS) eilės). Kai kurie DS pasižymi dideliu sinonimiškumo laipsniu, turi tapačias arba labai panašias reikšmes, vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, jų substitucija galima be didesnių apribojimų. Vis dėlto *DLKT* duomenų analizė parodė, kad paprastai skiriasi DS ir DV eilių narių vartojimo dažnumas – matyti tendencija dabartinėje lietuvių kalboje vartoti tik tam tikrus sinonimų (ir variantų) eilių narius. Kai kurie (paprastai neįtraukti į *DLKŽ* ir *BŽa*)

dariniai dabartinėje lietuvių kalboje vartojami labai retai (arba ne(be)vartojami). Tokius darinius iš esmės galima vadinti archaizmais.

Jolanta Vaskelienė

The Derivational Field of the Noun *kaimas* ('village')

S u m m a r y

Keywords: *derivative, compound, derivational field, derivational synonyms, derivational variants.*

The majority of words of the Lithuanian lexicon are derivatives, not base words. In the Lithuanian language, words are derived not only from the base words, but from derivatives as well. Thus, in Lithuanian, a derivational field around a word is often formed.

The article analyses the derivational field of the noun *kaimas* ('village'). Having analyzed 108 derivatives with the root *kaim* found in Dictionary of the Lithuanian Language (*LKŽe*), Digital Supplement Card File of Dictionary of the Lithuanian Language (*PK*), Dictionary of Modern Lithuanian (*DLKT*), list of Dictionary of Standard Lithuanian (*BŽa*), the Database of Lithuanian Neologisms (*NŽ*) and The Corpus of the Contemporary Lithuanian Language (*DLKT*), the following conclusions were drawn:

1. The greater part of the derivational field of the noun *kaimas* comprises the derivatives of level 1 (62, or 57 percent of all derivatives); the number of level 2 derivatives is smaller (40, or 37 percent of all derivatives), the number of level 3 derivatives is the smallest (6, or 6 percent of all derivatives).

2. In the derivational field nouns dominate (86 derivatives were found): they make up 80 percent of all derivatives. The field has significantly fewer adjectives (13, or 12 percent of all derivatives), very few verbs (6, or 5 percent) and adverbs (3, or 3 percent). Some of derived nouns are abstract nouns, but most often they refer to a place and a person.

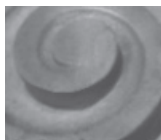
3. In addition to regular cognitive derivatives recorded in dictionaries, the derivational field contains neologisms: they make up 11 percent of all derivatives. Most of the neologisms are potential derivatives: they are quite common, formed by regular types of word formation, and their meaning is easily understood from the context. Some of the neologisms can be considered to be uncommon derivatives.

4. Some of the derivatives with the same root are in free variation or are synonyms (16 sequences of derivational variants (DV) and 9 sequences of derivational synonyms (DS) were formed and analysed). Some DS have a high degree of synonymy, have identical or very similar meanings, are used in similar lexical environments, and can be substituted without much restriction. However, the *DLKT* data showed that usually there is a difference in the frequency of use of DS and DV sequence members: there is a tendency in the current Lithuanian language to use only certain members of synonym (and variant) sequence.

Some derivatives (usually not included in *DLKŽ* and *BŽa*) are used very rarely or are not used in the current Lithuanian language at all.

J o l a n t a V A S K E L I E N Ė
Regionų plėtros institutas
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[jolanta.vaskeliene@su.lt]

Straipsnis gautas 2019 m. spalio 7 d., priimta 2020 m. vasario 12 d.
Received 7 October 2019, accepted 12 February 2020.

The Main Phonetic and Morphological Features in the Deep Tamian (Tāmnieki) Subdialects of the Livonianized Dialect Nowadays¹

D a i r a V Ē V E R E

The Latvian Language Institute, University of Latvia

Keywords: *phonetics, morphology, the deep Tamian (Tāmnieki) subdialects, the Livonianized dialect, nowadays.*

Introduction

The deep Tamian (here and henceforth –Tamian) subdialects are spoken in Northern Kurzeme (as shown on the map – see Figure 1), and these subdialects belong to the Livonianized dialect, which is one of the three Latvian regional dialects. Seven subdialects of the Livonianized dialect are studied in the paper: the subdialects of Pope₂, Ziras₆, Piltene₇, Zlēkas₈, Ance₆₂, Dundaga₆₃, and Ugāle₆₉. A language analysis is based on the speech materials gathered by interviewing the speakers (middle and older generation) of these subdialects. All examples shown in the paper are obtained during the expeditions carried out by the author (2008–2017; see a list at the end of the paper). A speech of 26 respondents (17 women, 9 men) is analyzed in the paper. Data have been gathered in the way of conversational interviews in which the informants give authentic speech material for a research. To elucidate main phonetic and morphological features in the deep Tamian subdialects a descriptive research method is used in the paper. A description of the phonetic and morphological features is a traditional approach in the research of the subdialects of Latvian. In this paper the author uses the phonetic transcription what is appropriate for a notation of the Latvian dialectal features. The author also pays attention to the sociolinguistic observations to determine the viability of the deep Tamian subdialects.

The Livonianized dialect has been evolving, influenced by Livonians and Curonians (R u d z ī t e 1964, 34, 149). One of the most typical features of the Livonianized dialect is a use of the masculine gender forms instead of the feminine gender what is a result of the contacts of Livonians and Latvians resp. Curonians (see also E n d z e l ī n s 1951, 10–11). There are also peculiarities in the Livonianized dialect which are common to the non-deep Tamian subdialects

¹This research was supported by the Latvian Council of Science project “New approach in Latvian Geolinguistics: Open Data” (No. lzp-2018/1-0213).

(for example, the reduction of long vowels and diphthongs in word endings and suffixes), the Vidzeme's Livonianized dialect (for example, labialization) and the Curonian subdialects of the Middle dialect (for example, the lengthening of the vowel in the tautosyllabic position). The author describes mainly the most typical phonetic and morphological features which are specific to the Livonianized dialect (including non-deep Tamian subdialects and Vidzeme's subdialects) and those which are characteristic exactly to the deep Tamian subdialects of the Livonianized dialect.

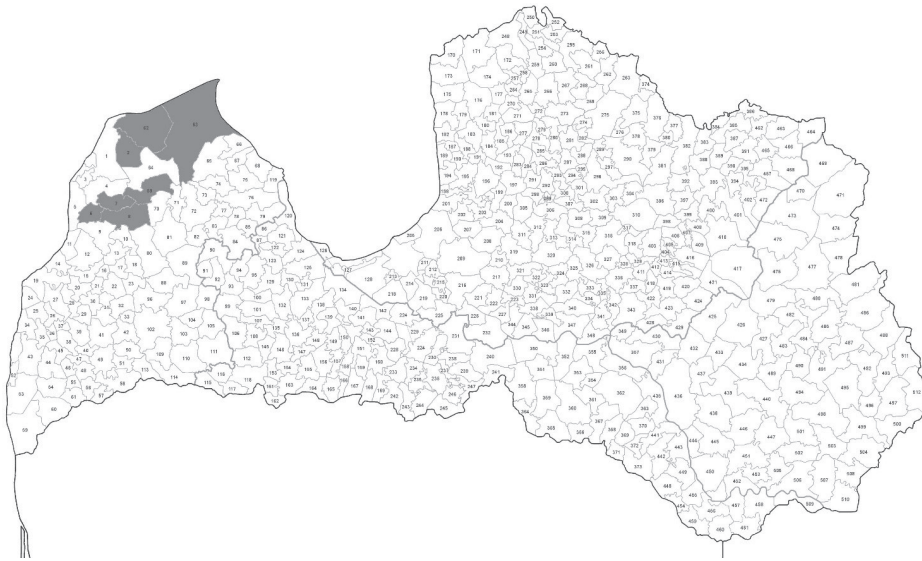

Fig. 1. Researched deep Tamian subdialects

Phonetics

In phonetics, the most characteristic feature of the Livonianized dialect is the loss of short vowels, especially in final syllables, e. g., *māi* (< *māja*) 'house', *saīl* (< *saule*) 'sun', *uṗ* (< *upe*) 'river', *lāb* (< *labi*) 'good (adv.)', *atmiņs* (< *atmiņas*) 'memories'. It is seen in the mentioned examples that the loss of short vowels in the endings can influence a quantity of the vowels and consonants in the root, i.e., if the vowel is lost after voiced consonant, the vowel is lengthened in the root, but if the vowel is lost after unvoiced consonant, this consonant is lengthened. Although this peculiarity is common to the entire Livonianized dialect, this phenomenon has a tendency to change nowadays even in the deep Tamian subdialects.

In the deep Tamian subdialects the long suffix vowels and diphthongs have been lost, e.g., in substantives *ābliš* < *ābuōliš* (< *ābuoliņš*) 'clover', *kūmliṗ tēi* (< *kumeliņu tēja*) 'chamomile tea'; in verbs *redzt* < *redzet* (< *redzēt*) 'to see', *dziṗdt* < *dzirdet* (< *dzirdēt*) 'to hear', *dāpt* < *dabūt* (< *dabūt*) 'to get', *dziūt* (< *dziuot*)

‘to live’, *prečteš* < *prececiēs* (< *precēties*) ‘to get married’. This dialectal feature is widespread in all deep Tamian subdialects (see K r a u t m a n e - L o h m a t k i n a 2002, 35–36), but in the speech of the older generation only.

Another typical phonetic feature of the Livonianized dialect is the reduction of long vowels in word endings or in suffixes, e.g., *dārza* (< *dārzā*) ‘in the garden’, *vakara* (< *vakarā*) ‘in the evening’, *krāšni* (< *krāsnī*) ‘in stove’, *pēdejaîs* (< *pēdējais*) ‘the last one’. This phenomenon exists in all subdialects of the Livonianized dialect, but in the deep Tamian subdialects deeper differences from the Standard Latvian are observable – it is the reduction of monophthongs and diphthongs with a different quality of the vowels, e.g., *dārze* < *dārza* (< *dārzā*) ‘in the garden’, *vakre* < *vakare* < *vakara* (< *vakarā*) ‘in the evening’, *vakres* < *vakares* (< *vakaruos*) ‘in the evenings’, *krāšna* (< *krāsnī*) ‘in stove’, *ganes* // *ganas* (< *ganuos*) ‘to put out to pasture’. Last example shows that parallel forms are used in some Tamian subdialects.

The reduction of the long vowels can be also observed in the verbs not only in the substantives. For example, long final vowel can be shortened in such verb forms as *strāde* < *strāda* (< *strādā*) ‘works’, *duōme* // *duōmeņ* < *duoma* (< *duomā*) ‘thinks’, *rune* // *runē* < *runa* (< *runā*) ‘speaks’. Differences from the Standard Latvian are observed also in the past tense – *dzīve* < *dzīvej* < *dzīvuojs* (< *dzīvuoja*) ‘lived’, *strāde* < *strādej* < *strādaj* < *strādāj* (< *strādāja*) ‘worked’, *zine* < *zinej* < *zinaj* < *zināj* (< *zināja*) ‘knew’. These examples show that whole syllables are lost. Unfortunately, this feature is levelling off nowadays – more often people say: *dzīvuojs*, *strādaj*, *zinaj*, which are more similar forms to the non-deep subdialects of the Livonianized dialect. Sometimes it is possible to hear such forms as *dzīvej*, *strādej*, *zinej*, but only in the speech of the older generation. Shortened forms *dzīve*, *strāde*, *zine* have been registered very rarely.

The reduction of monophthongs and diphthongs has been observed also in adjectives, e.g., *maze* // *maza* < *maza* (< *mazā*) ‘little’, *veče* < *veca* (< *vecā*) ‘old’, *jaunē* < *jauna* (< *jaunā*) ‘new’. This feature has been registered in the subdialects of Ance and Dundaga only (see also K r a u t m a n e - L o h m a t k i n a 2002, 44).

It should be emphasized that in the subdialect of Ance the lengthening of the final vowel was fixed, e.g., *duōmeņ* < *duomā* (< *duomāju*) ‘[I] think’, *runē* < *runā* (< *runāju*) ‘[I] speak’, *svinē* (< *svinēja*) ‘celebrated (past)’. Such verb forms have been heard in Ance used only by the speakers of the older generation.

In the subdialect of Ance the lengthening of syllable in the root is registered, too, e.g., *vēd* (< *veđ*) ‘carries’, *piēdēr* (< *pieđer*) ‘belongs’, *mâz* (< *maz*) ‘few’, *nezîn* < *neziņ* (< *nezinu*) ‘[I] do not know’, *atmiņ* < *atmiņ* (< *atmiņa*) ‘memory’, *uņmâle* < *uņmale* < *uņmala* (< *uņmalā*) ‘at the river’s edge’, *aprūnatiēs* < *aprunatiēs* (< *aprunāties*) ‘to talk’. This peculiarity has been registered in the subdialect of Pope, too (see K r a u t m a n e - L o h m a t k i n a 2002, 75–76).

Another feature common to the subdialects of Ance and Dundaga is the shortening of diphthongs *ie* in front of a tautosyllabic *n*, e.g., *veņs* // *veņc* (< *viens*)

‘single’, *seņs* // *seņc* (< *siens*) ‘hay’, *vilceņs* (< *vilciens*) ‘train’, *veņreiz* (< *vienreiz*) ‘once’. This is one of the peculiarities of the Tamian subdialects which can be heard only in some subdialects nowadays.

A typical phonetic feature of the deep Tamian subdialects is the monophthongization, when in diphthongs *ei* and *ou* < *au* the first component is lengthened and the second is shortened or lost, e.g., *lēš* < *leiš* (< *leiši*) ‘Lithuanians’, *nôd* < *noūd* (< *nauda*) ‘money’, *sôl* < *soūl* (< *sauļe*) ‘sun’ (see also G r a u d s - G r a u d e v i c s 1927, 16; Ē v a l d e 1940, 38). Nowadays this feature is almost lost in the deep Tamian subdialects, although it was fixed previously almost everywhere in Northern Kurzeme (see R u d z ī t e 1964, 166).

The opposite process of the monophthongization is the diphthongization, when a monophthong *ē* becomes a diphthong *ei*, e.g., *peīc* (< *pēc*) ‘after’, *kapeīc* (< *kāpēc*) ‘why’, *tapeīc* (< *tāpēc*) ‘therefore’, *seīž* (< *sēž*) ‘[he] sits’, *bleīņs* < *blēņs* (< *blēņas*) ‘nonsense’, *eīšaņ* (< *ēšana*) ‘eating’ (see also G r a u d s - G r a u d e v i c s 1927, 15; Ē v a l d e 1940, 38). This feature is still characteristic to the deep Tamian subdialects, but only in the speech of the older generation.

In the deep Tamian subdialects the labialization, when a diphthong *au* shifts to diphthong *ou*, is a typical, but endangered feature, e.g., *soūl* < *saūl* (< *sauļe*) ‘sun’, *broūkt* (< *braukt*) ‘to go, to drive’, *doūdz* (< *dau dz*) ‘much’, *šoūsmig* < *šaūsmig* (< *šausmīgi*) ‘awfully’ (see also G r a u d s - G r a u d e v i c s 1927, 16; Ē v a l d e 1940, 38), which nowadays exists only in the speech of the older generation.

The shortening of the long vowels *ē*, *ĕ*, if they are in one syllable with the consonant *l*, *ļ*, is widespread in the all area of the Tamian subdialects, e.g., *dēļs* (< *dēļs*) ‘son’, *veļ* // *veļ* (< *vēļ*) ‘more’, *nedēļ* < *nedēļ* (< *nedēļa*) ‘week’ (see also Ē v a l d e 1940, 39; R u d z ī t e 1964, 168); however, nowadays this feature can be heard mostly in the speech of the older and middle generation.

A linguistic change is not the same everywhere in the area of the deep Livonianized subdialects: in the northern part of the deep Tamian subdialects, especially around Dundaga and Ance, it was fixed that there are preserved more characteristic features of the deep Livonianized subdialects.

A typical peculiarity of the deep Tamian subdialects observed only in the subdialects of Ance and Dundaga is the use of the broad sound *ę* instead of literary *ī*: *labęb* ‘corn’, *baręb* ‘food’, *taišņęb* ‘truth’. In the other Tamian subdialects the long vowel *ī* in suffixes is shortened into *i*, what is a newer form: *labib* < *labīb* (< *labība*), *barib* < *barīb* (< *barība*), *taišnib* < *taišnīb* (< *taišnība*). It was already noted by Milda Graudiņa almost half a century ago that ending *-ib* is used quite frequently than *-ęb* in the deep Tamian subdialects (G r a u d i ņ a 1972, 154), and it proves that this feature has become closer to the standard language.

The use of vowels *a*, *e*, *ę* instead of vowel *u* in some positions is characteristic to the deep Tamian subdialects in such words as *ugeņs* (< *uguns*) ‘electricity’, *ceņķe* < *ceņķur* (< *ceņpure*) ‘cap, hat’, *dzeģez* < *dzeģuz* (< *dzeģuze*) ‘cuckoo’, *nuo sākęm* < *nuo sākum* (< *nuo sākuma*) ‘from the beginning’, *vēļluktefs* < *vēļluktufs* (< *vēļluktuuris*) ‘wind lantern’.

Analogical to the above described feature when vowels *a*, *e*, *ɛ* is used instead of vowel *u* in certain positions, the vowel *a* is observable instead of Standard Latvian diphthong *uo*, e.g., *âbaĻs* < *âbuôĻs* ‘apple’, *sîpaĻs* < *sîpuôĻs* ‘onion’, *valad* < *valuôd* < *valuôda* ‘language’ (see also R u d z ī t e 1964, 171).

In the deep Livonianized subdialects the vowel *a* can be used instead of Standard Latvian diphthong *ie*, e.g., *pêraņs* (< *pēriens*) ‘flogging’, *eîdaņs* (< *ēdiens*) ‘food’ (more on this see R u d z ī t e 1964, 172; LVDA 2013, 49–50, map No. 22).

In the deep Tamian subdialects the insertions of vowels *a*, *ɛ* are observable for the elimination of syllabic liquids and nasals, e. g., *puīar* < *putr* (< *putra*) ‘porridge’, *egĶ* < *egl* (< *egle*) ‘spruce tree’, *puīaņs* < *putņs* (< *putns*) ‘bird’, *dziēsam* < *dziēsm* (< *dziեսma*) ‘song’, *vĕtar* < *vĕtr* (< *vĕtra*) ‘storm’, *stiĶars* // *stiĶers* < *stiprs* (< *stiprs*) ‘strong’. This peculiarity is still often used in Dundaga, but in the speech of the older generation (see also Ā b e l e 1926, 25–26). This feature also has been registered in Ance (see E n d z e l i n 1922, 56).

It is registered that in the subdialect of Ance between two consonants has been inserted vowel *a* and redoubled consonant *l*, e.g., *sallam* < *salĻm* (< *salmi*) ‘straw’, *piĶskallāņs* (< *piĶskalns*) ‘hill fort’ (for comparison see K r a u t m a n e - L o h m a t k i n a 2002, 54).

The shortening of the prefix *šuo-* > *šo-* is a typical feature of the deep Livonianized subdialects, e.g., *šorīt* (< *šurīt*) ‘this morning’, *šodiēn* (< *šudien*) ‘today’, *šovakar* (< *šovakar*) ‘this evening’, *šonakt* (< *šunakt*) ‘tonight’, *šogād* (< *šogad*) ‘this year’ (on this see R u d z ī t e 1964, 168; K r a u t m a n e - L o h m a t k i n a 2002, 73). This peculiarity is still prominent in the deep Tamian subdialects of the Livonianized dialect.

The feature common to the subdialects of Ance and Pope is shortened prefix *par* < *pār*: *paĶiēt* (< *pāriet*) ‘to cross’, *paĶnākt* (< *pārnākt*) ‘to come back’, *paĶgulet* (< *pārgulēt*) ‘to pass the night’, *paĶcīrĶl* (< *pārcīrĶl*) ‘cleave’, *paĶdĕu* (< *pārdeva*) ‘sold (past)’, *paĶbaudĶj* (< *pārbaudĶja*) ‘verified (past)’ (see also K r a u t m a n e - L o h m a t k i n a 2002, 70).

Some phonetic features are characteristic only to the subdialect of Dundaga (see Ā b e l e 1926, 22; R u d z ī t e 1964, 194–195), for example, unvoiced consonants become voiced in the definite positions at the end of the word or prefix, e.g., *tīrid* < *tīrit* (< *tīrit*) ‘to clean’, *krīd* (< *krīt*) ‘falls down’, *nāg* (< *nāk*) ‘comes’, *vĕlag* (< *vĕlāk*) ‘later’, *abraĶ* (< *apraka*) ‘buried’ (see also A d a m o v i Ć s 1926, 64). Nowadays this feature is used only by few older generation’s speakers in Dundaga.

Morphology

In morphology, a typical feature of the Livonianized dialect is the use of masculine gender forms instead of feminine gender forms, for instance, feminine nouns are used with masculine ending, e.g., *maĶms* (< *mamma*) ‘mum’, *AĶns* (< *Anna*) ‘Anna’. Singular 3rd person pronoun *viĶš* ‘he’ is used also talking about

a woman: *viš* < *viņš* < *viņa* ‘he and she’. Latvian dialectologist Marta Rudzīte has mentioned that this peculiarity has been influenced by Livonian language because of the lack of grammatical gender (R u d z ī t e 1964, 205). Also Latvian linguist Jānis Endzelīns wrote about this feature shedding light on the causes of that (see E n d z e l ī n s 1951, 461–464).

Feminine diminutive forms also have masculine endings, e.g., *meitiš* (< *meitiņš* (< *meitiņa*) ‘daughter (dem.)’, *vistiš* < *vistiņš* (< *vistiņa*) ‘hen (dem.)’, *kleitiš* < *kleitiņš* (< *kleitiņa*) ‘dress (dem.)’.

Feminine nouns are used with masculine predicates in the deep Tamian subdialects, e.g., *zēm i slapš* (< *zeme ir slapjš* ‘slapja’) ‘the ground (fem.) is wet (masc.)’, *rupmaiz i garšīks* (< *rupjmaize ir garšīgs* ‘garšīga’) ‘rye-bread (fem.) is tasty (masc.)’, *siēus i gūdr* (< *sievas ir gudri* ‘gudras’) ‘women (fem.) are clever (masc.)’.

Masculine demonstrative pronouns are used with feminine referents as well, e.g., *tas viēt* (< *tas* ‘tā’ *vieta*) ‘that (masc.) place (fem.)’, *tiē mājis* (< *tie* ‘tās’ *mājas*) ‘those (masc.) houses (fem.)’, *tuōs zā:ls* (< *tuos* ‘tās’ *zāles*) ‘those (masc.) herbs (fem.)’.

The feminine substantives are transformed into masculine substantives, e.g., *taks* (< *taka*) ‘path’, *tiē liēliē talķ* < *tiē liēliē talķi* (< *tās lielās talkas*) ‘that great joint works’ (more on this peculiarity in: V ē v e r e 2016, 232–236). It should be noted that those features, which are related to the loss of feminine gender, are used inconsistently even in the speech of the older generation; it means that this peculiarity gradually disappears.

Another characteristic morphological feature of the Livonianized dialect is the generalization of the 3rd person verb forms for the 1st and 2nd person forms, e.g., *es iēt, tu iēt, viš iēt, mēs iēt, jūs iēt, viņ iēt* ‘I goes, you goes, he/she goes, we goes, you goes, they goes’ (lit.). This feature is still quite widespread in the deep Tamian subdialects; however, young people started to use the 1st and 2nd person forms, too: *es eĭ* (< *es eju*) ‘I go’, *tu eĭ* (< *tu ej*) ‘you go’, *viš // viņ iēt* (< *viņš/viņa iet*) ‘he/she goes’, and etc.

In the singular 1st person pronoun *es* ‘I, me’ broad vowel *ɛ* is used instead of the narrow *e*: *ɛs*. In the plural 1st person pronoun *mēs* ‘we’ broad long vowel *ē* is used instead of the narrow long vowel *ē*: *mēs*. Nowadays dialectal forms of plural 1st person pronoun are used more frequently than singular 1st person pronoun. Although 1st person pronoun *ɛs* is characteristic to such deep Tamian subdialects as Ance, Pope, Dundaga (see R ū ķ e 1940, 89), pronoun *ɛs* has been fixed just once in the subdialect of Dundaga (in 2015), pronoun *mēs* historically is used in a wider area of the deep Tamian subdialects, but this peculiarity changes, too. A contemporary linguistic situation proves that these dialectal forms of the 1st person pronouns have almost disappeared from the deep Livonianized subdialects.

The shortening of the particles, conjunctions and prefixes has been fixed in some subdialects: particle *jau* > *ju* ‘already’, conjunction *vai* > *vo* ‘whether’,

conjunction *lai* > *le* // *le*. Also prefix *līdz* ‘to’ can be shortened: *li*. Although these word forms are specific to the deep Tamian subdialects, the usage of them is diminished nowadays – the shortening of the particles, conjunctions and prefixes is mainly used in Ance and Dundaga in the speech of the older generation.

The use of the ending *-am* (or *-em*) instead of the *-iem* has been observed in the dative, genitive and accusative case, e.g., *brālam* (< *brālim*) ‘for brother’, *kaķam* // *kaķem* (< *kaķim*) ‘for cat’, *viņams* // *viņems* (< *viņiems* ‘*viņiem*’) ‘them’, *muņs visam* (< *mums visiē*) ‘for all of us’, *us suōlam* (< *uz suoliē*) ‘on benches’, *a ziņgam* (< *ar zirgiē*) ‘with horses’, *viš mēž pill te a zvēram bi* (< *visi meži pilni te ar zvēriē bija*) ‘all the forests were full of the beasts here’. This morphological feature is common to all deep Tamian subdialects; however, it also tends to change nowadays, because subdialect’s speakers more often use Standard Latvian forms in these cases.

Conclusion

The analysis shows that the most characteristic phonetic and morphological features still exist in the deep subdialects of the Livonianized dialect. Many of these dialectal features are observed only in the speech of the older generation. Younger speakers increasingly avoid speaking a subdialect due to the migration, impact of the mass media, and communication with the people from other regions.

Although many of Livonianized dialect’s speakers prefer to use Standard Latvian forms, there are still several dialectal features to be observed in the speech of all generations – the loss of short vowels in the endings and the reduction of long vowels in final syllables. The speakers of the middle and older generation still use masculine gender forms instead of feminine, including features relevant to this case, and they still generalize the 3rd person verb forms for the 1st and the 2nd person. Only in the older generation’s speech the long vowels and diphthongs have been lost in suffixes not just in word endings. And mainly in the old generation’s speech the monophthongization and the diphthongization is fixed in recent years during the author’s researches.

Nowadays it is observed that many of linguistic features are used in parallel. It is a result of the linguistic change. For instance, one person may use dialectal forms and standardized forms even in one sentence. The usage of parallel forms shows that subdialects significantly converge to the standard language.

To conclude, the subdialects of Ance and Dundaga, which are located in northern part of Kurzeme, differ more from Standard Latvian and from other researched deep Tamian subdialects, because these two subdialects retain more dialectal forms than others. There are registered several features which are lost in other subdialects, for example, sound change and vowel insertion in the root and suffix of a word, the reduction of monophthongs and diphthongs in the word endings.

In comparison with other Tamian subdialects, the subdialect of Dundaga has preserved more archaic dialectal features, but it can be observed that the subdialect of Dundaga also becomes closer to the standard language. Nevertheless, the change of the dialects is an inevitable process of the language. Therefore, it is necessary to preserve the features of the subdialect before they disappear. And it can be concluded that the viability of the deep Tamian subdialects depends on the speakers' attitude towards their vernacular. Future research should therefore concentrate on the investigation of the dynamics of language change not only based on the middle and older generation's speech materials, as it has done in this paper, but also on the younger generation's speech data to determine the viability of the deep Tamian subdialects.

Sources

- Speech material of the subdialect of Piltene (gathered in 2008).
- Speech material of the subdialect of Ziras (gathered in 2010).
- Speech material of the subdialect of Zlēkas (gathered in 2010).
- Speech material of the subdialect of Ugāle (gathered in 2014).
- Speech material of the subdialect of Pope (gathered in 2014).
- Speech material of the subdialect of Dundaga (gathered in 2015).
- Speech material of the subdialect of Ance (gathered in 2017).

References

- Ā b e l e 1926 – Anna Ābele, “Piezīmes par Dundagas izloksnes fonētiku”, *Filologu biedrības raksti*, VI, Rīga: Filologu biedrības izdevums, 22–30.
- A d a m o v i č s 1926 – Fricis Adamovičs, “Dundagas izloksne”, *Filologu biedrības raksti*, VI, Rīga: Filologu biedrības izdevums, 63–69.
- E n d z e l i n 1922 – Jan Endzelin, *Lettische grammatik*, Riga: Kommissionsverlag A. Gulbis.
- E n d z e l i ņ s 1951 – Jānis Endzelīns, *Latviešu valodas gramatika*, Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Ē v a l d e 1940 – Līvija Ēvalde, “Piltenes un Ziru pagasta izloksne”, *Filologu biedrības raksti*, XX, Rīga: Filologu biedrības izdevums, 36–58.
- G r a u d i ņ a 1972 – Milda Graudiņa, “Dažas mainīgās un noturīgās dziļo tāmnieku izlokšņu fonētiskās īpatnības”, *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973*, Rīga: Zinātne, 151–170.
- G r a u d s - G r a u d e v i c s 1927 – Žanis Grauds-Graudevics, “Ugāles izloksne”, *Filologu biedrības raksti*, VII, Rīga: Filologu biedrības izdevums, 12–30.
- K r a u t m a n e - L o h m a t k i n a 2002 – Lida Krautmane-Lohmatkina, *Pope un kaimiņizloksnes*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- L V D A 2013 – *Latviešu valodas dialektu atlants. Fonētika*, Apraksts, kartes un to komentāri. Izstrādājis un publicēšanai sagatavojis Alberts Sarkanis, Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- R u d z ī t e 1964 – Marta Rudzīte, *Latviešu dialektoloģija*, Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

R ū ķ e 1940 – Velta Rūķe, “Kurzemes un Vidzemes lībiskais apgabals”, *Filologu biedrības raksti*, XX, Rīga: Filologu biedrības izdevums, 75–128.

V ē v e r e 2016 – Daira Vēvere, “Lībiskais dialekts”, *Avoti vėl neizsīkst. Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā*, Sast. Anna Stafecka, Liene Markus-Narvila. Atb. red. Anna Stafecka, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 212–263.

Daira Vēverē

Pagrindiniai lyviškosios tarmės giliųjų tamniekų patarmių fonetiniai ir morfologiniai ypatumai dabartiniiais laikais

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *fonetika, morfologija, giliosios tamniekų patarmės, lyviškoji tarmė, dabartiniai laikai.*

Straipsnio tikslas – atskleisti būdingiausių tarminių reiškinių vartoseną dabartinėse lyviškosios tarmės Kuršo giliosiose arba giliosiose tamniekų patarmėse. Pagrindinis dėmesys skiriamas tipiškomis šių patarmių fonetinėms ir morfologinėms ypatybėms bei jų sociolingvistiniams stebėjimams. Nagrinėjami vidurinės ir vyresniosios kartos Puopės, Zirū, Piltenės, Zlėkų, Ancės, Dundagos ir Ugalės šnektų vartotojų įrašai. Duomenis autorė yra surinkusi savo vykdytų ekspedicijų metu (2008–2017).

Daugumoje nagrinėtų giliųjų tamniekų patarmių vis dar stebimas lyviškajai tarmei būdingas trumpųjų balsių praleidimas ir ilgųjų balsių sutrumpėjimas galiniuose skiemenyse. Nors tai yra tipiškiausios lyviškosios tarmės fonetinės ypatybės, būdingos visų kartų kalbėtojams, jos linkusios kisti net giliosiose Kuršo tamniekų patarmėse ir ne tik jaunosios kartos kalbėtojų kalboje. Vidurinė ir vyresnioji karta pradeda savo kalboje jų vengti, teikia pirmenybę bendrinės kalbos formoms. Dabartinės bendrinės kalbos poveikį vis labiau patiria būtent vyresniosios kartos kalbai būdingos ypatybės, t. y. ilgųjų balsių ir dvibalsių praleidimas tiek galiniuose, tiek priesaginiuose skiemenyse, monoftongizacija, diftongizacija ir kiti fonetiniai reiškiniai, būdingi kaip tik giliosioms tamniekų patarmėms.

Vienas tipiškiausių giliųjų tamniekų patarmių morfologijos bruožų yra vyriškosios giminės formų vartojimas vietoj moteriškosios giminės. Ši ypatybė vis dar plačiai paplitusi ne tik giliosiose tamniekų patarmėse, bet ir negiliosiose Kuršo ir Vidžemės lyviškosiose tarmėse. Antra dažnai pastebima lyviškosios tarmės ypatybė yra veiksmoždzio trečiojo asmens formos vartojimas vienaskaitos ir daugiskaitos pirmojo ir antrojo asmens formoms reikšti. Abi šios ypatybės dažniau pasitaiko vidurinės ir vyresniosios kartos vartotojų kalboje. Jaunesnioji karta ima jų vengti, savo kalboje vartoja bendrinės kalbos formas.

Kaip matyti iš nagrinėtos tarminės medžiagos, Šiaurės Kuržemėje vis dar galima išgirsti giliosioms tamniekų patarmėms būdingų fonetinių ir morfologinių ypatybių. Tačiau įvertinant tai, kad šių ypatybių vartoseną per pastarąjį šimtmetį, kai buvo atlikti išsamūs latvių tarmių tyrimai, yra gerokai pakitusi, dabartiniiais laikais ypač svarbu imtis kalbos reiškinų dinamikos tyrimų.

Daira Vēvere

The Main Phonetic and Morphological Features in the Deep Tamian (Tāmnieki) Subdialects of the Livonianized Dialect Nowadays

S u m m a r y

Keywords: *phonetics, morphology, the deep Tamian (Tāmnieki) subdialects, the Livonianized dialect, nowadays.*

The present research aims at showing the usage of the most characteristic dialectal features in the deep Tamian subdialects of the Livonianized dialect nowadays. Main focus is on the typical phonetic and morphological features and the sociolinguistic observations of these subdialects. Analysis is based on the middle and older generation's speech data gathered by recording the subdialects of Pope, Ziras, Piltene, Zlēkas, Ance, Dundaga, and Ugāle. The data analyzed in this paper gathered in the expeditions carried out by the author (2008–2017).

In the majority of the researched deep Tamian subdialects the loss of short vowels and the reduction of long vowels in final syllables is still observed. Although these are the most typical phonetic peculiarities of the entire Livonianized dialect and are used by all generations' speakers, those also tend to change even in the deep subdialects of Kurzeme not only in the speech of the younger generation's speech, but also middle and older generation's speakers begin to avoid using those, preferring standard language forms. Nowadays there are also several features in the deep Tamian subdialects which are used in the speech of the older generation only and which change under the influence of the standard language, for example, the loss of long vowels and diphthongs in suffixes and endings, the monophthongization and diphthongization, and other phonetic changes which are specific to the deep Tamian subdialects.

One of the most prominent morphological features of the deep Tamian subdialects is the use of masculine gender forms instead of feminine which is still widespread and often used feature not only in the deep Tamian subdialects, but also in the Kurzeme's non-deep subdialects and Vidzeme's Livonianized subdialects. Another typical and often used morphological peculiarity is the use of the 3rd person verb forms in all persons and numbers. Both features appear more rarely in the speech of the younger generation than in the speech of the middle and older generation, because younger people are avoid using those, introducing the standard language forms instead of the dialectal forms.

As the gathered materials show, it is still possible to hear typical phonetic and morphological features in the researched deep Tamian subdialects, but as it is clear that these features have changed since the last century, when extensive dialectal researches on Latvian dialectology were made, it is particularly important to study the dynamics of dialect phenomena nowadays.

D a i r a V Ē V E R E
The Latvian Language Institute
University of Latvia
Akadēmijas laukums 1
LV-1050 Rīga
Latvija
[daira.vevere@gmail.com]

Straipsnis gautas 2019 m. rugsējo 16 d., pieņemta 2020 m. vasario 12 d.
Received 16 September 2019, accepted 12 February 2020.

Kaip namie (sociolingvistinė frazeologizmo interpretacija)

Kazimieras ŽUPERKA
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: lyginamasis frazeologizmas (frazeologinis palyginimas), regioninė (lokalinė) savivoka, namų samprata, vieta (erdvė), kultūra.

1. Įvadinės pastabos

Lyginamasis frazeologizmas *kaip namie* (rečiau – jam sinonimiškas frazeologizmas *kaip namuose*) būna pasitelkiamas aiškinantis asmens ar kurios bendruomenės savivoką kurioje nors vietoje (patalpoje, gyvenvietėje, regione, šalyje), žmonių, kalbos, kultūros aplinkoje: ar toje aplinkoje, kurioje gyvenama, lankomasi, buvojama, jaučiamasi *kaip namie* ar – *svetur, svečiuose? Namų / svečiavimosi* modelis, be kita ko, taikomas sociolingvistikoje tarp dviejų kultūrų gyvenančio asmens savivokai apibūdinti.

Straipsnis susijęs su sociopsichologinės regioninės savivokos ir apskritai su savijautos kurioje nors aplinkoje tematika. Remiantis įvairių stilių kontekstais, **siekiami** patikslinti žodynų teikiamas kalbamojo frazeologizmo definicijas ir išsiaiškinti tuose kontekstuose išreikštus NAMŲ sąvokos dėmenis. Dalinės ir apibendrinamosios išvados remiamos kitų tyrėjų teiginiais ir kitų kalbos vartotojų pasisakymais (nuomonės, savivokos, savijautos raiška) dėl NAMŲ sampratos. Pastarųjų apibendrinamieji teiginiai, kuriais asmeninė savivoka priskiriama visai savo kartai, šių dienų lietuviui ar XXI amžiaus žmogui apskritai, aišku, vertinami atsargiai, kritiškai.

Kalbamoju frazeologizmu sociolingvistikos ir sociologijos darbuose kartais nusakoma kalbinė, kultūrinė bendruomenė ar atskiro asmens savijauta kurioje nors aplinkoje.

Sociolingvistė Loreta Vilkienė (2015b, 160) lyginamąjį frazeologizmą *kaip namuose* pavartojo aptardama lietuvių išseivių kultūrinę savivoką: „[p]aveldėtosios kalbos vartotojas vieną kultūrą (dominuojančiąją arba *paveldėtąją*) laiko pagrindine (angl. *home base*) kultūra ir joje jaučiasi geriausiai, „**kaip namuose**“ <...>. Kita kultūra tampa tarsi **svečiavimosi** aplinka, erdve, kurioje, įtraukiant ir kalbą, kultūrinę praktiką, nėra taip patogų kaip **namų** – pagrindinės – kultūros aplinkoje.“¹

¹ Čia ir toliau citatose paryškinta mano – K. Ž.

Atitinkamą rusų kalbos frazeologizmą yra pavartojusi kaliningradietė sociologė Ana Karpenko (Анна Карпенко), tyrinėjanti regioninę savo kraštiečių savivoką: „Kaliningradas negali būti suvokiamas kaip priklausantis vienai ar kitai etninei ar religinei grupei. Žmonės, gyvenančius šiame rusiškame anklave, sieja bendra patirtis jaukinantis erdvę ir bendraujant su kitomis kultūromis. Jie save mato kaip unikalią rusų bendruomenę, norinčią būti atvirą pasauliui, dėmesingą ir jautrią tam, kas vyksta už šio krašto sienų, ir gebančią savitu būdu išreikšti gyvenimo kelių Europos šalių kaimynystėje patirtį. Regioninės sąmonės atvirumas leidžia kiekvienam atvykėliui jaustis **kaip namie** ir tapti šios unikalią istoriją turinčios vietos dalimi“ (cit. iš *Vo s y l i ū t ė* 2011, 11)². Savijauta „kaip namie“, aišku, priklauso ir nuo svečios šalies politikos, nuo bendruomenės nuostatų, taip pat ir nuo paties atvykėlio savivokos „senoviškumo“ ar modernumo. Pavyzdžiui, viena į Didžiąją Britaniją atvykusi Pakistano artistė pasisakė iškart pasijutusi kaip namie. Jos žodžiai buvo pakomentuoti taip: „Beje, Anglijos atvirumo ‘beigi tolerancijos’ politika veikia – atvykėliai čia TIKRAI jaučiasi **kaip namie**“ (cit. iš <<https://summit.news/2019/08/21/pakistan-actress-visits-uk-town-says-its-like-being-at-home/>>, žiūrėta 2019-09-14).

Frazeologizmo *kaip namie* interpretacijai būtina pasitelkti NAMŲ sampratą (konceptą), juo labiau kad, kaip matėme, su prieviksiu *namie* lietuvių kalboje sinonimiškai konkuruoja daugiskaitinio daiktavardžio vietininkas *namuose*, o svarbiausia dėl to, kad *namie* prasmiškai susijęs ne su vienaskaita *namas*, o su daugiskaitiniu daiktavardžiu *namai*. Neišleistinas iš akių ir kryptį rodantis vietos prieviksmais *namõ*, kuris, be kita ko, vartojamas gana įprastame, kone frazeologiniame žodžių junginyje *jaustis (kaip) grįžus namo*. Pastarasis junginys yra dalinis pasakymo *jaustis (kaip) namie* atvejis, implikuojantis kontrasto presupoziciją: buvo sugrįžta namo, taigi, būta svetur. Turime ir frazeologinį palyginimą *kaip namie po kelionės* (LKPŽ 170).

2. Kalbinė frazeologizmo analizė

Lingvistinę frazeologizmo analizę siejame su sociologine ir su psichologine interpretacija, nes daugelyje surinktų kontekstų yra ryškus ir racionalusis (savimonės), ir emocinis (savijautos) dėmuo. Jausminių namų vertinimą lietuvių kalboje rodo ir gausybė deminutyvinių prieviksnių, turinčių reikšmę „namõ“: *namučio, namučių, namužių, namolėlio, namoliučio, namoliuko, namoliukų* ir kt. (žr. LKŽ VIII 534–537).

Frazeologinis palyginimas *kaip namie* implikuoja sudėtingą semantiką: pirma, iš vietos prieviksio *namie* suvokiame, kad kalbama apie tam tikrą (daiktinę,

² Regioninę to krašto tapatybę yra aiškinusi sociologė Julija Liovkina (žr. Л ѐ в к и н а 2016). Jos manymu, šito krašto dabartis ypač tinkanti postmoderno studijoms – jis neturi materialinių ir idėjinių pamatų, apibrėžtumo. Kaliningradiečio regioninės tapatybės apibrėžimų skalė – nuo tapatybės neigimo (*sovietinė mistifikacija*) iki išnykusios Rytų Prūsijos nostalgijos. Manau, kad dabartinė Kaliningrado (Karaliaučiaus) sritis yra labiau geopolitinis negu civilizacinis regionas.

realią, ar abstraktesnę, įsivaizduojamą) vietą, erdvę; antra, susietas su lyginamuoju jungtuku *kaip* tas prievoksmis jau rodo, kad kalbama apie *ne-namus* – vietą, kuri tik tam tikru atžvilgiu yra panaši į namus. Žodynuose šio frazeologizmo reikšmė nusakoma taip: *kaip namie* – „apie laisvai besijaučiantį“ (FŽ 445), „gerai, laisvai [jaustis]“ (LKPŽ 170). Pateikiamoji definicija iškelia toli gražu ne visas pagrindines to palyginimo implikacijas (asociacijas); kontekstai rodo kur kas platesnę, įvairesnę jo semantiką. Sakysim, Jono Biliūno sakinyje *Susirietęs ratuose, prisiglaudęs prie motinos, jaučiaus kaip namie* (FŽ 445), atrodo, visų pirma glūdi prasmė „jaučiausi jaukiai, saugiai“. Panašias implikacijas remia ir tiesioginis jų nusakymas tekstuose. Vanda Juknaitė sako: „Juk **namie** gera gyventi <...>, kad pasišneki, kad tavęs laukia, kad **jautiesi ramus ir saugus**“ (cit. iš GL 9). Marcelijus Martinaitis su namais sieja „gyvenimo **jaukumo** jausmą“ (žr. D a u j o t y t ė , M a r t i n a i t i s 2013, 260). Taigi, (*kaip*) *namie*, be abejonės, implikuoja prasmes „jauku“, „saugu“.

Vietos prievoksmis *namie* nėra dėsningas darinys, bet įprastas, savas, sakyčiau, ypatingas žodis, turintis tam tikrą senumo, kaimiškumo atspalvį. Nuo varianto *kaip namuose* frazeologizmas *kaip namie* skiriasi stiliaus atspalviu. Stilistikos skirtumas, be kitų priežasčių, kyla iš prievoksmio *namie* ir daiktavardžio vietininko *namuose* semantikos skirtumo. Prievoksmis *namie* turi vienintelę reikšmę: „savo namuose“ (BLKŽ). O prievoksmiui sinonimiškas vietininkas nėra toks vienareikšmis ir, kitaip negu tas prievoksmis, vienas pats neimplikuoja reikšmės „savo (namuose)“; šią reikšmę jam suteikia arba jos nesuteikia kontekstas (frazeologizmas yra minimalus kontekstas). Dar 1978 metais Angelė Kaulakienė, rašydama apie lopšelių-darželių kalbos negeroves, reiškė nuomonę, kad „[b]e reikalo vietoj įprasto prievoksmio *namie* per prievartą brukama daugiskaita *namuose*“ (žr. MK 1978 5, 15). Kalbininkė neargumentavo savo raginimo neužmiršti to *namie*, galėtume tik spėti, kad rėmėsi panašiais argumentais kaip ką tik išdėstyti. To prievoksmio ir daiktavardžio supriešinimą aptinkame poezijoje: *Sakau: **namai**, bet nesakau: **namie*** (B a l i u k o n y t ė 1982, 53).

3. Būdingieji NAMŲ sampratos dėmenys

Įvairių sričių tyrinėtojai NAMUS mato tarp svarbiausių lietuvių vertybių. Vertybės yra užkoduotos kalboje, žmogaus sąmonėje jos yra tam tikri gyvenimo orientyrai. Svarbiausias vertybes lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje, t. y. etnolingvistikos požiūriu, yra išsamiai išnagrinėjusi Vilniaus universiteto kalbininkų grupė. NAMŲ konceptą (sąvoką, sampratą) yra aptarusi Kristina Rutkovska (žr. 2017, 87–116): žodnyų pateikiamas daugiskaitinio daiktavardžio *namai* definicijas, derivatus, namų sampratą kolokacijose, skyrium – frazeologizmuose, paremijose, publicistikoje, studentų atsakymuose į anketos klausimus.

Daiktavardžio *namas* vienaskaitos *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (DLKŽ 413) nurodyta tik viena reikšmė: ‘gyvenamasis trobesys’ (BLKŽ – ‘gyvenamasis pastatas’), o *namų* – penkios reikšmės: 1. žr. n a m a s ; 2. ‘gyvenamoji vieta, bu-

veinė'; 3. 'šėimos ūkis, sodyba'; 4. *prk.* 'drauge gyvenantys žmonės, šėimyna'; 5. 'kokia nors visuomeninė įstaiga' (iš esmės taip pat ir *BLKŽ*), pvz., *Vaikų namai*. Be reikšmių, fizinio ir socialinio namų aspekto, kalbamojo frazeologizmo sampratai ypač svarbus psichologinis aspektas: su namais siejama jausena. Žodyje ji *implikuota*, į jo reikšmę neįeina, užtai žodynuose nefiksuojaama; žodis tik kelia atitinkamas asociacijas. Pažymėtina, kad iš esmės sutampa šiam straipsniui surinktuose kontekstuose ir Rutkovskos apklaustų studentų anketose nusakyta (t. y. jau *eksplikuota*) jausena: vieta, kur gera, jauku, ramu, saugu būti, į kurią norisi grįžti, kur tavęs laukia, supranta, palaiko, priglobia. Pora kontekstų. Iš Sigito Parulskio (2005, 69) esė: „[s]tveriasi telefono ir nors akimirksnį pasijunta saugesni, nes ten, kitame ryšio gale, namai, o **namai – saugu ir pastovu**.“ Lietuvoje sukurtą trieilį (haiku) šiltas vakaras / švelniai glosto delną / arklio liežuvis Vytautas Dumčius (2016, 11) aptaria šitaip: „**Namų jaukumą** atskleidžia žodžių seka: „šiltas“, „švelnus“, „glosto“, „arklys“. Tokį švelnumą, **jaukumą ir ramybę** gali patirti tik **namuose**, kur visi jaučiasi **saugūs**, supranta vienas kitą be žodžių. <...> Savikoncentraciją kiek netikėtai paryškina arklio liežuvio, tokio pat aksominio kaip ir erdvė, vaizdas. Netiesioginis daikto ir erdvės susijungimas. Tai **saugumo, prieraišumo, namų idilės** ženklas.“

Prie išvardytųjų savivokos ir savijautos dėmenų dar būtinai pridurtinas *savumo* jausmas („kur esi tarp savų, jautiesi savas“). Jį pabrėžia, pavyzdžiui, Viktorija Daujotytė: „Kai esi iš senų namų, pradedi juos atsiminti kaip *savo*, kaip tėvų, o juk kiek kartų prieš tai. Ir vis atsimerkdavo kažkieno akys ir ištardavo: *mano namai... Tavo, o dabar mano*“ (D a u j o t y t ė, M a r t i n a i t i s 2013, 100).

Kad pamatytume bendrus lietuvių kalbos namų sampratos bei raiškos bruožus su kitomis kalbomis ir skirtumą nuo jų, pažvelkime į „namų“ sąvokos raišką bent vienoje kitoje indoeuropiečių kalboje.

Emilis Benvenistas (Émile Benveniste, 1902–1976) yra nurodęs, kad savo lek-sine vartoseną skiriasi graikų žodis *dómos* ir lotynų žodis *domus*: *dómos* reiškias pastatą, o „*domus* visada reiškia 'namus' 'šėimos' prasme“³; „kai kurios lot. *domus* linksnių formos įgavo prieveiksčio funkciją: *domi* 'namie', *domum* 'namo', *domo* 'iš namų'“; tos prieveiksminės formos „reiškia tik 'savo namuose', 'į savo namus', 'iš savo namų'“; „toks prieveiksminškas vartojimas suponuoja žodžio *domus* moralinio, o ne materialinio pobūdžio reikšmės“ (Б е н в е н и с т 1995, 199)⁴.

Populiarūs yra anglų kalbos žodžių *hause* ir *home* gretinamieji tyrinėjimai: tuos žodžius nagrinėja sociologai, kalbininkai, architektūros terminologai (žr. R y k - w e r t 1991, 51–62; B a r r i e 2017). Aptariant *hause* ir *home* reikšmės skirtības kartais pateikiama nuoroda į Benvenisto svarstymus apie namų sąvokos raišką graikų ir lotynų kalbose ir teigiama, kad lot. *domus* yra *home* (namai), o gr. *domos* yra *house* (namas) (žr. R o b e r t 2000, 15). Pastebima: „*Domus* niekada nereiškia

³ Plg. kiek kitokį to žodžio reikšmių nusakymą dabartiniame žodyne: **domus** – 1. namas, namai; 2. *prk.* 1) buveinė, būstas; 2) tėvynė, gimtinė, tėviškė; 3) namiškiai, šėima, šėimyna; giminė; 4) (*filosofų*) mokykla; 5) namų ūkis (*LLKŽ*, 341–342).

⁴ Dėkoju profesoriumi Skirmantui Valentui, atkreipusiam mano dėmesį į Benvenisto veikalą „Indoeuropiečių socialinių terminų žodynas“ (1970).

fizinės struktūros, vis dėlto jis dažnai verčiamas kaip namas (house)“ (Ibid.). Iš anglų–lietuvių kalbų žodynų matyti ne tik *hause* ir *home* reikšmės ir vartosenos skirtumai, bet ir tų dviejų žodžių reikšmių pynimasis (žr. *DALKŽ* I 628, 636–637):

home n.– namas, namai; gimtasis namas, tėviškė, giminė, tėvynė; šeima, šeimos židynys; prieglauda; *at home* – namie; *make yourself at home* – jauskitės kaip namie; adv. – namo; namie; v. – grįžti namo, siųsti namo;

house n.– namas; troba; namai, šeimyna, namiškiai; rūmai; įstaiga; v. – apgyvendinti, apsigyventi, įsikurti.

Matome, kad ir vienas, ir kitas žodis gali turėti reikšmes ‘namas’, ‘šeima’ (‘šeimyna’), ‘šeimos židynys’ (‘namų židynys’); namus, namų židinį reiškia pasakymas *house and home* (Ibid.).

Rusų kalboje abi – namo ir namų – sąvokos reiškiamos tuo pačiu žodžiu – vienaskaita дом. Pagrindinės šio žodžio reikšmės yra 1. ‘namas’, ‘namai’ (pvz., *дойти до дома* ‘nueiti iki namų’); 2. ‘(savo) namai’; 3. ‘namai, šeima, šeimyna, namiškiai’; 4. ‘namų ūkis, namai’; 5. ‘namai’; ‘rūmai’ (įstaiga), pvz., *детский дом* ‘vaikų namai’ (žr. *RLKŽ* I 500; *LRKŽ* 399). Frazeologizmas как дома atitinka lietuvišką pasakymą *kaip namie* (Ibid.).

Kontekstai rodo, kad daugiskaitinis daiktavardis *namai*,rieveiksmis *namie*, frazeologizmas *kaip namie* ir jam artimi pasakymai (pvz., *jautiesi grįžęs namo*) sieja ne tik su **vieta** (erdve), bet ir su savais žmonėmis, su sava (gimtąja) **kalba**, su (iš visų tų aplinkybių einančiu) gyvenimo (**buvimo**) būdu (kultūra plačiąja prasme, t. y. kaip priešprieša „natūrai“). Regimantas Tamošaitis (2015, 153) vienos kelionės po Lietuvą išpūdžius apibendrina taip: „O dabar važiuojame anapus Šventosios – į Jūžintus⁵ <...>. Gražu ten buvo: barokiniai debesys per visą dangaus aukštį, balti bokštai kyla ir plaukia kartu su jais. <...> Tame debesų danguje atsispindi ir mūsų Žemaitija, ir šis gražus ežerų kraštas – mes **po šiuo dangumi esame namie**, ir esame kartu. / Yra gera pamatyti Lietuvą tomis pačiomis akimis, tuo pačiu žvilgsniu, gyventi tą patį gyvenimą.“ Taigi, savivokai „namie“ priklauso ir vieta „po šiuo dangumi“, ir bendrumas su žmonėmis, su kuriais „tomis pačiomis akimis, tuo pačiu žvilgsniu“ gali regėti Lietuvą. Individas nepriešina savęs bendruomenei, artimiesiems; priešingai, jam gėra jaustis vienam iš jų, šitas bendruomeniškumas jo nevaržo, neriboja, jį pakelia, įkvepia. Individuali ir kolektyvinė (bendruomeninė) namų savivoka paremia viena kitą. Visų minėtųjų keturių dėmenų implikaciją galima įžiūrėti prancūzų rašytojo Aleksandro Diuma (Alexandre Dumas) sąmojyje: „Tik Per Lašeze velionis iš aukštosios visuomenės **jaučiasi kaip namie**“ (cit. iš *J a n k u s* 2012) – ir konkreti vieta, ir čia palaidoti asmenys, ir kalba (paminklų užrašai), ir kapinių kultūra apskritai.

3.1. Vieta. Svarstant regioninės ar tautinės tapatybės klausimus ypač pabrėžiamas tapatinimasis, ryšys su tam tikra vieta, vietos svarba: „Aš pati tikiu, kad **mūsų tikrieji namai** ir tėra gimtieji, tėvų, senelių namai, kad iš jų neišeinam, nes **vieta** lieka, net jei ir nieko ten nebėra“ (*D a u j o t y t ė, M a r t i n a i t i s* 2013, 100). Jaunesnės kartos poetas, eseistas Donatas Petrošius (g. 1978 Bijotuose) au-

⁵ Jūžintaĩ – miestelis Rokiškio rajone.

tobiografinėje esė sako, kad ieškant tėvynės reikia įsitverti į „**savo namų durų rankeną**“: „[b]ūčiau linkęs keisti žodį tėvynė į man artimesnius – žemė, kraštas, **vieta**. / Mano įsivaizduojamos genties žemė. Mano protėvių ir mano paties užgyventa žemė. <...> **Vieta**, iš kur esu, **vieta**, kur save atrandu, iš kur save kildinu“; „Tėvynę surasti žemėlapiuose paprasčiausia. / Bijotai, kaimo tipo gyvenvietė (apie 500 gyventojų), yra Pietų Žemaitijoje, rytiniame Šilalės rajono pakraštyje, prie Pelos upelio“; „Į Vilnių studijuoti ir gyventi išvažiavau 17 metų. Jau 17 metų gyvenu Vilniuje. Jei kada sapnuoju atpažįstamas **vietas** – tai būna **viets** iš mano sodybos Bijotuose. Vilniaus dar nesapnuoju, vadinasi, jis dar netapo mano **namais**“ (P e t r o š i u s 2014). Iš kito Lietuvos krašto kilęs dar jaunesnės kartos poetas Aivaras Veiknys (g. 1983) pasakoja: „[Elektrėnai] mano **gimtasis miestas**, kur mane visi pažįsta, kur miela matyti veidus, pažįstamus nuo vaikystės, ir kur jaučiuosi kartais net nepelnytai iškeltas į Elektrėnų garsenybes.“ Klausiamas, ar, daug laiko praleidžiant ne Lietuvoje (mat dirba užsieniuose, statybose), nekilo noras ją palikti visam laikui, atsako: „Negalėčiau, išeičiau iš proto. Mane labai traukia **gimtos vietos**. Pirma mano komandiruotė, kai iš lentpjūvės, kur dirbau, buvau išsiųstas keturioms savaitėms į Norvegiją, buvo *laaabai* sunki. Kad ir kokia graži būtų **vieta**, bet **jeigu ji neturi atminties**, ten pasijusi nykia. Jau esu sakęs, kad galėčiau gyventi net prie konteinerio, jeigu jis būtų stovėjęs prie **mano namo** nuo vaikystės. Aš esu labai... lietuvis“ (cit. iš Š e p e t y t ė 2019, 5).

Viena ryški *individualiosios savivokos* perskyra yra asmens įsisažmonintas priklausymas etnografiniam regionui (neišdildomas ryšys su tėviške, gimtine), kraštui, tautai arba, priešingai, – kosmopolitinė savivoka. Lietuvių kalbos tekstuose – meniniuose ir nemeniniuose – nuolatos keliamas, aktualinamas išėjimo iš namų ir (išėjusiojo) namų ilgesio motyvas. Šiuo atžvilgiu pagretinkime du kone tos pačios kartos poetus – Joną Juškaitį (1933–2019) ir Tomą Venclovą (g. 1937). Juškaitis kilęs iš kaimo (Jurbarko r., Kuturiai), Venclova – Vilniaus augintinis. Būdingas Juškaičio eilėraštis „Užnemunė“. Ji vadinama *motinos kraštu*, iš jo išėjęs, nuo jo nutolęs lyrinis subjektas vis prisimena vaikystėje patirtą, suvoktą jo grožį, sapnuoja, ilgisi: *kai išklajojau / Keleliais, nurimt negaliu / Nuo ilgesio* (J u š k a i t i s 1981, 71). Kitame eilėraštyje guodžiamasi: *Aš niekur ne namie, visur tėvų sapnuoju / Namus* (Ibid., 68). O Tomas Venclova (cit. iš LR 2017 05 24) deklaruoja kosmopolitinę *namų* sampratą: „Mano manymu, tos tautiškai nusiteikusių publicistų ir filosofų dejonės dėl, tarkime, tautos nykimo labiau pastebimos viešojoje erdvėje, o didžioji tautos dalis laiminga, kad sienos atviros, kad **beveik nebeliko užsienio sąvokos**, kad **kitose šalyse** pradėdame jaustis **kaip namie**.“ Taigi, atsisakoma šimtmečių tradiciją turinčios namų ir pasaulio priešpriešos. Jaunoji išievių iš kaimo, atkilėlių į miestą karta artima Venclovai, ne Juškaičiui. Benamystė imama suvokti kaip privilegijuota padėtis. Jaunosios kartos rašytoja Jurga Tumasonytė (g. 1988 Kaune) skelbia: „O mano tipo merginos nebijo miesto. Jos atvažiuoja iš kaimo ir iš karto susilieja su aplinka: išmoksta tinkamai rengtis, dažytis, galvoti ir judėti. Mūsų mamos verkdamo atsidūrusios didmiesčiuose, mes – ne. Tik spėk rinktis iš miestų įvairovės. <...> **Tik spėk ieškoti namų**“ (T u m a s o n y t ė 2010). Tarp

Kristinos Rutkovskos apklaustų studentų irgi buvę tokių, kurie į klausimą, kas yra tikrieji namai, atsakę: visas pasaulis; nepastovi vieta, kur gali būti saugus; kur gali nukeliauti ir *jaustis kaip namie*. Tyrinėtoja sako, kad šiuolaikinis inteligentas atviras pasauliui, jis turi ambicijų susikurti namus visur. Akivaizdu, kad nuostata „Europa – mūsų namai“ diegia valstybės politika, didžioji žiniasklaidos dalis, nemaža intelektualų. Vis dėlto, remdamasi savo tyrimu, Rutkovska (2017, 116) apibendrinamai teigia, kad nemaža lietuvių, net jeigu gyvena ne gimtinėje, jaučia *nenutrūkstamą dvasinį ryšį* su gimtaisiais, su tėvų, senelių namais: svarbu, kad tokie namai Žemėje yra, nori nors trumpam į juos grįžti kaip į užuovėją, slėptuvę nuo pasaulio; ypač svarbu artimųjų palaikymas, prisiglaudimas. Būdingas kito krašto jaukinimosi pavyzdys galėtų būti Gražinos Sviderskytės, žurnalistės, istorikės, atvejis. Augo, gyveno Vilniuje, Žvėryne. Dabar, jau dveji metai, gyvena Kanadoje, Vankuverio saloje, Viktorijos mieste: „Viktorijoje dirbu ir jaučiuosi visiškai taip pat, kaip ir savo Žvėryne, tik išėjusi iš namų kalbu kita kalba“; „Vankuverio sala man išties panaši į mūsų sostinę ir pajūrį kaip labai didelė Neringa arba plačiai išbarstytas Žvėrynas.“ O apibendrinama taip: „Vilnius yra **mano namai** ir gimtinė“ (cit. iš T r e š č i n a 2019, 39).

Namų metafora pagrįstai vartojama ir labai plačia bei įvairia reikšme. Žemės gyventojų rūpesčio reikalingi *bendri mūsų namai*: planeta, megalopoliai, didmiesčiai, miestai, miesteliai ir kaimai, taip pat drauge gyvenantys artimieji, bičiuliai ir kiti žmonės, *mūsų kūnai* ir sielos (plg. B a r r i e 2017, 153). Pasakymas Žemė – mūsų namai, manyčiau, išreiškia ne kosmopolito individualisto, o bendrystės puoselėtojo nuostatas. „Europa – **mūsų** namai, bet ne **mano**“, – sako Arvydas Šliogeris (cit. iš T a m o š a i t i s 2008, 92).

Straipsnyje, kaip matome, daugiausia iliustruojama *individualioji lokalinė* savivoka. Apibendrinamai apie tautinę, *bendruomeninę* latvių savivoką kalba Arvydas Juozaitis (2011, 138): „Latvis žino, kad išėjęs iš kaimo neįsikūrė mieste. Jis vis dar **ne namie**.“ Lietuviams, bent jau nemažai jų daliai, toks apibendrinamas pasakymas tinka labiau negu latviams, nes pastarųjų miesto kultūra senesnė, labiau išplėtotą. „Europietiška miestietiška kultūra <...> tarp lietuvių pradėjo kauptis tik XIX a. gale ir ligi šiandien liko efemeriška, išsiblaškiusi, neįtvirtinusi savo moralinių pagrindų“, – teigė Vytautas Kavolis (1994, 133).

3.2. Kaip namie – tai tarp savų, artimų **žmonių**. Namų savivoką kuria žmonių ryšys, bendrumas: „Namai, sakyčiau, yra ne tiek fizinė erdvė, kiek žmoniškųjų santykių kūrimosi vieta. <...> Todėl namai pirmiausia yra žmoniškosios prasmės skleidimosi vieta, kur asmuo gali jaustis saugus, laukiamas, mylimas, gerbiamas, kur juo tikima, pasitikima, kur ir jis pats gali realizuoti savo poreikį rūpintis, globoti, mylėti“ (T a m o š a i t i s 2008, 80). Neatsitiktinai *antraisiais namais* vadinama mokykla: siektina, kad vaikas čia jaustųsi taip pat gerai kaip namie, jaukiai – globojamas, mylimas, saugus. *Antrieji namai* nepriešinami pirmiesiems, jie tėra tų pirmųjų tęsinys, papildymas.

Reikia pasakyti, kad vienas, dominuojantis, „namų“ sąvokos dėmuo nešalina

kitų. Ir mokyklos kaip namų samprata apima ne tik žmonių santykius, bet ir *vietą*, patalpas, aplinką. Šiaulių Juliaus Janonio gimnazijos direktorius Rimas Budraitis sako: „Mokykla yra šventa **vieta**. Gal ir negalima taip sakyti, bet taip turi būti“ (cit. iš *J a n k u v i e n ė* 2019, 5). Vertas dėmesio faktas, kad rugsėjo 1-ąją kone tuos pačius žodžius pakartojo Prezidentas Gitanas Nausėda, apsilankęs vienoje progimnazijoje: „Man mokykla apskritai yra šventa **vieta**“ (cit. iš *15 min.lt*, 2019 09 01).

Antrieji namai yra raštų kalbos frazeologizmas, jo reikšmė – „pamėgtoji vieta“ (FŽ 444), o taikomas mokyklai tas pasakymas, kaip matome, turi kiek kitokią prasmę⁶. Meilė Lukšienė Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime 1988 metų spalio 22 dieną kalbėjo: „Tautos mokykla remiasi tautinės kultūros pagrindais. <...> Visų pirma, ir mažiukas, ir didelis privalo pasijusti ir fiziškai, ir dvasiškai esąs **namie**, o ne pakeleivis, ne nomadas. Klasė turi būti **antrieji namai**, geri, jaukūs, kad viešpatautų darna, ne paradiškumas ir fasadiškumas, o darbas. Šis **namų jausmas** perauga į Tėvynės jausmą su atitinkamais išipareigojimais“ (cit. iš *GL* 11). Taigi, savijauta „kaip *namie*“ gali apimti ir visą kraštą, žmonių tarpusavio santykius, tikrą, ne tik deklaruojamą dėmesį žmogui. Skaudus ir įsidėmėtinas yra mitologo Dainiaus Razausko (2010, 1) teiginys: „Lietuvoje ne pinigų trūksta, o būtent to, kad žmogus jaustųsi **kaip namie**.“

3.3. Namai – sava kalba. Ne taip seniai ypač populiaru buvo Martino Heidegerio (žr. 1992, 147–167; Martin Heidegger) idėja apie kalbą kaip būties namus. Heidegerio mintį, kad supratimas visada įsikūnijantis kalboje, plėtojo Gadameris (Hans-Georg Gadamer). Jis vaizdžiai ir įtikinamai yra nusakęs žmogaus, vėl išgirdusio gimtąją kalbą, savijautą: „Kai grįžtame iš svetimkalbio užsienio namo, netikėtas susitikimas su gimtąja kalba mus tiesiog išgašdina; artimybės visetas, papročiai ir įprastinis pasaulis tikrai sklidini savosios kalbos skambesio. / Žinoma, kiekvienas, kas **jaučiasi kaip namie savo gimtojoje kalboje**, gali išmokti kitų kalbų, dargi išmokti taip gerai, kad ir jose bus kaip namie. <...>. [I]š tiesų tėvynė pirmiausia yra kalbos tėvynė“ (G a d a m e r 1999, 223).

Teiginį „gimtoji kalba yra namai“ grožiniuose, eseistikos, mokslo tekstuose pabrėžia daugelis lietuvių kultūros asmenybių. Puiki (tik dėl pernelyg dažno vartojimo subanalinta) yra Justino Marcinkevičiaus (žr. 1982, 343) *kalbos namų* metafora, ne tik forma (raiška), bet ir turiniu, prasme artima Heidegerio kalbos idėjai. Subtili ir įtikinama yra Skirmanto Valento (1997, 95) pateikta šios metaforos interpretacija. Viktorija Daujotytė (2013, 8) kalbos kaip namų sampratą plėtoja pradėdama nuo tarmės: „Tarmiškai kalbantis žmogus yra **namie**, jei ir kitur. Bet visa krūtine tarmė alsuoja tik savo vietoje, tarp savo žmonių, kuriems nuo pat kūdikystės, nuo pirmųjų žodžių yra sava.“ Namų apibrėžimą nuo kalbos pradeda Regimantas Tamošaitis (2017): „[T]urime žinoti savo šaknis, savo prosenelius, savo tėvų namus, nes **mūsų namai yra kalba, lietuvių kalba ir lietuvių literatūra**, mūsų pareiga juos puoselėti ir su tuo palikimu eiti aukštyn, į Europą, kilti į

⁶ Lotynų kalbos *domus*, kaip matėme (žr. 3 išn.), turi ir ‘(filosofų) mokyklos’ reikšmę,

bendražmogišką kultūrą. Neturėdami savo šaknų, nežinodami savo praeities, mes Europoje esame niekis, darbo įrankis...“

Neretai tik gimtoji kalba lieka kone vienintelis savijautos „kaip namie“ dėmuo, kai žmogus įsikuria svetimame krašte, kitakalbeje aplinkoje. Prancūzijoje gyvenantis lietuvių prozininkas Valdas Papiėvis sako: „[L]ietuvių kalba man yra **namai**“; „Kad ir kur būčiau, esu kažkiek ir Lietuvoje, nes visada esu suaugęs su lietuvių kalba“ (cit. iš *B u l o t a i t ė*, 2017). Kad justų bent šiuokius tokius tos savijautos atšvaitus, išeivijos lietuviai *lietuviškais vardais* pavadina savo kavines, parduotuves, poilsia vietas: „Lietuvėlė“, „Vilnius“, „Gintaras“, net ant gyvenamojo namo pasikabina užrašą „Labas“ (žr. *V i l k i e n ė* 2015a, 126). O nuo ko pradėjo „jaukintis erdvę“ Karaliaučiaus krašte įsikuriantys rusai? Nuo vietovardžių keitimo, rusinimo, t. y. nuo kalbos.

Žinoma, be kalbos, mūsų emigrantams svarbu ir kiti *etninės bei tautinės kultūros* ženklai: lietuviškos šventės, simboliai, meninė saviveikla... Priešinga elgsena – prisitaikyti, perimti priimančios šalies kultūrą, išmokti kalbą. Pažymėtina, kad anglų kalbos frazeologizmo *to be at home* pirmoji reikšmė nurodoma „gerai mokėti (pvz., **kalbą**)“ (*DALKŽI* 628). Sociolingvistai pabrėžia, kad įgijęs svetimą kalbą ir sociokultūrinę kompetenciją žmogus jau gali *patogiai jaustis svetimose visuomenėse*; plg. cituotąją, visai tokią pačią, Gadamerio mintį. Dažnokai tik emigracijos pradžioje *namų* kultūra yra susijusi su lietuvių kultūra, kalba, su Lietuva. Ilgainiui toks žmogus, parvykęs Lietuvon, joje ima jaustis *ne toks savas*.

Minėtinas dar vienas savijautos „kaip namie“ atvejis – šitaip pasijunta skaitytojas kūrinio (paprastai grožinio), kurio turinys ir ypač kalba jį susieja su tradicine namų samprata. Taigi šiuo atveju asmenį jo *genties* žodis pasiekia ne tiesiogiai iš to žodžio vartotojo, o iš kultūros, kūrybos.

Agnė Žagrakalytė (g. 1979) yra parašiusi romaną *Eigulio duktė: byla F 117* (2013); tai kelių kartų giminės istorija (apima 1815–1977 metų laikotarpį), paremta tikrais faktais. Autorė perėmusi klasikinės mūsų prozos santykį su senąja Lietuvos kaimo žmogumi: įdėmų žvilgsnį jo daiktams, darbams, gamtos pasauliui. Skaito šį romaną tos pačios kartos prozininkė Laura Sintija Černiauskaitė (beje, vilnietė, bet vaikystės vasaras leisdavusi kaime pas močiutę) ir sako: „[Š]iuolaikiniam miestiečiui **lyg archajiški burtažodžiai** skamba visi tie *sėmenokai, sausakločiai, žardai, galvenos, šiupelės, karokšliai, jaknos, verstiniai, priebrukos, pečionkės ir lazankos*. Ir nors daugelio ūkio ir namų apyvokos daiktų, drabužių bei patiekalų **pavadinimų** nesupranti ir nenuspėji, kas tai galėtų būti, vis dėlto **jautiesi tarsi grįžęs namo**“ (*Č e r n i a u s k a i t ė* 2014, 141). Analogiškas atvejis – Leonardo Gutausko apysakų knygos *Pravardės* (2018) recenzentės Nomedos Gaižiūtės įspūdis ir mintys: „Skaitydama „Pravardės“ pirmą kartą gyvenime suvokiau banalybę „**kalbos namai**“ (nesididžiuoju, nes tikrai vėlokai): kai po dienos, per kurią skaitai ir rašai daug skurdžių sakinių, atsiverti knygą, **jautiesi grįžusi namo**, kur jauku ir šilta sužvarbusiai sielai, kur visada šventė, o ją sukuria įstabioji kalba – taip, tai yra, feisbuko skurdžia kalba tariant, TAS jausmas. Kaip jį apibūdinti?

Pasitikėjimas kalbos galia – galia maitinti savo syvais ir stebinti“ (Ga i ž i ū t ė 2018, 6).

3.4. Namai – kultūra. „Mūsų kuriama šiuolaikinė kultūra turės pakeisti „**namus**“, kitom priemonėm atkurti gyvenimo jaukumo jausmą“; „žmogus ieško ir vis labiau ieškos **namų** kultūroje“ (D a u j o t y t ė , M a r t i n a i t i s 2013, 260, 267). Dabar ypač dažnai meno, mokslo, verslo, populiariosios kultūros žmogui kūryba, kultūra atstoja, pakeičia namus. Pavyzdžiui, apie poetės Juditos Vaičiūnaitės pasaulį pasakyta: „[N]amai turi būti surišti su kultūrinėmis vertybėmis, su istorine atmintim, architektūra“ (T a m o š a i t i s 2008, 82). Literatūrologas, eseistas Rėgimantas Tamošaitis *antraisiais namais* vadina literatūrą, geras knygas: „Literatūra – nuolatinis žmoniškų prasmų erdvės kūrimas, tai – **antrieji** žmogaus **namai**.“

Suprantama, toli gražu ne visa kultūra yra pririšta prie vienos vietos. Esu įsidėmėjęs Leonido Donskio, kosmopolitinių nuostatų filosofo, kadaise ištartą prisipažinimą, kad, pavyzdžiui, Italijos paveikslų galerijose jis **jaučiašis kaip namie**. O teatro režisierius Rimas Tuminas savo gyvenimą svetur grindžia taip: „Teatras, kad ir kokioje šalyje jis būtų, lieka teatru ir jame tu statai savotiškus **namus**, kuriuose apsigyveni. Teatras yra **tavo namas**, į kurį paskui kvieti užėti ir kitus“ (cit. iš *R* 2019 01 19–25). Atkreipiame dėmesį, kad nuo *namų* daugiskaitos pereinama prie vienaskaitos, tai gali būti ir rusų kalbos poveikis; jau sakytą, kad rusų kalba neturi atitinkamo daugiskaitinio daiktavardžio kaip lietuvių *namai*. Tuminas daug metų gyvena rusų kalbos aplinkoje, galimas daiktas, kad joje jaučiasi „kaip namie“.

Skulptorius Antanas Šnaras yra sukūręs kalbamojo frazeologizmo skulptūrą-instaliaciją, ji – didžiulėmis, beveik pusantro metro, granito raidėmis „parašyta“ frazė – 2008 metais trumpam laikui buvo statoma įvairiose Vilniaus vietose (žr. pav.).

Pav. Antanas Šnaras. Instaliacija „Kaip namie“ Katedros aikštėje⁷

⁷ Nuotrauka imta iš interneto: <<https://www.vle.lt/Straipsnis/Antanas-Snaras-92715#artidelmages>> [žiūrėta 2019-09-22].

Tad senas pasakymas atgimė nelaukta, modernia menine forma. Pats autorius sakęs, kad joje nereikia ieškoti kokių paslėptų prasmų – tai esanti tiesiog nuoroda į atitinkamą *savijautą*. Tos skulptūros prasmę, galimą praeivio žiūrovo refleksiją yra pabandžiusi aptarti Inesa Pavlovskaitė. Pasak autorės, jai rūpėjusios „sociokultūrinės problemos ašys“: „Šiuolaikinis žmogus ne tik vienišas, bet ir **benamis**, nes jo **namai – visur**. Kaip tik todėl jausena (ar pozicija) „**kaip namie**“ tokiu atveju paradoksaliai nereiškia nieko, iki mikrobinės dalelytės redukuoja pačią namų sąvoką. <...> Manau, toksai Šnaro kūrinio kaip verbalinio kodo transliuojamas pranešimas implikuoja (ar idealiu atveju turėtų) šitokią praeivių savianalizę, skatina asmeninę miesto gyventojų ir viešos urbanistinės erdvės koreliaciją“ (P a v l o v s k a i t ė 2008, 6). Praeiviui, žiūrovui, frazeologizmo „skaitytojui“ kylančios asociacijos, žinoma, gali būti įvairiausios, ne tik tos, kurias kylant spėja recenzijos autorė; tas *namie* gali sušildyti, į atmintį atnešti frazes *Jauskis kaip namie*; *Visur gerai, bet namie geriausiai* arba, priešingai, „benamiui“ šiuolaikiniam žmogui priminti, kad jeigu namai – visur, vadinasi, – niekur, vadinasi, tu visur svetimas...

Svetima erdvė gali būti prisijaukinta ir tapti namais giliau ją pažįstant. 2016 metais Valstybės pažinimo centras buvo paskelbęs konkursą „Haiku Lietuvai“. Tarp bemaž 400 konkursui pateiktų trielių nemaža buvo skirta Vilniui. Daugelyje tekstų Lietuvos sostinė yra „romantinių svajonių įsikūnijimo erdvė, asmeninės laisvės įprasminimo vieta, senovės palikimo ir šiandienos gyvenimo gražaus buvimo pavyzdys“ (D u m č i u s 2016, 11).

4. Baigiamosios pastabos

Kai frazeologiniu palyginimu *kaip namie* apibūdinama asmens, asmenų grupės, bendruomenės savivoka bei savijauta, būdingosios to frazeologizmo implikacijos yra (jaustis) „gerai“ – „laisvai“, „jaukiai“, „saugiai“. Kontekstas paprastai rodo, kuri tų reikšmių yra ryškiausia. Savivokai „kaip namie“ aktualūs bent keturi dėmenys: vieta, žmonės, kalba, kultūra.

Šiandieninio lietuvių lokalinė ir kitokia savivoka labai marga, įvairi; matyti skirtumas tarp kaimo ir miesto augintinių, tarp vyresnio ir jaunesnio amžiaus žmonių, bet tos priešpriešos nėra visuotinės. Vis dėlto akivaizdi ši raidos kryptis: „namų“ sąvoka, taigi, ir pasakymo *kaip namie* prasmė, vis labiau siejama su plačiai suprantama kultūra, o kultūra nebūtinai susijusi su gimtine vieta, savais, artimais žmonėmis, gimtąja kalba. Emocinis susietumas su tam tikra *vieta* ne vienam lietuviui šiandien atrodo senamadiškas. Tačiau nurašyti kaip atgyveną prisirišimą prie *gimtųjų namų*, gimtinės, prie savo krašto žmonių, gimtosios *kalbos* ir *kultūros* netikslinga; tradicinė priešprieša „namai–pasaulis“ tebegyvuoja.

Literatūra ir šaltiniai

B a l i u k o n y t ė 1982 – Onė Baliukonytė, *Iš kelio dulkių*, Vilnius: Vaga.

B a r r i e 2017 – Thomas Barrie, *House and home: Cultural Contexts, Ontological Roles*, London and New York, Routledge.

- BLKŽ – Bendrinės lietuvių kalbos žodynas [prieiga internete: <<http://bkz.lki.lt>>, žiūrėta 2020-02-07]
- B u l o t a i t ė 2017 – Nijolė Bulotaitė, „Valdas Papievis: „Mano namai – lietuvių kalba““ [prieiga internete: <naujienos.vu.lt/valdas-papievis-mano-namai-lietuviu-kalba>, 2017-06-09, žiūrėta 2019-08-04]
- Č e r n i a u s k a i t ė 2014 – Laura Sintija Černiauskaitė, „Žagrakalių muziejus“ [Agnės Žagrakalytės romano „Eigulio duktė: byla F117“ rec.], *Metai*, 7, 141–145.
- DALKŽ I – Bronislovas Piesarskas, *Dvitolomis anglų–lietuvių kalbų žodynas*, A–M, t. I, red. Elena Stasiulevičiūtė, Rita Šepetytė, Vilnius: Alma littera, 2004.
- D a u j o t y t ė 2013 – Viktorija Daujotytė, „Poezijos ištarmės“, *Literatūra ir menas*, 23, 7–9.
- D a u j o t y t ė, M a r t i n a i t i s 2013 – Viktorija Daujotytė, Marcelijus Martinaitis, *Sugrįžęs iš gyvenimo: Literatūriniai laišakai, pokalbiai*, Vilnius: Alma littera.
- DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 7-as leid., vyr. red. Stasys Keinys, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.
- D u m č i u s 2016 – Vytautas Dumčius, „Lietuva trijose eilutėse“, Šiaurės Atėnai, rugsėjo 16.
- FŽ – *Frazeologijos žodynas*, red. Jonas Paulauskas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.
- G a d a m e r 1999 – Hans-Georg Gadamer, *Istorija. Menas. Kalba*, sud. Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos [skyrius „Tėvynė ir kalba“, 223–228].
- G a i ž i ū t ė 2018 – Nomedą Gaižiūtė, „Kipšiukas kalbos namuose“, Šiaurės Atėnai, gruodžio 21.
- GL – *Gyvybės Lietuva: Sąjūdžio už politikos ir visuomenės atgimimą, paremtą krikščioniškomis vertybėmis, leidinys*, Nr. 1 [leid. metai nenurodyti].
- H e i d e g e r i s 1992 – Martynas Heidegeris, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mintis.
- J a n k u s 2012 – Kostas Jankus (par.), „Kelio pabaiga“ [prieiga internete: <senas.zpasaulis.lt/index.php?id=2282>, 2012, žiūrėta 2019-08-09]
- J a n k u v i e n ė 2019 – Rūta Jankuvienė, „Be rimto švietimo nėra valstybės ateities“ [pokalbis su Rimu Budraičiu], Šiaulių kraštas, rugpjūčio 31.
- J u o z a i t i s 2011 – Arvydas Juozaitis, *Ryga – niekieno civilizacija*, Vilnius: Alma littera.
- J u š k a i t i s 1981 – Jonas Juškaitis, *Tolimos dainos: Eilėraščiai*, Vilnius: Vaga.
- K a v o l i s 1994 – Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga.
- LKPŽ – *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*, sudarė Klementina Vosylytė, Vilnius: Mokslo, 1985.
- LKŽ VIII – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. VIII, Vilnius: Mintis, 1970.
- LM – *Literatūra ir menas* (savaitraštis).
- LLKŽ – Kazimieras Kuzavinis, *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*, 2-asis patiksl. ir papild. leid., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2017.
- LR – *Lietuvos rytas* (dienraštis).
- LRKŽ – Antanas Lyberis, *Lietuvių–rusų kalbos žodynas*, red. Ch[ackelis] Lemchenas, Vilnius: Mintis, 1971.
- M a r c i n k e v i č i u s 1982 – Justinas Marcinkevičius, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga.
- MK – *Mūsų kalba* (žurnalas).
- P a r u l s k i s 2005 – Sigitas Parulskis, *Miegas ir kitos moterys*, Vilnius: Baltos lankos.

- P a v l o v s k a i t ė 2008 – Inesa Pavlovskaitė, „9 raidės, 2 žodžiai, 1 frazė“, Šiaurės Atėnai, lapkričio 21.
- P e t r o š i u s 2014 – Donatas Petrošius, „Tėvynės ieškojimo sumaištys (I, II)“ [prieiga internete: <www.bernardinai.lt>, 2014-11-17, 20, žiūrėta 2019-08-07]
R – Respublika (savaitraštis).
- R a z a u s k a s 2010 – „Nepagaunamas interviu: Kas ardo pasaulio vidurį?“ [Liudviko Giedraičio pokalbis su Dainiumi Razausku], *Liaudies kultūra*, 5, 1–6.
- R y k w e r t 1991 – Joseph Rykwert, “House and Home“, *Social Research*, Vol. 58, No. 1, 51–62.
- RLKŽ I – Rusų–lietuvių kalbų žodynas*, t. I (sudarė Chackelis Lemchenas), Vilnius: Moks- las, 1982.
- R o b e r t 2000 – Jean Robert, “Home and House“, *The International Journal of Illich Studies*, pp. 14–17 [prieiga internete: <<https://journals.psu.edu.illichstudiesarticle>>do- wnload>, žiūrėta 2019-09-25]
- R u t k o v s k a 2017 – „[NAMŪ konceptas]“, *Kristina Rutkovska, Marius Smetona, Ire- na Smetonienė, Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*, Vilnius: Akademinė leidyba, 87–116.
- Š e p e t y t ė 2019 – Danutė Šepetytė, „Ar būtina poetui reikia skursti?“ [pokalbis su Aivaru Veikniu], *Respublika*, sausio 12–18.
- T a m o š a i t i s 2008 – Regimantas Tamošaitis (par.), „Namai ir benamystė literatūroje“ [kalbasi Viktorija Daujotytė, Regimantas Tamošaitis, Arvydas Šliogeris, Vytautas Ru- bavičius], *Metai*, 6, 80–99.
- T a m o š a i t i s 2015 – Regimantas Tamošaitis, „Anapus ežero, kur bokštai“, *Metai*, 10, 151–153.
- T a m o š a i t i s 2017 – Regimantas Tamošaitis, „Visko išsižadėję norime būti niekiu“ [prieiga internete: <www.propatria.lt>, 2017-12-18, žiūrėta 2019-08-27]
- T r e š č i n a 2019 – Ana Treščina, „Gyvenu ne name, o planetoje“ [pokalbis su Gražina Sviderskyte], *Moteris*, 1, 37–41.
- T u m a s o n y t ė 2010 – Jurga Tumasonytė, „Kelionė pas Ozo šalies burtininką“, *Lite- ratūra ir menas*, 11, 26.
- V a l e n t a s 1997 – Skirmantas Valentas, *Lingvistinis pasaulis poezijoje*, Vilnius: Moks- lo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- V i l k i e n ė 2015a – Loreta Vilkienė, „Kalba ir etninė tapatybė“, *Emigrantai: kalba ir tapatybė: Kolektyvinė monografija* (mokslinė redaktorė Meilutė Ramonienė), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 117–134.
- V i l k i e n ė 2015b – Loreta Vilkienė, „Tarp dviejų kalbų ir kultūrų: kultūrinės tapatybės klausimas“, *Emigrantai: kalba ir tapatybė: Kolektyvinė monografija* (mokslinė redak- torė Meilutė Ramonienė), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 155–185.
- V o s y l i ū t ė 2011 – Marta Vosyliūtė, „Gražiausias paukštis – gyvatė“, Šiaurės Atėnai, liepos 22.
- Б е н в е н и с т 1995 – «Четыре круга социальной принадлежности», Эмиль Бен- венист, Словарь индоевропейских социальных терминов: I. Хозяйство, семья, общество, II. Власть, право, религия (редакция Ю. С. Степанова), Москва: Про- гресс, 198–211.
- Л ё в к и н а 2016 – Юлия Лёвкина, «Практика себя: три вопроса об идентичности» [prieiga internete: <https://imperative.eu/Kaliningrad/praktika_sebya_tri_voprosa_ob_ identichnosti>, 2016-04-13, žiūrėta 2019-01-08]

Kazimieras Župerka

***Kaip namie* (sociolingvistinė frazeologizmo interpretacija)**

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *lyginamasis frazeologizmas (frazeloginis palyginimas), regioninė (lokalinė) savivoka, namų samprata, vieta (erdvė), kultūra.*

Lyginamasis frazeologizmas *kaip namie* būna pasitelkiamas aiškinantis lokalinę bei dvasinę savivoką toje aplinkoje, kurioje esi: ar jautiesi esąs *namie, kaip namie*, ar jautiesi *svetur*, svetimas. Svarbiausi „namų“ sąvokos turinio dėmenys būna vieta, žmonės, kalba ir kultūra. „Namų“ sąvoką gali sudaryti vienas arba keli tų dėmenų, jų dermė.

Kalbamasis frazeologizmas implikuoja sudėtingą semantiką: pirma, iš vietos prievoksmio *namie* suvokiame, kad kalbama apie tam tikrą (daiktinę, realią, ar abstraktesnę, įsivaizduojamą, tariamą) vietą, erdvę; antra, susietas su lyginamuoju jungtuku *kaip* tas prievoksmis rodo, kad kalbama apie *ne-namus* – vietą, kuri tik tam tikru atžvilgiu yra tokia pat kaip namai ar bent į juos panaši. Žodynai nurodo šią frazeologizmo reikšmę: „gerai, laisvai [jautis]“. Kontekstai rodo, kad kalbos vartotojai kaip ypač būdingą pripažįsta jame implikuotą reikšmę „jauku, saugu“. Iš kontekstų taip pat matyti, kad frazeologizmą *kaip namie* ir jam tolygius, artimus pasakymus vieni kalbos vartotojai (net ir jaunosios kartos atstovai) sieja su tam tikra vieta (paprastai gimtine), su artimais, savais žmonėmis, su sava (gimtąja) kalba, su (iš visų tų aplinkybių einančiu) buvimo būdu; kiti (ypač jaunieji) jau persiėmę kosmopolitine savivoka: jie teigia visur galintys jaustis *kaip namie*. Kultūrologai, sociologai teigia, kad šiandienos žmogus vis dažniau namų ieško kultūroje, tuo būdu tarsi stengdamasis susigrąžinti tai, kas vis labiau tolsta, tikrąją realybę keisdamas sąlygine. Ypač ryški šių teiginių iliustracija yra skulptoriaus Antano Šnaro sukurta frazeologizmo *Kaip NAMIE* skulptūra-instaliacija; ji – didžiulėmis, beveik pusantro metro, granito raidėmis „parašyta“ frazė – 2008 metais trumpam laikui buvo statoma įvairiose Vilniaus vietose.

Kazimieras Župerka

***Kaip namie* (Just like at home): Sociolinguistic Interpretation of the Phraseological Idiom**

S u m m a r y

Keywords: *phraseological comparison, regional self-knowledge, the concept of home, place (space), culture.*

Phraseological comparison *kaip namie* (Just like at home) is used whilst self-explaining the local as well as spiritual (emotional) self-knowledge in the place that you are: do you feel like you are *at home, just like home* or do you feel *foreign*. The most

important aspects of “home” are place, people, language and culture. The concept of “home” could be constructed from one or a few of the aspects, their harmony.

The phraseological comparison implicates complicated semantics: first of all, from the adverb *namie* “at home”, we can apprehend that we are talking about a specific (physical, real, or abstract, imaginary, unreal) place, space; second, this adverb connected with the conjunction *kaip* “like” can show that we are talking about *not-home* – place which only from a certain angle can resemble home. In dictionaries, this phraseological definition can be found: “[to feel] good, free”. Context clues show that speakers are fond of the “comfortable, secure” meaning. In addition, context clues can display that some speakers (even from the younger generation) could associate the phraseological idiom *kaip namie* with a certain physical place, relatives, native language and even with the whole existence (of all the circumstances); others (especially younger ones) already have the cosmopolitan self-knowledge: they insist that they can feel like being at home anywhere. Academics of culture, sociologists assert that a modern person would more often search for *home* in culture and in a way is trying to bring back something that is slowly becoming foreign, changing substantial reality to circumstantial one. A very clear illustration of these points can be seen in the sculptor Antanas Šnaras’ phraseological sculpture-installation “*Kaip namie*”; in 2008, this gigantic, almost a meter and a half, in granite letters “written” phrase was placed in various squares of Vilnius for a brief moment.

K a z i m i e r a s Ž U P E R K A
Regionų plėtros institutas
Šiaulių universitetas
Povilo Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[k.zuperka@gmail.com]

*Straipsnis gautas 2019 m. spalio 22 d., priimta 2020 m. vasario 12 d.
Received 22 October 2019, accepted 12 February 2020.*

III.

Regionas kultūroje

Region in culture

Ethnological, Teleological and Axiological Components of the Traditional Upbringing in the Early 20th Century in Bosnia and Herzegovina

Draženko TOMIĆ, Vladimir LEGAČ
University of Zagreb

Keywords: *education, authority, educational teleology and axiology.*

Introduction

Bosnia and Herzegovina (B&H) is a country in South-eastern Europe with about 3.5 million inhabitants (2011) and slightly over 50,000 km². The time period we are dealing with in this paper (1908) is the beginning of the 20th century when B&H was part of the Austro-Hungarian Monarchy (1878–1908–1918). According to the 1910 census, B&H had about 1.9 million inhabitants, a third of them were Muslims, and nearly a quarter Catholics (*W*). It was a time of industrialization and modernization on the social plan, the influence of the city population was rising, the working class started to appear, the number of educated people was on the increase. At the same time, however, there was still a feudal agrarian organization, the national tensions were intensifying, the emigration to overseas countries was extremely strong. There was a folkloristic and romantic mood in public life (*HE*, 1999–2009).

Nikola Buconjić (Neum Klek, 1865 – Sarajevo, 1947) was a poet, prose writer and ethnographer. Buconjić worked as a teacher and a school supervisor in several Bosnian-Herzegovinian places (Mostar, Bugojno, Dobož, Tuzla, Brčko, Travnik and finally in Sarajevo until 1925). From 1894 to 1944 he wrote and published children's and patriotic poems, stories, travel books, historical and ethnological descriptions, novels permeated by authentic Bosnian and Herzegovinian folklorism. He is an author of six books. While travelling the length and the breadth of the country of B&H for several years, Buconjić collected material for the book *The Life and Customs of Croat Catholics in Bosnia and Herzegovina* (Sarajevo, 1908, 124 p., 24 cm; reprint Matica Hrvatska, Mostar 1999). In the Preface (written in the town of Travnik around Christmas Day 1907) the author emphasized that the book had been written because of his love for the nation he had come from while seeing that many old customs were inevitably being forgotten. In the same preface he added that he hoped to keep some of the customs alive for his descendants. Buconjić learned about some practices from narrators (Šamac, Bihać, Livno, Duvno, Bihać,

Banjaluka and Prozor). He collected and edited the material in Brčko, a trading post through which people from different parts of B&H used to pass, so he had the opportunity to complete his records. He is well aware of the fact that Croats had been experiencing different social and historical circumstances, which in the case of B&H means, above all, the influence of a centuries-old Ottoman presence. This all resulted in different customs. Buconjić focuses on the general characteristics of the life and customs of Croat Catholics, and only incidentally the particularities of each region are mentioned. According to him, it can be concluded that what connects the Croats are not customs, but religion and language (Buconjić 1908, 4–6).

The book *The Life and Customs of Croat Catholics in Bosnia and Herzegovina* was printed in Sarajevo by Daniel A. Cayon printing house. In addition to *the Preface* and *the Introduction*, the book contains eight chapters with 125 pages in total. The first part (“House and Village”) deals with the construction of the house, the beliefs and customs in this regard, the attitude towards the workers, the way the house is arranged, and what the people do to make life in the home happy. One-third of the book belongs to the most comprehensive chapter, “Life and Customs in General,” where Buconjić presents folk customs through the rhythm of the seasons and church holidays. The chapter “Childbirth and Childhood” deals with pregnancy, childbirth and popular beliefs regarding it. This is followed by the chapters “Flirting and Cuddling (Dating)” and “Marriage Proposal & Wedding Ceremony”, which make up a quarter of the book dealing with the prescribed relationships between boys and girls, explaining the role of parents and relatives, folk customs in the marriage proposal and in the wedding ceremony, as well as life immediately after the wedding. “Illness & Treatment of Illness” is a chapter in which Buconjić describes the attitudes of the people towards the problem of the disease and the patient, as well as folk remedies for various diseases given to children and the elderly. The chapter “Death and Burial” closes the life cycle by describing the attitudes of the people towards the dying people and the dead in general. The book ends with a short chapter entitled “Miscellaneous”.

Antun Hangi (Petinja, 1866 – Sarajevo, 1909), was an ethnographer and folklorist, teacher and school superintendent in Bijeljina, Maglaj, Livno Bihać, Banjaluka, and finally in Sarajevo. In addition to his teaching and educational activities, he had been researching the cultural traditions of the urban Muslim population in B&H (HBL, 2002). His book *The Life and Practices of Moslems in Bosnia and Herzegovina* has been published in several editions: the first edition in Mostar in 1900, German second edition in 1906 and the second edition in Croatian in 1907, and the third edition in Sarajevo in 1990. As the (first) Mostar edition had been completely sold out, Hangi decided to publish the second and significantly expanded (242 pages) and corrected edition with illustrations that was printed in the Sarajevo Daniel A. Kajon printing press. With the release of this second edition the author tried to react to criticism he had received after the first edition. He said

that the book was intended for brothers “across the River Sava, over the Dinara and Biokovo Mountain Ranges”, i.e. for Croats, so that they could learn about the life and customs of Muslims as well as that people of these two faiths could both get to know each other and gain mutual trust and friendship. The second edition that we use here was published only two years before the author’s death. It is the culmination of his twenty years of collecting the customs of Bosnian Muslims (Hangi 1908, 3–4). The book consists of two parts. The first one is entitled “Life”, where the author, on some hundred pages, gives a general description of everyday life of Muslims in B&H. The second part, entitled “Customs” is divided into seven equally long sections: I. Childbirth II. Childhood III. Dating IV. Marriage Proposal V. Wedding Ceremony VI. Husband and Wife and VII. Death.

This paper provides a comparison of what was written about the child in the Buconjić’s and Hangi’s books. The authors of the article also refer to some other books dealing with folk customs, such as: Ivan Alilović’s *Croatian Folk Traditions in Herzegovina* (1977). While writing his own book, Alilović seems to have relied on Buconjić’s book to some extent. Hence it is a testimony of a time that also changes folk customs. At the end of the paper there is a supplement with folk beliefs about pregnancy, pregnant women and children. Based on what has been written here, research has been conducted on today’s beliefs related to the same topic.

Children are the Greatest Treasure

“To a B&H Croat all the children are dear, and he can never have enough of them, because children are dew to the sun. God, who creates them also cares for their lives” (Buconjić 1908, 57). Dealing with the same topic, Hangi gives examples of several folk songs where it is claimed that a woman who gives birth to many children is more valuable and dear to her husband: “For a Muslim person a marriage is a happy one, only if it has been blessed, i.e., if there are plenty of children.” (Hangi 1908, 106) Buconjić continues with an explanation that if there are no children in the early years of marriage, the mutual trust between husband and wife will be lost and perhaps even love: they tend to accuse and blame each other that it is the other person’s fault that they do not have any children. This is the very reason why the barren woman prays all sorts of prayers, makes vows, gives alms so that God would listen to her prayers and give her children” (Buconjić 1908, 57). If a woman does not have children, according to Hangi (1908, 110), “she is advised to give alms to her poor neighbours for nine months. However, although all the children are dear to their parents, preference is given to male children, because family remains with them. And the husband likes more women who give birth to sons.” Buconjić’s book has a lengthy, decasyllabic, moving poem about a mother who has given birth to nine female children and who jumps into the river with the tenth, newly born girl (Buconjić 1908, 57–58). Among Muslims, there is also greater joy when a son is born, especially

if the first child is a son (H a n g i 1908, 106–108). It should be added that at the beginning of the previous century women in B&H used to give birth as long as they could, so having seven to ten children was almost a normal occurrence, and it was not uncommon for a woman to have even more children than that. However, the relatively high percentage of infant mortality at a young age should not be forgotten. It happened due to the lack of medical care and basic knowledge of hygiene as well as to general scarcity. More information about the causes of mortality in Mostar in the 20th century as they are described in church documents can be read elsewhere (T o m i ć 1999d).

When a Christian woman was in a blessed state, she wanted to hide it from other household members, with the exception of her husband. For this reason, she would wear some wider clothes. She would continue to work as she used to before, but avoiding any kind of very hard work, especially lifting heavy loads. When Alilović writes about this in the late 1970s, he is not as romanticized as Buconjić, and warns about the hard work of pregnant women in poor families whose children have experienced the full weight of burden of life as early as in their mother's womb (A l i l o v i ć 1977, 34). The book about Muslim customs does not leave an impression that a Muslim woman ever hides her pregnancy; on the contrary, the future mother is being pampered by everybody (H a n g i 1908, 106–108). Both authors, Buconjić and Hangi, give close to one hundred folk beliefs regarding the pregnancy and future happiness of mother and child, which were singled out by the authors of this article (T o m i ć and L e g a c) and they conducted a survey about them and their results are presented in this paper in the chapter on the research. Here, because of the lack of space, these popular beliefs have been dropped. The above mentioned author Alilović, after a time span of seventy years, finds only two beliefs in the Herzegovina's village: anyone who does not offer a pregnant woman a meal, will get a *stye* on the eye, that is, the mouse will bite his clothes, and speculations regarding whether the woman is carrying a male or a female child (A l i l o v i ć 1977, 34).

A Christian woman used to take care of the equipment for the new-born on time and would be helped in this by gifts from her mother, mother-in-law, sisters and others (B u c o n j i ć 1908, 59). During pregnancy, a Muslim woman would also prepare everything that was needed for a newborn baby, especially clothing and other supplies. When she suspected that she would give birth, she would not leave the house, and no one would come to her (H a n g i 1908, 110). Neither would a Christian woman that was about to give birth leave her home. She would only go to church for confession and communion. She would not be left alone at home. When she felt that labour would occur, she would usually secretly call an elderly woman, skilled at delivery, mother or mother-in-law (B u c o n j i ć 1908, 60). In the case of Muslim assistants at childbirth and the assistants that were supposed to take care of the child for the first days of life, this was the mother or her mother-in-law, or some relative from her family or from her husband's family. If they were

not able to be present for some reason, then this was done by her friend or in the last case, by some other woman. This woman would stay with the new mother for seven days (H a n g i 1908, 112).

Some Christian women used to deliver alone; they would take the baby, cut off the navel, bathe the child, put on its clothes, swaddle it and set it in bed. Some post-partum women did not even lie down in bed. It is because of such courage and strength of individual women that songs were written that used to be sung by the cradle to the babies, and Buconjić gives examples of such songs. The Catholic Christian woman would lie in bed at least for a week, and if there is a possibility even for a longer period of time. Surely, she had to be kept away from hard labour for forty days, and then she would go to church (B u c o n j i ć 1908, 60–61).

Buconjić gives several customs regarding the baby: when it is born, its navel is cut off, it is bathed, dried, wrapped and placed next to its mother. He emphasizes that the baby needs to be well dried, it is not good to put on its cap because its hair is still wet, it is not good to tie it too tightly with swaddles, as this impedes its normal development. Until the mother received milk, the baby was fed with butter mixed with sugar or fresh water, or they would find another woman to feed the baby with milk until its own mother was able to. If a new-born child was not healthy, then Christians used to *make a sign*, i.e. they would perform emergency baptism. And everybody was allowed to do it, even a heterodox person. And a healthy baby used to be taken to church for baptism as soon as possible. Before being taken to church for baptism the child had to be bathed and had to look nice. Most often it was carried to the local church by the woman who had helped at the delivery. During baptism the baby was held by godfather or godmother. The godfather had to pay the baptism fee and was supposed to give a gift to the priest, the child that had kept the candle during the baptism ceremony and to the woman that had brought the child to the church. The child was given gifts by the people that had come to congratulate, and the money was placed on the pillow by the child's head. After some time, the Christian mother would visit her mother-in-law with the child, if they did not live under the same roof. This was followed by a visit to her mother, then to her godmother, and the woman who helped give birth. These all were obligatory visits, visits to other people's homes were optional if possible (B u c o n j i ć 1908, 63). Alilović writes that being a godfather or godmother used to be regarded as something very important by its nature, as the greatest expression of friendship. However, in recent times it has been characterized not by friendship but by material interests (A l i l o v i ć 1977, 36).

Muslim parents used to organize a supper and used to give their child a name on the seventh evening after child's birth, most often it was the name of the father or mother, or from someone in the immediate family, or it was given according to the day and month when it was born. In that case they used to say that the child made a name for itself. If they could not agree, they called a *khwaja* who would write forty names on forty pieces of paper and then the paper with the child's name

used to be pulled out. On the seventh day after child's birth they put the child into the cradle. The very first time this had to be done by a strong and healthy relative so that the child might become strong and healthy too. An egg used to be put next to the child so that it might be full and round. It used to be believed that a child might die if the cradle is not covered when the child is not inside; it might also die if an empty cradle is swung. Forty days after the birth, the woman who gave birth to a child would visit her relatives and friends and give them presents. She would first visit the woman who had helped her during the delivery and then other people (H a n g i 1908, 117). Muslims had haircutting godfathers, circumcision godfathers, and wedding witnesses. Haircutting godfather was the person who had first cut the hairpin on the child's forehead. The circumcision godfather was the person that held the child in circumcision. Haircutting godfathers used to be appreciated very much. Members of these families were considered relatives and could not be married to each other, and women were not expected to cover their bodies in the presence of these godfathers if they were of Muslim faith. This kind of a godfather did not have to be Muslim. Hangi states that they used to strictly adhere to the custom that the haircutting godfather was the one who came out first in the morning when the baby was brought out for a haircut, and more recently, if the child was healthy, they would agree on when to bring the child out to the street, i.e. when the future godfather had to appear in the street (Ibid., 114–116). Most children were circumcised before they started attending school, always in the house where the child lived, and this was the biggest family ceremony and joy. The person who held the child at that ceremony was referred to as circumcision godfather (Ibid., 145–148).

Considering childcare, the authors recorded that it was bathed once or twice a day except on Sundays and church holidays. An egg was mixed into the warm water in order to soften the rash. The author gives very detailed advice on maintaining hygiene, washing the baby's swaddling garments and rags and the way they had to be dried. Both authors give examples of several lullabies. Buconjić mentions that it may happen that a child dies in the crib at night because it is too tightly wrapped or if too many blankets are placed on it (B u c o n j i ć 1908, 61–66). Hangi also notes that women sometimes tighten swaddles too much, leaving the child with red hoops on the head. It is mentioned that members of both religions used to cover babies in tight swaddles for at least a few months so that the baby would have straight legs and strong bones (H a n g i 1908, 110–111). When the child got stronger, they would put it in a stand so that it could learn to walk, and when it started to walk, everyone used to be happy. The mother would then bake a pie and mix some money into it and would give it to the members of the household (Ibid., 211).

Babies used to be fed exclusively with breast milk, and later they would start to give them other kinds of liquid food. On the third day of the third month, they would be put into a stand so that they could learn to walk. Thereby they would

be told different nursery rhyme and their examples are given by Buconjić. People would also teach them to clap their hands and to swing on their knees while being held on the lap. All these teaching actions were accompanied by appropriate nursery rhymes. According to Buconjić, it was impossible to predict exactly the day when the child would learn to walk, but he states that it would take shorter for the child to master it, if it was healthier and if it was less carried in arms. When they noticed that their baby's teeth would start sprouting, they would give it a bread crust (B u c o n j i ć 1908, 67–69). In Muslims, women from a rich house had servants, so they would take care of the baby (they would wash the baby, they would swaddle it, and would do other useful things) and mothers would breastfeed the babies, sing to them, kiss and cuddle them. In poor homes, the woman takes care of the child on her own or is helped by her mother-in-law, her own mother or a friend for the first year. The baby always used to be breastfed by the mother, but if she was sick or if she died, then they would give it to some other woman to be breastfed, but it is emphasized that they were very careful about the nature of that woman and would very carefully choose the family to take the woman from. They made sure that she did not have a bad character, because they were afraid that the child could copy it from her (H a n g i 1908, 211–212). Men and women used to dine together in the *harem*, except when the husband had a guest. Then he would dine with him in a different room (Ibid., 204).

As far as dress is concerned, it is noted that male children wore a long shirt, panties, waistcoat and a fez until the age of five. Later a pair of trousers (čakšire), a belt and an overcoat were bought or made by a tailor. Children used to be mostly barefoot until the age of five or six if it was not cold. Female children also wore a shirt, waistcoat and a fez, but the shirt was more elegantly tailored than shirts that were worn by male children. Waistcoats also had a different pattern; they were not made of the same material. It was also made sure that they went well with the child. Female children's arms and neck were decorated with women's bracelets and necklaces (B u c o n j i ć 1908, 69–70). Starting from the age of two, Muslim children started to be dressed as adults. The author gives a detailed list of names of individual items of clothing and the price of each particular item. He also describes the clothes of female children. Jewellery used to be put on female children starting from the age of two or three (H a n g i 1908, 125–128). The author describes that it used to be a custom that male children's hair was dyed. This was more often done with female children's hair. Colours were applied to female children's nails and palms. They used to comb them on Mondays and Thursdays. They used to knit braids to female children, a male children's hair was let to fall down their shoulders (Ibid., 129–130). They used to oil children's hair with paraffin so that it would grow faster; they also used to add a reddish colour (henna). A male child's hair used to be cut for the first time when he was four years old (sometimes seven or even nine years old). It was always done on Thursdays or on Sundays after the full moon. When they had cut the child's hair, it was weighed, and then they would

distribute coins to poor people and their number was equal to the measurement of the weight of the child's hair. The barber received a special reward in addition to his ordinary wages. They would then put that hair in a ball and tuck it under the eaves (Ibid., 125–130).

When the schools began to open, parents would send their children to school to learn to read, write and count. They were sent to school when the children were between the age of eight or nine. Buconjić is not pleased that the people of B&H did not take care of the child's progress in school but left everything to the teacher. "After graduating from primary school, more affluent parents used to send their more gifted children to study at higher schools. They would give less gifted children to work in shops and to learn trades, and many children were taught a trade by their own fathers. The same things were done by poorer parents with their male children. If a boy continued with higher education, he developed into a fully mature young man and when he graduated, he could earn for his living. This was also the case with those who learned a craft or a trade. When a young man became capable of earning for his own living and was also able to support anyone else besides himself, then the boy was ready to get married" (B u c o n j i ć 1908, 69). When they started with learning a trade, they first helped with doing little things like making coffee. Buconjić says that in recent time younger people were becoming skilful merchants, and they were learning a lot about it in schools (Ibid., 43–44). Some aspects of the language of that time period in B&H are dealt with in Tomić (2019).

Muslims say that "childlike wit" lasts in women until the age of 12 and in men until the age of 15 (H a n g i 1908, 230). At the age of four or five, children used to be sent to a religious school (*mejtef*), where they would learn Arabic script and the truths of Islam. It was a great joy for the whole family, and it is described in great detail by Hangi. Gifted children used to manage to learn the whole of the prescribed syllabus in three to four years, average ones in five to six years, and less gifted children hardly managed to achieve that goal in ten years. Going to the *mejtef* was not a legal but a moral obligation. If a child continued with education after graduation from *mejtef*, he or she was sent to a public primary school or to a *medresa* (Ibid., 130–145). He also adds: "They did not beat female children as much as male ones, because they are girls and they are weaker and gentler than boys; it would be wrong to beat them. The reason why male children were treated so strictly was because as soon as they grew a little, they were no longer taken care of by their gentle mothers, but by their more serious and stricter fathers. They used to leave the raising of female children more to mothers, so that they could raise their daughters as they wished and as they thought it to be the best but the husbands had control over the wives and they made sure that mothers did not spoil their children too much" (Ibid., 138–139).

Some Catholics also used to send female children to school, but after school they would usually stay at home where they would learn from their mothers different

household chores, from cleaning to those concerned with food preparation, and then others such as: washing, weaving, tailoring, liming, grating and milking livestock (B u c o n j i ć 1908, 70).

For Catholics dinner used to be a daily event when the whole family came together. It was preceded by an evening family prayer that lasted 45 minutes to an hour. It was led by the head of the house. The prayers were said aloud and clearly so that they could be heard even outside. Prayer was an indispensable point of the evening. It was made sure that all the members of the household were present including the children. In fact, it was recommended to pray in front of the children even as they were very young: “No Croatian mother lets her children go to bed without praying a prayer, for everyone knows that the faith received from her mouth in a child’s breast is a firm and unwavering spark that cannot be dimmed or extinguished by any gale or storm. That is the main reason why in Croatian Catholic families serious songs of pious content were born out of the tenderness of the mother’s heart. Such songs were intended to make it easy for children to pray and remember their prayers” (Ibid., 19). Buconjić gives examples of some devout songs. During Lent and Easter Season prayers would be further enriched with special prayer songs (T o m i ć 1999b, 1999c). Prayer was related to fasting, and numerous vows were also associated with Saint Anthony of Padua (T o m i ć 2003b, 2001e). In Muslim families, children did not go to mosque but prayed at home together with women (H a n g i 1908, 17).

Catholic children were not allowed to sit with adults at the table, especially if the family had guests at dinner because they did not yet know how to properly behave at the table. Specifically, one of the basic rules when eating was that food should not be grabbed in front of another person (at the beginning of the 20th century everyone used to eat with wooden spoons or forks from the same bowl): “... children need to be taught first how they are supposed to behave in the company of older people when they sit down with them or eat or generally how to behave when dealing with adults. Respecting older people at all times is the most beautiful feature of the children and the best praise for their parents. Fruit-trees are known for their crops and parents are known for their children” (B u c o n j i ć 1908, 16). They used to put children to bed as soon as possible in order to avoid other members of the household being bored by children’s crying or napping during the adult’s dinner, especially when guests were present.

In Muslim homes, the husband receives his guests in a separate room and the wife receives her guests in her rooms. Hangi states that if the stranger was the host’s good friend, then the host would let the children greet him: “Children come before you quietly and calmly, so when they come, they take you by the right hand, kiss your hand, and then they put it to the forehead. If you have asked them something, they will answer you nicely, and it will never happen that they push each other in front of you, or that they laugh or shout at you. If their father waves them a sign to leave, they will leave, as they came – quietly and calmly. If the

father allows the children to come out to you, you should give them money and toys, or any other thing, because, as we could see, giving gifts has gone into the blood of Muslims. And if a Muslim comes to the house of a ‘Swabian’, or to the house of a Bosnian of a different faith, where there are children, he never comes empty-handed; he will give gifts to your children, therefore you have to give gifts to his children so that you return love with love” (H a n g i 1908, 203).

It should be mentioned, without going into details, that Buconjić lists all the duties of children for all church holidays. Thus, he describes what a child does at Christmas (T o m i ć 1999a, 2001a), Easter (T o m i ć 2001d, 2002, 2003a), at carnival days (T o m i ć 2001b, 2001c) at funerals and on other occasions. Buconjić describes in great detail children’s games and social games played by young people of the time. He also provides us with an overview of the most common diseases that children used to be infected with as well as traditional folk remedies (B u c o n j i ć 1008, 104–108). However, the national sentiment towards doctors was beautifully captured with this quote: “Thank God you Bosnian ladies know nothing else but to breastfeed your baby for three years and to call a doctor after a year of illness.” (Ibid., 103) Muslims, at least as reported by Hangi, had even less confidence in the doctor and his medication.

Indisputableness of Adult Authority

According to Muslim law, a child belonged to the husband, and if, in the meantime, he divorced his wife, after the birth of the child he was allowed to take it and give it to another woman to feed it (H a n g i 1908, 178). They usually used to refer to any child as an orphan that had lost parents, regardless of the fact whether the inheritance of the child was large or small (Ibid., 206). If a woman became a widow, she remained with the children and rarely married a second time, and it used to be appreciated much (Ibid., 210). Widows among Catholics, and especially, if they had children, would very rarely get married for a second time (B u c o n j i ć 1908, 12). Stepmothers usually did not treat their stepchildren badly, if for no other reason than because they were her husband’s children, and because people liked to see that they were treated nicely (H a n g i 1908, 215). Since their childhood Muslims used to be taught to respect their wives. In fact, they used to despise a person who did not care for his wife and children. Therefore, it was rare for anyone to act improperly, if for no other reason than because of the people from the surrounding area (Ibid., 207). “It is an especially great sin, if the son forgets it, and raises his hand on his father, and even more if he raises it on his mother.” (Ibid., 216) In Muslims, a parent can punish children by leaving the property to a mosque or *waqf* (Ibid., 68).

In Catholics, at the time dealt with in this paper, children (at least in the countryside and the areas inhabited by Catholic population were predominantly rural) were born in large family cooperatives, averaging ten members, or as Buconjić puts it, counting 15, 20 and up to 60 members (B u c o n j i ć 1908, 11).

These family cooperatives were led by elders. They used to give commands to all members of the cooperative. They used to have the right to praise and warn even those children and young people that were not really their own children. Buconjić reports on the relationships between old and young people in the following way: "... [children] in the house they hear from others that after God in heaven one should listen most to the house elder. It is the duty of every young person to be helpful to older people when they come to the house, regardless of the fact whether they are male or female, relatives or not relatives. From this it can be seen immediately what kind of instruction the younger ones in the house receive regarding respect for older people. If they know how to respect the home elder, they will be able to respect all the other people as well, and if they cannot respect their own, they will particularly not be able to respect any foreign person." (Ibid., 12–13)

It is understandable that in such family communities everything was decided by older people (especially the host who was listened to and feared by everybody). However, older people were happy to listen to the opinion of younger people when it came to common good, like marriages for example and similar things. The younger ones were taught by the older ones so that when their time came, they would be ready to take over the household (Ibid., 11–13). Buconjić likes to point out that love, harmony and peace are the most important things in the house. According to him, it is inconceivable that someone does not listen to a person who is older, or that a younger person ever says "I will not" to an older person. "Without a pure body and soul, without a clean house and order, there is no peaceful life nor health. The soul is thus purified by confession and communion, the body by washing and bathing; the purity of the work depends on the purity of the soul, and the purity of the house on the housewife." (Ibid., 46) And the reasons why large families are divided into smaller ones are children, and, of course, because of marriages, because of lack of space and because of dissention.

Hangi repeatedly emphasizes that young people in Bosnia are very respectful of older people (H a n g i 1908, 216). When parents invite children or young people to come to their room to say something to them, they enter quietly, listen to what is being said and go away, turning their back to the door, because it would be shameful to turn one's back to older people (Ibid., 205). He also brings this observation: "As parents love their children, so do children love their parents. The son respects his father and mother more than anyone else in the world and seldom does it happen that a son acts against his father's wish or will. I will not even talk about the daughter, because her mother's wish is a command for her, and her father's will is holiness that cannot be touched or changed. The father has taught his son to be blindly obedient and submissive in early childhood and this remains in his heart even when he becomes a man and a husband. <...> However, we must not think that children listen to their parents, because they have been driven to death by punishment and beatings, but they love and respect them, because they were brought up well. The father loves his child and he loves him very much – so

that his head would become boiling hot, but he is not a woman so that his love goes into weakness and that he lets the child do what it wants. The father is serious about his children. The main thing is that he does not speak in the house or outside the house anything that might tempt the child. He leads his children by showing them a good example and wants his children to act and speak in the same way as he does. However, if a child does what is wrong, the father does not shout or curse, but calmly and seriously, as it is appropriate for a serious man warns, rebukes and instructs the child. Is it no wonder, then, that a child, while seeing him as a role model, not only loves him, but also trembles at the thought, that it might offend or hurt him?! Practice teaches us that children are more loving and respectful of their parents, if they have been brought up strictly than if they have left them to their will, and thus raised them to become strong lads and rogues. It happens though, that a grown-up son does not always listen to his father, that he does not obey him, or it can happen that the son confronts the father – is there a grain without bugs? – but the father will not relent, he will punish the son to show him that he can be not only a good and gentle father, but also a strict master. And Sharia gives the father the right to punish the disobedient son. He can drive him out of the house, and he can disinherit him.” (Ibid., 215)

Research on the Familiarity of Young People in Croatia with Popular Beliefs Mentioned in the Two Analyzed Books

At the beginning of March 2019, the authors of this paper conducted a research study for the purpose of the presentation of this paper at the conference in Siauliai. The aim of the research was to get an insight into the familiarity of today’s young people in Croatia with the beliefs mentioned in the analyzed Buconjić’s and Hangi’s books. The participants were female 2nd year students of the 5-year integrated master’s degree course (N = 58) at the Department in Čakovec – Faculty of Teacher Education of the University of Zagreb, studying to become primary school teachers. At the time of the survey they were all aged 19 or 20. The authors used a self-constructed questionnaire were they presented the participants in the research study with 92 national beliefs about pregnancy, childbirth and child, which are found in Buconjić and Hangi’s book (the beliefs are not stated in this article due to lack of space; for the same reason only the most significant research results are given). Respondents offered an average of seven responses each. In doing so, they were more likely to recognize beliefs from Buconjić than from Hangi’s book, which was in accordance with the authors’ starting hypotheses. This can be justified because these beliefs are culturally closer to Croats living in Croatia. When asked about the origins of these beliefs, they answered that they heard it primarily from their grandmothers, then their mothers, aunts or sisters, and in rare cases they heard it while listening to women’s conversations. Only one participant mentioned that she had heard about one of the beliefs on television. Most respondents verified beliefs regarding the appearance and nature of the child.

Thus, almost a third of them (20) have heard that a baby will not have large and limp ears if his mother tightens its ears while it is an infant. This was followed by the recognition of the following beliefs: the child will be jolly fellow if it has rolled over a lot in her mother's abdomen (recognized by 17 participants), the child will resemble the parents in the sense of: a cheerful father – a cheerful child (recognized by 15 participants), and the general belief that the child may resemble a father or mother, relatives, but also godparents (recognized by 12 participants). Respondents in this study have also heard that the nature of the child may also be influenced by the woman who first breastfed the child (recognized by 9 participants). Another group of beliefs in which the respondents' answers were particularly productive were those concerning the pregnant woman herself. Thus, 19 participants heard that if a pregnant woman desires something and touches her own face or abdomen, there will remain a stain or a mole on the child's body, even when she has secretly eaten and touched her belly (recognized by 8 respondents), or if the pregnant woman is denied food she will later want that food (recognized by 11 respondents). 17 participants in the study have heard that whoever does not share the last bite of food with the pregnant woman will get a *stye* on his eye. 19 participants in this study have heard that the same *stye* may occur also if a person makes a pregnant woman angry or slanders her. In addition, respondents have noted that they heard that the shape of the child's gender could be determined by the shape of the pregnant woman's stomach (recognized by 13 respondents). As it can be seen from the results, the familiarity of the students in this sample was low.

Conclusion

Buconjić and Hangi published at the same time two books that are very similar in concept. The former has written his work so that the customs would not be forgotten, and the latter has written his book for Croats in Croatia so that they might get to know the life of Muslims across the border. They are both teachers, so their works also have some pedagogical function. Although written in a distinctly romantic style, these books are also moral manuals, an etiquette of the time in which they were made, records that place the desirable rather than the real state of the people in the foreground.

Both authors were more concerned with the customs of the urban than the rural population, while the population in B&H, especially the Catholic one, were predominantly rural at the beginning of the last century. Buconjić focuses on the habits of the middle-class, seemingly urban and commercial strata of the Catholic population, while Hangi describes in detail the life of an aristocratic and wealthier Muslim population. Buconjić was more concerned with the customs in Bosnia than in Herzegovina, as it is evident from his list of narrators, as well as Hangi, who also prefers the characteristic features of Bosnia rather than Herzegovina. Buconjić elaborates more on the rhythm of the holidays and the role of children in them, children's and social games, folk medicine for children and adults, while folk beliefs are more prevalent in Hangi. Therefore, despite the existence of religious

and magical elements in Buconjić (Markešić 2011), one cannot speak of their predominance in the exposed material.

When comparing the customs of the Catholic and Muslim population, similarities and differences can be observed. Similarities arise from the environment and the given conditions of life (birth, life and dying, climate, etc.), while the differences are obvious in the habits derived from religion and inherited socio-political relations. In both groups, one can sense a great love for the child, especially the male one, but also for the female one in a special way. There is a strong desire to protect the child from illness and accident, both before and after birth. Hence, many, from today's point of view, absurd actions are taken, which give the parent some assurance that he has taken all he knew and could do to help the child survive, grow up and be happy. There are some common fundamental elements that are the fruits of the experience regarding childcare (feeding and hygiene) as well as the practices related to maternity seven and forty days. At the forefront in the upbringing is the family in which the child is born and raised. Out of one's belonging to someone or something authority is developed towards the elderly, both by status and by age, especially parents and cooperative elders. Conspicuous differences are those that stem from very different religions that each in its own way influenced customs, rhythm of work and festivities. Thus, otherwise general phenomena such as birth, growing up and dying took on very different colours.

The results of the research study conducted for the purpose of this article have shown low familiarity of today's young generation with the popular beliefs from Buconjić's and Hangi's books.

References

- Alilović 1997 – Ivan Alilović, *Hrvatski narodni običaji u Hercegovini*, Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda.
- Buconjić 1908 – Nikola Buconjić, *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Daniel A. Kajon.
- Hangi 1907 – Antun Hangi, *Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Daniel A. Kajon.
- HBL 2002 – Hrvatski biografski leksikon, 5, Zagreb: Hrvatski leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- HE 1999 – Hrvatska enciklopedija, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Markešić 2011 – Ivan Markešić, "Međusobno prožimanje religijskog i magijskog u djelu N. Buconjića 'Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini'", *Šesti Neretvanski književni, znanstveni i kulturni susret Nikola Buconjić - hrvatski književnik, etnograf, folklorist i historiograf: zbornik radova izlaganih dne 30. rujna do 2. listopada 2010. u Čapljini, Metkoviću, Pločama, Opuzenu i Neumu*, (eds. Stjepan Šešelj), Opuzen & Zagreb: Hrvatska riznica umjetnina i inih vrijednosti & Hrvatska kulturna zaklada Hrvatsko slovo, 67-87.
- Tomić 1999a – Draženko Tomić, "Hrvatski Božić", u *Framost*, 4, 1999, br. 21, str. 3.
- Tomić 1999b – Draženko Tomić, "Kako su molile naše bake kroz korizmu i na Uskrs", u *Framost*, 4, 1999, br. 20, str. 3-4.

- To m i ć 1999c – Draženko Tomić, “Razgovor sa Stojkom M. iz Rodoča”, *Framost*, 4 (1999), 21, 20.
- To m i ć 1999d – Draženko Tomić, “Od čega su umirali Mostarci proteklih 100 godina”, *Framost*, 4 (1999), 21, 7.
- To m i ć 2001a – Draženko Tomić, “Došašće i božićni običaji”, *Dnevni list. Božićni pri-log*, 1 (2001), 24-26. 12. 2001., 5.
- To m i ć 2001b – Draženko Tomić, “Poklade našim krajevima”, *Cvitanak*, 1 (2001), 6, 20.
- To m i ć 2001c – Draženko Tomić, “Što nam danas poručuju maske”, *Danas*, 2. 3. 2001.
- To m i ć 2001d – Draženko Tomić, “Uskrsno jaje i janje”, *Cvitanak*, 1 (2001), 8, 6.
- To m i ć 2001e – Draženko Tomić, “Pučka pobožnost svetom Anti Padovanskom”, *Framost*, 6 (2001), 26/27, 5-6.
- To m i ć 2002 – Draženko Tomić, “Običaji Velikog tjedna i Uskrsa”, *Framost*, 7 (2002), 28-29, 19-20.
- To m i ć 2003a – Draženko Tomić, “Uskrsna jaja”, *Framost*, 8 (2003), 34, 20.
- To m i ć 2003b – Draženko Tomić, “Post”, *Framost*, 8 (2003), 33, 14.
- To m i ć 2019 – Draženko Tomić, “Turcizmi časopisu *Kršćanska obitelj* (1900.–1904.)”, u: *Hercegovina*, 5, 177-207.
- W – “Popis stanovništva u Bosni i Hercegovini 1910“, https://bs.wikipedia.org/wiki/Popis_stanovni%C5%A1tva_u_Bosni_i_Hercegovini_1910. Accessed 5.2.2019.

Draženko Tomić, Vladimir Legac

Etnologiniai, teleologiniai ir aksiologiniai tradicinio švietimo komponentai XX a. pradžioje Bosnijoje ir Hercegovinoje

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *švietimas, autoritetas, švietimo teleologija ir aksiologija.*

Šiame straipsnyje nagrinėjamos ir lyginamos dvi knygos. Pirmosios knygos *Katalikų tikėjimo kroatų gyvenimas ir praktika Bosnijoje ir Hercegovinoje* (Sarajevas, 1908) autorius yra poetas, prozininkas ir etnografas Nikola Buconjić (1865–1947). Antrąją knygą *Musulmonų gyvenimas ir praktika Bosnijoje ir Hercegovinoje* (Sarajevas, 1907, 2-asis leidimas) parašė etnografas ir tautosakininkas Antuna Hangija (1866–1909). Abu rašytojai dirbo mokytojais. Knygos apžvelgė XX a. pradžios vaikų ugdymo metodus, teologiją ir aksiologiją viename Bosnijos ir Hercegovinos regione. Pastebėta, kad vaikų auginimas buvo grindžiamas pagarba šeimai ir hierarchijai, nors daugiausia dėmesio šeimoje buvo skiriama vaikui. Kita vertus, autoritetas šeimoje rėmėsi teise naudotis materialinėmis gėrybėmis, be to, jį dar labiau stiprino tradicijos, socialinė sistema ir religija. Ugdymo proceso įgyvendinimas (metodika) pasižymi minimaliomis švietimo ir medicinos paslaugomis. Vaikų mirštamumo procentas tuo metu buvo didelis. Remiantis tradiciniu ugdymo modeliu buvo manoma, kad nesubrendusiam asmeniui reikia leisti elgtis taip,

kaip sako socialinės elgsenos normos, pagrįstos autoriteto pagarba (teleologija), laikantis principo, kad vaikui ir leidžiama, ir draudžiama. Autoritetais laikytini tėvai, mokytojai, valstybė, Bažnyčia. Tobulėjant gamybos priemonėms ir kylant raštingumo bei išsilavinimo lygiui, būdavo sudaromos sąlygos vaikų ugdyti kaip savarankišką ir sąmoningą asmenį, atsakingą visuomenės nari.

Draženko Tomić, Vladimir Legac

Ethnological, Teleological and Axiological Components of the Traditional Upbringing in the Early 20th Century in Bosnia and Herzegovina

S u m m a r y

Keywords: *education, authority, educational teleology and axiology.*

This paper looks at and compares two books. The first is entitled “The Life and Practices of Croats of Catholic Faith in Bosnia and Herzegovina” (Sarajevo, 1908) and was written by Nikola Buconjić (1865–1947), a poet, prose writer and ethnographer. The title of the second one is “Muslim Life and Practices in Bosnia and Herzegovina” (Sarajevo, 1907, 2nd ed.). It was written by Antuna Hangija (1866–1909), an ethnographer and folklorist. Both writers worked as teachers. The books served to look at the foundations, methodologies, teleology and axiology of the process of raising children at the beginning of the 20th century in one part of the Bosnian-Herzegovinian population. It has been noted that the process of raising children is based on respect for authority and family hierarchy focusing on the child at the end of that process. The authority, on the other hand, builds its foundation on the right to have access to material goods and is further reinforced by tradition, social system and religion. Implementation (methodology) of the educational process is marked by minimal technical, educational and medical conditions, with a high percentage of child mortality. According to the traditional pattern of education, it was considered that it was necessary to allow an immature individual to adopt a form of socially acceptable behaviour based on respect for authority (teleology) according to the principle: the child is allowed – the child is forbidden. The relevant authorities are parents, followed by teachers or the state, and the church. With the development of the means of production and the raising of the level of literacy and schooling, the conditions can be reached for the child to be raised as an independent and self-aware individual and a responsible member of society. The results of the research study conducted for the purpose of this article have shown low familiarity of today’s young generation with the popular beliefs from Buconjić’s and Hangi’s books.

Draženko TOMIĆ
*Faculty of Teacher Education
University of Zagreb
Savska 77
HR-10000 Zagreb
Croatia
[drazenko.tomic@ufzg.hr]*

Vladimir LEGAC
*Faculty of Teacher Education
University of Zagreb
Savska 77
HR-10000 Zagreb
Croatia
[vladimir.legac@gmail.com]*

*Straipsnis gautas 2019 m. rugsėjo 16 d., priimta 2020 m. vasario 12 d.
Received 16 September 2019, accepted 12 February 2020.*

The Role of Latvian Catholic Church Textiles in Perfecting People's Aesthetic Values

A i j a J A N S O N E

*The Ethnographic Open-Air Museum of Latvia,
Institute of Latvian History, University of Latvia*

Keywords: *liturgical textiles, materials, techniques, adornments, alb, surplice.*

For the first time in the history of Latvia, the identification of liturgical textiles has been launched on the scientific expeditions in Catholic Churches of Eastern Latvia. This leads to the creation of new written and original sources. The written sources (photographs and descriptions of objects) are placed in the University of Latvia, Institute of Latvian History, Ethnographic Materials Archive, while the liturgical textiles (articles) come to in the collection of the Ethnographic Open-Air Museum of Latvia.

Under the National Research Program “Letonika”, the author has introduced a scientific topic “The Role of Latvian Catholic Church Textiles in Perfecting People's Aesthetic Values”, which has begun to identify the types of liturgics textiles, used raw materials, fabrics and handicraft techniques and an attempt to determine their impact on the development of peasant textiles.

The author takes the parallels of the cut and ornament of such types of liturgical clothing, such as *alb* and *surplice*, and folk costume shirts. The material identified makes it possible to think about their mutual effects, which resulted in the enrichment of the skills of peasants' craft and increase people's cultural standards.

The development of folk art for many centuries has been influenced by European and Eastern cultures that reached the territory of Latvia through cities, manors and church.

In recent years, there has been an in-depth interest in the history of Catholic liturgical textiles in the 17th–20th century. Researchers from different European countries, the specialist of the Serbian Museum of Applied Arts Draginja Maskareli (M a s k a r e l i 2017, 1–9), curator of the Athena Benaki Museum Xenia Politou, the researcher from Upsala University (Sweden) Lena Dahrén (D a h r é n 2013, 169–190), researcher from the National Museum in Krakow (Poland) Joanna Regina Kowalska (K o w a l s k a 2003, 1–13), Gieneke Arnolli (A r n o l l i 2017, 1–10), etc., have been interested in the history of liturgical costumes.

In Europe researchers work on a variety of scientific topics, for example:

- History of liturgical fabrics and objects, their origin (import, directions of trade routes);
- Variety of materials, decoration techniques;
- History of European textile manufactories;
- Origins and role of gifts given to the church;
- Liturgical clothing made of formerly secular textiles;
- Craftsmen's works for the church;
- The influence of liturgical textiles on peasant attire.

The scientists from University of Latvia Institute of Latvian History focused on the research of Catholic Church textiles only in 2012. In principle, it is the beginning of the research work on this topic. Due to this reason, under the National Research Program "Letonika", the author of the article has introduced a scientific topic "The Role of Latvian Catholic Church Textiles in Perfecting People's Aesthetic Values". Within the framework of which it is planned to identify the textiles in Catholic churches, paying special attention to the raw materials and handicraft techniques used in their making that had a special role in increasing people's cultural and living standards, namely:

- The perfection of dressing and decorating skills of the peasant attire and home textiles (19th–20th centuries), especially in the introduction of new decorative patterns and executing techniques in everyday life;
- The formation of understanding of "beauty" that was defined by the economics and the existing traditions of the time.

For the first time in the cultural history of Latvia, in ethnographic expeditions (field works) we have started to identify textiles in Catholic Churches of Latgale cultural and historical area, in Aglona, Baltinava, Balvi, Preiļi, Riebiņi, Vārkava, Viļaka municipalities. Usually, one expedition will take a week and during its time, there are approximately 400-500 items that are identified. The collected material shows differ materials, techniques and adornments and represents different layers of culture which are datable by the 17th century to the end of the 20th century.

By functionality, Catholic liturgical vestments can be classified:

- In the liturgical clothing of priests (clergy attire) and parts thereof (soutane, alb, surplice, stole, maniple, chalice veil, burse, chasuble, cope, head covers, footwear, gloves, etc.);
- Interior textiles of the church (altar cover, flags, baldachin, etc.).

In the Latgale Catholic churches, the degree of preservation of church textiles is good; they are carefully stored in boxes, bureaus and wardrobes.

Habitually *cope*, *chasuble*, *stole*, *maniple*, *a chalice veil* and *burse* make up the liturgical clothing, made in a set of one fabric and decorated in the same style as the finishing materials available (brocade and metal thread lace). Often, only parts of the set have remained until now. They are usually the smallest components of the set: the stoles, maniples, a chalice veil and the bourses. We must be grateful for this, because it allows us to imagine an overview of all the liturgical clothing (material and ornament) and make reference to the time of its existence.

The church's interiors textile group includes altar covers, flags, baldachins, church bell tapes, etc. This textile group is relatively new, adorned with a variety of hand-working techniques known in the 20th century.

In the absence of any information on the maker and timing of the object, there is a problem with its date. For determining the origin of objects, it is appropriate to investigate:

- Time of the construction of the church, and a comparison with the clergy attire in Europe and liturgical textile fabric of that time: raw materials, finishing materials (tapes and laces), sewing technology and design;
- The history of the parish, city or manor in the territory of which the church is situated;
- The time of arrival of new raw materials (silk, velvet, cotton) and geography;
- Distribution of artwork materials (threads, tapes, pearls) and special literature (artwork albums);
- Embroidery in cross-stitches or other (fine) needlework (in the 18th and 19th centuries);
- White works – embroidery, crochet, network work, etc., works that come in fashion in Europe in the mid-19th century;
- Synthesizing of chemical dyes in Europe (1856), which developed fiber dyeing skills and influenced the adornment of liturgics textiles,
- Berlin wool works embroidery (2nd half of the 19th century);
- Embroidery and Richelieu embroidery techniques (in the turn of the 20th century).

According to the techniques of the material and performance applied, liturgics textile fabrics may be divided into:

- Colored liturgics textiles (surplice, stole, maniple, chalice veil, burse, chasuble, cope, church flags, bell tapes, etc.), made of damask, brocade, velvet, silk, cotton, etc., and encased in a variety of techniques (embroidered with silk, cotton, wool and metal thread in the case of pearls and flitters, lace and bands of metals and brocade, ornaments made in application techniques, etc.);
- White liturgics textiles: clothing of priests (alb and surplice) and interior objects of the church (altar covers, tablecloths, coverings, towels), which are adorned with white embroidery and lace (network, knitting, crocheted, etc.).

Observations in the Cut and Ornamentation of *Alb* and *Surplice*

With many years of research on traditional folk costume in the territory of Latvia, the author's attention in Catholic churches was directed to the cut of priest's clothing, especially *alb* and *surplice*. It should be noted that *alb* is simply the long, white linen tunic with long sleeves (Fig. 1.) and is usually girdled with a *cincture* (a type of belt); a *surplice* is a large-sleeved tunic of half-length, made of fine white linen or cotton (Fig. 2.), and worn by all the clergy.

Fig. 1. *Alb* at the Catholic Church in Krustpils. Photograph Aija Jansone

Fig. 2. *Surplice* at the Catholic Church in Krustpils. Photograph Aija Jansone

It is remarkable that the cut of *alb* is identical to the cut of peasants' shirts.

As we know, the design of Latvian peasant shirts was very simple: straight thread cut in long sleeves with straight ends, a collar and shoulder straps, under arm wedges. All details were cut along the lines of the thread (J a n s o n e 1999, 141) (Fig. 3. a–b). The only difference is that the *alb* is very large and long, because they were pulled on the priest's cassock (also known as a *soutane*). Its length ranged from 150 to 192 cm, width from 220 to 290 cm.

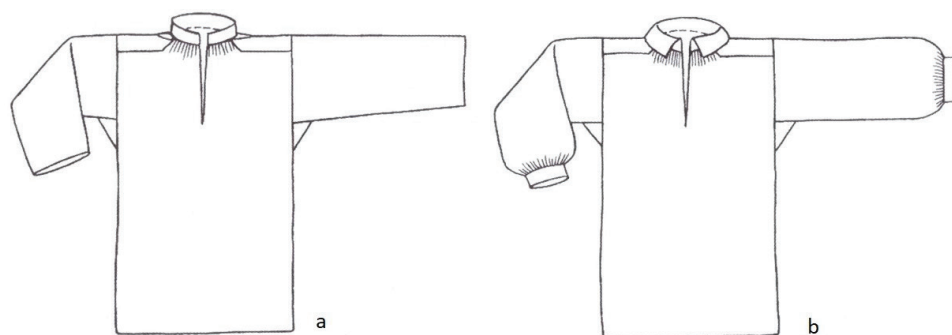

Fig. 3. a–b. The method for the construction of a peasant's tunic-style shirts:
a – tunic shirt with shoulder straps outside; b – shirt with shoulder straps sewn on.

Like peasant's shirts, *alb* and *surplice* were sewn from white linen, but with second half of the 19th century, also of cotton fabric. In the past, peasant shirts, *albs*

and *surplices* were stitched by hands, but with the second half of the 19th century, with sewing machines.

Like peasant tunic shirts, two shoulder structures have been identified for *alb*:

- Alb, with shoulder straps outside (Fig. 4. a);
- Alb with shoulder straps sewn on (Fig. 4. b).

a

b

Fig. 4. a–b. Alb shoulder structures:

a – with shoulder straps outside (Catholic church, Preiļi);

b – shoulder straps sewn on (Catholic church, Riebiņi). Photograph Aija Jansone

Knowing the ancient origins of the cut of peasant shirts, the church's gowns seemed to take it away from the nation. Phenomenally, that worldwide straight thread cut and traditional crosscutting technology of the cut of *alb* and *surplice* has survived until now. However, among peasants this cut of shirts disappeared in the turn of the 20th century.

Albs and *surplice* have not been adorned in the past, but with the 17th century, their bottom and sleeves were also decorated with lace and embroidery, the width of which in the territory of Latvia varied from 10 to 55 cm.

In the 18th–20th centuries, *alb* and *surplice* decorations are temporal; it accumulates all the artwork techniques of a given time (Dillmont 1886, 1–809).

In Latgale (the Eastern part of Latvia), the material identified shows that *alb* and *surplice* are adorned with:

- Open working on linen (Fig. 5), that came in fashion in the middle of the 19th century under the influence of Bidermeyer's art style; also peasant's shirts are embroidered only in white thread during that time;
- Embroidered net are becoming popular in the turn of the 20th century (Fig. 6);
- With the 1880s, crochet laces are in fashion in Europe (Fig. 7, 8), which is used in the adornment not only in church textiles, but also in peasant's shirts, aprons and room textiles (towels, tablecloths, etc.);
- With the beginning of the 20th century, in fashion comes white works such

as Richelieu and English embroidery (Fig. 9, 10), with which the ordinary people willingly embroider their clothing and room textiles;

- When sewing machines enter into use (like Singer, Imperial, Grower, etc.), decorative stitching is richly sewn with them.

Fig. 5. Embroidered alb. White open work h – 7 cm. Šķilbēni. Photograph Aija Jansone

Fig. 6. Embroidered alb. Embroidered netting h – 35 cm. Vārkava. Photograph Aija Jansone

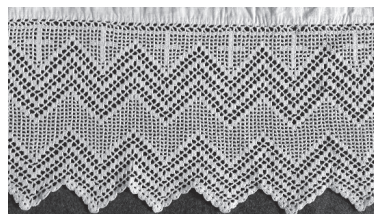

Fig. 7, 8. Albs adorned with crocheted lace h – 19.5 cm and h – 9 cm; 14 cm. Augustova, Vārkava. Photograph Aija Jansone

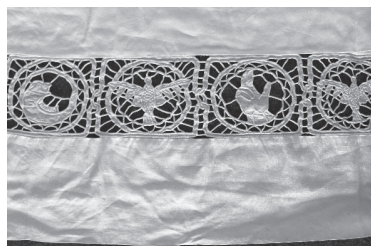
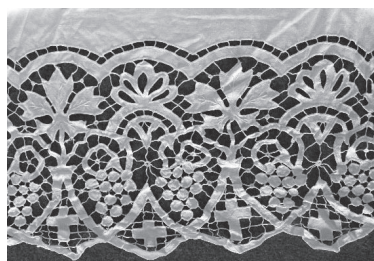

Fig. 9, 10. Embroidered alb. Richelieu technique h – 30 cm; 9 cm. Krustpils. Photograph Aija Jansone

We see great diversity in *alb* and *surplice* decorations. The most common ornaments are:

- Geometrical ornaments;
- Floral motives (roses, lilies);
- There are also topics of the church (christened monograms, crosses, grapes and wine), but they are not dominant.

Parts of the churches were requested by specialist workshops, but in rural areas of Latvia, local professionals were actively involved in the production of liturgical textiles. Therefore, often in white *albs*, *surplices* and altar covers “an ornament was not very proper for liturgical purpose and was much more suitable for women’s dress.” (K o w a l s k a 2017, 10) This is due to the fact that commonly the local masters made and decorated the most understandable objects of the people. As well as “The geometric essence of textiles – including embroidery – is determined by the materials and methods used. Individual elements of patterns depend on the form and purpose of the object, which is being embroidered” (J a n s o n e 1999, 142). The variety of designs of adorning patterns is likely to be determined by the tastes of performers and by the available artwork information, too. Every needle worker aimed to put in something from herself into her work, thereby introducing new methods of embroidery, whilst at the same time preserving the esthetic values of her ancestors.

Conclusion

In Latgale Catholic churches, the congregation (peasants) listened not only priest’s sermons, organs and chants, but also watched the architecture of the church and the liturgical textiles that were beautiful, sumptuous and admired.

Although there is a view that the Catholic Church is conservative, we see many of Europe’s latest century technological and artistic achievements in the making and adorning of liturgics textiles in the 17th–20th centuries.

In particular, they were:

- Less known raw materials (silk, cotton);
- The world’s achievements in the making of fabrics (brocade, damask, silk, jacquard, etc.);
- European modern needlework (white embroidery, covering embroidery – embroidered with colored wool yarn, crocheted laces, network embroidery, Richelieu and English embroidery);
- Adorning compositions (geometrical and floral patterns), which are scattered in the territory of Latvia through ornament books and the development of a network of artisanal shops;
- Color sets (post 1856).

In the 19th century, there is mutual influence in church and peasant textiles.

Namely, the church used local materials in the making of liturgics textiles (fine linen fabrics were in great respect) and traditional shirt cuts that have been

recognized for many generations, but the peasants (through the church) became aware of new raw materials, craft materials, artwork machinery and compositions. Perhaps the peasants of the church took advantage of techniques, such as open work, embroidered net, crochet laces, Richelieu and English embroidery, with which the ordinary people willingly embroider their clothing and room textiles.

The decorated church's textiles encouraged the peasants to learn new crafts, to make their clothing and interior designs more beautiful and timely. New knowledge improved the cultural level of the nation, raised awareness of the beauty and timeliness, and provided insight into art trends in Europe. At the same time, the pursuit of everything new, methodically led to a reduction in the specificity of traditional lifestyle.

References and Sources

The Latvia University, Institute of Latvian History, Ethnographic Materials Archive
The collection of The Ethnographic Open Air Museum of Latvia

Books

D i l l m o n t 1886 – Thérèse de Dillmont, *Encyclopedia of Needlework*. France: Mulhouse.

J a n s o n e 1999 – Aija Jansone, *Tautas tērpa krekli Vidzemē 19.gs.* Rīga: Zinātne

B i e d r o ņ s k a-S ł o t o w a, K o w a l s k a 2003 – Biedrońska –Ślotowa, Beata and Joanna Regina Kowalska, *Za modą przez wieki: Ubiory z kolekcji Muzeum Narodowego w Krakowie*. Kraków: Muzeum Narodowego w Krakowie.

Articles

D a h r é n 2013 – Lena Dahrén, *Printed Pattern Books for Early Modern Bobbin-made Borders and Edgings*. *Konsthistorisk tidskrift*, Vol. 82, No 3, 169-190

D a h r é n 2014 – Lena Dahrén, “Fashioning the Early Modern Swedish Nobility – mirrored in preserved 17th-century liturgical textiles”, *Fashionable Encounters: Perspectives and Trends in Textile and Dress in the Early Modern Nordic World* (eds. I. T. Engelhardt Mathiasen, M.L. Nosch, M. Ringgaard, K. Toftegaard and M. Venborg Pedersen), United Kingdom: Oxbow Books. 105– 118

D a h r é n 2015 – Lena Dahrén, Folkliga knypplingar i jämförelse med knypplingar av guld och silver. In: *Konstnärlig kultur: Agnes Geijer och textilforskningen*, [eds. Margareta Nockert), Uppsala: Upplandsmuseet. 243–262_

Internet sources

A r n o l l i 2017 – Gieneke Arnolli, “The Mysterious Hindeloopen Chintz Wentke Revealed”, *Proceedings of the ICOM Costume Committee Annual Meeting in London 2017*. [Internet site: <<http://network.icom.museum/costume/publications/proceedings-of-the-icom-costume-committee-annual-meeting-in-london-2017/>>, accessed 17.06.2019]

D a h r é n 2017 – Lena Dahrén, “Dressed in Sparkling Gold”, *Proceedings of the ICOM Costume Committee Annual Meeting in London 2017*. [Internet site: <<http://network.icom.museum/costume/publications/proceedings-of-the-icom-costume-committee-annual-meeting-in-london-2017/>>, accessed 17.06.2019]

icom.museum/costume/publications/proceedings-of-the-icom-costume-committee-annual-meeting-in-london-2017/>, accessed 17.06.2019]

K o w a l s k a 2017 – Joanna Regina Kowalska, “Many Ways of Personal Piety – From Secular World into Sacred Space Examines of Liturgical Vestments and Other Parameters from the Collections of the National Museum in Krakow”, *Proceedings of the ICOM Costume Committee Annual Meeting in London 2017*. [Internet site: <<http://network.icom.museum/costume/publications/proceedings-of-the-icom-costume-committee-annual-meeting-in-london-2017/>>, accessed 17.06.2019]

M a s k a r e l i 2017 – Draginja Maskareli, “To the Altar and Beyond Hidden Traces of Women's Clothes in the Treasury of the Parish Church in Prčanj”, *Proceedings of the ICOM Costume Committee Annual Meeting in London 2017*. [Internet site: <<http://network.icom.museum/costume/publications/proceedings-of-the-icom-costume-committee-annual-meeting-in-london-2017/>>, accessed 17.06.2019]

Aija Jansonė

Latvijos katalikų bažnyčios tekstilė ir jos vaidmuo formuojant žmonių estetines nuostatas

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *liturginiai tekstilės gaminiai, medžiagos, būdai, puošybos elementai, alba, kamža.*

Latvijos universiteto nacionalinė tyrimų programa „Letonika“ remia mokslinį tyrimą „Latvijos katalikų bažnyčios tekstilės vaidmuo tobulinant žmonių estetines vertybes“. Straipsnio autoriaus tikslas – aptarti tekstilės gaminius Latgalos katalikų bažnyčiose, atkreipti ypatingą dėmesį į medžiagas ir rankų darbo gaminių atlikimo techniką, padariusius didelę įtaką žmonių socialinio ir kultūrinio gyvenimo kokybei.

Bažnyčiose surinkti tekstilės pavyzdžiai yra labai įvairūs. Pagal funkcionalumą galima išskirti kunigų liturginę aprangą (dvasininkų drabužiai) ir bažnyčios interjero tekstilę (altorių danga, vėliavos, baldakimai ir kt.). Pagal naudojamą medžiagą ir atlikimo būdą liturginius tekstilės audinius galima skirstyti į spalvotus liturginius tekstilės audinius ir baltos spalvos liturginius audinius.

Ypatingą straipsnio autoriaus susidomėjimą sukėlė albų ir kamžų sukirpimo panašumas į valstiečių marškinių kirpimo stilių. Iki šiol išliko visame pasaulyje paplitęs tiesus drabužių kirpimas ir tradicinis albos ir kamžos skersinis kirpimas, nors būtent valstiečių marškiniams būdingas toks kirpimo stilius išnyko XIX a. pabaigoje.

XIX a. bažnytinė ir valstietiškoji tekstilė veikė viena kitą. Bažnyčia naudojo vietines medžiagas liturginiams tekstilės gaminiams siūti (itin vertinami buvo lininiai audiniai). Valstiečiai apie naujų medžiagų panaudojimą, siuvimo technikas (dekoratyvinį kiauraraštį, nėrinis, rišeljė, angliškąjį siuvinėjimą) sužinojo iš Bažnyčios.

Puošni bažnyčios tekstilė skatino valstiečius mokytis naujų amatų, darė jų drabužius ir interjerą gražesnius ir šiuolaikiškesnius. Drauge naujovių siekimas lėmė tradicinio gyvenimo būdo išskirtinumo mažėjimą.

Aija Jansone

The Role of Latvian Catholic Church Textiles in Perfecting People's Aesthetic Values

S u m m a r y

Keywords: *liturgical textiles, materials, techniques, adornments, alb, surplice.*

Under the National Research Program "Letonika" in University of Latvia, the scientific topic "The Role of Latvian Catholic Church Textiles in Perfecting People's Aesthetic Values" was started. In the frame of the project, the author has begun to identify the textiles in Catholic churches in Latgale, paying special attention to the raw materials and handicraft techniques used in their making that had a special role in increasing people's cultural and living standards.

The material collected in churches is very diverse. It shows many layers of culture, different materials, techniques and adornments.

According to functionality, Catholic liturgical vestments can be classified as follows: the liturgical clothing of priests (clergy attire) and interior textiles of the church (altar cover, flags, baldachin, etc.). According to the techniques of the material and performance applied, liturgics textile fabrics may be divided into: colored liturgics textiles and white liturgics textiles.

The author's special interest was caused by the likeness of *alb* and *surplice* to the cut of peasants' shirts. Phenomenally, that worldwide straight thread cut and traditional crosscutting technology of the cut of *alb* and *surplice* has survived until now. However, among peasants this cut of shirts disappeared at the turn of the 20th century.

In the 19th century, there was mutual influence in church and peasant textiles. Namely, the church used local materials in the making of liturgics textiles (fine linen fabrics were in great respect) and traditional shirt cuts that have been recognized for many generations, but the peasants (through the church) became aware of new raw materials, craft materials, artwork machinery and compositions. Perhaps the peasants of the church took advantage of techniques such as open work, embroidered net, crochet laces, Richelieu and English embroidery, with which the ordinary people willingly embroidered their clothing and room textiles.

The decorated church's textiles encouraged the peasants to learn new crafts, to make their clothing and interior designs more beautiful and timely. New needlework knowledge improved the cultural level of the nation, raised awareness of the beauty and timeliness, and provided insight into art trends in Europe. At the same time, the pursuit of everything new, methodically led to a reduction in the specificity of traditional lifestyle.

A i j a J A N S O N E
Head of Ethnography Department
At the Ethnographic Open-Air Museum of Latvia
Senior researcher at the University of Latvia
Institute of Latvian History
Ieriķu Street 58-22
Riga, LV – 1084
LATVIA
[Jansone.A@gmail.com]

*Straipsnis gautas 2019 m. rugsējo 10 d., priimta 2020 m. vasario 12 d.
Received 10 September 2019, accepted 12 February 2020.*

Trečiojo amžiaus universitetas – regiono vyresnio amžiaus žmonių socialinės ir kultūrinės atskirties mažinimo veiksnys

Džiuljeta MASKULIŪNIENĖ,
Bronius MASKULIŪNAS
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *trečiojo amžiaus universitetas (TAU), humanitarinis akiratis, gyvenimo kokybė, socialinė ir kultūrinė atskirtis, atvejo analizė.*

Įvadas

Pagyvenusio, seno žmogaus problematika tampa vis aktualesniu tyrimų objektu. Trečiojo amžiaus universitetai (toliau tekste vartojama santrauka TAU) – šiuolaikinė suaugusiųjų neformaliojo švietimo forma, Lietuvoje sulaukianti vis didesnio populiarumo, pripažinimo¹. Didesni ar mažesni įvairių Lietuvos vietovių trečiojo amžiaus universitetai palaipsniui tampa svarbia pagyvenusio amžiaus žmonių kultūrinio gyvenimo forma, socialinės atskirties mažinimo įrankiu. „Lietuvos pagyvenusių žmonių socialinis identitetas artimesnis ne vartotojų, o skurstančiųjų identitetui, todėl jie susiduria su dviguba socialine atskirtimi: kultūrine, sąlygota negatyvių visuomenės nuostatų, ir ekonomine, nulemta skurdo“ (R a p o l i e n ė 2009, 109). Toks identitetas dar aktualesnis periferijos, regionų, nutolusių nuo centro, žmonėms, nes čia pragyvenimo lygis yra žemesnis, o kultūrinis laukas teikia mažiau galimybių tenkinti įvairius XXI a. žmogaus poreikius. Pažymėtina ir tai, kad „senatvė siejama su socialinio statuso, socialinių vaidmenų, reikšmės visuomenėje, darbo praradimu. Praktiškai vyresnio amžiaus žmonės savo vaidmenis išlaiko tik šeimoje: jie lieka seneliais, besirūpinančiais anūkais. Iš visuomenės

¹ Čia verta prisiminti ir tam tikra prasme TAU pirmtakus – vadinamuosius liaudies universitetus, kurių ištakos yra XIX amžiuje. Teigiama, jog pirmąjį liaudies universitetą – Aukštesniąją liaudies mokyklą, skirtą suaugusiųjų švietimui, 1844 m. Danijoje, Rodingo kaime, įkūrė danų rašytojas, pedagogas, istorikas Nikolajus Frederikas Severinas Grundtvigas (1783–1872). Lietuvoje liaudies universitetai randasi XX a. pradžioje. Vienas pirmųjų – Vinco Kudirkos liaudies universitetas, 1924 metais įsteigtas Kaune. Lietuviai liaudies universitetus lankė ir kitose šalyse, pavyzdžiui, Maskvos Alfonso Šaniavskio liaudies universitetą, įkurtą 1908 metais, lankė Adomas Lastas, Ignas Šeinius ir kiti mokslo žinių trokštantys lietuviai.

jie išstumiami, tampa nereikalingi. Kai patys pasijaučia esantys „už borto“, ieško veiklos, kad galėtų jaustis reikalingi“ (R a p o l i e n ė 2012). Šio straipsnio tikslas – Šiaulių trečiojo amžiaus universitetą aptarti kaip Šiaurės Lietuvos regione pagyvenusių žmonių socialinę ir kultūrinę atskirtį mažinantį veiksni. Tyrimo metodai – teorinės literatūros analizė, atvejo analizė (nagrinėjama Šiaulių trečiojo amžiaus universiteto Humanitarinio fakulteto patirtis), pusiau struktūruoto klausimyno duomenų analizė.

Trečiojo amžiaus universiteto tyrimai

Trečiojo amžiaus universitetas kaip atskiras Lietuvos švietimo reiškinys yra tirtas keliose studijose. Šios tematikos tyrimus inicijuojant nemažai prisidėjo LR švietimo ir mokslo ministerijos Ugdymo plėtotės centras. 2012 metų tyrime pateikiama trečiojo amžiaus universiteto samprata:

„Trečiojo amžiaus universitetas (TAU) Europos valstybėse tam tikra prasme yra neformaliojo suaugusiųjų švietimo forma. Trečiojo amžiaus universitetas yra savarankiška, savanoriška organizacija, savo veikla užtikrinanti vyresnio amžiaus žmonių geresnę socialinę integraciją į visuomenę, skatinanti jų efektyvų, produktyvų ir turiningą gyvenimą, palaikant jų darbingumą, fizinį aktyvumą. Pagyvenusiems žmonėms tokia švietimo forma tinkama tuo, kad padeda išmokyti kritiškai apmąstyti ir įvertinti savo gyvenimo aplinkybes, atrasti naujų galimybių gyvenimo kokybei pagerinti ir imtis konstruktyvių pokyčių. Kad ir koks švietimas būtų – formalus ar neformalus, jis praplečia visus asmenybės vystymosi aspektus: asmeninį, socialinį, kūrybinį, profesinį, ekonominį, kultūrinį. Lietuvoje trečiojo amžiaus universitetas dažnai suprantamas daug plačiau – kaip bet kokius veiklos ir tobulinimosi tikslus (ne tik akademinio tobulinimosi, bet ir meninės veiklos, turizmo ir pan.) keliantis visų pirma vyresnio amžiaus žmonių susivienijimas“ (*Trečiojo amžiaus universitetų sistemos veiklos analizė* 2012).

Šioje studijoje tirta daug TAU parametrų (dėstytojai, studentai, finansavimas ir t. t.), pateikta rekomendacijų dėl TAU veiklos. Minėtąjį tyrinėjimą plėtoja kitas tyrimas, paskelbtas 2014 metais – A l b i n o K a l v a i č i o, J ū r a t ė s B a r a u s k i e n ė s, A g n ė s M a č ė n a i t ė s „Trečiojo amžiaus universitetai Lietuvoje: situacijos analizė ir plėtros gairės“. Čia detalčiai aptarti organizaciniai, finansiniai ir strateginiai TAU veiklos Lietuvoje aspektai, pateikiamos trečiojo amžiaus universitetų plėtros gairės. Studijoje teigiama: „TAU yra viena labiausiai populiarėjančių mokymo įstaigų Lietuvoje. Pirmasis TAU atsirado 1995 m., 2012 m. veikė 24 TAU, o 2014 m. pavasarį Lietuvoje jau buvo žinomi 40 įvairiuose miestuose veikiančios trečiojo amžiaus universitetai. Kita vertus, TAU visą laiką nebuvo įtraukti į bendrą Lietuvos švietimo sistemą, o egzistavo autonomiškai“ (K a l v a i t i s, B a r a u s k i e n ė, M a č ė n a i t ė 2014, 4). Be kita ko, šiame darbe akcentuojami ir juridiniai TAU aspektai, aprašomi neformaliojo suaugusiųjų švietimo uždaviniai:

„Neformalusis suaugusiųjų švietimas reglamentuojamas LR neformaliojo suaugusiųjų švietimo įstatymo. Šiame įstatyme nustatyta, kad neformalusis suaugusiųjų švietimas – asmens ir visuomenės interesus atitinkantis mokymasis, lavinimasis ar studijos, kurias baigusiam neišduodamas valstybės pripažįstamas dokumentas, patvirtinantis išsilavinimo, tam tikros jo pakopos ar atskiro reglamentuoto modulio baigimą arba kvalifikacijos įgijimą.

Nustatyti šie pagrindiniai neformaliojo suaugusiųjų švietimo uždaviniai: padėti asmeniui tenkinti savišvietos poreikius, plėtoti savo kultūrinius interesus; ugdyti asmens kūrybines galias ir gebėjimus; padėti asmeniui tapti aktyviu demokratinės visuomenės piliečiu; sudaryti sąlygas įgyti profesinei veiklai reikalingų teorinių žinių ir praktinių gebėjimų, taip pat sąlygas kvalifikacijai tobulinti“ (Ibid., 7).

Yra ir trečioji, pratęsianti pirmąsias dvi, studija – tai *Albino Kalvaičio* darbas „Trečiojo amžiaus universitetai Lietuvoje. 2018 m. situacija“. Būtina akcentuoti, kad visi šie tyrimai atlikti Ugdymo plėtotės centrui vykdamas Europos socialinio fondo ir Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšomis finansuojamą projektą „Suaugusiųjų švietimo sistemos plėtra suteikiant besimokantiems asmenims bendrąsias kompetencijas (II etapas)“.

Apskritai pastaruoju metu apie trečiojo amžiaus universitetų problematiką randasi vis daugiau rašinių, įvairios informacijos žiniasklaidoje, respublikinėje ir regioninėje spaudoje. Aktualių publikacijų pateikta, pavyzdžiui, internetiniame leidinyje *Bernardinai.lt*. Antai viename numeryje buvo kalbinama pensininkė *ponia Janina*, kuri pasakojo: „Iš kažkur mieste sutiktų žmonių sužinojau, kad yra toks Trečiojo amžiaus universitetas ir tuoj pat, nieko nelaukus, parašiau prašymą, pasirinkau fakultetus ir pamažu pamažu, nors pirmais antrais metais buvo labai nedrašu, aš visgi „įsirašiau“ į šitą peizažą, susiradau savo nišą. Be to, Mokytojų namai pašonėje. Jie tikrai verti gero vardo, nes tai vienintelis tikras kultūros židinys tokiems žmonėms kaip pensininkai. Ten beveik visi renginiai yra nemokami. Nusirašai viso mėnesio darbo planą ir lankai“ (Šiaurvytis 2006). Šiame interviu aktualizuota pensinio amžiaus žmonių marginalizavimo problema. Pagaliau ir patys universitetai leidžia leidinius, pristatančius universiteto veiklą, jo žmones. Mėtinėtas pavyzdys – dvi knygos apie Šiaulių trečiojo amžiaus universitetą: Šiaulių trečiojo amžiaus universitetui 10 metų (Šiauliai, 2009) ir Šiaulių trečiojo amžiaus universitetui – 20 metų (Šiauliai, 2019). Jose aptariama visų (dabar jau aštuonių) fakultetų veikla, pasakojama universiteto įkūrimo raida, peripetijos, atskleidžiama reikšmė kultūriniam ir socialiniam regiono gyvenimui ir kt.

Trečiojo amžiaus universitetas sociokultūriniame kontekste

Trečiojo amžiaus universitetai veikia konkrečioje sociokultūrinėje erdvėje, kuri mokslininkų analizuojama įvairiais rakursais. Pastaruoju metu atliekama įvairių gyvenimo kokybės tyrimų, aktualių ir nagrinėjamai temai. „Mokslininkų darbuose sąvoką *gyvenimo kokybė* imta tapatinti su laimės, visaverčio gyvenimo arba pasitenkinimo gyvenimu sąvokomis“ (Seretkienė 2012, 20). Ne tik galėjimas

vartoti, makroekonominiai rodikliai ir panašūs dalykai nulemia žmogaus gyvenimo kokybę. Tyrimai rodo, kad „subjektyvi gerovė stipriausiai koreliuoja su sveikata, materialine gerove ir švietimo prieinamumu“ (White, cit. iš Servetkienė 2012, 22). Būtina akcentuoti čia pabrėžiamą švietimo matmenį – žmogui (taip pat ir vyresnio amžiaus) svarbu švietimas ir jo lemiami dalykai – išsilavinimas, raštingumas, galimybė kultūringai leisti laisvalaikį, kurti socialinius ryšius ir pan. Europos Sąjungos suaugusiųjų švietimo politika irgi pabrėžia mokymosi reikšmę šiuolaikinio žmogaus gyvenime: „Mokymasis yra naudingas dėl savo didelės socialinės ir ekonominės vertės, todėl nustatant politiką ir skirstant finansavimą būtina atsižvelgti į visuomenės ir asmenų poreikius“, pažymi, kad „suaugusiųjų mokymosi srityje sukurta daugybė projektų, skirtų kovai su socialine atskirtimi ir kitomis panašiomis problemomis“ (*Suaugusiųjų švietimas Europoje* 2008, 115). Neformaliojo švietimo forma – TAU – irgi mažina socialinę atskirtį, todėl finansinė tokių universitetų parama turėtų būti garantuota. Turint deramą finansavimą, būtų galima aktyviau siekti andragogų profesionalų įdarbinimo trečiojo amžiaus universitetų vadybos srityje.

Andragogikos tyrinėtojai, nagrinėdami, kokių kvalifikacijų reikia specialistams, dirbantiems pagyvenusio amžiaus žmonių švietimo srityje, akcentuoja andragogų asmenines ir socialines kompetencijas, savo ruožtu besiskaidančias į dalykines, didaktines ir vadybines (Bekšta 2011, 50). Tačiau Šiaulių TAU patirtis rodo (tai atspindi ir respublikinę tendenciją), kad administracinius, vadybinius trečiojo amžiaus universitetų darbus šiandien atlieka aukštųjų mokyklų dėstytojai, kiti savo srities profesionalai, žinomi miesto inteligentai. Tačiau dažnai tai nėra suaugusiųjų švietimo profesionalai andragogikos prasme. Nepaisant to, aktyvus ir įdomus TAU gyvenimas, didėjantis studijuojančiųjų skaičius rodo, kad ši neformaliojo švietimo atmaina yra labai reikalinga ir savalaikė švietimo, kultūrinio gyvenimo forma, galinti sėkmingai funkcionuoti ir entuziazmo dėka, palaikoma pačios universiteto idėjos. Ir tai gerai matyti regionuose, miestuose ir miesteliuose, esančiuose toli nuo didžiausių centrų. Šiame kontekste paminėtina ir tai, kad „socialinė atskirtis reiškia ir marginalizaciją. *Marginalizacija* – tai yra toks visuomeninis procesas ir jo padariniai, kurie lemia ir apibrėžia piliečių nebuvimą sudėtine „normalios“ visuomenės dalimi“ (Brazienė, Gudžinskienė 2004, 52). Labai svarbu, kad marginalizacija reiškia ir buvimą kultūriniame visuomenės pakraštyje. Trečiojo amžiaus universitetai amortizuoja pagyvenusių žmonių marginalizavimą. Neretai būtent TAU būna viena iš nedaugelio galimybių senjorams kasdienybę užpildyti prasminga veikla, nepasiduoti senatvei. Tai patvirtina ne tik TAU studentai, bet ir dėstytojai: „Yra daug būdų, kaip pristabdyti biologinį ir psichologinį senėjimo procesą. Pirmiausia, reikia norėti kažko naujo, būti aktyviam, socialiam, energingam. Vienas iš variantų tokiai būsenai pasiekti – lankyti Trečiojo amžiaus universitetą (TAU). Jis padės įveikti besikėsinančią vienatvę, sužinoti daug nauja ir išpildyti seniai puoselėtas svajones. Privalu plėsti akiratį“ (Klumbytė 2019, 35). Taigi neformaliojo švietimo prieinamumas pagyvenusiems žmonėms garantuoja jų aukštesnę gyvenimo kokybę, dalyvavimą visuomenės gyvenime.

Šiaulių TAU Humanitarinis fakultetas – vyresnio amžiaus žmonių traukos vieta²

XX a. pradžioje Šiauliuose veikė trys liaudies universitetai: Motiejaus Valančiaus, Povilo Višinskio ir Jono Basanavičiaus. 1925 m. gegužės 26 d. Lietuvių katalikų jaunimo federacija „Pavasaris“ įkūrė Motiejaus Valančiaus liaudies universitetą Kaune, vienas jo filialų buvo įsteigtas ir Šiauliuose. 1927 m. atidarytas Povilo Višinskio liaudies universitetas irgi buvo skirtas miestiečių lavinimui ir švietimui. 1927 m. buvo įkurta Lietuvių mokytojų tautininkų Jono Basanavičiaus sąjunga, kuri 1928 m. pradėjo steigti Jono Basanavičiaus liaudies universitetus. Vienas iš jų atidarytas ir Šiaulių mieste.

Galima sakyti, kad dabartinis Šiaulių trečiojo amžiaus universitetas tęsia liaudies universitetų tradiciją Šiauliuose. 1999 m. jis įsikūrė kaip tuo metu Medardo Čoboto vadovauto Vilniaus trečiojo amžiaus universiteto filialas, tačiau iš esmės vykdė (ir tebevykdo) visai savarankišką ir savitą studijų procesą.

Pirmaisiais 1999–2000 mokslo metais darbą pradėjo du universiteto padaliniai: Humanitarinis ir Sveikatos fakultetai. Medicinos mokslams dėmesys buvo ir yra skiriamas neatsitiktinai – trečiojo amžiaus universitetų judėjimui Lietuvoje daug nusipelnė būtent medikai, sveikatos temos labai aktualios vyresnio amžiaus žmonėms, todėl natūralu, kad Sveikatos fakultetas įkurtas vienas pirmųjų. Humanitarinis fakultetas buvo įkurtas kaip galintis patraukti kitokių interesų žmones. Klasikinio, platesnio profilio fakultetas pakvietė universalesne problematika besidominčius pagyvenusius žmones, vertinančius filologijos, filosofijos, istorijos, komunikacijos, menotyros ir panašias žinias.

Šiaulių TAU Humanitarinis fakultetas iš kitų skiriasi tuo, kad čia buvo ir yra dirbama kaip įprasta „tikruose“ universitetuose – visą semestrą skaitomas paskaitų ciklas, gilinamasi į vieną parinktą temą. Taip galima pasiekti geresnių studijų rezultatų: studentai nuosekliai išžvalgo dėstomą dalyką. Skaitomos paskaitos (tai dažniausia mokymo forma), tačiau vedamos ir pratybos, seminarai, kurie įneša gyvumo, leidžia geriau suprasti dėstomą dalyką. Stengiamasi, kad dėstytojų kvalifikuoti specialistai, mokslų daktarai, kompetentingi dalyko praktikai. Skaitytų kursų tematikos ir problematikos įvairovę parodo paskaitų ciklo pavadinimai: „Krikščionybės tradicija XX amžiaus lietuvių literatūroje“ (doc. dr. Dalia Jakaitė), „Idomioji Lietuvos istorija“ (prof. dr. Arūnas Gumuliauskas), „Politika pilietiškai“ (lekt., Kovo 11-osios akto signataras Donatas Morkūnas), „Garsiausi XX a. lietuvių romanai: (kon)tekstai“ (lekt. dr. Nerijus Brazauskas), „Rašytojai – Nobelio premijos laureatai“ (prof. habil. dr. Ona Danutė Klumbytė), „Lietuvių kalbos žodžių sluoksniai“ (lekt. Robertas Gedrimas), „Vaikų ir jaunimo literatūra ir vaikų subkultūra“ (prof. dr. Džiuljeta Maskuliūnienė), „Vietos savivalda pirmosios Lietuvos Respublikos laikais“ (doc. dr. Jonas Sireika), „Švedijos kultūros mozaika“ (doc. dr. Gintautas Saulis), „Senoji lietuviška raštija: nuo pirmųjų rankraščių iki

² Šiame skyriuje naudojama medžiaga iš minėtos knygos Šiaulių trečiojo amžiaus universitetui –20 metų (Šiauliai, 2019).

skaitmeninių technologijų“ (prof. dr. Bronius Maskuliūnas), „Lietuvių fotografija: nuo ornamentikos iki metafizikos“ (lekt. Jurgis Dieliautas) ir kt.

Fakultete studijuotos Lietuvos istorijos ir politikos, komunikacijos ir knygotyros, kalbotyros, kultūrologijos, literatūrologijos, menotyros, religijotyros temos. Dominavo lietuvių ir užsienio literatūros paskaitų kursai. Fakulteto skaitytojai išgirdo Vinco Mykolaičio-Putino, Broniaus Radzevičiaus, Ričardo Gavelio, Mariaus Ivaškevičiaus romanų interpretacijas, gilinosi į religinę Oskaro Milašiaus, Bernardo Brazdžionio, Leonardo Gutausko ir kitų poetų ir rašytojų kūrybą. Studijuota ir pasaulinių literatūros korifėjų kūryba – nuo didžiojo italų klasiko Dantės Aligjerio iki prancūzų švietėjo Voltero. Kiti kursai buvo skirti komunikacijos ir istorijos dalykams. Susipažinta su modernia Šiaulių universiteto akademinė biblioteka, domėtasi Lietuvos istorijos įdomybėmis, pavyzdžiui, moters vaidmeniu LDK politiniame gyvenime, Vilniaus krašto problema tarpukariu ir kt.

Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad paskaitų ciklai praturtinami tikslinėmis mokomosiomis išvykomis į muziejus, bibliotekų saugyklas, kitas kursui aktualias vietas, ieškoma įvairesnių ir įdomesnių dėstytojų formų. Prof. Džiuljeta Maskuliūnienė studentus pakvietė į poeto Jovaro memorialinį muziejų, kur vyko paskaita, buvo susipažinta ir su muziejaus ekspozicija. Į kitą šio kurso paskaitą buvo pakviesta vaikų rašytoja Urtė Uliūnė, kuri pasidalijo savo mintimis apie literatūrinės pasakos žanrą ir atsakė į studentų klausimus. Dėstytojas Jurgis Dieliautas į savo paskaitų ciklą pasikvietė žinomus Šiaulių fotomenininkus Ričardą Dailidę ir Reginę Šulskytę. Doc. Jonas Sireika vedėsi studentus pasivaikščioti Šiaulių savivaldybininkų pėdsakais, dr. Inesės Ratnikaitės kursas nagrinėjo krikščioniškojo dvasingumo formas, o studentai ne tik klausėsi paskaitų, diskutavo, bet ir nuvyko į Kryžių kalno vienuolyną, Šv. Benedikto vienuolyną Palendriuose. Baigę studijuoti „Latvijos kultūrinį gyvenimą“, studentai kartu su dėstytoja Regina Kvašyte vyko į Latvijos sostinę Rygą, ten lankėsi Jugendo stiliaus muziejuje, Latvijos nacionalinėje operoje žiūrėjo latvišką operą „Turaidos rožė“, buvo priimti Lietuvos ambasadoje.

Tačiau svarbiausi kiekviename universitete – studentai, dėl kurių viskas ir vyksta. Iš viso 1999–2019 mokslo metais Šiaulių TAU Humanitariniame fakultete studentų skaičius svyravo nuo 40 iki 100 studentų. Kai kurie studentai čia studijuoja daugelį metų. Humanitarinis fakultetas turi ir savo metraštinę, kuriame kaupiamos nuotraukos iš fakulteto gyvenimo, daromi įrašai apie svarbesnius įvykius, surenkami įdomūs senjorų pasisakymai.

Humanitarams būdingas skvarbesnis žvilgsnis, nes jie domisi pasaulio išmintimi, sudėta rašytojų, filosofų, mokslininkų knygoje. „Žinodami, kad, sulaukę senatvės, galime pasirinkti vieną iš kelių, kuriuos nagrinėjo ir mums išgyrė Platonas, Epikūras, Seneka, Montenis, Sartras ir Eriksonas, mes galime nemeluodami sau apsispręsti, kaip nugyvensime šį laikotarpį. Galime išbandyti filosofų idėjas, patikrinti, ar jos atitinka mūsų vertybes. Galbūt taip ir reikia pasenti, žvelgiant į gyvenimą iš filosofinės perspektyvos“, – rašo Danielius Kleinas knygoje „Kelio-

nės su Epikūru. Į Graikijos salą ieškant gyvenimo pilnatvės“ (Kleinas 2018, 173–174). Mąstyti, nepasiduoti senatvei, dalyvauti gyvenime ir yra Trečiojo amžiaus universiteto misija. To siekiama ir Humanitariniame fakultete, jau dvidešimt metų suburiančiame pagyvenusius humanitarinių polinkių žmones.

Trečiojo amžiaus universiteto Humanitarinio fakulteto studentų pusiau struktūruoto klausimyno analizė

Siekiant ištirti TAU klausytojų požiūrį į jų lankomą instituciją, Šiaulių TAU Humanitarinio fakulteto studentams buvo pateiktas pusiau struktūruotas klausimynas su 14 klausimų. Į anketą atsakė 32 respondentai, iš jų – 31 moteris ir 1 vyras. Visi jie – pensinio amžiaus. Daugiausia atsakė 71–75 m. amžiaus žmonių (17), 76–80 m. amžiaus – 6, 66–70 m. amžiaus – 9. Didžioji dauguma atsakiusių yra išsilavinę žmonės: įgytas aukštasis išsilavinimas (inžinierius technikas, chemikė, pedagogė ir kt.) – 16, aukštesnysis (medicinos felčerė, prekių žinovė, buhalterė ir kt.) – 12, specialusis vidurinis (virėja, mezgėja, siuvėja ir kt.) – 4, vidurinis (vairuotojas ir kt.) – 2. Kaip matyti, TAU aktualesnis labiau išsilavinusiai auditorijai, nors pastaruoju metu vis daugiau ateina vidurinį išsilavinimą turinčių asmenų.

Svarbu akcentuoti, kad fakultetas lankomas iš eilės nemažai metų. Kai kas lanko „nuo įkūrimo“ (3 atsakymai), penkiolika metų (2 atsakymai), dešimt metų (6 atsakymai), septynetą metų (6 atsakymai), penketą metų (7 atsakymai), trejus metus (4 atsakymai), dvejus metus (4 atsakymai). Gerai matyti pagrindinė tendencija – pagal interesus pasirinktą fakultetą lankyti daug metų. TAU klausytojams svarbu sugrįžti į daugmaž tą pačią aplinką (pažįstama dekanė, seniūnė, klausytojai, įprasta darbo tvarka, mėgstamas bendravimo stilius, įprastos, nusistovėjusios fakulteto tradicijos, šventės). „Kai anūkai paklausia, kada, močiute, baigsi savo universitetą, atsakau, kad pavasarį, bet kiekvieną rudenį vėl pradėdu mokytis. Vos tik pradeda lapai kristi ir čiuzėti po kojomis, mes skubame į universitetą, į savo Humanitarinį fakultetą!“ – pasakoja fakulteto seniūnė Regina Rybakova. Trys respondentai atsakė, kad pagal galimybes lanko ir kito fakulteto užsiėmimus.

Į klausimą „Kokie Jūsų pomėgiai?“ atsakydami daugelis respondentų rinkosi kultūrinio pobūdžio veiklas: knygų skaitymas (24 atsakymai), televizijos žiūrėjimas (23 atsakymai), radijo klausymas (20 atsakymų), kelionės (20 atsakymų), teatro lankymas (18 atsakymų), kino lankymas (13 atsakymų). Svarbūs ir kiti pomėgiai – valgio gaminimas, sodininkystė, kambarinių augalų auginimas, tačiau jie buvo pasirinkti rečiau. Tai padeda susidaryti Humanitarinio fakulteto studentų portretą – šio fakulteto lankytojai yra labiau angažuoti kultūrinei veiklai, išskirtinis jų bruožas – knygų skaitymo prioritetas.

Išsamiausiai atsakyta į klausimą „Ką Jums suteikia universiteto lankymas?“ „Užtikrina galimybę bendrauti su žmonėmis, padeda įveikti vienatvę“ – 26 atsakymai, „gauname trūkstamų žinių“ – 22 atsakymai, „pagerina nuotaiką“ – 20 atsakymų, „suteikia galimybę bendrauti su įdomiu lektoriumi, leidžia pažinti žinomą žmogų iš arčiau“ – 16 atsakymų. Vienos anketos autorius pažymėjo, kad TAU

lankymas jam suteikia „viską“, t. y. visus išvardytus dalykus. Akivaizdžiai matyti, kad senjorai labai vertina galimybę bendrauti su kitais žmonėmis, megzti socialinius kontaktus. Kaip svarbų dalyką respondentai iškelia ir naujų žinių gavimo faktorių – tai įrodo ir tas faktas, kad klausytojai iš anksto domisi būsimomis fakulteto programomis. Aktualu ir tai, kad čia galima susipažinti su naujais lektoriais, pažinti juos tiesiogiai, ne televizoriaus ekrane ar pan. Dažnai lektorių studentai daug klausinėja, kartais dar ir keliolika minučių po paskaitos.

Į prašymą pateikti savo pasiūlymų ir pageidavimų nemažai respondentų neatsakė arba atsakė „visko pakanka“ ar pan. (19 atsakymų), kiti vardijo specifinius norus: „Norėčiau lankyti spektaklius su bendrakursėmis“ (1 atsakymas), „Norėčiau ir daugiau gerų lektorių ir įdomių kelionių“ (1 atsakymas), „Norėčiau, kad Humanitariniame fakultete užsiėmimai vyktų dažniau“ (1 atsakymas) ir pan. Aiškiai matyti, kad norima išplėsti bendravimo laiką, formas (keliauti, lankyti spektaklius). Akivaizdu, kad lankytojams labai svarbi ir kultūrinė, ir socialinė fakulteto funkcijos. Tai paaiškina atsakymas į dar vieną klausimą: ar gyvenama su šeima, ar vieniems. 17 respondentų gyvena su šeima, 15 – vieni. Šio klausimyno rezultatus paremia ir 2012 metais atlikto Lietuvos TAU tyrimo išvada: „Vertinant TAU besimokančių klausytojų iš mokslo gaunamą naudą, galima daryti pagrįstą išvadą, kad trečiojo amžiaus universitete lengviausia įgyti naujų ir naudingų žinių bei maloniai pabendrauti su naujais žmonėmis“ (*Trečiojo amžiaus universitetų sistemos veiklos analizė 2012*).

Atsakymus patvirtina studentės Aldonos Šiaulienės mintys apie studijas Šiaulių TAU Humanitariniame fakultete:

„Išėjimas į pensiją yra gana sudėtingas laikotarpis pensininkams, skyrusiems didelį dėmesį karjerai ir veiklai. Drįsčiau pasakyti, kad mūsų kultūroje senesnės moterys nėra gerbiamos už patirtį, kurią jos sukaupe, kol pasiekė šį gyvenimo periodą. Todėl išėjęs į pensiją prarandi labai svarbų gyvenimo vaidmenį – profesinę veiklą, o pakeisti ją kuo kitu yra sudėtinga. Taigi dairiausi terpės, kuri nors kiek kompensuotų svarbų gyvenimo pokytį. Atėjau į Šiaulių TAU.

Ką patyriau? TAU turi daug privalumų, nes teikia galimybę vyresnio amžiaus žmonėms bendrauti, sužinoti, išmokti naujų dalykų. Intelektinis aktyvumas iš tiesų ilgina gyvenimą ir gerina jo kokybę. Patekau į naują edukacijos židinį, kuris skleidžia daugiau spalvų, džiaugsmo ir polėkio, o, kita vertus, kompensuoja dalykus, kuriuos praradau nustojusi dirbti“ (Š i a u l i e n ė 2019, 39).

Fakulteto bendruomenė ir susiformavęs artimesnių draugų ratas užpildo socialinį vakuumą, mažina socialinę atskirtį, leidžia senjorams gyventi visavertį gyvenimą.

Išvados

Šiaulių trečiojo amžiaus universitetas – svarbus Šiaurės Lietuvos regiono socialinio ir kultūrinio gyvenimo dalyvis, ypač aktualus pagyvenusio amžiaus šiauliečiams. Šiaulių TAU Humanitarinio fakulteto veiklos analizė rodo, kad pagyvenę

humanitarinių polinkių žmonės čia gauna naujų filologijos, istorijos, menotyros, komunikacijos ir kitų sričių žinių, sutinka įdomių lektorių, turiningai leidžia laisvalaikį. Taip tenkinamas savišvietos poreikis, padedama spręsti socialinės atskirties problemas: neinvestuodami didelių lėšų, pensinio amžiaus žmonės gali kokybiškai studijuoti, mokytis naudingų dalykų, bendrauti su bendraamžiais.

TAU lankymas neabejotinai prisideda prie vyresnio amžiaus žmonių gyvenimo kokybės kėlimo, nes subjektyvi asmens gerovė siejama ir su švietimo prieinamumu. Trečiojo amžiaus universitetai padeda įveikti socialinę atskirtį, išvengti pensinio amžiaus žmonių marginalizacijos, pagerina pensininkų socialinę integraciją į visuomenę. Savo ruožtu trečiojo amžiaus universitetai savo veikla praturtina regiono socialinį ir kultūrinį gyvenimą. Šiaulių trečiojo amžiaus universitetas (ir jo Humanitarinis fakultetas) dalyvauja miesto šventėse, savanorystės veikloje, palaiško kitas iniciatyvas. Trečiojo amžiaus universitetai Lietuvoje sulaukia vis didesnio populiarumo, visuomenės, žiniasklaidos dėmesio.

Literatūra

- Bėkšta 2011 – Arūnas Bėkšta, „Kas yra suaugusiųjų švietimo veikėjai ir kodėl jie turi būti profesionalai?“, *Andragogika*, 2011, 2, 49–53.
- Brazienė, Gudžinskienė 2004 – Rūta Brazienė, Jūratė Gudžinskienė, „Socialinės atskirties modeliai Lietuvoje“, *Filosofija. Sociologija*, 2004, 4, 50–56.
- Kalvaitis, Barauskienė, Mačėnaitė 2014 – Albinas Kalvaitis, Jūratė Barauskienė, Agnė Mačėnaitė, *Trečiojo amžiaus universitetai Lietuvoje: situacijos analizė ir plėtros gairės*, Vilnius: Ugdymo plėtotės centras [prieiga internete: <https://www.kpmc.lt/kpmc/wp-content/uploads/2014/01/Tre%C4%8Diojo-am%C5%BEiaus-universitetai-Lietuvoje-situacijos-analiz%C4%97-ir-pl%C4%97tros-gair%C4%97s.pdf> žiūrėta 2020-01-10].
- Kalvaitis 2018 – Albinas Kalvaitis, *Trečiojo amžiaus universitetai Lietuvoje. 2018 m. situacija*, Vilnius: Kvalifikacijų ir profesinio mokymo plėtros centras [prieiga internete: <https://www.kpmc.lt/kpmc/wp-content/uploads/2015/08/Tre%C4%8Diojo-am%C5%BEiaus-universitetai-Lietuvoje.-2018-m.-situacija.pdf>, žiūrėta 2020-01-14].
- Kleinas 2018 – Danielius Kleinas, *Kelionės su Epikūru. Į Graikijos salą ieškant gyvenimo pilnatvės*, Vilnius: Vaga.
- Klumbytė 2019 – Ona Danutė Klumbytė, „Trečiojo amžiaus universitetas kaip būdas senatvę sulėtinti“, Šiaulių trečiojo amžiaus universitetui – 20 metų, Šiauliai: Litera, 35–37.
- Metraštis 2008 – *Šiaulių trečiojo amžiaus universiteto Humanitarinio fakulteto metraštis, 1999–2020*, Šiauliai [rankraštis].
- Rapolienė 2007 – Gražina Rapolienė, „Lietuvos pagyvenusių žmonių identitetas iš postmodernizmo perspektyvos“, *Gerontologija*, 2007; 8(2), 109–116.
- Rapolienė 2012 – Kristina Urbaitytė, „Gražina Rapolienė, „Nenurašykime“ žmonių anksčiau laiko“, *Bernardinai.lt* [prieiga internete: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-11-30-grazina-rapoliene-nenurasykime-zmoniu-anksčiau-laiko/91303> žiūrėta 2020-01-10].

- Servetkienė 2012 – Vaida Servetkienė, „Gyvenimo kokybė Lietuvoje: subjektyvus situacijos vertinimas ir realybė“, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2012, 4 (28), 20–35.
- Suaugusiųjų švietimas Europoje* 2008 – Suaugusiųjų švietimas Europoje: tendencijos ir problematika, Vilnius: Danielius.
- Šiaulienė 2019 – Aldona Šiaulienė, „Šiaulių TAU studento žvilgsniu“, Šiaulių trečiojo amžiaus universitetui – 20 metų, Šiauliai: Litera, 39.
- Šiaulių trečiojo amžiaus universitetui 10 metų 2009 – *Šiaulių trečiojo amžiaus universitetui 10 metų*, Šiauliai: Lucilijus.
- Trečiojo amžiaus universitetų sistemos veiklos analizė* 2012 – *Trečiojo amžiaus universitetų sistemos veiklos analizė*, Vilnius: Socialinės informacijos ir mokymų agentūra [prieiga internete: <https://www.kpmc.lt/kpmc/wp-content/uploads/2015/08/Tre%C4%8Diojo-am%C5%BEiaus-universitet%C5%B3-sistemos-veiklos-analiz%C4%97.pdf> žiūrėta 2020-02-06].
- Šiaudvytis 2006 – Albinas Šiaudvytis, „Kaip sekasi pensininkams gyventi oriai Lietuvoje? (I)“, *Bernardinai.lt* [prieiga internete: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2006-08-02-kaip-sekasi-pensininkams-gyventi-oriai-lietuvoje-i/5147> žiūrėta 2019-12-28].

Džiuljeta Maskuliūnienė, Bronius Maskuliūnas

Trečiojo amžiaus universitetas – regiono vyresnio amžiaus žmonių socialinės ir kultūrinės atskirties mažinimo veiksnys

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *trečiojo amžiaus universitetas (TAU), humanitarinis akiratis, gyvenimo kokybė, socialinė ir kultūrinė atskirtis, atvejo analizė.*

Pagyvenusio, seno žmogaus problematika tampa vis aktualesniu tyrimų objektu. Trečiojo amžiaus universitetai – šiuolaikinė suaugusiųjų neformaliojo švietimo forma, Lietuvoje sulaukianti vis didesnio populiarumo, pripažinimo. Didesni ar mažesni įvairių Lietuvos vietovių trečiojo amžiaus universitetai palaipsniui tampa svarbia vyresnio amžiaus žmonių kultūrinio gyvenimo forma, socialinės atskirties mažinimo įrankiu. Sociologai teigia, kad vyresnio amžiaus žmonės susiduria su dviguba socialine atskirtimi: kultūrine, nulemta negatyvių visuomenės nuostatų, ir ekonomine, nulemta skurdo. Tai ypač ryškiai patiria periferijos, regionų, nutolusių nuo centro, žmonės, nes čia pragyvenimo lygis yra žemesnis, o jų kultūrinis laukas teikia mažiau galimybių tenkinti įvairius XXI a. žmogaus poreikius.

Šio straipsnio tikslas – trečiojo amžiaus universitetą aptarti kaip regionuose vyresnio amžiaus žmonių socialinę ir kultūrinę atskirtį mažinantį veiksni. Tyrimo metodai – teorinės literatūros analizė, atvejo analizė (nagrinėjama Šiaulių trečiojo amžiaus universiteto Humanitarinio fakulteto patirtis), pusiau struktūruoto klausimyno duomenų analizė.

Trečiojo amžiaus universiteto fenomenas nagrinėjamas sociokultūriniame kontekste, akcentuojant socialinės atskirties, gyvenimo kokybės ir kitus aspektus. Straipsnyje patei-

kiami glausta trečiojo amžiaus universitetų Lietuvoje tyrimų apžvalga. Daroma išvada, kad trečiojo amžiaus universitetai neabejotinai prisideda prie vyresnio amžiaus žmonių gyvenimo kokybės kėlimo, nes subjektyvi asmens gerovė siejama ir su švietimo prieinamumu. Taip pat TAU padeda išvengti pensinio amžiaus žmonių marginalizacijos, pagerina pensininkų socialinę integraciją į visuomenę. Tenkinant savišvietos poreikį, kartu sprendžiamos socialinės atskirties problemos: neinvestuodami didelių lėšų, pensinio amžiaus žmonės gali kokybiškai studijuoti, mokytis naudingų dalykų, bendrauti su bendraamžiais. Savo ruožtu trečiojo amžiaus universitetai savo veikla praturtina regiono socialinę ir kultūrinę gyvenimą.

Džiuljeta Maskuliūnienė, Bronius Maskuliūnas

Third Century University – a Factor Reducing Social and Cultural Exclusion of the Elderly People in the Region

S u m m a r y

Keywords: *Third Century University (TCU), humanitarian view, quality of life, social and cultural exclusion, case study.*

The problems of the elderly people are becoming an increasingly relevant object of research. Third Century Universities are a modern form of non-formal adult education that is increasingly becoming more popular and recognized in Lithuania. Larger or smaller third century universities in various parts of Lithuania are gradually becoming an important form of cultural life for the elderly people, a tool for reducing social exclusion. Sociologists claim that the elderly people face a dual social exclusion: cultural – driven by negative societal attitudes, and economic – driven by poverty. This is particularly felt by people of the periphery, remote regions, as the standard of living here is lower and their cultural field provides less opportunities to meet the various needs of a 21st century person.

The aim of this article is to discuss the Third Century University as a factor reducing social and cultural exclusion of the elderly people in the regions. Research methods are as follows: the analysis of theoretical literature, case analysis (the experience of the Third Century University at the Faculty of Humanities of Šiauliai University is analysed), the analysis of semi-structured questionnaire data.

The phenomenon of the Third Century University is examined in a socio-cultural context, emphasizing social exclusion, quality of life and other aspects. The article provides a brief overview of research on Third Century Universities in Lithuania. The conclusion can be drawn that Third Century Universities undoubtedly contribute to improving the quality of life of the elderly people, as subjective well-being is also linked to access to education. In addition, TCU also helps to prevent the marginalization of people of retirement age, improves social integration of retirees into society. Meeting the need for self-education also solves problems of social exclusion: without investing large sums,

people of retirement age can attend quality studies, learn useful things, and communicate with their peers. In turn, Third Century Universities enrich social and cultural life of the region through their activities.

D ž i u l j e t a M A S K U L I Ū N I E N Ė
Regionų plėtros institutas
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[dziuljeta.maskuliuniene@su.lt]

B r o n i u s M A S K U L I Ū N A S
Regionų plėtros institutas
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[bronius.maskuliunas@su.lt]

Straipsnis gautas 2020 m. sausio 24 d., priimta 2020 m. vasario 12 d.
Received 24 January 2020, accepted 12 February 2020.

Ispaniškosios Švč. Mergelės Marijos Belaisvių Vaduotojos brolijos Žemaičių vyskupijoje: istorija ir svarba lokalioms pamaldumo tradicijoms

Regimanta STANKEVIČIENĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Pagrindinės sąvokos: *Žemaičių vyskupija, bažnytinė brolija, Švč. Mergelė Marija Belaisvių Vaduotoja (Beata Maria de Mercede), mercedarai.*

Įvadas

Lietuvos istorijos, jos kultūros ar nacionalinio identiteto tyrimai negali apsieiti be krikščionybės mūsų šalyje istorijos ir Bažnyčios kultūrinio paveldo pažinimo. Tai pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvos mokslininkų (ir kai kurių kitų šalių kolegų) vis plačiau ir įvairiau tyrinėjama, bet daug kas dar likę nepažinta ir neįvertinta.

Nors katalikų parapijose prie įvairaus rango šventovių veikusios pasauliečius vienijusios brolijos sulaukia dėmesio kitos tematikos ir problematikos darbuose, kai kurios yra tyrinėtos paskirai arba lokaliomis grupėmis, vis dėlto tai vienas iš objektų ir reiškinių, tebestokojančių ir išsamesnių, ir sintetinių tyrimų. Nepaisant to, kad Marijos garbei skirtos brolijos bene geriausiai ištyrinėtos ir seniai pastebėta jų reikšmė, formuojantis lietuviškojo katalikiškojo pamaldumo tradicijoms, bet ir šios grupės maldingosios bendrijos nagrinėtos ne visos. Žemaičių vyskupijos katalikų bažnyčiose ir koplyčiose XVIII–XIX a. veikusios Švč. Mergelės Marijos Belaisvių Vaduotojos (lot. *Beatae Mariae de Mercede*) brolijos iki šiol buvo likusios vos išvelgiamame istorijos šešėlyje. Šiame straipsnyje jos kompleksiskai tyrinėjamos ir vertinamos pirmą kartą.

Tyrimo tikslas – nustatyti Švč. Mergelės Marijos *de Mercede* brolijų veiklos Žemaičių vyskupijoje laiką, mastą ir parodyti jų svarbą susiformuojant lokaliems vyskupijos katalikiškojo pamaldumo ypatumams.

Vykdam tyrimą naudojamosi analizės, lyginamuoju ir statistiniu metodais. Siekiant tikslo, paėliui atliekamos kelios nevienodos reikšmės užduotys, straipsnį sudaro keturi skirtingos problematikos skyriai. Pirmajame pristatoma aptariamasis brolijos kilmė, sąsajos su mercedarų vienuolija, jos veikla ir pamaldumu Švč. Mergelėi *de Mercede*, brolijos sklaida katalikiškajame pasaulyje ir prielaidos, leidusios šias bendrijas steigti ir Lietuvoje (Žemaičių vyskupijoje). Antrajame skyriuje, kartu su temos ištirtumo analize ir istoriografija, aptiriamos su buvusiu keleriopu broli-

jos įvardijimu susijusios terminijos problemos. Po šių dviejų labiau instrumentinių skyrių trečiajame ir ketvirtajame dėstoma pagrindinė medžiaga. Trečiajame skyriuje pateikiami šaltiniais paremti ir susisteminti duomenys, leidžiantys apibūdinti Marijos Belaisvių Vaduotojos brolijų Žemaičių vyskupijoje mastą ir svarbą (nurodomas organizacijų kiekis, paplitimo topografija, chronologija, sugretinama šių ir kelių kitų tuomet gana populiarių ar paraleliai gausėjančių vyskupijoje brolijų statistika). Ketvirtasis skirtas aptariamųjų bendrijų tikslų, veiklos, švenčių aptarimui, pagrindinė – brolijų – tema jame praplečiama kontekstiniais duomenimis apie kitas Švč. Mergelės *de Mercede* kulto apraiškas Žemaičių vyskupijos ir kai kuriose kaimyninėse jai katalikų šventovėse. „Epiloge“ apibūdinamas brolijų likimas. Išvadose tyrimo rezultatai apibendrinami. Aptartosios brolijos pateikiamos kaip Žemaičių vyskupijai XVIII–XIX a. būdingas (tapęs savu), bet Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, visos Abiejų Tautų Respublikos, o ir platesniame – Europos – kontekste išskirtinis pamaldumo Marijai reiškinys. Be tiesioginio užsibrėžtų užduočių vykdymo, straipsniu siekiama papildyti brolijų ir pamaldumo kultūros Žemaičių vyskupijoje ir Lietuvoje tyrimus.

Švč. Mergelės Marijos Belaisvių Vaduotojos (*de Mercede*) kultas ir jo puoselėtoja mercedarų vienuolija

Prieš pradėdant nagrinėti aptariamojo titulo brolijų Žemaičių vyskupijoje istoriją, reikia pristatyti jas įsteigusią ir vėliau už savo ordino ribų išplatinusią vienuoliją, priskiriamą vadinamiesiems elgetaujantiems ordinams. Tai Išpirkų Švč. Mergelės Marijos, belaisvių išpirkimo ordinas (lot. *Ordo Beatae Mariae de Mercede Redemptionis Captivorum*, santr. *O de M.*), trumpiau vadinamas jo titulinės globėjos Marijos *de Mercede* ar tiesiog mercedarų vienuolija. Pasak tradicijos, belaisvių vadavimo (išpirkimo) misiją vykdančią ordiną jo įkūrėjui šv. Petriui Nolasui (1188–1256; kanonizuotas 1628 m.) įsteigti pavedusi pati Švč. Mergelė, 1218 m. apsireiškusi šiam būsimam šventajam. Pavedimą įgyvendinti padėjo panašius Marijos regėjimus patyrę Aragono karalius Jokūbas I Užkariautojas (1213–1276) ir jo auklėtojas bei nuodėmklausys dominikonas šv. Raimondas Penjafortietis (*de Peñafort*, apie 1175–1275; kanonizuotas 1601 m.). Jiems ir vietos vyskupui dalyvaujant mercedarų vienuolija 1223 m. rugpjūčio 10 d. įkurta Barselonos katedroje, nors vienuolijos pradžia tapatinama ir su 1218 m. regėjimų data. Įkvepiantis pavyzdys mercedarų ordino steigėjams buvo XII a. pabaigoje įkurta to paties pobūdžio misiją jau vykdžiusi Švč. Trejybės, belaisvių išpirkimo (trumpai – trinitorių) vienuolija¹. Įsidėmėtina, kad pastarosios reformuota – basųjų arba ispaniškųjų trinitorių – atšaka 1685–1864 m. veikė ir Abiejų Tautų Respublikoje, jai žlugus – buvusiose šios valstybės žemėse², o mercedarų ordinas nei Lenkijos karalystėje, nei Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nebuvo įsikūręs.

¹ Trinitorių vienuolija apie 1194 m. šv. Jono Matiečio ir šv. Felikso Valujiečio įkurta Serfua (*Cerfroid*, Prancūzija), o 1198 m. patvirtinta popiežiaus Inocento III.

² Plačiau apie šį ordiną ir jo Šv. Joakimo – Lenkijos ir Lietuvos – provinciją yra rašiusi ir straipsnio autorė (S t a n k e v i č i e n ė 2017, 25–27, 45–50, 79–86).

Mercedarų veikla pradėta nuo prieglaudos buvusiems kariams belaisviams Barselonoje įsteigimo, bet netrukus ji išsiplėtė, imtasi karo belaisvių išpirkų organizavimo. Šios vienuolijos įkūrimą 1235 m. galutinai patvirtino popiežius Grigalius IX (1227–1241), jai suteikdamas šv. Augustino regulą. Aptariamojo ordino vyrų šaka iš pradžių dalijosi į riterių ir elgetaujančiųjų vienuolių atšakas, bet 1317 m. karinė atšaka panaikinta; moterų atšaka įkurta 1265 metais. Mercedarų vienuolija, vėliau patyrusi kitų reformų (XVII a. pradžioje įsteigta basųjų mercedarų atšaka), o XIX a. – krizę, tebeveikia iki šiol („Niewolnictwo“ 1885, 266; S t e m m e r 1893, 396; „Mercedaryusze“ 1912, 7; V a i š n o r a 1958, 45; Z u r i a g a 2005, 37–52). Nuo 1776 m. jos misija transformuota į kalinių, dar vėliau ir į priklausomybėse „įkalintų“ žmonių globą ir sielovadą.

Į ordino pavadinimą įrašyta ypatingiausia dangiškoji šios vienuolijos globėja Švč. Mergelė Marija, kuriai suteiktas Išpirkų – *de Mercede* – titulas (isp. *merced* reiškia gailėstį, bet, atsižvelgiant į epochos ir vienuolijos aplinkos kontekstus, titulą reikia kildinti iš lotynų kalbos; joje šios šaknies žodžiais įvardijamas atlygis arba pirkimas). Juo imti įvardyti ir mercedarų bažnyčiose pagerbiami net kelių ikonografinių atmainų Švč. Mergelės atvaizdai³. Plintant vienuolijai, jau nuo XIII a. jų Gailestingosios globėjos kultas tapo žinomas ne tik Pirėnų pusiasalyje, bet ir Italijoje, Prancūzijoje, o nuo XVI a. kartu su ordinu ėmė sklisti Ispanijos ir Portugalijos kolonijose Naujajame Pasaulyje. Specialiai Švč. Mergelės *de Mercede* šventei mercedarų vienuolijoje atlaidų suteikė jau popiežius Urbonas IV (1261–1264). Šventės reikšmė labai išaugo, kai 1690 m. popiežius Aleksandras VIII leido šią iškilnę minėti visoje Ispanijoje, o 1696 m. vasario 22 d. popiežius Inocentas XII liturginiame kalendoriujė jai paskyrė rugsėjo 24 dieną ir patvirtino kaip visos Bažnyčios šventę (V a i š n o r a 1958, 83; Apparitions). Tai labai padidino galimybes propaguoti Marijos Belaisvių Vaduotojos (gelbėtojos) kulto sklaidą ir jos globojamų mercedarų belaisvių vadavimo misiją. Šias užduotis vykdyti padėjo ir pasauliečius būrusios Švč. Mergelės *de Mercede* titulo maldingos brolijos. Jų istorija ne ką jaunesnė už pačią vienuoliją, tačiau brolijos tik maždaug nuo XVIII a. pradžios išplito už ordino ribų ir kaip Švč. Mergelės *de Mercede* kulto sklaidos padaliniai imtos steigti prie parapijų ir kitų katalikų šventovių. Brolijos ir Švč. Mergelės *de Mercede* kultas itin išpopuliarėjo ten, kur veikė mercedarų vienuolija. Jų iki šiol gausu Ispanijoje, Portugalijoje, daugelyje Lotynų Amerikos šalių, aptinkama ir Italijoje, Filipinuose, kai kuriose Afrikos valstybėse. Akivaizdu, kad Pirėnų pusiasalyje Belaisvių Vaduotojos kultą ir jos vardo brolių veiklą kurstė tiek senos tradicijos, tiek nuolatinės atsikariavimo ir, vėliau, užkariavimo kovos. Lotynų Amerikoje šiam procesui įtakos turėjo mercedarų šiuose kraštuose vykdyta misijų ir evangelizacijos veikla, karų ir vergovės kontekstai. Kitaip nei itin populiarių

³ Seniausias *de Mercede* atvaizdas – viduramžiška Marijos su Kūdikėliu soste XIV a. skulptūra iš to paties titulo motininės mercedarų bažnyčios Barselonoje. Vėlesnių jos kartočių ikonografiją papildė simbolinės grandinės, o XVI–XVII a. buvo sukurti ir įsivyravo kelių kitų atmainų šio titulo Marijos atvaizdai.

ordinų skatintas pamaldumas, pavyzdžiui, dominikonų paskleista Rožinio malda ir šio vardo brolijos ar karmelitų Škaplieriaus Marijos kultas ir atitinkamos brolijos, pamaldumas Švč. Mergelei *de Mercede* ir šio titulo brolijos Bažnyčioje pasklido netolygiai: išvardytose šalyse tapo svarbia katalikiškojo pamaldumo ir religinės kultūros dalimi, bet daug kur liko beveik arba visai nežinomos.

Kaip jau minėta, mercedarų vienuolija Lietuvoje, kaip ir kituose Vidurio, Šiaurės ir Rytų Europos kraštuose, neveikė. Tad į toliau aptariamą Žemaičių vyskupiją šios vienuolijos platintos maldingos brolijos atėjo kitu keliu ir palyginti vėlai – XVIII a., kai mercedarų dėka pamaldumas jų titulinei dangiškajai globėjai Švč. Mergelei *de Mercede* buvo įtrauktas į visos Katalikų bažnyčios liturginių kalendorių. Pastaroji šventė, kaip ir atitinkamo titulo brolijos, skleidė Marijos Belaisvių Vaduotojos kultą ir populiarino mercedarų belaisvių išpirkimo misiją. Akivaizdu, kad šio kulto diegimas visoje Bažnyčioje sudarė sąlygas jam paplisti ir Žemaičių vyskupijoje.

Švč. Mergelės *de Mercede* brolijos Žemaičių vyskupijoje: temos iširtumas ir terminija

Prieš pristatant Žemaičių vyskupijos bažnyčiose veikusias ir pamaldžius parapijiečius vienijusias Švč. Mergelės Marijos *de Mercede* Belaisvių Vaduotojos brolijas, stabtelkime prie šių objektų iširtumo ir terminų problematikos.

Bemaž iki XXI a. (neskaitant poros fragmentiškų išimčių) šios brolijos neminėtos Lietuvos bažnyčios, jos meno istorijos ar kraštotyros publikacijose. Apie jas iki šiol nieko nerašyta lietuviškose enciklopedijose, bažnytinių brolijų Lietuvoje apžvalgoje (Jo v a i š a 2001, 109–128) ir bažnytiniams procesijoms XVII–XVIII a. bei su jomis susijusiai dailei Lietuvoje skirtoje knygoje (G r i c i ū t ė - Š v e r e - b i e n ė 2011)⁴. Bene pirmasis šio titulo brolijas lietuviškoje historiografijoje paminėjo Juozas Vaišnora, jų steigimą teisingai grindęs *de Mercede* šventės atsiradimu Bažnyčios liturginiame kalendoriuje, tačiau tokių brolijų šis autorius teišvardijo tris (V a i š n o r a 1958, 80, 83)⁵, beje, iš jų tik vieną – Liolių bažnyčios – tikrai veikusią, o dvi – Salantų ir Šiaulių bažnyčių – neegzistavusias. Būdinga, kad aptariamasis brolijos neminimos ir šioms bendrijoms Abiejų Tautų Respublikoje skirtose senosiose ir šiuolaikinėse lenkų istorikų publikacijose (C h o d y ņ s k i

⁴ Knygoje nei aptariant Švč. Mergelei Marijai skirtus procesijų reikmenis, nei pateiktose suvestinėse procesijų altorių ir procesijų vėliavų paveikslų siužetų lentelėse Belaisvių Vaduotojos brolija ir šio pavadinimo (siužeto) paveikslai neminimi.

⁵ Iš autoriaus teksto aišku, kad jis rėmėsi vyskupo Antano Tiškevičiaus 1748 m. reliacija, tačiau jos faktus perrašydamas suklydo, nes toje reliacijoje nurodyta, kad Salantuose veikė „Belaisvių Išpirkėjų trinitorių“, t. y. Švč. Trejybės, brolija, o Šiauliuose – Rožinio Marijos brolija (*Relationes status* 1971, 325, 329). Tikėtina, kad būtent painiava dėl Salantų brolijos leido Vaišnora, o paskui jį ir kitiems tvirtinti, kad Belaisvių Vaduotojos brolijas steigė trinitoriai.

1873; Litak 1997) ar skelbiama duomenų tik apie vieną ir ji vadinamą reta (Flaga 2004, 92⁶).

Tik nuo pačios XX a. pabaigos Lietuvos menotyrininkai ir istorikai, pristatydami Pakruojo, Judrėnų, Lieplaukės, Liolių ir Varnių bažnyčių Belaisvių Vaduotojos paveikslus, pačių bažnyčių arba jų brolių istoriją, ėmė minėti ar net atskirai aptarti (Didžpetris 1999, 96–104) ir šių šventovių Belaisvių Vaduotojos brolijas (Didžpetris 1996; 42–53; Skrinškas 1999, 225; Spurgevičius 2004, 259–261; Klajumienė 2005, 369/165–377/173; Ramonienė 2005, 378/174–389/185; Griciūtė 2005, 390/186–406/202; Stankevičienė 2007, 163; Paknys 2008, 117–133; Valančiūtė 2009, 61–62; Spurgevičius 2013, 58, 75–76; Giniūnienė 2016, 214–216). Deja, beveik visose šiose publikacijose įsivėlė klaidų atitinkamos ikonografijos Švč. Mergelės paveikslų kilmės, Marijos Belaisvių Vaduotojos kulto ir šio titulo brolių populiarumo klausimais, nors padaryta ir vertingų išvalgų. Belaisvių Vaduotojos paveikslų atsiradimas krašto bažnyčiose neteisingai sietas su Abiejų Tautų Valstybės 1656 m. paaukojimu Marijai (Ramonienė 2005, 382/178–386/182) ar su trinitorių veikla (Vaišnora 1958, 80; Jovaiša 2006, 280; Vasiliūnienė 2007, 356; Paknys 2008, 120–121); abu šiuos dalykus galima vertinti tik kaip kontekstinės įtakos veiksnius. Iš visų aptariamąsias brolijas ir jų paveikslus minėjusių tik Asta Giniūnienė Varnių Šv. Aleksandro bažnyčios broliją ir paveikslą jau susiejo su mercedarų vienuolija (Giniūnienė 2016, 214–216). Klaidingai teigta, kad Belaisvių Vaduotojos (*de Mercede*) kultas mūsų krašte nebuvo populiarus (Paknys 2008, 120) ar kad Žemaičių vyskupijoje šio vardo brolijos veikė tik keliose parapijose (*Žemaičių vyskupijos* 2015, 336). Kita vertus, jau pastebėta, kad daugiausia tokių XVIII–XIX a. Marijos atvaizdų saugoma senosios Žemaičių vyskupijos teritorijos bažnyčiose (Stankevičienė 2002, 518; Vasiliūnienė 2007, 356; Giniūnienė 2016, 214).

Tiriant šios vyskupijos šventovių Marijos Belaisvių Vaduotojos brolijas, jų pasisklidimo laiką ir mastą, svarbiausi šaltiniai buvo toliau išnašose ir atskirame sąrašė nurodomi daugiausia LVIA saugomi katalikų šventovių inventoriniai aprašai ir bendresnio pobūdžio senosios Žemaičių vyskupijos dokumentai. Svarbių faktų aptikta publikuotame Vincento Juzumo rankraštyje apie Žemaičių vyskupiją (Juzumas 2013). Kontekstinių duomenų semtasi iš kai kurių cituojamų taikomojo mokslo leidinių (specializuotų ir bendro pobūdžio enciklopedijų, žinytų) ir kt.

Oficialus lotyniškas aptariamųjų brolių pavadinimas nekito, o kitomis kalbomis vartoti ir lotynišką segmentą išlaikiusieji, ir jo nebeturintieji, be to, keleriopai verčiami įvardijimai. Senuosiuose XVIII–XIX a. bažnyčių dokumentuose lenkų kalba brolijos dažniausiai vadinamos „Belaisvių“ arba „Belaisvių globėjos“ Švč.

⁶ Jerzy Flaga, pristatydamas ir aptardamas Žemaičių vyskupijos brolijas, naudojosi bemaž tik vienu šaltiniu – 1748 m. vyskupo Antano Tiškevičiaus reliacija Romai (publikuota: *Relationes status* 1971). Apie Marijos *de Mercede* brolių duomenis šioje reliacijoje rašoma 7 išnašoje.

Mergelės titulais (LVIA 1800, 80; LVIA 1850, 54v). Vėlesniuose rusiškai parašytuose dokumentuose minimos nebe brolijos, o tik jų vardo atlydai, altoriai ar paveikslai; juose prie Marijos ar Dievo Motinos vardo kartais būna prirašytas *de Mercede* titulas (KBA 1902), o kartais jis būna išverstas į rusų kalbą ir pakeistas žodžiais „Belaisvių išlaisvinimo“, „Išpirkų“ arba „Belaisvių“ (KAKA [apie 1870], 4, 37, 43). XX a. I pusės lietuviškuose tekstuose aptinkamas „Nevalninkų“ (K a i r i š k i s 1910, 372), „*de Mercede* (Nevalnykų) Marijos“ (KBA 1933) ar „Marijos Išliuosavimo nelaisvių“ (KBA 1919) pavadinimas. Skirsnemunės parapijoje XX a. ketvirtajame dešimtmetyje leistame laikraštelyje minimas „Marijos Belaisvių Užtarėjos (Nevalninkų)“ brolijos altorius, nors jo paveikslas vadinamas Švč. Mergelės Maloningosios („Šv. Panelės loskavosios“) atvaizdu (*Mūsų parapija* 1939, 10, 123; 1937, 3, 43). Vėliau Vaišnora, paminėjęs šio titulo bažnyčias Lietuvoje, rugsėjo 24 d. šventę ir kelias brolijas, rašė apie Mariją „Belaisvių Išlaisvintoją“ (*BV Mariae de Mercede*)“ (V a i š n o r a 1958, 45, 80, 83, 226). Tad šios brolijos pavadinimas lietuvių kalba ilgai nebuvo nusistovėjęs, bet nuo XX a. pabaigos brolijoms įvardyti vartojamas Švč. Mergelės Marijos Belaisvių Vaduotojos pavadinimas. Jis ne naujai sukurtas, o perimtas iš šio titulo parapijos bažnyčių, kurių Lietuvoje yra tik dvi: Kairių (Šiaulių r.) ir Sutkų (Šakių r.), ir jos abi yra išaugusios iš atitinkamo vardo koplyčių (M i s i u s, Š i n k ū n a s 1993, 178, 501).

Rašant apie ilgai nenusistovėjusią lietuvišką brolijų įvardijimą, paminėtina ir šių brolijų meninio paveldo – Marijos paveikslų – pavadinimų Lietuvos menotyroje istorija. Ji atspindi ilgai egzistavusią žinių apie šio siužeto kūrinius ir jų kilmę stoką.

Sovietmečiu religinės dailės tyrinėjimai buvo suvaržyti, bet tuometės Kultūros ministerijos paminklosaugos specialistai nuo 1960 m. lankė bažnyčias, jose fotografavo ir registravo dailės paveldo objektus. Todėl jau 1971–1972 m. keli senosios Žemaičių vyskupijos bažnyčiose išlikę Švč. Mergelės Marijos Belaisvių Vaduotojos paveikslai buvo paskelbti valstybės saugomais dailės objektais, tik jiems buvo priskirtas bendresnio pobūdžio – Marijos, krikščionių globėjos – pavadinimas (*Lietuvos TSR* 1973, 494, 502, 531, 653, 688, 746). Tarp Vietinės reikšmės dailės paminklų sąrašą 1980 m. papildžiusių objektų buvo įrašytas ir Lieplaukės bažnyčios (Telšių r.) procesijų altorėlis su paveikslu „Marija, belaisvių globėja“ (*Lietuvos Respublikos* 1993, 330). Vėliau šio siužeto tapybos kūriniams taikytas bendras „Švč. Mergelės Marijos“ (M a t u š a k a i t ė 1998, 30, 37, il. 55) ar „Kalinų globėjos“ (A l e k s a n d r a v i č i ū t ė 2002, 106) įvardijimas. Tik XXI a. pradžioje imtas vartoti Švč. Mergelės Marijos Belaisvių Vaduotojos pavadinimas (S t a n k e v i č i e n ė 2002, 518; K l a j u m i e n ė 2005, 369/165; R a m o n i e n ė 2005, 382/178) ir dabar jis jau yra įsitvirtinęs.

Belaisvių Vaduotojos brolijos Žemaičių vyskupijoje: chronologija ir mastas

Archyviniai ir kiti panaudoti šaltiniai suteikė duomenų, kad senojoje Žemaičių vyskupijoje Belaisvių Vaduotojos brolijų veikė tikrai nemažai. Jos pristatomos pa-

gal įsteigimo chronologiją: pirmiau vardijamos tos dešimt, kurių veikimo faktas pagrįstas dokumentais, leidimo jas steigti ir (arba) įkūrimo datos arba nedidelis laikotarpis žinomi. Po to paminimos dar dvi: vienos jų nenustatyta įsteigimo data, kitos dar nepagrįstas pats egzistavimo faktas. Paeiliui numeruojamos ir įvardijamos šventovės, kuriose veikė Švč. Mergelės Marijos *de Mercede* brolijos, nurodoma, kada ir kas šias pamaldžias bendrijas leido jose įsteigti. Dar pateikiama išaiškinta informacija apie brolijos įvedimą į šventovę ir kiti aptikti svarbiausi duomenys, nors komentarų šioje pagrindinių faktų dėstymo dalyje vengiama ir apsiribojama tik būtiniaisiais.

1. Varnių Šv. Aleksandro parapijos bažnyčioje veikusi Belaisvių Vaduotojos brolija, tikėtina, buvo pirmoji Žemaičių vyskupijoje įsteigta tokia bendrija. Popiežius Inocentas XIII (1721–1724) leidimą tam suteikė 1723 m. sausio 20 d., o Žemaičių vyskupas Aleksandras Mykolas Horainas (1716–1735) jį aprobavo 1724 m. rugsėjo 24 dieną. Ši popiežiaus brevė, XIX a. I pusėje vardijama tarp bažnyčios dokumentų (LVIA 1801, 443v; LVIA 1839b, 295v), sudegė 1854 m. gegužės 31 d. gaisre (LVIA 1865, 313; G i n i ū n i e n ė 2016, 214)⁷.
2. Netrukus ėmė veikti ir Liolių Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai parapiinės bažnyčios brolija; ją steigti 1727 m. leido popiežius Benediktas XIII (1724–1730) (LVIA 1865, 180), o leidimą patvirtino, pasak Juzumo, broliją 1728 m. šioje bažnyčioje klebonaujant Kazimierui Merderavičiui (*Merderowicz*) įkurdinęs vyskupas A. M. Horainas (J u z u m a s 2013, 786). Liolių Švč. Mergelės Marijos *de Mercede* brolija ir jos titulinis paveikslas altoriuje minimi 1744 ir 1748 m. (P a k n y s 2008, 120; *Relationes status* 1971, 315). Vėliau, XIX a. II pusėje, teigta, kad ši brolija į bažnyčią įvesdinta tik 1772 m. vyskupo Jono Domininko Lopacinskio (1762–1778) (LVIA 1865, 180v), bet veikiausiai tai jos privilegijų atnaujinimo ar iškilmingo įvedimo į 1768 m. iškilusią naują Liolių Šv. Simono ir Judo Tado bažnyčią data.
3. 1744 m. pastatytoje naujoje Girkalnio Šv. Jurgio parapijos bažnyčioje Belaisvių Vaduotojos brolija įsteigta popiežiaus, matyt, Benedikto XIV (1740–1758), leidimą 1746 m. liepos mėnesį aprobavus vyskupui Antanui Tiškevičiui (1740–1762) (LVIA 1865, 58). Tačiau leidimas įgyvendintas ne anksčiau nei 1748 m., nes tų metų šio vyskupo reliacijoje, minint Girkalnio bažnyčią, brolija dar nevardijama (*Relationes status* 1971, 318).
4. Beveik tuo pat metu popiežius Benediktas XIV leido Vaduotojos broliją įsteigti Skuodo parapijai priklausiusioje filijinėje Šačių Šv. Jono Krikštytojo bažnyčioje, o 1747 m. birželio 6 d. leidimą patvirtino vyskupas Tiškevičius (LVIA 1865, 223)⁸. Ši pamaldi bendrija taip pat bus pradėjusi veikti vėliau: ji

⁷ Varnių Šv. Aleksandro bažnyčios Belaisvių Vaduotojos brolija kažkodėl praleista vyskupo Tiškevičiaus 1748 m. reliacijoje, bet minima kiek platesniame ir ankstesniame jos vadinamajame B variante (*Relationes status* 1971, 315). Beje, 1801 m. inventoriuje popiežiaus brevės data nurodyta kiek kita – 1723 m. sausio 12 d. (LVIA 1801, 443v).

⁸ Kitur rašoma, kad 1747 m. birželio 6 d. datuotas popiežiaus leidimas ir kad Šačių filija priklausiusi Mosėdžio parapijai (J u z u m a s 2013, 323).

- irgi neminama šio vyskupo 1748 m. reliacijoje (*Relationes status* 1971, 330). Įsidėmėtina, kad 1802 m. prie šios bažnyčios buvo įsteigta ir Švč. Mergelės Marijos Belaisvių Vaduotojos altarija (LVIA 1805, 58v).
5. Kurtuvėnų Šv. Kryžiaus bažnyčioje įvestos ir vėliau naujoje dabartinėje Šv. Jokūbo bažnyčioje veikusios Belaisvių Vaduotojos brolijos įkūrimo laikas XIX a. dokumentuose neminimas (LVIA 1800; LVIA 1865, 17). Tačiau faktas, kad ji neįvardyta vyskupo Tiškevičiaus 1748 m. reliacijoje, ir nuoroda, jog leidimas šią maldingą bendriją steigti sudegė 1763 m. pradžios gaisre (*Relationes status* 1971, 326; LVIA 1820, 249), leidžia teigti, jog brolija įkurta 1748–1762 metais.
 6. XVIII a. viduryje aptariamųjų maldingų sambūrių skaičių papildė Šakynos Šv. arkangelo Mykolo bažnyčioje to paties popiežiaus Benedikto XIV (1750 m. gruodžio 4 d.) ir taip pat vyskupo Tiškevičiaus (1751 m. lapkričio 19 d.) leidimu įvesta brolija; jos galiojimą pratęsė 1800 m. rugpjūčio 13 d. vyskupo Stepono Giedraičio (1778–1802) duotas leidimas (LVIA 1815; LVIA 1865, 234–235).
 7. Gardamo filijinėje Švč. Trejybės⁹ (ji priklausė Kvėdarnos parapijai, o nuo XIX a. pr. – Žemaičių Naumiesčio parapijai) bažnyčioje Švč. Mergelės Belaisvių Vaduotojos brolija įvesta taip pat Benediktui XIV 1754 m. leidus ir vyskupui Tiškevičiui šį leidimą patvirtinus (LVIA 1839a; LVIA 1865, 42–43).
 8. Popiežius Klemensas XIII (1758–1769) 1760 m. gegužės 5 d. leido, o vyskupas Tiškevičius 1761 m. gegužės 29 d. aprobavo Švč. Mergelės Marijos *de Mercede Redemptionis Captivorum* broliją, kuri tų metų rugsėjo 27 d. buvo įvesta į Pakruojo Šv. Jono Krikštytojo parapijos bažnyčią; brolijos įsteigimu ir atleidų jai gavimu pasirūpinęs vietos klebonas Andriejus Čepulevičius (LVIA 1865, 147v; *D i d ž p e t r i s* 1999, 96–104; *Š e i ž y s* 1998, 546; *S k r i n s k a s* 1999, 225; *J u z u m a s* 2013, 661).
 9. Kvėdarnos parapijos Judrėnų Šv. Antano filijinėje bažnyčioje Belaisvių Vaduotojos broliją steigti 1771 m. liepos 8 d. leido popiežius Klemensas XIV (1769–1774), o 1772 m. šį leidimą patvirtino vyskupas Jonas Domininkas Lopacinskis (LVIA 1865, 117).
 10. Lieplaukės Šv. Jurgio (tuometėje Alsėdžių parapijos filijos ir vyskupo valdos) bažnyčioje Vaduotojos brolija įsteigta tam pačiam popiežiui ir tam pačiam vyskupui leidus ir ėmė veikti 1773 m. (*K l a j u m i e n ė* 2005, 369/165)¹⁰.
 11. Apie Skirsnemunės Šv. Jurgio bažnyčios Belaisvių Vaduotojos broliją nežinoma, kad 1802 m. ji veikė (LVIA 1865, 60), bet tikėtina, kad ji, kaip ir kitos to paties pavadinimo brolijos, buvo įsteigta XVIII a. II pusėje: 1748 m. (*Relatio-*

⁹ Dabartinė Gardamo parapijos bažnyčia yra šv. Roko titulu.

¹⁰ Autorė, remdamasi Lieplaukės bažnyčios archyve tebesaugoma Švč. Mergelės Marijos Belaisvių Vaduotojos brolijos knyga ir kitais dokumentais, nurodo tikrą brolijos veiklos pradžios datą – 1773 m. Kitur, gal perrašant, suklysta ir įrašyta 1779 m. data (LVIA 1865, 345v).

nes status 1971) dar neminima. Įsteigimo dokumentas galėjo sudegti 1818 m. šios bažnyčios gaisre (M i s i u s, Š i n k ū n a s 1993, 173).

12. Juzumas minėjo, kad Pernaravos Nukryžiuotojo (Ariogalos parapijos) filijos bažnyčioje taip pat veikė „Belaisvių Vaduotojos“ brolija (J u z u m a s 2013, 1003). Iš tiesų, XIX a. II pusėje šioje bažnyčioje tebešvęsti „Belaisvių Išlaisvinimo Dievo Motinos“ atleidai (KAKA [apie 1870], 4). Kita vertus, vyskupijos dvasininkų 1865 m. ataskaitose apie brolijas Pernaravos šventovės brolija neminima (LVIA 1865). Jei ji, kaip ir kitos Žemaičių vyskupijoje, buvo įsteigta XVIII a., tai patvirtinantys dokumentai galėjo sudegti 1815 m. kartu su senąja bažnyčia¹¹.

Kaip matyti, iš dvylikos žinomų brolijų bent dešimt savo veiklą pradėjo maždaug penkių dešimtmečių laikotarpiu – 1724–1773 metais. Pirmoji įsikūrė tuometiniame vyskupijos centre – Varniuose, ją ir Liolių bažnyčios broliją steigti leido popiežiai Inocentas XIII, Benediktas XIII ir vyskupas Aleksandras Mykolas Horainas. Tad šis vietos hierarchas tikrai prisidėjo prie Marijos Belaisvių Vaduotojos garbinimo vyskupijoje pradžios, bet ar ją inicijavo, nežinoma. Kitus Benedikto XIV suteiktus leidimus steigti brolijas keturiose vyskupijos bažnyčiose ir dar vieną vėlesnį leidimą patvirtino vysk. Antanas Domininkas Tiškevičius. Dar bent dvi brolijos įsteigtos vyskupiją valdant Jonui Domininkui Lopacinskiui. Tačiau šių trijų vyskupų, kaip ir parapijų klebonų, filialistų, kitų dvasininkų, bažnyčių koliautorių, vaidmuo aptariamajame maldingumo skatinimo procese dar laukia tyrinėjimų¹². Kiek autorė yra pastebėjusi, XVIII a. katalikiškųjų brolijų plėtra visoje LDK, palyginti su ankstesniais šimtmečiais, apskritai vyko labai sparčiai ir dauguma jų dažniausiai buvo steigiamos klebono, kito vietos kunigo arba įtakingo parapijiečio (koliatoriaus ir pan.) iniciatyva.

Pastebėtina, kad aptariamųjų brolijų įkūrimo laikas veikiausiai apsiriboja Abiejų Tautų Respublikos gyvavimo laikotarpiu. Šį faktą būtų įdomu patyrinėti kitų pamaldžių bendrijų Žemaičių vyskupijoje kontekste, siekiant nustatyti, ar tai gali būti susiję su bendrais katalikiškosios veiklos suvaržymais, ar su aptariamąsios brolijos pavadinimu ir veikla, kurie okupacinei valdžiai nuo pat pradžių galėjo kelti įtarimų.

Belaisvių Vaduotojos brolijos populiarumo mastą parodo duomenų apie jas palyginimas su kitų daugiau ar mažiau jau tyrinėtų Žemaičių vyskupijos bažnyčiose veikusių maldingų bendrijų statistika ir įsteigimo chronologija. Dar trūksta duomenų norint palyginti su kitomis populiariausiomis Marijai skirtomis – Rožinio Švč. Mergelės ir Marijos Škaplierinės – brolijomis, bet verta paminėti, kad

¹¹ Dabartinė Pernaravos bažnyčia pastatyta po 1815 m. įvykusio šios vietos ankstesnės bažnyčios gaisro (*Bažnyčių vaizdai* 2016, 177).

¹² Šiuo metu autorei žinomi tik pavieniai faktai. Koliatoriaus pamaldumo Marijai *de Mercede* pavyzdys – Judrėnų šventovės fundatoriaus Liudviko Semaškos sūnaus Aleksandro 1788 m. užrašyta suma kunigo išlaikymui, už tai įpareigojant aukotojo intencija kas mėnesį aukoti prie Belaisvių Vaduotojos altoriaus vienerias skaitytines Mišias (S p u r g e v i - č i u s 2004, 258; V a l i n č i ū t ė 2009, 60).

1748 m. šioje vyskupijoje Rožinio brolių būta septynių, o Škaplierinės – penkių (*Relationes status* 1971, 294–344). Tuo metu Belaisvių Vaduotojos dvi brolijos vyskupijoje jau veikė, dvi buvo kuriamos.

Geriau sektųsi palyginti su keliomis populiariomis kitų grupių brolijomis. Pavyzdžiui, nuo XVII a. pradžios šioje vyskupijoje steigtų Šv. Onos brolių žinoma veikus 14, iš jų net dešimt buvo pavaldėtos iš XVII a., keturios įkurtos XVIII a., o 1865 m. tebeveikė dešimt (B i r š k y t ė - K l i m i e n ė 2014, 107). Jei Šv. Onos brolijos pradėtos steigti anksčiau, tai pora kitų Lietuvoje (ir apskritai, kaip ir aptariamoji Belaisvių Vaduotojos) pasklido tik XVIII amžiuje. Švč. Trejybės brolių 1727–1785 m. Žemaičių vyskupijos bažnyčiose buvo įsteigta 12, o Švč. Jėzaus Širdies brolių nuo 1744 m. buvo įkurdinta 14 (S t a n k e v i č i e n ė 2017, 384–387). 1865 m. Švč. Trejybės brolių buvo suskaičiuota devynios ir dar viena iš buvusios Vilniaus vyskupijos, o Švč. Širdies brolių tuomet paminėta 12 senosios vyskupijos ribose ir dar 7 iš naujai prijungtų ir pertvarkytų dekanatų (LVIA 1865, 17–373).

Švč. Mergelės *de Mercede* brolių 1865 m. tuometėje Telšių vyskupijoje vardinama 11 (visos aptartosios, išskyrus Pernaravos) (Ibid.). Tad jos buvo vienos populiariausių vyskupijoje.

Švč. Mergelės Belaisvių Vaduotojos brolių veikla paliko toliau tyrinėtiną pėdsaką ne tik Žemaičių vyskupijos pamaldumo kultūroje, bet ir Marijos atvaizdų pavelde. Gaisrai, karai ir kitokios nelaimės, šventovių perstatymai ir kitos priežastys lėmė, kad Gardamo, Girkalnio ir Pernaravos bažnyčiose Marijos Belaisvių Vaduotojos atvaizdų nebeliko, kitur jų saugoma įvairaus laiko, kai kur – ne po vieną. Tačiau šių atvaizdų analizė – jau kito, publikuojamus tyrimus pratęšiančio straipsnio užduotis.

Brolių veikla, šventės, kitos Marijos *de Mercede* kulto apraiškos Žemaičių vyskupijoje

Pereinant prie aptariamųjų brolių steigimo tikslų, galima pacituoti 1865 m. dokumento žodžius apie Liolių bažnyčioje veikusios tokios bendrijos tikslą „vaduoti belaisvius arba padėti visokių rūšių nelaimėse ir melstis Dievui už kenčiančius“ (LVIA 1865, 180). Ar už esančius nelaisvėje tebuvo meldžiamasi, ar prie jų vadavimo buvo prisidedama ir kitaip (lėšų rinkimu?), dabartinėje tyrimų stadijoje atsakyti sudėtinga. Tačiau aišku, kad ši brolija, kaip ir kitos, buvo steigiama rūpinantis ne tik (ir ne tiek?) specifinės jos užduoties vykdymu, bet ir katechezės, krikščioniškosios etikos diegimo bei pamaldumo plėtros bendruomenėse tikslais. Belaisvių Marijos brolija per keliolika metų buvo įkurta dviejose vienos – Kvėdarnos – parapijos šventovėse: Gardame ir Judrėnuose. Antroji, matyt, kurta todėl, kad bus pasiteisinę į pirmąją dėtos viltys ir pastangos pagerinti pastoracinį darbą. Apie šio darbo rezultatų stiprinimo siekius byloja ir Varnių parapijos bažnyčioje veikusios brolijos pristatymas, nurodant, kad jos tikslas yra „Dievo šlovės padauginimas“, taip pat „Dievo malonių tikintiesiems įgijimas ir švento krikščioniško pamaldumo pagerinimas“ (LVIA 1839b, 295). Šios brolijos pareigūnų (jų 1839 m.

išvardyta devyni) sąrašas parodo, kad tai buvo tikinčiuosius vyrus vienijusi bendrija (Ibid., 296). Benedikto XIV bulės Šakynos bažnyčios brolijai nuorašas leidžia teigti, kad atlaidai Belaisvių Vaduotojos brolijos nariams buvo suteikiami už tinkamą krikščioniškųjų priedermių pildymą. Kaip ir kitų katalikiškųjų maldingų brolijų nariams, taip ir įstojusiems į Marijos *de Mercede* broliją įsirašymo dieną ir kitomis nustatytomis progomis reikėjo dalyvauti šv. Mišiose, atlikti išpažintį, priimti Komuniją, melstis už mirusius brolijos narius ir pan. (LVIA 1850, 56v–57v).

Pagrindiniai aptartųjų brolijų atlaidai pagal popiežiaus Klemenso VIII (1592–1605) 1605 m. gruodžio 7 d. konstitucija „Quaecumque“ nustatytą tvarką buvo tvirtinami vietos vyskupo. Jie paprastai sutapo su Švč. Mergelės *de Mercede* šventė rugšėjo 24 d., bet, esant reikalui, buvo atsižvelgiama į kitas parapijos šventes ir daromos išimtys. Tradiciškai vyskupo buvo paskiriami ir vadinamieji metų ketvirčių atlaidai. Šakynos bažnyčioje jie buvo švenčiami pirmą kiekvienos tokios liturginių metų dalies sekmadienį, o pagrindiniams atlaidams buvo parinkta Marijos Ėmimo į dangų diena, nes rugšėjo pabaigoje (29 d.) čia iškilmingai minėta parapijos titulinė Šv. arkangelo Mykolo šventė. Nežinoma, ar taip buvo nurodyta A. D. Tiškevičiaus leidime, tačiau vėliau tokia brolijos atlaidų tvarka remta vysk. Stepono Jono Giedraičio 1800 m. rugpjūčio 13 d. duotu leidimu (LVIA 1815, 481; LVIA, 1828, 6v; LVIA 1865, 234–235; KAKA [apie 1870], 33). Panaši išimtis buvo pritaikyta ir Varnių Šv. Aleksandro bažnyčioje – joje brolijos pagrindiniams atlaidams buvo skirtas sekmadienis po Marijos Gimimo (rugšėjo 8 d.) šventės. Šios bažnyčios brolija ne tik buvo pirmėivė vyskupijoje, bet ir veikė uoliai: XIX a. I pusėje, be penkerių atlaidų iš sudėtinių lėšų, kas mėnesį buvo aukojamos dvejios (o ne vienerios, kaip buvo labiau įprasta) vadinamosios brolijos Mišios, tad per metus jų susidarydavo net 24 (LVIA 1839, 296). Vėliau, XIX a. II pusėje, iš jų visų teminėti Belaisvių Vaduotojos atlaidai (be kitų tradicinių šios parapijos švenčių: Šv. Aleksandro, bažnyčios pašventinimo, Šv. Roko ir Šv. Kryžiaus Išaukštinimo) (KAKA [apie 1870], 51).

Pakruojo parapijoje, kai sekmadienį po rugšėjo 24 d. buvo švenčiami tituliniai brolijos atlaidai, vyko ir viena iš dviejų svarbiausių metinių šio miesto mugių (J u z u m a s 2013, 652). Kurtuvėnų bažnyčioje, be įprastu metu minėtos pagrindinės aptariamiosios brolijos šventės, ketvirtiniams atlaidams buvo skirtos Švč. Mergelės Nekaltojo Prasidėjimo, Apreiškimo, Apsilankymo ir Gimimo šventės (LVIA 1820, 249). XIX a. pabaigoje aptariamiosios brolijos ketvirčių atlaidai Judrėnuose minėti per Šv. Kazimiero, Šv. Stanislovo, Šv. Baltramiejaus ir Šv. Mikalojaus šventes, o Lioliuose – per Šv. Motiejaus, Šv. Pilypo ir Jokūbo, Šv. Marijos Magdalenos ir Šv. Mikalojaus šventes (J u z u m a s 2013, 732, 786). Minėta tokių atlaidų ketvertų buvus ir Lieplaukės, Gardamo, Pernaravos bažnyčiose (J u z u m a s 2013, 301, 802, 865), tik nėra visai aišku, kada jie švęsti¹³.

¹³ Žinoma, kad XIX a. II pusėje Lieplaukėje, be Belaisvių Marijos, minėtos Šv. Juozapo, Šv. Jurgio, Kristaus Žengimo į dangų, Švč. Trejybės, Šv. arkangelo Mykolo, bažnyčios pašventinimo ir Marijos Globos šventės (KAKA [apie 1870], 53), Gardame – Šv. apaštalo Petro ir Pauliaus, Šv. Roko ir Angelų Sargų (Ibid., 37), o Pernaravoje – Šv. Jurgio, Dievo Kūno, Šv. Antano ir Šv. Martyno iškilmės (Ibid., 4).

Akivaizdu, kad vadinamieji ketvirčių atlidai specifinių, brolijai būdingų datų ir progų neturėjo, kiekvienu atveju jie buvo paskiriami derinant su parapijos titulu ir pamaldumo tradicijomis ar jas koreguojant.

Tešiant pamaldumo tradicijų temą pastebėtina, kad Švč. Mergelės Marijos Belaisvių Vaduotojos kultas, kurį diegė pristatytosios brolijos, Žemaičių vyskupijoje pasklido plačiau nei pačios brolijos. Tai dar tyrinėtinas dalykas, tačiau ir dabar galima paminėti bent tris Žemaičių vyskupijos bažnyčias, kuriose švęsti atitinkamo titulo atlidai.

1. XIX a. II pusėje Belaisvių Vaduotojos atlidai iškilmingai minėti Šateikių (Platelių filijos) bažnyčioje (KAKA [apie 1870], 46); žinoma, kad jau senosios šios vietos šventovės šoninį altorių puošė Švč. Mergelės Belaisvių Vaduotojos paveikslas su aptaisais ir sidabriniais votais (B u t v i l a i t ė 2005, 643/159). Įsidėmėtina, kad 1776 m. iškilusioje senojoje Šateikių bažnytelėje 1784 m. rugsėjo 4 d. Pijus VI leidęs įsteigti Švč. Mergelės Marijos (titulas nenurodytas) broliją (M i s i u s 2005, 642/158).
2. XIX a. II pusėje „Belaisvių Švenčiausiosios Dievo Motinos“ atlidai taip pat švęsti Pajūrio bažnyčioje (KAKA [apie 1870], 43), ši neišlikusi šventovė iš pradžių buvo Kražių, o nuo 1842 m. Tauragės parapijų filija (dabar parapijos bažnyčia veikia gretimame Dauglaukyje)¹⁴.
3. Kairių (Šiaulių parapijos) koplyčioje, XX a. tapusioje Švč. Mergelės Belaisvių Vaduotojos bažnyčia, švęsti Belaisvių Vaduotojos atlidus 1792 m. sausio 3 d. leido popiežius Pijus VI (LMAVB RS 1850, 151) ir, numanoma, vyskupas Steponas Jonas Giedraitis.

Deja, nė vienoje iš šių trijų šventovių aptariamąsias pamaldumo tradicijas menančio materialaus paveldo neišliko, tačiau apie jas byloja Kairių bažnyčios titulas ir šioje šventovėje iškilmingai tebeminimi Belaisvių Vaduotojos atlidai.

Pristatant aptariamuosius atlidus, reikia išvardyti dar tris šventoves, kurios, kai buvo pasirūpinta atitinkamomis iškilmėmis, nepriklausė Žemaičių vyskupijai, tačiau buvo jos sudėtyje prieš tai arba pateko po to. XIX a. I pusėje Belaisvių Dievo Motinos atlidai pradėti švęsti dviejose tuometės Seinų-Augustavo vyskupijos šventovėse: 1827 m. Apaštališkojo Sosto leidimu – tuometėje Ilguvos parapijos Sutkų koplyčioje (tapusioje Sutkų Švč. Mergelės Marijos Belaisvių Vaduotojos bažnyčia), o 1837–1886 m. (tikėtina, kad apie 1840 m.) – Slavikų parapijos bažnyčioje, iki XVIII a. pabaigos veikusioje kaip Jurbarko parapijos filija (J o v a i š a, V a s i l i ū n i e n ė 2007, 445–446; J a n k e v i č i e n ė, J o v a i š a, S t a n k e v i č i e n ė 2007, 336, 338). Abi jos iki 1795 m. – galutinio Abiejų Tautų Respublikos padalijimo – priklausė Žemaičių vyskupijai, tad pamaldumą Švč. Mergelės Belaisvių globėjai šiose šventovėse bent iš dalies galima sieti su ankstesniosios ir geografiškai artima likusios vyskupijos tradicijomis.

¹⁴ Pajūrio bažnyčia ne tik du kartus sudegė, bet ir buvo 1954 m. sovietinių pareigūnų nurodymu nugriauta (M i s i u s 2007, 249–252). Apie 1960 m. jos vietoje pastatytą koplyčią 2013 m. audrai nuvertus, taip pačiais metais pastatyta ją atkartojanti medinė dabartinė koplyčia. Parapija 1990 m. atkurta ne senojoje vietoje, o gretimame Dauglaukyje.

Trečioji minėtina – Viešintų Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia. Ši parapija XIX a. viduryje pateko į pertvarkytą Telšių (buv. Žemaičių) vyskupiją, bet Marijos *de Mercede* atlidai, tiesa, sutapatinti su kito titulo Dievo Motinos švente, čia pradėti švęsti anksčiau, bažnyčiai tebesant Vilniaus vyskupijoje. Jie tebeminėti ir XX a. viduryje¹⁵. Nors tiesioginių duomenų neaptinkama, galima numanyti, kad Belaisvių Vaduotojos gerbimui šioje bažnyčioje svarbi buvo Žemaičių vyskupijoje plėtota pamaldumo Belaisvių Vaduotojai tradicija. Pastebėtina, kad jokioje kitoje buvusios senosios Vilniaus vyskupijos (Ukmergės, Zarasų ir Panevėžio apskričių) parapijoje, patekusioje į Telšių vyskupiją, Belaisvių Vaduotojos atlidai XIX a. II pusėje nešvęsti (KAKA [apie 1870], 7–27).

Apibendrinant duomenis apie aptariamuosius atlaidus kai kuriose Žemaičių vyskupijos arba gretimose jai bažnyčiose, galima teigti, kad jų įvedimas liudija apie Švč. Mergelės Marijos *de Mercede* kulto, įdiegto ir paskleisto Žemaitijoje šio titulo brolių dėka, plėtrą. Pastebėtina, kad žinomos atlaidų datos tose bažnyčiose, kuriose brolių nebuvo, yra vėlesnės nei kitose šventovėse veikusių brolių įsteigimo metai.

Epilogas

Marijos Belaisvių Vaduotojos brolių Žemaičių vyskupijoje gyvavimą nutraukė Rusijos imperijos valdžia, po 1863 m. sukilimo įgyvendinusi daug Katalikų bažnyčios suvaržymų. Belaisvių Vaduotojos brolių, kaip ir visų kitų Žemaičių ir Vilniaus vyskupijų katalikiškų brolių, veikla buvo uždrausta 1866 metais. Remtasi Vilniaus generalgubernatoriaus (1865–1866) Konstantino fon Kaufmano sudarytos Revizinės komisijos Šiaurės vakarų Romos katalikų bažnyčios dvasininkų reikalams nutarimais, kurie buvo formaliai grįsti tuometės Rusijos įstatymų draudimais veikti bet kokioms valdžios nepatvirtintoms brolijoms ir draugijoms (V o d z i a n o w s k a 2005, 178, 192–193). Švč. Mergelės *de Mercede* maldingos bendrijos vėliau nebeatsikūrė. Bet dėl jų veiklos daugelyje parapijų dar ilgai išliko šio titulo atlidai ir gyvavo pamaldumo Marijai Belaisvių Vaduotojai tradicija.

Dar verta pastebėti, kad iš 18 bažnyčių, kuriose kadaise veikė brolijos ir (arba) vykdavo Belaisvių Vaduotojos atlidai, mūsų dienomis (2019–2020 m.) jie švenčiami tik Kairių, Kurtuvėnų ir Pakruojo bažnyčiose; įdomus sutapimas – visos jos yra dabartinėje Šiaulių vyskupijoje.

¹⁵ 1947 m. Viešintose dirbęs kun. Mykolas Tarvydis rašė, kad šioje bažnyčioje Belaisvių Vaduotojos šventei buvusi skirta rugsėjo 15 d., tačiau dėl artumo bažnyčios titulinei Šv. arkangelo Mykolo šventei ji buvusi perkelta į sekmadienį po rugpjūčio 5 d. ir net imta vadinti tos dienos šventės – Marijos Snieginės – vardu, bet to pervardijimo priežastis nedokumentuota, o ir „viešintiškiai daug kartų prašė grąžinti jų mėgstamus ir neužmirštamus atlaidus *de Mercede*“. Vyskupas leidęs Snieginės proga švenčiamuose atlaiduose sakyti pamokslus, skirtus Belaisvių Vaduotojos garbei (T a r v y d i s 1998, 75). Dabar šioje parapijoje iš Dievo Motinos švenčių minimi tik Marijos Snieginės atlidai.

Išvados

Lietuvoje mercedarų (Švč. Mergelės Marijos *de Mercede*, belaisvių išpirkėjų) vienuolija nebuvo įsikūrusi, tačiau šio ordino steigiamos Švč. Mergelės Marijos *de Mercede* (Belaisvių Švč. Mergelės, ar XX a. prigijusio Belaisvių Vaduotojos) titulo brolijos XVIII–XIX a. gana gausiai veikė Žemaičių vyskupijoje. Į ją aptariamiosios maldingos brolijos atėjo po to, kai mercedarų dėka pamaldumas jų titulinei dangiškajai globėjai Švč. Mergelei *de Mercede* buvo įtrauktas į visos Katalikų bažnyčios liturginį kalendorių. Brolijos skleidė mercedarų veiklos – belaisvių išpirkimo – idėją, Marijos Belaisvių Vaduotojos kultą ir prisidėjo krašte stiprinant katalikiškąjį pamaldumą, sąmoningumą ir etiką.

Iš dvylikos žinomų brolijų dešimt buvo įsteigta 1724–1773 m., kitos dvi (o gal tik viena), tikėtina, taip pat XVIII amžiuje. Iš jų vienuolika XIX a. septintajame dešimtmetyje, prieš 1866 m. carinės Rusijos valdžiai uždraudžiant jų veiklą, tebeveikė. Palyginus su tuomečiu Žemaičių vyskupijos bažnyčių skaičiumi, kitų brolijų pasklidimo mastu ir jų plėtros XVIII a. tempais, tai reikšmingas per gana trumpą laikotarpį įsteigtas skaičius.

Švč. Mergelės Marijos *de Mercede* brolijų veikla paliko dar tyrinėtinų pėdsakų Žemaitijos katalikiškose pamaldumo tradicijose ir senosios bažnytinės dailės pavelde: bažnyčiose, kuriose veikė aptariamiosios brolijos, buvo įrengiami Belaisvių Vaduotojos altoriai, įsigyjama šio siužeto atvaizdais papuoštų procesijų reikmenų. Marijos *de Mercede* brolijų pamaldumo tradicijos ir atitinkamo Švč. Mergelės atvaizdo ikonografija susiklostė mercedarų tėvynėje – Ispanijoje. Šių atvaizdų Žemaičių vyskupijoje tyrimas – kitos šios autorės publikacijos objektas.

Atliktas Švč. Mergelės Belaisvių Vaduotojos brolijų veiklos Žemaičių vyskupijoje tyrimas papildo žinias apie ispaniškosios katalikiškosios kultūros ir meno sklaidą Lietuvoje (kompleksiškas jų įtakos tyrimas dar neatliktas). Jis atspindi šios kultūros sklaidos Žemaitijoje ypatybes, susietas su specifiniu Marijos, kaip belaisvių globėjos ir vaduotojos iš nelaisvės, įvaizdžiu ir pagerbimo aspektu. Nepavyko aptikti duomenų, kad šio vardo brolijos būtų veikusios kituose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės regionuose ar Lenkijoje, jos, dabartiniais duomenimis, gyvavo tik Žemaičių vyskupijoje. Įsidėmėtina, kad šio titulo brolijos Europoje daugiausia kūrėsi Pietų šalyse, kur veikė jų iniciatorių mercedarų vienuolija.

Atliktas Belaisvių Vaduotojos brolijų tyrimas svarbus Baroko epochos katalikiškosios kultūros ir jos sklaidos Žemaičių vyskupijoje pažinimui. Aptariamųjų brolijų istorija ir su jomis susijęs nematerialus (religinių praktikų ir kt.) ir materialus (dokumentinis, dailės, architektūros ir kt.) paveldas yra šios vyskupijos savasties dalis, įsiliejanti į lokalias Žemaitijos regiono pamaldumo ir katalikiškojo meno tradicijas. Marijos *de Mercede* brolijas ir jų paveldą galima toliau tyrinėti įvairiais (istoriniais, menotyriniais, antropologiniais, etnologiniais ir kt.) aspektais.

Santrumpos

KAKA – Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas

KBA – Kurtuvėnų bažnyčios archyvas

LMAVB RS – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius

LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas

Šaltiniai ir literatūra

KAKA [apie 1870] – Kauno gubernijos bažnyčių metinių švenčių žiniaraštis. Spaudinys rusų kalba, KAKA, b. 91, 2–53.

KBA 1902 – Kurtuvėnų bažnyčios inventorių, 1902 m., KBA, lapai nenumeruoti.

KBA 1919 – Kurtuvėnų bažnyčios inventorių, 1919 m., KBA, lapai nenumeruoti.

KBA 1933 – Kurtuvėnų bažnyčios inventorių, 1933 m., su *adaucta*, 1922–1992 m., KBA, lapai nenumeruoti.

LMAVB RS – Mauricijus Griškevičius, Šiaulių ekonomijos istorija iki 1850 m., LMAVB RS, f. 267–3709, l. 151.

LVIA 1800 – Kurtuvėnų bažnyčios inventorių, 1800 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 339, l. 80–80v, 82.

LVIA 1801 – Varnių Šv. Aleksandro bažnyčios inventorių, 1801 m., LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 488, l. 443v.

LVIA 1805 – Šačių filijos bažnyčios vizitacijos aktas, 1805 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 58v.

LVIA 1815 – Šakynos bažnyčios inventorių, 1815 m., LVIA, f. 669, ap. 48, b. 481, l. 4v.

LVIA 1820 – Kurtuvėnų bažnyčios vizitacijos aktas, 1820 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 223, l. 249.

LVIA 1828 – Šakynos bažnyčios vizitacijos aktas, 1828 m., LVIA, f. 669, ap. 48, b. 483, l. 6v.

LVIA 1839a – Gardamo bažnyčios vizitacijos aktas, 1839 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 249, l. 226v.

LVIA 1839b – Varnių Šv. Aleksandro bažnyčios vizitacijos aktas, 1839 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 249, l. 295v–296.

LVIA 1820 – Kurtuvėnų bažnyčios vizitacijos aktas, 1820 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 223, l. 249.

LVIA 1850 – Šakynos bažnyčios vizitacijos aktas, 1850 m., LVIA, f. 669, ap. 3, b. 348, l. 1. 54v.

LVIA 1865 – Telšių vyskupijos bažnyčiose esančių brolių byla, 1865 m., LVIA, f. 669, ap. 3, b. 890, l. 17–373.

A l e k s a n d r a v i č i ū t ė 2002 – Aleksandra Aleksandravičiūtė, „Po Gailestingosios Dievo Motinos skraiste: pilietinis sakraliojo vaizdinio aspektas“, *Kultūrologija*, t. 9: *Lietuvos menas permainų laikais* (sudarytoja ir mokslinė redaktorė Aleksandra Aleksandravičiūtė), 94–109.

Apparitions – „Apparitions de Notre-Dame de la Merci à Barcelone, Espagne, le 1er août 1218“, *La Porte Latine*, [prieiga internete: http://laportelatine.org/apparitions/notre_dame_de_la_merci_espagne_1218/notre_dame_de_la_merci_espagne_1218.php], žiūrėta 2019-08-07].

Bažnyčių vaizdai 2016 – Bažnyčių vaizdai XX amžiaus pradžioje (parengė Diana Streikuvienė), Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.

- Birškytė-Klimienė 2014 – Lijana Birškytė-Klimienė, „Šv. Onos brolijos Žemaičių vyskupijoje XVII–XVIII a.“, *LKMA Metraštinis*. T. 37. Serija B: *Bažnyčios istorijos studijos*. T. VII: *Žemaičių krikštas ir krikščionybė Žemaitijoje: šešių šimtmečių istorija*. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslų akademija, 77–109.
- Butvilaitė 2005 – Rasa Butvilaitė, „Šateikiai. Bažnyčios istorijos ir architektūros bruožai“, *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė* (sudarė Adomas Butrimas), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 643/159–652/168.
- Chodyński 1873 – S. Chodyński [X. S. Ch.], „Bractwo“, *Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedji Wehery i Weltego, z licznemi jej dopełnieniami, wydana przez X. Michała Nowodworskiego*, t. I, Warszawa, 551–577.
- Didžpetris 1996 – Vytautas Didžpetris, „Pakruojo bažnyčios brolijos XVIII–XX a.“, *Pakruojo apylinkės* (sudarė Irena Seliukaitė), Vilnius: Lietuvos kraštotyros draugija, Žiemgalos draugija, 42–53.
- Didžpetris 1999 – Vytautas Didžpetris, „Pakruojo bažnyčios „Nevalninkų“ brolija“, *Žiemgalos krašto praeitis*, t. 2: *Žiemgala*. Žiemgalos leidykla, 96–104.
- Flaga 2004 – Jerzy Flaga, *Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*, Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Giniūnienė 2016 – Asta Giniūnienė, „Nauji duomenys apie Varnių Šv. Aleksandro ir Šv. apaštalo Petro ir Pauliaus bažnyčių dailės vertybes. Varnių Šv. Aleksandro bažnyčios paveikslas „Švč. Mergelė Marija, Belaisvių Vaduotoja“, *Kultūros paminklai*, t. 20. Vilnius: Savastis, 214–216.
- Griciūtė 2005 – Liepa Griciūtė, „Lieplaukė. Bažnyčios procesijų reikmenys“, *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė* (sudarė Adomas Butrimas), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 390/186–406/202.
- Griciūtė-Švėbrienė 2011 – Liepa Griciūtė-Švėbrienė, *XVII–XVIII a. bažnytinės procesijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Jankevičienė, Jovaiša, Stankevičienė 2007 – „Slavikai. Šv. Onos bažnyčia“, *Lietuvos sakralinė dailė*. T. I: *Vilkaviškio vyskupija*. Kn. 6: *Šakių dekanatas*. D. 2: *Naudžiai–Žvirgždaičiai* (sudarytojos Regimanta Stankevičienė, Gabija Surdokaitė, Dalia Vasiliūnienė), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 333–346.
- Jovaiša 2001 – Liudas Jovaiša, „Brolijos“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai* (sudarė Vytautas Ališauskas ir kt.), Vilnius: Aidai, 109–128.
- Jovaiša 2006 – Liudas Jovaiša, „Konfesijos stabilizacijos metais (1655–1740)“, *Krikščionybės Lietuvoje istorija* (sudarytojas Vytautas Ališauskas), Vilnius: Aidai, 149–304.
- Jovaiša, Vasiliūnienė 2007 – Liudas Jovaiša, Dalia Vasiliūnienė, „Sutkai. Švč. Mergelės Marijos Belaisvių Vaduotojos bažnyčia“, *Lietuvos sakralinė dailė*. T. I: *Vilkaviškio vyskupija*. Kn. 6: *Šakių dekanatas*. D. 2: *Naudžiai–Žvirgždaičiai* (sudarytojos Regimanta Stankevičienė, Gabija Surdokaitė, Dalia Vasiliūnienė), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 445–451.
- Juzumas 2013 – Vincentas Juzumas, *Žemaičių vyskupijos aprašymas [1899]* (iš lenkų kalbos vertė ir parengė Mindaugas Paknys), Varniai: Žemaičių vyskupystės muziejus.
- Kairiškis 1910 – Kairiškis, „Kairiai“, *Lietuvos ūkininkas*, nr. 40, 372.
- Klajumienė 2005 – Dalia Klajumienė, „Lieplaukė. Bažnyčios altorių, krikštyklos ir sakyklos ansamblis“, *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė* (sudarė Adomas Butrimas), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 369/165–377/173.
- Lietuvos TSR 1973 – *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*, Vilnius: Lietuvos TSR kultūros ministerija.

- Lietuvos Respublikos* 1993 – Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990). II dalis, Vilnius: Savastis.
- L i t a k 1997 – Stanisław Litak, „Bractwa religijne w Polsce przedrozbiorowej XVII–XVIII wiek. Rozwój i problematyka”, *Przegląd Historyczny*, t. 88, z. 2–3, 499–523.
- M a t u š a k a i t ė 1998 – Marija Matušakaitė, *Procesijų altorėliai Lietuvoje*, Marijampolė: Ardor.
- „Mercedaryusze“ 1912 – „Mercedaryusze“, *Podręczna encyklopedia kościelna* (pod kierunkiem ks. Stan. Galla, Jana Niedzielskiego), t. XXVII–XXVIII, Warszawa, 7–8.
- M i s i u s 2005 – Kazys Misius, „Šateikiai. Savininkai ir bažnyčios istorija“, *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė* (sudarė Adomas Butrimas), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 641/157–642/158.
- M i s i u s 2007 – Kazys Misius, „Pajūrio (Dauglaukio) bažnyčia“, *Tauragės kraštas: istorija, kultūra, meno paminklai* (sudarytoja Dalia Klajumienė), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 247–252.
- M i s i u s, Š i n k ū n a s 1993 – Kazys Misius, Romualdas Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios. Žinynas*, Vilnius: Pradai.
- „Niewolnictwo“ 1885 – „Niewolnictwo“, *Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedji Wehera i Weltego, z licznemi jej dopełnieniami, wydana przez X. Michala Nowodworskiego*, Warszawa, t. XVI, 258–269.
- Mūsų parapija 1937, 1939 – Mūsų parapija 1937*, nr. 3, 43; 1939, nr. 10, 123.
- P a k n y s 2008 – Mindaugas Paknys, „Liolių Šv. apaštalų Simono ir Judo Tado bažnyčia“, *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai* (sudarė Dalia Klajumienė), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 117–133.
- R a m o n i e n ė 2005 – Dalia Ramonienė, „Lieplaukė. Bažnyčios altorių paveiksai ir Jėzaus Nazariečio skulptūra“, *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė* (sudarė Adomas Butrimas), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 378/174–389/18.
- Relationes status 1971 – Relationes status diocesium in Magno Ducatu Lituaniae*, t. 1 (parengė Paulius Rabikauskas), Romae: Academia Lituana Catholica Scientiarum.
- S k r i n s k a s 1999 – Rimvydas Gedvydas Skrinskas, *Piligrimo vadovas po stebuklingas Marijos vietas*, Kaunas: Judex.
- S p u r g e v i č i u s 2004 – Povilas Spurgevičius, „Judrėnų Šv. Antano Paduviečio bažnyčia“, *Kvėdarna [Lietuvos valsčiai: 10 kn.]* (sudarytojai Kazys Misius, Albina Aukso-riūtė, Povilas Krikščiūnas), Vilnius: Versmė, 257–262.
- S p u r g e v i č i u s 2013 – Povilas Spurgevičius, „Šakynos Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia“, *Šakynos kraštas*. Straipsnių rinkinys (sudarytoja Laimutė Varkalienė), Vilnius: Diemedis, 55–86.
- S t a n k e v i č i e n ė 2002 – Regimanta Stankevičienė, „Viduklės bažnyčios tapyba“, *Viduklė* (sudarytojas Antanas Pocius), Kaunas: Naujasis lankas, 514–538.
- S t a n k e v i č i e n ė 2007 – Regimanta Stankevičienė, „I.V.11. Švč. Mergelės Marijos Belaisvių Vaduotojos paveikslo aptaisai“, *Lietuvos sakralinė dailė. Parodos Krikščionybė Lietuvos mene katalogas*. T. IV: *Auksakalystė. XIII–XX a.* Kn. 2: *Pavieniai metalo dirbiniai* (sudarytoja Jolita Liškevičienė), Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 163.
- S t a n k e v i č i e n ė 2017 – Regimanta Stankevičienė, *Antakalnio Jėzus ir kiti stebuklingojo Jėzaus Nazariečio atvaizdai Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- S t e m m e r 1893 – Stemmer, „Piotr Nolasco“, *Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedji Wehera i Weltego, z licznemi jej dopełnieniami, wydana przez X. Michala Nowodworskiego*, Warszawa, t. XIX, 396–399.

- Š e i ž y s 1998 – Mykolas Šeižys (Dagilėlis), „Pakruojis“, *Panevėžio vyskupija. Istoriniai duomenys, pastoracinė veikla* (parengė Vytautas Jagėla, Regina Laukaitytė), Vilnius: Lietuvos katalikų mokslų akademija, 545–548.
- T a r v y d i s 1998 – Mykolas Tarvydis, „Viešintos“, *Panevėžio vyskupija. Istoriniai duomenys, pastoracinė veikla* (parengė Vytautas Jogėla, Regina Laukaitytė), Vilnius: Lietuvos katalikų mokslų akademija, 68–79.
- V a i š n o r a 1958 – Juozas Vaišnora, MIC. *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma: Lietuvos katalikų mokslų akademija.
- V a l a n č i ū t ė 2009 – Janina Valančiūtė, *Judrėnų seniūnijos istorija*, Kaunas: Arx Baltica.
- V a s i l i ū n i e n ė 2007 – Dalia Vasiliūnienė, „Slavikai. Paveikslai „Švč. Mergelė Marija, Belaisvių Vaduotoja“, „Švč. Mergelė Marija Škaplierinė“ ir „Šv. Ona su Mergele Marija ir šv. Joakimu“, *Lietuvos sakralinė dailė*, t. I: *Vilkaviškio vyskupija*, kn. 6: *Šakių dekanatas*, d. 2: *Naudžiai–Žvirgždaičiai* (sudarytojos Regimanta Stankevičienė, Gabija Surdokaitė, Dalia Vasiliūnienė), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 356–362.
- V o d z i a n o w s k a 2005 – Irena Wodzianowska, „Wytyczne komisji do spraw duchowieństwa w sprawie zwalczania katolicyzmu w generał-gubernatorstwie wileńskim (1866–1868)“, *Kościół a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim: Źródła i stan badań* (pod redakcją Marek Kietliński, Krzysztof Sychowicz, Wojciech Śleszyński), Białystok: archiwum Państwowe, 173–198.
- Z u r i a g a 2005 – Vincent Francesc Zuriaga Senent, *La imagen devocional en la Orden de Nuestra Señora de la Merced, tradición, formación, continuidad y variantes. Aquesta Tesi Doctoral va ser presentada a Valencia el dia 10 de Desembre de 2004*. Valencia: Universitat de Valencia. Servei de Publicacions.
- Žemaičių vyskupijos* 2015: *Žemaičių vyskupijos istorija ir paveldas. Parodų knyga* (sudarė Lijana Birškytė-Klimienė, Diana Streikuvienė), Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.

Regimanta Stankevičienė

Ispaniškosios Švč. Mergelės Marijos Belaisvių Vaduotojos brolijos Žemaičių vyskupijoje: istorija ir svarba lokalioms pamaldumo tradicijoms

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *Žemaičių vyskupija, bažnytinė brolija, Švč. Mergelė Marija Belaisvių Vaduotoja (lot. Beatae Mariae de Mercede), mercedarai.*

Straipsnyje sukaupti ir susisteminti duomenys apie Žemaičių vyskupijoje XVIII–XIX a. veikusias Švč. Mergelės Marijos Belaisvių Vaduotojos (lot. *Beatae Mariae de Mercede*) brolijas. Referavus apie šių brolijų steigėją mercedarų vienuoliją ir jos propaguoto Marijos Belaisvių Vaduotojos kulto plėtrą Katalikų bažnyčioje, pagrindinis dėmesys skiriamas aptariamųjų brolijų Lietuvos katalikų šventovėse istorijai, jos ištirtumui ir tolesnių tyrimų problematikai.

Abiejų Tautų Respublikoje (Lenkijos Karalystėje ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje) mercedarų vienuolija nebuvo įsikūrusi, o aptariamasis brolijos, dabartiniais duomenimis, veikė tik senojoje Žemaičių vyskupijoje (jos ribose iki XIX a. vidurio įvykdytos administracinės ir teritorinės pertvarkos). Čia XVIII a., pradedant trečiuoju dešimtmečiu, Marijos *de Mercede* brolijos buvo įsteigtos vienuolikoje ar dvylikoje šventovių: pirma įkurta vyskupijos centre, Varnių Šv. Aleksandro bažnyčioje, kitos – Liolių, Girkalnio, Šačių, Šakynos, Gardamo, Pakruojo, Kurtuvėnų, Judrėnų, Lieplaukės, Skirsnemunės ir Pernaravos (?) parapijų arba filijinėse bažnyčiose. Jos buvo įsteigtos popiežiams ir vietos vyskupams leidus po to, kai Marijos *de Mercede* kultas peržengė mercedarų vienuolijos ribas: 1696 m. popiežius Inocentas XII visoje Katalikų bažnyčioje įtvirtino Marijos *de Mercede* šventę ir skyrė jai rugsėjo 24 dieną. Su šia diena (būta ir išimčių) buvo siejami ir pagrindiniai aptariamųjų brolijų Žemaičių vyskupijoje atlydai, kitas brolijų šventes atskirai nustatydavo vietos vyskupas. Be to, su brolijų veiklos įtaka sietini dar keliose vyskupijos arba istoriškai su ja susijusiose bažnyčiose ir koplyčiose švęsti šio titulo atlydai.

Marijos Belaisvių Vaduotojos brolijų veikla paliko toliau tyrinėtinių pėdsakų Žemaičių vyskupijos pamaldumo kultūroje ir Marijos temos dailėje. Šių brolijų Žemaičių vyskupijoje tyrimas papildė žinias apie ispaniškosios pamaldumo kultūros ir meno poveikį šio Lietuvos regiono katalikiškosioms tradicijoms.

Regimanta Stankevičienė

Spanish Confraternities of Our Lady of Mercy, the Redeemer of Captives in the Samogitian Diocese: History and Importance to Local Piety Traditions

S u m m a r y

Keywords: *Samogitian Diocese, confraternity, Our Lady of Mercy, the Redeemer of Captives (Latin: Beatae Mariae de Mercede), Mercedarians.*

The article has gathered and systematised data about the confraternities of Our Lady of Mercy and the Redemption of the Captives (Latin: *Beatae Mariae de Mercede*) that were active in the Samogitian Diocese in the 18th and 19th centuries. After a short introduction of the religious order of Mercedarians, the founder of these confraternities, and the spread of the cult of Our Lady of Mercy in the Catholic Church promoted by the order, the article concentrated on the history of the said confraternities in Lithuanian Catholic churches and the scope of existing research as well as possible directions of further investigations.

The Mercedarians themselves have never settled in the Polish-Lithuanian Commonwealth (Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania) and, based on currently available data, the said confraternities only operated in the old Samogitian Diocese (its former area before the administrative and territorial reform that took place in the mid-19th century). Here, since the 1720s, 11 or 12 confraternities of Our Lady of Mercy have been founded in churches starting with the Diocese centre in Varniai: Varniai St. Alexander Church and parish churches or chapels of ease of Lioliai, Girkalnis, Šatės, Šakyna, Gardamas,

Pakruojis, Kurtuvėnai, Judrėnai, Lieplaukė, Skirsnemunė and Pernarava (?). The popes and local bishops permitted to found them after the cult of Our Lady of Mercy spread outside the Mercedarian order: in 1696 pope Innocent XII extended the feast day of Our Lady of Mercy to the entire Catholic Church dedicating September 24 for this purpose. The main indulgence feasts of the said Samogitian confraternities were associated with this day (although there were exceptions) and the dates for other events of the confraternities used to be separately set by the local bishop. Indulgence feasts of the same title that used to be celebrated in several more churches and chapels of this diocese or historically related areas were likely influenced by these confraternities as well.

These confraternities of Our Lady of Mercy have left some traces in the religious culture of the Samogitian Diocese and Marian art that need further research. The investigation of these confraternities in the Samogitian Diocese deepens our knowledge of the impact of the Spanish religious culture and art on the Catholic traditions of this Lithuanian region.

R e g i m a n t a S T A N K E V I Č I E N Ė
Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Saltoniškių g. 58
LT-08105 Vilnius
[regimanta1@yahoo.com]

Straipsnis gautas 2019 m. rugsėjo 14 d., priimta 2020 m. vasario 12 d.
Received 14 September 2019, accepted 12 February 2020.

Lietuvos etnografiniai regionai ir miestas: kultūrinio vientisumo konstravimas

Aušra TELEIŠĖ
Lietuvos istorijos institutas

Pagrindinės sąvokos: *Lietuva, regionas, etnografinis regionas, etnografinis žemėlapis, miestas.*

Įvadas

Akademių ir visuomenės akirtyje iki šiol išlieka aktualūs tradicijos (liaudies kultūros) bei Lietuvos etnografinių regionų tyrinėjimai ir jų populiarinimas (2013 m. buvo paskelbti Lietuvos tarmių metais, 2015 m. – Lietuvos etnografinių regionų metais, 2017 m. – tautinio kostiumo metais, 2019 m. – Žemaitijos metais). Lietuvoje taip pat populiarėja antropologiniai miestų ir miestiško tyrimai, analizuojamos temos ir keliamos problemos tampa vis įvairesnės. Nemaža dalis Lietuvos etnologų ir antropologų darbų, nagrinėjančių miesto problematiką, vienaip ar kitaip yra susiję su liaudiška kultūra. Šiuose darbuose dažniausiai mėginama atskleisti kaimo (liaudiškos kultūros) ir miesto santykį. Pastebima, kad miestas ir miestietiškas gyvenimo būdas keičia liaudiškos kultūros bruožus juos integruodamas (Zabielienė 2003; 2014; Vaicekuskas 2009; Aleknaite 2014a; 2014b), suvienodindamas (Šidiškienė 2008; Paukštytė-Šaknienė 2003; Šaknys 2005) ar nustelbdamas (Račiūnaitė-Paužolienė 2004; 2009; Daukšas 2004).

Nors Lietuvos etnologų ir antropologų darbuose, nagrinėjančiuose miesto ir miestiško problematiką, išryškėja tam tikri socialiniai ir kultūriniai skirtumai tarp miesto ir kaimo kultūrų, tačiau Lietuvos etnografinių regionų santykis su miestu iki šiol nėra tikslingai nagrinėjamas. Verta atkreipti dėmesį, jog, analizuojant liaudišką kultūrą mieste, pastebima atskirų etnografinių regionų tam tikrų kultūrinių bruožų raiška (Šidiškienė 2008; Paukštytė-Šaknienė 2003). Vis dėlto, atsižvelgiant į esamą miesto antropologijos (Lietuvoje taip pat vartojamas *miesto etnologijos* terminas) tyrimų tematiką ir problematiką, Lietuvoje galima iškelti klausimą: koks yra miesto ir etnografinio regiono santykis, ar miestas gali reprezentuoti ir būti tam tikro etnografinio regiono dalis?

Šiame straipsnyje siekiama išsiaiškinti, kodėl miestas (ne)gali būti priskiriamas tam tikram etnografiniam regionui ir visiškai reprezentuoti to etnografinio regiono, kurio ribose jis yra, tapatumą. Šiam tikslui pasiekti iškeliama uždaviniai: atskleis-

ti antropologinę regiono sampratą ir Lietuvos etnografinių regionų bruožus bei etnografinių regionų sukonstravimo specifiką; išsiaiškinti, kokia yra miesto, kaip kultūrinio ir socialinio darinio, esmė, kas yra būdinga miestui.

Lietuvos etnografinio regiono ir miesto santykio klausimas šiame straipsnyje analizuojamas remiantis dviem antropologinių, sociologinių ir etnologinių darbų grupėmis. Pirmąją grupę sudaro klasikiniai teoriniai miesto antropologijos ir sociologijos darbai (Spengler 1928; Simmel 1969; Durkheim 1984; Tonnies 2001; Wirth 1938; Mumford 1937; Redfield 1947; Redfield, Singer 1954). Nors galima surasti ne vieną antropologinę miesto teoriją: miestas kaip mozaika (Park 1952; Wirth 1938), kaip kontekstas (Press 1975; Moore 1975), kaip procesas (Brenner, Madden, Wachsmuth 2011; McFarlane 2011; Brenner, Schmid 2015; Walker 2015) ir kt., kuria siekiama atskleisti miesto specifiką, tačiau būtent klasikiniuose darbuose, skirtuose miesto problematikai tyrinėti, miestas atskleidžiamas per kaimo ir miesto socialinių bei kultūrinių bruožų lyginimą, mėginama konceptualiai apibrėžti miestą, išryškinant bruožus, kurie nėra būdingi kaimui. Antrąją darbų grupę sudaro Lietuvos etnologų (Savoniakaitė 2007; Liubinienė 2006) ir užsienio antropologų (Bourdieu 1991; Schröder 2007; Schippers 2009) darbai, nagrinėjantys regiono antropologinę sampratą, taip pat darbai, atskleidžiantys Lietuvos etnografinių regionų sukonstravimo specifiką (Merkiene 2007; 2006; Tumėnas 2015; Savoniakaitė 2007) ir bruožus, kuriais remiantis jie yra išskiriami (Kalnius 2002; 2010; Tumėnas 2007; 2015; Šaknys 2012; Pabrėža 2015; Ragauskaitė 2010; 2012a; 2012b; 2015; 2016). Straipsnyje remiamasi Lietuvos etnografiniais ir tarmių žemėlapiais, papildančiais ir iliustruojančiais lietuvių etnologų darbuose pateikiamus etnografinių regionų sukonstravimo principus.

Antropologinė regiono samprata

Regiono terminas dažniausiai siejamas su geografija, geopolitika ar administraciniais dariniais. Tarptautinių žodžių žodyne regionas apibrėžiamas kaip didelis savitas teritorinis vienetas (gamtinis, politinis, ekonominis) (*Tarptautinių žodžių žodynas* 2013, 698). Antropologijoje regionas taip pat, anot Vidos Savoniakaitės, gali būti suvokiamas kaip geografinė sąvoka, istoriškai susiformavęs darinys, kitęs priklausomai nuo politinių ir ekonominių sąlygų, bei kaip erdvė, turinti daug įvairių reikšmių ir formuojama ten gyvenančių žmonių patirtimis ir atsiminimais (Savoniakaitė 2007, 22). Taigi, regionas gali būti traktuojamas kaip aiškiai apibrėžta teritorija, bet taip pat kaip simbolinė vieta. Kitaip tariant, kaip Neringa Liubinienė pastebi, regionas, kaip antropologinė sąvoka, neturi tikslaus ir konceptualaus apibrėžimo (Liubinienė 2006, 40). Ir nors regionas neturi tvirto antropologinio apibrėžimo, tačiau „vienas aspektas yra aiškus – regionas turi tapatumą“ (Čepaitienė 2006, 30). Jeigu regionas turi tapatybę – vadinasi, ji yra konstruojama. Taigi, kyla klausimas, kokios savybės ir bruožai išreiškia jo savitumą, kaip braižomos regiono ribos.

Regionų ribų braižymas – tai įvairių aspektų, kurie laikomi vienodai reikšmingais, sujungimas į tam tikras grupes. Konstruojant regioną išskiriami du pagrindiniai kriterijai: 1) sąmoningas savęs priskyrimas tam tikrai teritorijai, kai yra pripažįstamos reikšmės ir ženklai, kurių pagrindu formuojama priklausomybė (B o u r d i e u 1991, 220–222), bei, anot Ingo W. Schroder’io, kai teritorija prasmę ir reikšmę įgyja iš joje gyvenančių žmonių, kurie ryši su vieta sukuria per teritorijoje suformuotą specifinę socialinę aplinką (S c h r o d e r 2007, 86); 2) išorinis regiono konstravimas – tai visų pirma teritorijos, suformuotos istorinių, politinių ir ekonominių veiksnių, aiškus apibrėžimas (Ibid., 86) bei antropologų ir sociologų surinktų elementų (ženklų, emblemų ir t. t.) visuma, kuri atskleidžia panašumus ir formuoja kriterijus, pagal kuriuos apibrėžiamas regionas (B o u r d i e u 1991, 220–222). Apskritai regiono konstravimas – tai suinteresuotų grupių produktas (L i u b i n i e n ė 2006, 44), požiūrių į jį sintezė (S a v o n i a k a i t ė 2015, 39).

Kadangi regionas gali būti suvokiamas tik kaip tam tikrų grupių (akademinės bendruomenės, politikų etc.) ir jų požiūrio į regioną konstruktas, regiono samprata antropologijoje, kaip pastebi Vytautas Tumėnas, įgyja instrumentinę reikšmę, nes ja vadovaujantis klasifikuojama, diferencijuojama, išskiriami prioritetai (T u m ė n a s 2007, 126), sisteminami etnografiniai duomenys (T u m ė n a s 2007, 148). Regionas, kaip etnografinės medžiagos klasifikavimo būdas, yra suvokiamas lyg tarpinė erdvinė kategorija, leidžianti grupuoti ir sujungti mažesnius specifinius vienetus didesnėje visumoje, tokiu būdu vienus reiškinius susiejant, o kitus atskiriant (S c h i p p e r s 2009, 107). Dėl tokio regiono konceptualizavimo pobūdžio regionas neretai tampa išorinio konstravimo rezultatu, vizualizuojamu žemėlapyje.

Nuo etnografinio žemėlapio iki etnografinio regiono ir *vice versa*

Etnografinis regionas – tai etnografinio žemėlapio sudedamoji dalis. George’as P. Murdock’as, vienas pirmųjų etnografinio žemėlapio sudarytojų, teigia, jog etnografinis žemėlapis – tai atskirų visuomenių, apie kurias surinkta pakankamai etnografinių duomenų, sujungimas į didesnes grupes bei skirtingų visuomenių tarpusavio lyginimas – skirtumų ir panašumų paieška (M u r d o c k 1967, 1–2). Išorinis etnografinio žemėlapio konstravimo aspektas, kaip erdvės organizavimo metodas, buvo būdingas klasikiniams etnografiniams žemėlapiams, kurie buvo sudaromi erdvę suvokiant kaip neutralų tinklėlį, kuriam priskiriami kultūriniai skirtumai, istorinė atmintis ir socialinė organizacija (G u p t a, F e r g u s o n 1992, 7). Kitaip tariant, etnografinis žemėlapis – tai kultūrinių ir socialinių reiškinių klasifikavimo priemonė, formuojanti tam tikros teritorijos suvokimą per jos padalijimą į kultūrinius junginius – regionus.

Lietuvos etnografinis žemėlapis konstruotas kaip atskirų etnografinių regionų visuma, todėl svarbu išsiaiškinti principus, kuriais remiantis braižomos Lietuvos etnografinių regionų ribos. Etnografinio regiono kūrimą galima sieti su lokalinės kultūros tyrimais Lietuvos etnologijoje, nes, kaip Irena R. Merkienė pastebi, loka-

linė kultūra „visada siejasi su tam tikra sutartine teritorija“ (M e r k i e n ė 2007, 40), o pačiuose lokalinuose tyrimuose svarbu ne pasirinktos teritorijos dydis, bet tiriama problema, tema ir metodikos (M e r k i e n ė 2006, 54), kurios taip pat naudojamos regionams tyrinėti, todėl lokaliniai tyrimai tampa integruota platesnių teritorijų tyrimų dalimi (Ibid., 59). Kitaip tariant, etnografinio regiono konstravimo procese svarbus vaidmuo tenka geografiniam kontekstui. Anot Merkienės, geografinės ribos gali būti plečiamos tol, kol išlaikomi analogiški kultūriniai reiškiniai ir ekonominiai, politiniai, administraciniai teritorijos ryšiai (M e r k i e n ė 2007, 46). Tokiu būdu reikšmingas tampa centro ir periferijos ryšys, t. y. Lietuvos etnografiniai regionai buvo konstruojami laikantis principo, kai plečiamasi nuo tipiško teritoriškai apibrėžto „centro“ ar namų tradicijos link periferijos ar į platesnes teritorijas, ieškant regiono savitumo (T u m ė n a s 2015, 57; S a v o n i a k a i t ė 2007, 23), kurio pagrindą sudaro kultūrinių elementų (gyvenimo būdas, vietiniai verslai, amatai, tautodailė ir kt.) visuma (atskirų mažesnių lokaliųjų vietovių, kurios tarpusavyje susietos ekonominiiais ir kultūriniais saitais) (M e r k i e n ė 2006, 55). Etnografinis regionas – tai išoriškai sukonstruotas kultūrinis vientisumas, pasireiškiantis tam tikroje teritorijoje. Jo ribos nubrėžiamos ten, kur nebefiksuojami vienijantys panašumai. Toks regionų konstravimo principas suponuoja, kad visai teritorijai būdingi tam tikri kultūriniai ir socialiniai bruožai bei reiškiniai.

Kultūrinio vientisumo principą atskleidžia ir iliustruoja istorinis-etnografinis Baltijos atlasas (*Историко-этнографический...* 1986), kuriame Lietuvos etnografiniai regionai sukonstruoti remiantis vyrų ir moterų tradicinių drabužių bruožais ir jų pasiskirstymu teritorijoje. Žemėlapiuose atskiri aprangos bruožai (naudojamos medžiagos, spalvų deriniai, prijuosčių tipai ir kt.) žymimi įvairiais „taškais“, nenubrėžiant aiškių ribų (žr. 1 iliustr.): vieni reiškiniai gali būti būdingi visai teritorijai, kiti lokalizuoti tam tikrose vietose, tretieji – pavieniai. Tokiu būdu pažymimas etnografinės medžiagos sudėtingumas ir neapibrėžtumas. Žemėlapiai, kuriuose pateikiamas Lietuvos teritorijos suskirstymas į regionus, pasižymi užbaigtumu ir griežtumu, nes teritorijos padalijimas nužymimas aiškiais ribomis-linijomis, vientisu žymėjimu (visa regionui priskiriama teritorija užtušuojama) bei įvardijimu (tam tikrai teritorijai suteikiamas „vardas“) (žr. 2 iliustr.). Etnografinių žemėlapių įvairovė atskleidžia, kaip iš specifinių, lokalizuotų vietų ir jose paplitusių kultūrinių reiškinių (įvairios ir sudėtingos etnografinės medžiagos) sukonstruojamas kultūrinis vientisumas, būdingas tam tikram etnografiniam regionui. Tokiu atveju vieni kultūriniai reiškiniai pranyksta, o kiti tampa pagrindu braižant etnografinio regiono ribas. Būtent žemėlapyje esanti griežtai nubrėžta linija, žyminti regiono ribą, yra įvairios etnografinės medžiagos atskyrimas ir sujungimas bei erdvės klasifikavimo būdas.

Lietuvos etnografiniai regionai – daugiadisciplinis konstruktas

Etnografiškai pagrįstų regionų konstravimas yra siekis sukurti teoriją, paremtą daugiadiscipliniais tyrinėjimais ir lyginamaisiais regionų vaizdais (A p p a d u -

ra i 1986, 361). Kitaip tariant, etnografiniai regionai sukonstruojami ne tik atsižvelgiant į kultūrinius rinkinius, bet ir įtraukiant kitus, Lietuvos atveju – istorinius ir kalbinius, aspektus. Skirtingo disciplininio pobūdžio informacija etnografinio regiono konstravimo procese įgyja atitinkamų funkcijų.

Konstruojant Lietuvos etnografinius regionus, kultūrinis tęstinumas, t. y. ilgas kultūrinis ir istorinis vystymasis, kurio metu suformuojama teritorija, turinti tam tikrus kultūrinius bruožus, gyventojų regioninę savimonę ir teritorinę organizaciją (R a g a u s k a i t ė 2012, 80), laikomas vienu svarbiausių bruožų. Apskritai, pastebima, jog etnografinis regionas – tai istoriškai susiformavusi tradicinės kultūros sritis (M e r k i e n ė 2006, 54; K a l n i u s 2010). Vis dėlto istorinio pobūdžio informacija dažniausiai siejama su tam tikro regiono „vardo“ kilme, geografinių ribų raida ir formavimusi (T u m ė n a s 2007; T u m ė n a s 2015; Z i n k e v i - č i u s 1968; *Etninės kultūros globos taryba*), atkreipiant dėmesį, kad šiuolaikinis etnografinių regionų suvokimas pradėjo formuotis tik XIX a. pab. – XX a. pr. (Š a k n y s 2015, 44). Siekdamas pagrįsti istorinę etnografinių regionų kilmę Tumėnas siūlo vartoti žemės terminą vietoj *regiono* (T u m ė n a s 2007; 2015). Konstruojant etnografinį regioną, istorinės žinios apie regionus įgauna instrumentinę funkciją, kuria siekiama įteisinti tam tikro regiono pavadinimą ir teritorijos su jai būdingais kultūriniais reiškiniais susiformavimą.

Vis dėlto, kaip Tumėnas pastebi, nėra aiški Lietuvos regionų kilmė, istorinė raida ar turinys (T u m ė n a s 2007, 127), dėl to jų ribos braižomos ir perbraižomos remiantis etnografinė medžiaga apie liaudies kultūrą: materialine, nematerialine ir menine tradicija, jos rinkiniais, Petras Kalnius naudojami ir egzistuojančiais stereotipiniais įvaizdžiais (K a l n i u s 2002). Kadangi skirtingi Lietuvos etnografiniai žemėlapiai sukonstruojami remiantis įvairiais kultūriniais reiškiniais ir jų kombinacijomis (pirmieji etnografiniai Lietuvos žemėlapiai sudaryti tautinio kostiumo, tarmių, tautodailės ir kt. duomenų apibendrinimo pagrindu (1939 m. Antano Tamošaičio), vėliau skirstyta pagal liaudies architektūrą (6 deš. Klemensas Čerbulėnas), tautinio kostiumo bruožus ir sklaidą (6 deš. Mikalina Glemžaitė-Dulaitienė), 8 deš. žemėlapis sujungė tautinio kostiumo, architektūros bruožus, žemdirbystės ir ūkinės veiklos ypatybes (Saulvedžis Cimermanis ir Vitalis Morkūnas, Vida Kulikauskienė, Marija Miliuvienė), 9 deš. – liaudies baldų puošybos pagrindu (Alfonsas Keturka) (T u m ė n a s 2015; T u m ė n a s 2007; Š a k n y s 2012), skirtinguose etnografiniuose žemėlapuose regionų ribos nesutampa. Ribų nesutapimas matomas istoriniame-etnografiniame Pabaltijo atlase pateikiamuose etnografiniuose žemėlapuose, pvz., su istorinėmis etnografinių regionų ribomis beveik sutampa tradiciniai vyrų drabužių paplitimo arealai, bet moterų tradicinių drabužių pasiskirstymas Lietuvos teritoriją dalija į šešis regionus (*Историко-этнографический...* 1986).

Dėl skirtingų kultūrinių bruožų skirtingo paplitimo svarbiausiu kriterijumi, leidžiančiu identifikuoti etnografinį regioną bei braižyti jo ribas, yra laikoma kalba arba tarmė: „tarmės – vienas iš etnografinių regionų kertinių akmenų“ (P a b r ė ž a

2015). Lyginant naujausią 2003 m. Lietuvos etnografinių regionų žemėlapi, sudarytą Danieliaus Pivoriūno ir Žilvyčio Šaknio (*Lietuvos etninė... 2003*) (žr. 3 iliustr.), su dabartiniu tarmių žemėlapiu (*XXI a. pradžios... 2014*) (žr. 4 iliustr.), galima pastebėti, jog etnografinių regionų teritorijos ribos braižomos atsižvelgiant į tarmių ir potarmių paplitimo arealus. Tai reiškia, kad aukštaičių ir žemaičių tarmių potarmių ribos etnografiniame žemėlapyje apima Dzūkiją – pietų aukštaičių tarmės paplitimo arealas, Suvalkiją – vakarų aukštaičių (labiau kauniečių potarmės) teritoriją, Aukštaitiją – rytų ir vakarų šiauliškių aukštaičių tarmės teritoriją, Žemaitiją – pietų ir šiaurės žemaičių tarmės arealą, Mažąją Lietuvą – vakarų žemaičių ir vakarų Klaipėdos krašto aukštaičių tarmių paplitimo regionus. Ganėtinai tikslus etnografinių regionų ir tarmių bei jų potarmių ribų atitikimas, pereinamųjų zonų nebuvimas leidžia daryti prielaidą, kad kuriant naujausią Lietuvos etnografinį žemėlapi svarbiu atskirų regionų sukonstravimo aspektu bei ribų braižymo pagrindu laikyta tarmė.

Nors Tumėnas pastebi, jog į Lietuvos etnografinių regionų konstravimą įsitraukia ne tik akademikai, bet ir visuomenininkai bei „plačioji visuomenė“ (Tumėnas 2007, 131), vis dėlto galima matyti, kad konstruojant Lietuvos etnografinius regionus ryškiausiu kriterijumi tampa skirtingų disciplinų ir tyrimų tarpusavio derinimas. Taigi, apibendrinant skirtingo pobūdžio informaciją (etnografinė medžiaga, istoriniai duomenys ir kalbiniai aspektai), išoriškai sukonstruojamos aiškiai apibrėžtos teritorijos, kurios suvokiamos kaip tam tikra sritis, pasižyminti kultūrinio vientisumu.

Etnografinis regionas kaip teritorinis administracinis vienetas

Lietuvos etnografiniai regionai konstruojami ir suprantami ne tik kaip kultūrinio vientisumu pasižyminti teritorija, bet taip pat kaip administraciniai dariniai. Šį požiūrį į etnografinius regionus formuoja Etninės kultūros globos tarybos veikla bei Almos Ragauskaitės pateiktas, jos žodžiais tariant, „Lietuvos etnokultūrinis regionavimas“ (Ragauskaitė 2016), kurio metodologinį pagrindą sudaro geografinių ir antropologinių metodų derinimas (Ragauskaitė 2010; 2012a; 2012b; 2015; 2016). Lietuvos etnografiniai regionai kaip funkciniai ir organizaciniai vienetai atsiskleidžia per skirtingus aspektus: įstatymus, diskusijas ir centrų išskyrimą.

Ragauskaitė, braižydama etnografinių regionų ribas, vadovaujasi centro ir periferijos principu, tačiau ji regiono centrą nustato ne pagal ryškiausiai besireiškiančius tradicinius (liaudiškus) kultūrinius reiškinius ir bruožus, o akcentuoja daugiafunkciškumą ir organizuotumą. Ragauskaitės pateiktas etnografinio regiono centras yra vieta, kuri istoriškai susiformavo ar kuriuo nors laikotarpiu buvo laikoma funkcinio administracinio ar religinio vienetu, šiuo metu toje vietoje yra daugiausia tam tikro etnografinio regiono tapatybę akivaizdžiai ir emblemiškai deklaruojančių įmonių ir įstaigų pavadinimų, renginių ir jų dalyvių (Ragauskaitė 2016). Dėl tokio etnografinio regiono branduolio konstravimo centrais tampa

atitinkamame regione esantys didesnieji miestai, pvz., Dzūkijos svarbiausi centrai – Alytus ir Varėna, Aukštaitijos – Utena ir Panevėžys etc. (R a g a u s k a i t ė 2016). Svarbu atkreipti dėmesį, jog pagal šią etnografinių regionų centrų išskyrimo sistemą autorė suformuoja 4-ų lygmenų hierarchiją (tarpregioniniai, regioniniai, subregioniniai ir lokaliniai centrai), kurioje išryškėja ir subregionų ribos (R a g a u s k a i t ė 2015; 2016). Tai reiškia, kad funkcinio ir organizacinio (administracinio) požiūriu etnografinis regionas matomas ne kaip vientisas kultūrinis arealas, bet kaip atskirų teritorijų su joms priklausančiais regioniniais ir subregioniniais centrais visuma.

Administracinį etnografinių regionų pobūdį taip pat įtvirtina Lietuvos Respublikoje išleisti teisės aktai. Pirmiausia įstatymuose pateikiamas etnografinio regiono apibrėžimas: „istoriškai susiformavusi teritorijos dalis, kurioje išlaikyta savita tarmė, tradicijos ir papročiai, integruotas baltų genčių palikimas“ (*Lietuvos Respublikos...* 1999). Vadovaujantis šiuo apibrėžimu pristatomi, kitaip tariant – įteisinami, penki etnografiniai regionai (Žemaitija, Aukštaitija, Suvalkija, Dzūkija ir Mažoji Lietuva). Kiekviename iš jų veikia regioninės tarybos padaliniai – etnografiniam regionui atstovaujanti „valdžia“. Tokiu būdu iš teritorijos, kurią jungia kultūrinis vientisumas, etnografinis regionas tampa administracinio ir funkcinio vienetu, turinčiu savo atstovus, įsikūrusius tam tikro regiono sostinėse vadinamuose miestuose, pvz., Dzūkijos – Alytus, Suvalkijos – Marijampolė ir t. t. „Valdžia“ atlieka patariamąją ir ekspertinę veiklą sprendžiant „strateginius etninės kultūros globos, plėtros ir politikos klausimus“ (*Bendrieji regioninių...* 2018) ir užtikrinant „Tarybos priimtų sprendimų įgyvendinimą regione“ (*Bendrieji regioninių...* 2018). Etnografinio regiono, kaip administracinio vienetų, suvokimą sustiprina Lietuvos heraldikos komisijos patvirtinti atskirų etnografinių regionų herbai ir vėliavos (Žemaitijos – 1994 m., Dzūkijos – 2003 m., Aukštaitijos – 2005 m., Suvalkijos – 2015 m., Mažoji Lietuva turi ją reprezentuojančią vėliavą, tačiau ji oficialiai nėra patvirtinta (žr. *Etninė kultūros globos taryba*, <http://www.ekgt.lt/>). Tokiu būdu oficialiai įteisinami simboliai, su kuriais gali tapatintis regionų gyventojai. Apskritai, diskusijose, publikuotose Etninės kultūros globos tarybos informaciniame leidinyje, siekiama įrodyti, jog etnokultūros pagrindu sukonstruoti regionai turi įgyti administracinę funkciją bei galimybę formuoti regioninę politiką (K o n d r a t i e n ė 2003; K a v a l i a u s k a s 2003). Taigi, Lietuvos etnografiniai regionai įgauna administracinį pobūdį: išskiriami funkciniai ir organizaciniai centrai – miestai, suteikiama politinė legitimacija, t. y. patvirtinama heraldika ir suformuojama „valdžia“.

Pagrindiniai miesto bruožai

Apžvelgus etnografinio regiono sampratą, jo konstravimo specifiką ir turinį, pagrįstai galima kelti klausimą, ar miestas turi tą patį kultūrinį etnografinį tapatumą kaip ir etnografinis regionas, kuriame jis yra. Verta pažymėti, jog miestai nėra etnografinių tyrimų vieta, kurioje renkama medžiaga apie liaudies kultūrą, pa-

vyzdžiui, rengiant „papročių atlasą“¹ tyrimai nebuvo atlikti miestuose. Galbūt tokia situacija susidarė, nes miesto tyrinėjimai Lietuvos etnologijoje yra gan naujas reiškinys, atsiradęs tik XX a. 7 deš. ir ilgą laiką sietas su naujo socialinio sluoksnio – darbininko – kasdienybe, socialiniais ryšiais ir materialine aplinka (D a n i l i a u s k a s 1970; 1978; K a l n i u s 1975; M e r k i e n ė 1965a; 1965b; 1966a; 1966b; 1966c; 1967)? Vis dėlto šiame straipsnyje akcentuojamas ne etnografinių miesto tyrimų trūkumas Lietuvos etnologijoje, bet klausimas, koks yra miesto kaip kultūrinio, socialinio darinio savitumas.

Klasikiniuose miesto antropologijos ir sociologijos darbuose miestas pateikiamas kaip vieta, kurioje esantis gyvenimo būdas ir kultūra radikaliai skiriasi nuo kaimo. Miesto ir kaimo visuomenių ir jų socialinės organizacijos skirtingumą pirmieji nusakė Ferdinand’as Tonnies’as ir Emile’is Durkheim’as. Abu sociologai kaimo bendruomenės esminiu bruožu laiko bendrumą, kuris, anot Durkheim’o, atsiranda iš jungiančio panašumo, t. y. žmonių, turinčių bendrą sąmonę ir užsimaančių panašia veikla (ritualai, papročiai, tikėjimai ir t. t.) (D u r k h e i m 1984, 129–130). Kaimo bendruomenė yra nedidelio masto, artimais ryšiais susijusi, išlaikanti papročius ir tradicijas, joje vyrauja žmonių vienybė, kaimynystė, o menas ir religija yra kasdienybės dalis (T o n n i e s 2001, 22–51). Miestą tiek Tonnies’as, tiek Durkheim’as apibrėžia kaip kaimo priešingybę, kurio esminiai bruožai yra gyventojų tankumas ir įvairovė. Būtent mieste esantis darbo pasidalijimas, anot Durkheim’o, sukuria vieno individo priklausomybę nuo kito, kylančią ne iš bendrumo, bet iš mieste esančių skirtumų, individualumo, didesnės laisvės, pasirinkimų galimybių. Mieste esanti priklausomybė paremta poreikių tenkinimu, ryšiais, atsiradusiais sutarčių pagrindu (D u r k h e i m 1984, 131, 259–280). Skirtumais ir sutartimi pagrįstą miesto visuomenę, apibendrinant Tonnies’ą, galima apibrėžti kaip didelio masto, beasmenę, laisvą, modernią, stipriai diferencijuotą, mokslą ir techniką plėtojančią, pilietinę ir komercinę, kur menas „išstremiamas“ į muziejus, vertinamos žinios, o religija tampa doktrininė ir deistinė (T o n n i e s 2001, 52–91). Remiantis Tonnies’o ir Durkheim’o miesto ir kaimo apibrėžimais galima teigti, jog miestas (modernėjimas ir įvairovė) yra suvokiamas kaip priešingybė kaimui – bendrumui ir tradicijai.

Miesto ir kaimo skirtis taip pat plėtota atkreipiant dėmesį į funkcinį miesto ir kaimo santykį, t. y. kaimas ir miestas turi juos jungiančius ryšius, kurie priklauso nuo miesto raidos etapo. Robert’as Redfield’as ir Milton’as B. Singer’is išskiria du galimus etapus: pirmasis – pusiaukelė, kurios metu atstumas tarp miesto didėja, tačiau išlaikomas simbiotinis ryšys, t. y. miestas – „paslaugų centras“, o kaimas – „maisto krepšys“ (R e d f i e l d, S i n g e r 1954, 69); antrasis – galutinis mies-

¹ *Lietuvos kultūra... 2007 – Lietuvos kultūra: Aukštaitijos papročiai*. Straipsnių rinkinys (parengė Žilvytis Šaknys), Vilnius: Lietuvos istorijos instituto 1-kl. *Lietuvos kultūra... 2009 – Lietuvos kultūra: Dzūkijos ir Suvalkijos papročiai*. Straipsnių rinkinys (parengė Žilvytis Šaknys), Vilnius: Lietuvos istorijos instituto 1-kl. *Lietuvos kultūra... 2012 – Lietuvos kultūra: Mažosios Lietuvos ir Žemaitijos papročiai*. Straipsnių rinkinys (parengė Žilvytis Šaknys), Vilnius: Lietuvos istorijos instituto 1-kl.

to susiformavimas, kurio metu jis virsta kultūros ir inovacijos centru, o santykis su kaimu pasikeičia į difuzinį – naujausios tendencijos, progreso idėjos sklinda iš miesto į kaimą (Redfield, Singer 1954, 70–72). Kitaip tariant, visiškai susiformavęs miestas ir jo kultūra gali užgožti kaimo kultūrą. Vadinasi, miesto ir kaimo kultūros yra skirtingos, tačiau tarpusavyje sąveikaujančios. Redfield’as ir Singer’is taip pat akcentuoja kultūros vaidmenį apibrėžiant miestą, kuris, priešingai negu kaimas, pasižymintis tradicija, vienodumu, pastovumu ir artimais ryšiais (Redfield 1947), yra įvairios kultūrinės kilmės žmonių sankaupos vieta (Redfield, Singer 1954, 57), kurioje nuolatos vyksta kultūriniai pasikeitimai (Redfield, Singer 1954, 58). Taigi, miestas sujungia įvairias kultūras ir kultūrinius reiškinius, jis yra internacionalinis.

Antropologams ir sociologams mėginant pateikti kuo detalesnę ir tikslesnę miesto sampratą, skirtingi autoriai išryškina vis kitus miesto bruožus ir savybes. Miestas pirmiausia matomas kaip tankiai apgyvendinta didelė teritorija (With 1938), kurioje sudaromos sąlygos individualumui ir unikalumui reikštis, beasmeniškumui atsirasti. Kitaip tariant, atsiranda daug skirtingų gyvenimo stilių (Weber 1969; Simmel 1969), vyrauja požiūrių ir idėjų (With 1938, 19) įvairovė, dinamiškumas ir kompleksiskumas (Jacobson 1961). Taigi, kadangi miestas nuolatos derina skirtingas urbanistines praktikas, jam būdinga kintanti realybė (Karpovets 2014, 91). Apskritai, pastebima, jog augant miestui (dėl jame didėjančios įvairovės ir sudėtingėjančių santykių) išnyksta kaimui būdingas gyvenimo būdas (Spengler 1928) ir lokalinė kultūra, nes miestas yra socialinių pokyčių centras (Park 1952, 74). Kitaip tariant, miestas atitolsta nuo kaimo esančios tradicijos (liaudies kultūros) ir, kaip Oswald’as Spengler’is pastebi, tampa artimesnis kitam miestui negu kaimui (Spengler 1928, 91). Taigi, miesto ir kaimo skirtumas pasireiškia per esančią socialinę struktūrą, kuri mieste kuria heterogenišką kultūrą, socialinių santykių įvairovę ir atskirtį bei skirtumus.

Išvados

Lietuvos etnografinio regiono tapatumas yra išoriškai konstruojamas, o miestas, priklausomai nuo taikomo regiono sukūrimo metodo, yra įtraukiamas į etnografinį regioną (kultūrinių reiškinių ir bruožų lokalizavimas, judant nuo „centro“ link krašto) ar tampa jo centru (funkcinis organizuotumas ir akivaizdus bei emblemiškas tapatybės deklaravimas). Tokia situacija suponuoja, jog miestui priskiriami regioninei kultūrai būdingi bruožai ar juos jis išreiškia ryškiausiai. Tačiau Lietuvos etnografiniai regionai reprezentuoja liaudiškos kultūros vientisumą, sukonstruotą tarmių paplitimo ir istorinės raidos pagrindu, priskiriant atitinkamus materialinės, nematerialinės ir meninės tradicinės kultūros rinkinius tam tikram teritoriniam dariniui. Etnografinis regionas – tai teritoriją vienijantis bendrumas ir panašumas, o miestas, kaip socialinis, kultūrinis reiškiny, yra heterogeniškas. Apžvelgus miesto specifiką, galima pastebėti, jog miestui priskiriamos savybės, t. y. individualumas, skirtumai, nuolatinis kitimas ir progresas (inovacijų ir technologijų raida), kultūrų

ir socialinių santykių įvairovė, nebūdingos kaimui, kuris ir reprezentuoja etnografinį regioną. Miestas (įvairovė, skirtumai, progresas) socialinės struktūros požiūriu yra visiškai kitoks negu kaimas (bendrumas, panašumas, tradicija), reprezentuojantis regioninę kultūrą. Dėl miesto specifikos jame nesukuriamas ir neišlaikomas kultūrinis vientisumas, kurio pagrindu konstruojami Lietuvos etnografiniai regionai. Taigi, miestui priskiriamos socialinės-kultūrinės ypatybės nesutampa su etnografinio regiono specifika, todėl etnografinio regiono, kaip sukonstruoto kultūrinio vientisumo, sampratoje miesto priklausomybė etnografiniam regionui kvestionuojama. Vis dėlto galima pastebėti, kad miestas gali būti suvokiamas kaip etnografinio regiono administracinis centras.

Literatūra

- A l e k n a i t ė 2014a – Eglė Aleknaitė, „Užgavėnės Panevėžyje ir jose konstruojamos tapatybės“, *Logos*, 79, 163–172.
- A l e k n a i t ė 2014b – Eglė Aleknaitė, „Užgavėnės Panevėžyje ir jose konstruojamos tapatybės“, *Logos*, 80, 143–152.
- A p p a d u r a i 1986 – Arjun Appadurai, „Theory in Anthropology: Center and Periphery“, *Comparative Studies in Society and History*. 28 (2), 356–361.
- Bendrieji regioninių... 2018 – Bendrieji regioninių etninės kultūros globos tarybų nuostatai*. Prieiga internete: <http://ekgt.lt/media/dokumentai/Administracine/Planavimas/Regioniniu_tarybu_nuostatai.pdf>, žiūrėta 2019-05-16.]
- B r e n n e r , M a d d e n , W a c h s m u t h 2011 – Neil Brenner, David J. Madden, David Wachsmuth, „Assemblage urbanism and the challenges of critical urban theory“, *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action*, 15 (2), 225–240.
- B r e n n e r , S c h m i d 2015 – Neil Brenner, Christian Schmid, „Towards a new epistemology of the urban?“, *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action*, 19 (2–3), 151–182.
- B o u r d i e u 1991 – Pierre Bourdieu, *Language and Symbolic Power*, Oxford: Polity Press.
- Č e p a i t i e n ė 2006 – Auksuolė Čepaitienė, „Seeing „Region“ from Inside: the Case of Participation at the International Project „Public Understanding of Genetics““, *Defining Region: Social-Cultural Anthropology and Interdisciplinary Perspectives, Part. 1. Acta Historica Universitatis Klaipedensis XII, Studia Anthropologica I*, 29–37.
- D a u k š a s 2004 – Darius Daušas, „Tarp tradicijos ir modernybės: lietuvių gyvenimo stiliaus kaita tarpukariu“, *Liaudies kultūra*, 4 (97), 26–33.
- D a n i l i a u s k a s 1970 – Antanas Daniliauskas, Šiaurės rytų Lietuvos pramonės darbininkų materialinė kultūra, Vilnius: Mintis.
- D a n i l i a u s k a s 1978 – Antanas Daniliauskas, *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.*, Vilnius: Mokslas.
- D u r k h e i m 1984 – Emile Durkheim, *The Division of Labour in Society*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: The Macmillan Press Ltd.
- Etninės kultūros... – Etninės kultūros globos taryba*, www.ekgt.lt [Prieiga internete: <<http://www.ekgt.lt/lietuvos-etnografiniai-regionai/aukstaitija/>>, žiūrėta 2019-05-16.]
- Etninė kultūra... 2003 – Etninė kultūra. Etninės kultūros globos tarybos informacinis leidinys*, 3.

- G u p t a, F e r g u s o n 1992 – Akhil Gupta, James Ferguson, „Beyond “Culture”: Space, Identity, and the Politics of Difference”, *Cultural Anthropology*, 7 (1), 6–23.
- J a c o b s 1961 – Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities*, New York: Random House.
- K a r p o v e t s 2014 – Maksym Karpovets, „The Theoretical Background of Understanding Urban Identity in the Anthropological Perspective” *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*, 1, 77–93. [Prieiga internete: <<http://kmhj.ukma.edu.ua/article/view/25712>>, žiūrėta 2019-05-15.]
- K a l n i u s 1975 – Petras Kalnias, „Šiuolaikinės darbininkų šeimos buities tyrimas“, *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1974 metais*. Medžiaga konferencijai, skirtai 1974 m. etnografinių ekspedicijų rezultatams aptarti (parengė Vitalis Morkūnas), Vilnius: Mokslas.
- K a l n i u s 2002 – Petras Kalnias, „„Kitokie“ tarp „savų“: Lietuvos etnografinių grupių stereotipai“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2 (11), 23–52.
- K a l n i u s 2010 – Petras Kalnias, „Etnografinė Lietuva“, *Lietuvos tapatybė. Etnologijos ir antropologijos enciklopedija*. Straipsnių rinkinys (parengė Vida Savoniakaitė). [Prieiga internete: <<http://identitetas.mch.mii.lt/>>, žiūrėta 2019-05.]
- K a v a l i a u s k a s 2003 – Paulius Kavaliauskas, „Dėl Lietuvos teritorinės sandaros tobulinimo įvertinant istorinius ir ekonominius veiksnius“, *Etninė kultūra. Etninės kultūros globos tarybos informacinis leidinys*, 3, 44–56.
- K o n d r a t i e n ė 2003 – Virginija Kondratienė, „Lietuvos regioninė politika ir valstybės valdymas atsižvelgiant į Europos valstybių patirtį“, *Etninė kultūra. Etninės kultūros globos tarybos informacinis leidinys*, 3, 35–40.
- Lietuvos kultūra... 2007 – Lietuvos kultūra: Aukštaitijos papročiai*. Straipsnių rinkinys (parengė Žilvytis Šaknys), Vilnius: Lietuvos istorijos instituto I-kla.
- Lietuvos kultūra... 2009 – Lietuvos kultūra: Dzūkijos ir Suvalkijos papročiai*. Straipsnių rinkinys (parengė Žilvytis Šaknys), Vilnius: Lietuvos istorijos instituto I-kla.
- Lietuvos kultūra... 2012 – Lietuvos kultūra: Mažosios Lietuvos ir Žemaitijos papročiai*. Straipsnių rinkinys (parengė Žilvytis Šaknys), Vilnius: Lietuvos istorijos instituto I-kla.
- Lietuvos Respublikos... 1999 – Lietuvos Respublikos etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymas*, Vilnius. [Prieiga internete: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.86929?jfwid=rivwzvpvg>>, žiūrėta 2019-05-16.]
- L i u b i n i e n ė 2006 – Neringa Liubinienė, „Towards the Framing of the „Region“ from Contemporary Anthropological Perspective”, *Defining Region: Social-Cultural Anthropology and Interdisciplinary Perspectives, Part. 1. Acta Historica Universitatis Klaipedensis XII, Studia Anthropologica I*, 39–47.
- M c F a r l a n e 2011 – Colin McFarlane, „Assemblage and Critical Urban Praxis: Part One. Assemblage and critical urbanism”, *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action*, 15 (2), 204–224.
- M e r k i e n ė 1965a – Irena Regina Merkienė, *Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų buitis ir kultūra (1. Kadryų formavimasis, jų kilmė ir sudėtis)*, Vilnius.
- M e r k i e n ė 1965b – Irena Regina Merkienė, *Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų buitis ir kultūra (2. Šeimos sudėtis ir organizacija)*, Vilnius.
- M e r k i e n ė 1966a – Irena Regina Merkienė, *Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų buitis ir kultūra (3. Maistas)*, Vilnius.

- M e r k i e n ė 1966b – Irena Regina Merkienė. *Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų buitį ir kultūra (4. Gyvenamieji namai)*, Vilnius.
- M e r k i e n ė 1966c – Irena Regina Merkienė, *Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų buitį ir kultūra (5. Butų interjerai)*, Vilnius.
- M e r k i e n ė 1967 – Irena Regina Merkienė, *Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų buitį ir kultūra (6. Drabužiai)*, Vilnius.
- M e r k i e n ė 2006 – Irena Regina Merkienė, „Lokalinių etnologinių tyrimų tematika ir problematika“, *Etninė kultūra. Etninės kultūros globos tarybos informacinis leidinys*, 6, 54–59.
- M e r k i e n ė 2007 – Irena Regina Merkienė, „Lokalinė kultūra istorijos ir geografijos kontekste“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 7(16), 39–56.
- XXI a. pradžios... 2014 – XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: žemėlapiai ir jų komentarai*. Mokslinė studija (parengė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė), Vilnius: Briedis.
- M o o r e 1975 – Kenneth Moore, „The City as Context: Context as Process“, *Urban Anthropology*, 4 (1), 17–25.
- M u r d o c k 1967 – George Peter Murdock, *Ethnographic Atlas*, University of Pittsburg Press.
- P a b r ė ž a 2015 – Juozas Pabrėža, „Tarmės – vienas iš etnografinių regionų kertinių akmenų“, *Etninė kultūra. Etninės kultūros globos tarybos informacinis leidinys*, 9, 86–89.
- P a r k 1952 – Robert Ezra Park, *Human Communities. The City and Human Ecology*, Glencoe, Illinois: The Free Press.
- P a u k š t y t ė - Š a k n i e n ė 2003 – Rasa Paukštytė-Šaknienė, „Liaudies kultūra mieste. Vilniečių krikščynos“, *Lituanistica*, 2(54), 112–125.
- P r e s s 1975 – Irwin Press, „The City as Context: Cultural, Historical, and Bureaucratic Determinants of Behavior in Seville“, *Urban Anthropology*, 4 (1), 27–34.
- R a č i ū n a i t ė 2004 – Rasa Račiūnaitė, „Nacionalinių vertybių ir miestietiškos sąmonės plėtra: tarpukario Kaunas ir jo priemiesčiai“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 4 (13), 111–133.
- R a č i ū n a i t ė - P a u ž o l i e n ė 2009 – Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė, „Regioninės kultūros savitumai tarpukario Kaune“, *Liaudies kultūra*, 3 (126), 37–45.
- R a g a u s k a i t ė, D a u g i r d a s 2010–2011 – Alma Ragauskaitė, Vidmantas Dau-girdas, „Dzūkijos kultūrinis regionas“, *Annales Geographicae*, 43–44, 16–28.
- R a g a u s k a i t ė 2012a – Alma Ragauskaitė, „Etnokultūrinio regionavimo samprata“, *Annales Geographicae*, 45, 78–89.
- R a g a u s k a i t ė 2012b – Alma Ragauskaitė, „Kompleksinė kultūrinio regiono samprata“, *Tautosakos darbai*, XLIII, 109–125.
- R a g a u s k a i t ė 2015 – Alma Ragauskaitė, „Lietuvos etnokultūriniai regionai: formavimasis ir rezultatas“, *Etninė kultūra. Etninės kultūros globos tarybos informacinis leidinys*, 9, 61–77.
- R a g a u s k a i t ė 2016 – Alma Ragauskaitė, *Lietuvos etnokultūrinis regionavimas*, LMTA: Vilnius.
- R e d f i e l d, S i n g e r 1945 – Robert Redfield, Milton B. Singer, „The Cultural Role of Cities“, *Economic Development and Cultural Change*, 3 (1), 53–73.

- Redfield 1947 – Robert Redfield, „The Folk Society“, *American Journal of Sociology*, 52 (4), 293–308.
- Savoniakaitė 2007 – Vida Savoniakaitė, „Įvadas. Tapatybė erdvėje ir laike: kintantys regionai“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 7(16), 19–37.
- Savoniakaitė 2015 – Vida Savoniakaitė, „The Baltic States beyond the Transition: New Approaches to Regional Research“, *Beyond Transition? Memory and Identity Narratives in Eastern and Central Europe*. Straipsnių rinkinys (parengė Barbara Torngquist-Plewa, Niklas Bernsand, Eleonora Narvselius), Lund: Lund university, 39–54.
- Simmel 1969 – George Simmel, „The Metropolis and Mental Life“, *Classic Essays On The Culture of Cities*. Straipsnių rinkinys (parengė Richard Sennett), New Jersey: Prentice-Hall, 47–61.
- Schippers 2009 – Thomas K. Schippers, „Region in France and Europe: Some Historical Considerations on an Intermediate Level of Belonging“, *Identity Politics: Histories, Regions and Borderlands, Acta Historica Universitatis Klaipedensis XIX, Studia Anthropologica III*, 107–114.
- Schroder 2007 – Ingo W Schroder, „Debates on Space, Community, and Locality in Anthropology, and their Usefulness for the Study of Region“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 7(16), 77–90.
- Spengler 1928 – Oswald Spengler, *The Decline of the West*, London: Ruskin House.
- Šaknys 2005 – Žilvytis Šaknys, „Kaimo ir miesto kultūrų sąveika Džūkijos jaunimo papročių perspektyvoje“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, 19, 647–655.
- Šaknys 2012 – Žilvytis Šaknys, „Etnografiniai regionai Lietuvoje, šiuolaikinio jaunimo požiūris“, *Tautosakos darbai*, XLII, 126–142.
- Šaknys 2015 – Žilvytis Šaknys, „Etnografinis regionas mokslinių tyrimų šviesoje“, *Gimtasai kraštas*, 44–47.
- Šidiškienė 2008 – Irma Šidiškienė, „Miesto liaudiškosios kultūros kūrimas: vilniečių vestuvės“, *Liaudies kultūra*, 4 (121), 28–37.
- Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2013.
- Tonnies 2001 – Ferdinand Tonnies, *Community and Civil Society*, Cambridge University Press.
- Tumėnas 2007 – Vytautas Tumėnas, „Konvencionalūs, klasifikaciniai ir interpretaciniai regioninės tapatybės aspektai ir sąsajos su tautodaile“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 7(16), 125–156.
- Tumėnas 2015 – Vytautas Tumėnas, „Lietuvos etnografinių regionų koncepcijos ištakų ir sklaidos keliai“, *Etninė kultūra. Etninės kultūros globos tarybos informacinis leidinys*, 9, 47–60.
- Zabieliene 2003 – Aušra Zabieliene, „Lietuvos sostinės ir provincijos lietuvių folklorinių ansamblių sąsajos su etninės kultūros paveldu“, *Lituanistica*, 3(55), 113–119.
- Zabieliene 2012 – Aušra Zabieliene, „Tarp miesto ir kaimo: vaikų folkloro ansamblių veiklos problemos“, *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje*, 3, 83–91.
- Zinkevičius 1968 – Zigmantas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos tarmės*, Kaunas: Šviesa.
- Vaicekaskas 2009 – Arūnas Vaicekaskas, „Lietuviškos Joninės: nuo kaimo bendruomenės iki šiuolaikinės miesto šventės“, *Liaudies kultūra*, 4 (127), 33–38.
- Walker 2015 – Richard Walker, „Building a better theory of the urban: a response to „Towards a new epistemology of the urban?““, *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action*, 19 (2–3), 183–191.

- W e b e r 1969 – Max Weber, „The Nature of the City“, *Classic Essays On The Culture of Cities*. Straipsnių rinkinys (parengė Richard Sennett), New Jersey: Prentice-Hall, 23–47.
- W i r t h 1938 – Louis Wirth, „Urbanism as a Way of Life“, *The American Journal of Sociology*, XLIV (1), 1–24.
- Историко-этнографический...* 1986 – Историко-этнографический атлас Прибалтики. Одежда. Žemėlapių rinkinys (parengė Л. Н. Терентьева), Рига: Зинатне.

Aušra Teleišė

Lietuvos etnografiniai regionai ir miestas: kultūrinio vientisumo konstravimas

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *Lietuva, etnografinis regionas, regionas, etnografinis žemėlapis, miestas.*

Atsižvelgiant į tai, jog nemaža dalis Lietuvos antropologų ir etnologų darbų, nagrinėjančių miesto ir miestiškumo problematiką, yra susiję su kaimu ar liaudiška kultūra, šiame straipsnyje keliamas klausimas, koks yra miesto ir etnografinio regiono santykis. Remiantis klasikiniiais miesto antropologijos ir sociologijos darbais bei užsienio ir Lietuvos antropologų tekstais, nagrinėjančiais regiono sampratą, lietuvių etnologų darbais, atskleidžiančiais Lietuvos etnografinių regionų sukonstravimo specifiką, nagrinėjant Lietuvos etnografinius ir tarmių žemėlapius, siekiama conceptualiai apžvelgti, kodėl miestas gali arba negali būti tam tikro etnografinio regiono dalis, visiškai reprezentuojanti to etnografinio regiono tapatumą, kurio ribose jis yra.

Straipsnyje teigiama, kad nors regionas neturi conceptualaus antropologinio apibrėžimo, tačiau dėl to, jog gali būti sukonstruotas išoriškai, neretai įgauna instrumentinę ir klasifikacinę funkciją, t. y. susiejami ar atskiriami mažesni vienetai. Būtent griežta linija, apibrėžianti regiono ribas, etnografiniame žemėlapyje žymi panašumus ir skirtumus. Lietuvos etnografiniai regionai konstruoti judant nuo centro (tam tikri bruožai reiškiasi ryškiausiai) link periferijos, kur tam tikrų bruožų pasireiškimas mažėja. Tai reiškia, jog visai apibrėžtai, tolygiai pažymėtai sričiai etnografiniame žemėlapyje būdingas kultūrinis vientisumas – panašūs bruožai. Vis dėlto Lietuvos etnografiniai regionai sukonstruoti ne tik remiantis etnografinėmis medžiagomis, bet ir istoriniais duomenimis, kurie įteisina tam tikros teritorijos egzistavimą, pagrindžia vardo kilmę ir ribų susiformavimą, bei tarmių paplitimu, kuris laikomas vienu reikšmingiausių regioninio tapatumo bruožų. Straipsnyje atkreipiamas dėmesys, kad etnografinis regionas suvokiamas ne tik kaip teritorija, pasižyminti kultūrinio vientisumu, bet ir kaip teritorinis vienetas, įgyjantis administracinę funkciją, nes išskiriami organizaciniai centrai – miestai, patvirtinami herbai ir vėliavos, įsteigiama „valdžia“.

Straipsnyje atskleidžiama, kad miestas socialinės struktūros požiūriu yra visiškai kitoks negu kaimas, reprezentuojantis regioninę kultūrą. Priešingai negu kaimas, kuris siejamas su panašumu, bendrumu, artumu, tradicija ir pastovumu, miestas apibrėžiamas kaip tankiai apgyvendinta teritorija, kurioje vyrauja žmonių, kultūrų ir veiklų įvairovė, individualumas,

būdingas nuolatinis vystymasis ir modernėjimas, o artumas kyla iš poreikio išlikti. Taigi, straipsnyje prieinama prie išvados, kad miestas socialiniu, kultūriniu požiūriu skiriasi nuo kaimo kultūros, jo priklausomybė etnografiniam regionui, kaip sukonstruotam kultūriniam vientisumui, kvestionuojama, tačiau miestas gali būti laikomas etnografinio regiono administraciniu centru.

Aušra Teleišė

Ethnographic Regions of Lithuania and the City: Creating of Cultural Integrity

S u m m a r y

Keywords: *Lithuania, ethnographic region, region, ethnographic map, city.*

Considering that many papers of urban anthropology written by Lithuanian anthropologists and ethnologists are related to the rural culture, this article raises the question what kind of the relation could be revealed between the city and the ethnographic region. The paper aims to conceptually reveal why a city could or could not be considered as a part of a certain ethnographic region and absolutely represent the identity of an ethnographic region in which it is located. This paper is based on theoretical papers of urban anthropology and sociology, texts by foreign and Lithuanian anthropologists analyzing the concept of a region, papers by Lithuanian ethnologists revealing the features of constructing ethnographic regions of Lithuania; by analyzing the ethnographic and dialect maps of Lithuania.

The article proposes that there is no conceptual anthropological definition of a region, however, because region could be constructed externally, it often gains an instrumental and classification function, i.e. to combine or separate smaller units. Specifically, the strict line defining the borders of a region on the ethnographic map marks similarities and differences. The ethnographic regions of Lithuania have been constructed by using the approach which is based on moving from the center (certain features are expressed the brightest) towards the periphery where expression of certain features diminishes. This means that the entire evenly marked area on the ethnographic map is considered as culturally integral. Nevertheless, the ethnographic regions of Lithuania have been formed not only based on ethnographic material, but also based on the historical findings, which legitimizes existence of a certain territory by confirming the origin of the name and formation of borders, also prevalence of dialects, which is considered as one of the most significant identity features of a region. The article highlights that an ethnographic region is perceived not only as a cultural integrity, but it also gains an administrative function along with distinguished organizational centers – cities, approved coats of arms, flags, and established “government”.

The article reveals that, in terms of the social structure, a city is a completely different organization in comparison to a rural community representing regional culture. Unlike a rural, which is associated with similarity, closeness, tradition, and stability, a city is defined

as a densely populated territory with prevailing variety of people, cultures and activities, individuality, characteristic of continuous development and modernization, whereas closeness stems from the need to survive. The article concludes that belonging of a city to an ethnographic region is questionable because the social and cultural features of the city are different from those associated with an ethnographic region, as constructed cultural integrity, however, a city may be considered as the administrative center of an ethnographic region.

A u š r a T E L E I Š Ė
Etnologijos ir antropologijos skyrius
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius
Lietuva
[ausra.teleise@gmail.com]

Straipsnis gautas 2019 m. rugsėjo 15 d., priimta 2020 m. vasario 12 d.
Received 15 September 2019, accepted 12 February 2020.

Informacija autoriams

Pateikiamas visiškai parengtas straipsnio elektroninis variantas.

Rekomenduojama straipsnio apimtis – 8–15 mašinarščio puslapių. Kitokios apimtios darbai spausdinami tik išimties tvarka atskiru redaktorių sprendimu.

Šriftas – Times New Roman; pagrindinio teksto dydis – 12; išnašų, literatūros ir šaltinių sąrašo, santraukos teksto dydis – 10. Medžiagos maketas – viena skiltis; eilučių tarpai – 1,5; paraštės – 2 cm; pastraipų įtrauka – 1 cm. Lentelių ir paveikslėlių išdėstymas lape – centrinis. Lentelių numeracija – centre, viršuje, paveikslėlių numeracija – centre, apačioje.

Po straipsnio pavadinimo pateikiama keletas svarbiausių pagrindinių žodžių (**pagrindinės sąvokos**).

Literatūros nuorodos tekste – lenktiniuose skliausteliuose, nurodant autoriaus pavardę, rašomą *i š r e t i n t a i* (3 pt), ar leidinio pavadinimo sutrumpinimą, rašomą *kursyvu* (rekomenduojama laikytis įprastinių leidinių santrumpų, pvz., *LKŽ – Lietuvos kalbos žodynas*, arba vartoti knygos pavadinimo autosemantinių žodžių pirmųjų raidžių santrumpą, pvz., *EMI – Europos mentaliteto istorija*), publikacijos metus, po kablelio – puslapį, pvz.: (R o s i n a s 1996, 29); jei vartojama leidinio santrumpa, tada nurodomas tik puslapis, o prireikus – ir tomas; šiuo atveju kablelis nededamas, pvz.: (*LKŽ XX 56*).

Cituojant tą patį veikalą iš eilės antrą ir tolesnius kartus, skliausteliuose tik nurodoma: (Ibid.); prireikus – ir pasikeitęs puslapis: (Ibid., 68).

Vardai netrumpinami. Pirmą kartą tekste pateikiamas visas vardas ir pavardė, o toliau terašoma to paties asmens pavardė. Stilistiniais sumetimais retkarčiais vėl gali būti pakartotas visas vardas ir pavardė. Nelietuviški tikriniai vardai rašomi autentiški pagal priimtas lietuvių kalbos taisykles.

Knygos ar periodinio leidinio pavadinimas rašomas kursyvu, o aptariamo literatūros kūrinio (pvz., apsakymo, eilėraščio etc.) ar minimo straipsnio pavadinimas – kabutėse. Ši nuostata taikoma tiek straipsnio tekstui, tiek literatūros sąrašui. Internetiniai šaltiniai nurodomi taip: [prieiga internete: <...>, žiūrėta 2010-01-01].

Citatos tekste pateikiamos lietuviškose kabutėse („...“). Dviem atvejais vartojamos ne tradicinės dvigubos, o viengubos kabutės eilutės viršuje („...“): 1) žodžio ar pasakymo reikšmei nurodyti, 2) tarp įprastinių kabučių esančioms kitoms kabutėms nurodyti.

Cituojant literatūrą arba šaltinį praleista dalis teksto pažymima daugtaškiu tarp kampinių skliaustų: <...>. Laužtiniai skliaustai rašomi tada, kai reikalingi dar vieni skliaustai lenktinių skliaustų viduje: (...[...]). Taip pat laužtiniais skliaustais žymima autoriaus intervencija į cituojamą tekstą, pvz., „Jis [Jonas Jablonskis] buvo...“.

Išnašos pateikiamos puslapio apačioje, numeravimą toliau tęsiant kituose puslapiuose, šaltinių ir literatūros sąrašas – straipsnio gale.

Literatūros sąrašė leidiniai nelotyniškais rašmenimis pateikiami po publikacijų lotyniškais rašmenimis. Tekste literatūros nuorodos (autorius ar sutrumpinimas) visur rašomos originalo (t. y. cituojamos publikacijos) kalba.

Jeigu straipsnio autorius nori įterpti iliustracijų (nuotraukų, faksimilių, žemėlapių etc.), jos turi būti pateiktos kokybiškos, su aiškinamuoju pavadinimu ir nurodant, kurioje straipsnio vietoje turėtų būti dedamos.

Kartu su straipsniu (po literatūros sąrašo) pateikiama santrauka anglų ir lietuvių kalbomis (santraukos apimtis – 1500–2000 spaudos ženklų). Po angliško straipsnio pavadinimo pateikiami pagrindiniai žodžiai anglų kalba. Santrauka neturėtų būti vien temos nusakymas, joje glaustai išdėstomi esminiai straipsnio teiginiai ir pateikiami apibendrinimai.

Knygoje bus pateikiami duomenys apie autorius, todėl prašome nurodyti mokslo laipsnį, pareigas, instituciją, adresą, el. pašta.

Literatūros sąrašo tvarkymo pavyzdžiai

1. Knyga:

P i k č i l i n g i s 1971 – Juozas Pikčilingis, *Lietuvių kalbos stilistika*, t. 1, Vilnius: Mintis.

Ž u p e r k a 1983 – Kazimieras Župerka, *Lietuvių kalbos stilistika*, Vilnius: Mokslas.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. XX, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002, 126.

2. Straipsnis:

G a i ž i ū n a s 2005 – Silvestras Gaižiūnas, „Richardas Wagneris ir latvių literatūra“, *Literatūros ir kitų menų sąveika*. Straipsnių rinkinys (parengė Rūta Brūzgienė), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 248–255.

N a v i c k i e n ė 1996 – Aušra Navickienė, „Kajetonas Nezabitauskis ir jo altorius“, *Kajetonas Nezabitauskis, Naujas mokslas skaitymo dėl mažų vaikų Žemaičių ir Lietuvos*. Fotografuotinis leidimas, Vilnius: Alma littera, 59–67.

S a v u k y n a s 2005 – Bronys Savukynas, „Apie baltiškumą – pasauliui ir baltams“, *Kultūros barai*, 11, 56.

3. Internetiniai šaltiniai:

D a u j o t y t ė 2006 – Viktorija Daujotytė, „Apie tapatybę, ne(ta)patybę, be(ta)patybę“, *www.tekstai.lt*, [prieiga internete: <<http://209.85.129.132/search?q=cache:17-hXyaz-YF4J:www.tekstai.lt/index.php/zurnalas-metai/124-2006-nr-7-liepa/147-viktorija-daujotyte-apie-tapatybe-netapatybe-betapatybe.html+tapatyb%C4%97s+s%C4%85voka&cd=20&hl=lt&ct=clnk&gl=lt...tapatybė>>, žiūrėta 2010-01-01].

N u n e s 1995 – Mark Nunes, “Jean Baudrillard in Cyberspace: Internet, Virtuality and Postmodernity”, *Style* 29, 314–327, [prieiga internete: <<http://209.85.129.132/>

search?q=cache:dIjPVhwYSLQJ:www.english.txstate.edu/cohen_p/Postmodern/Technology/Nunes.html+Mark+Nunes+Jean+Baudrillard+in+Cyberspace&cd=1&hl=lt&ct=clnk&gl=lt>, žiūrėta 2010-04-10].

Autoriaus duomenų pateikimo pavyzdys:

B r o n i u s M A S K U L I Ū N A S
Lietuvių kalbotyros, literatūros ir komunikacijos katedra
Šiaulių universitetas
Povilo Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[maskuliunas@su.lt]

* * *

Šiaulių universitetas
Povilo Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
Lietuva
El. paštas maskuliunas@su.lt

Submission Guidelines

A completely prepared electronic version of the paper has to be submitted.

The recommended length of the paper is between 6 and 15 pages. Longer papers will be published only in exceptional cases on the decision of the Editorial Board.

Font: Times New Roman; the main text: size 12; footnotes, List of References and Sources, a summary in English: size 10; line spacing: 1.5; margins: 2 cm, tabulation 1 cm. The position of tables and figures on the page: central. Numbering of tables: central, above; numbering of figures: central, under.

The title of the paper should be followed by key words and concepts.

References in the text should be given in brackets and include the name of the author at intervals or an abbreviation of the title in italics (it is recommended to use standard abbreviations, e.g. *OED* – *Oxford English Dictionary*, or to use the first letters of the key words of the title, e.g. *EMI* – *Europos mentaliteto istorija*), followed by the year of publication and pages, separated by a comma, e.g. (R o s i n a s 1996, 29); if an abbreviation is used, only the page is indicated, if there is a need – the volume; in such a case no comma is used, e.g. (*OED* XX 56).

If the same source is quoted for the second and all subsequent times, the brackets indicate (*Ibid.*); if the page is different, indicate the page, e.g. (*Ibid.*, 68).

Names are not abbreviated. For the first time, the full name and surname must be mentioned, further in the text only the surname is used. For stylistic purposes occasionally full name and surname can be used in the text again. Foreign names should preserve their original spelling in accordance with the rules of the Lithuanian language.

The title of the book or periodical should be italicised, while the title of the analysed work (a short story, a poem, etc.) or the title of the mentioned article should be given in inverted commas. This remains valid for both the text of the paper and Reference List. Internet sources are indicated as follows: [internet address: <...>, accessed 2010-01-01].

Quotations in the text should be presented in inverted commas. Single inverted commas (‘...’) should be used in two cases: 1) to indicate the meaning of the word of a word combination, 2) to indicate other inverted commas within the regular inverted commas.

In quotations, the missing part is given by suspension points in pointed angle brackets <...>. Angle brackets are used when brackets are needed inside the usual brackets: (...[...]). Angle brackets are also used to indicate the author’s intervention in the quoted text, e.g. “He [Jonas Jablonskis] was...”.

Footnotes are given at the bottom of the page, while references and sources are presented at the end of the article.

In the List of References, publications in other than Latin script are presented after the list in Latin script. In the text the references (the author or abbreviation) are presented in the language of the source text.

Illustrations (photos, facsimiles, maps, etc.) should be of high quality with a descriptive note and an instruction about where they should be put in the text of the paper.

The paper should be presented together with a summary (1,900–2,000 symbols) in English and Lithuanian following the List of References. The title of the summary should be followed by the key words. The summary should not be only the statement of the topic of the paper; it should contain the key statements and conclusions of the paper. The summary should not be only the statement of the topic of the paper; it should contain the key statements and conclusions of the paper.

The book is going to present notes on contributors, please indicate your academic degree, position, affiliation, postal and e-mail addresses.

References should be presented in the following way

1. Books:

- B a c h m a n 1990 – Lyle Bachman, *Fundamental considerations in language testing*, Oxford: Oxford University Press.
- B a k e r 1999 – Mona Baker, *In Other Words*, London and New York: Routledge.
- L e e c h 1983 – Geoffrey Leech, *Principles of pragmatics*, London: Longman.

2. Articles:

- C a n a l e 1983 – Michael Canale, “From Communicative Competence to Communicative Language Pedagogy”, *Language and Communication*, (eds. Jack Richards and Richard Schmidt), London: Longman.
- K a s p e r, S c h m i d t 1996 – Gabriele Kasper, Richard Schmidt, “Developmental Issues in Interlanguage Pragmatics”, *Studies in Second Language Acquisition*, 18, 149–169.
- T h o m a s 1983 – Jenny Thomas, “Cross-cultural Pragmatic Failure”. *Applied Linguistics*, 4, 91–112.

3. Internet sources:

- N u n e s 1995 – Mark Nunes, “Jean Baudrillard in Cyberspace: Internet, Virtuality and Postmodernity”, *Style* 29, 314–327, [Internet site: <http://209.85.129.132/search?q=cache:dIjPVhwYSLQJ:www.english.txstate.edu/cohen_p/Postmodern/Technology/Nunes.html+Mark+Nunes+Jean+Baudrillard+in+Cyberspace&cd=1&hl=lt&ct=clnk&gl=lt>, accessed 10-04-2010].
- S t e v e n s o n 2004 – Juliana Stevenson, “The Influence of an Author and his writings on 1950s America”, [Internet site: <<http://universityhonors.umd.edu/HONR269J/projects/stevenson.html>>, accessed 04-05-2011].

Data about the author should be presented in the following way:

Stephen BARNES
Department of Humanities
Shorter College
315 Shorter Avenue SW
Rome, GA 30165
USA
[sdbarnesii@gmail.com]

* * *

Šiauliai University
38 P. Višinskio St.
LT-76352 Šiauliai
Lithuania
E-mail: maskuliunas@su.lt

Информация для авторов

Необходимо предоставить окончательный электронный вариант статьи.

Рекомендуемый объём статей – 8–15 страниц компьютерного набора. Труды большего объёма печатаются только в порядке исключения по отдельному решению редакторов.

Шрифт – Times New Roman; кегль основного текста – 12 пт; кегль сносок, списка литературы и источников, резюме на английском языке – 10 пт; междустрочный интервал – 1,5; поля – 2 см, абзацный отступ – 1 см. Размещение таблиц и иллюстраций на листе – по центру. Нумерация таблиц – вверху по центру, нумерация таблиц – внизу по центру.

После названия статьи приводится несколько самых важных ключевых слов (основных понятий).

Отсылки к литературе оформляются следующим образом:

название или аббревиатура издания – курсивом в круглых скобках, например, *Памятники древнегрузинской агиографической литературы*, ЛЭ – *Литературная энциклопедия*, ИВЛ – *История всемирной литературы*, причем рекомендуется придерживаться общепринятых сокращений изданий или использовать инициальный тип аббревиации. Далее указываются год издания и через запятую страница (например, *Памятники древнегрузинской агиографической литературы* 1964, 25). В случае употребления аббревиатуры – печатается только страница и при необходимости – том издания (например, ЛЭ X 56);

фамилия автора – шрифтом с разрядкой символов в круглых скобках с указанием года издания и через запятую страницы (например, Л о т м а н 1997, 29).

При повторном и последующем цитировании подряд того же самого произведения в скобках только указывается: (Ibid.); при необходимости – и изменившаяся страница: (Ibid., 68).

Имена не сокращаются. При первом упоминании в тексте печатается полное имя и фамилия, в дальнейшем – только фамилия того же самого лица. В стилистических целях иногда могут повторяться полное имя и фамилия. Нелитовские имена собственные пишутся в соответствии с языком оригинала с соблюдением общепринятых правил литовского языка.

Названия книги или периодического издания набираются курсивом, а названия анализируемого литературного произведения (напр., рассказа, стихотворения etc.) или упоминаемой статьи – в кавычках. Данное положение касается как текста статьи, так и библиографии. Интернетные источники

указываются следующим образом: [доступ к Интернету: <...>, см. 01-01-2010].

Цитаты в тексте приводятся в кавычках. В двух случаях используются не традиционные двойные кавычки, а одинарные кавычки вверху строки ('...'): 1) для указания значения слова или выражения, 2) при наличии других кавычек внутри традиционных кавычек.

При цитировании литературы или источника опущенная часть текста обозначается многоточием внутри острых угловых скобок: <...>. Квадратные скобки используются в случае необходимости ещё одних скобок внутри круглых скобок: (...[...]). Квадратными скобками также обозначается интервенция автора в цитируемый текст, напр.: «Он [Йонас Яблонскис] был...».

Сноски размещаются внизу страницы, список литературы и источников – в конце статьи.

В библиографии издания на нелатинской графической основе располагаются после публикаций с латинской основой. В тексте ссылки на литературу (автор или сокращение) во всех случаях печатаются на языке оригинала (т.е. цитируемого издания).

При желании разместить в статье какие бы то ни было иллюстрации (фотографии, факсимиле, карты etc.) просим Вас позаботиться об их качестве и указать, в какое место статьи они должны быть вставлены.

Вместе со статьёй (после библиографии) приводится резюме на английском и литовском языках с ключевыми словами. Объём резюме – 1500–2000 печатных знаков.

Резюме не должно сводиться только к определению темы: в нём кратко излагаются основные положения статьи и делаются обобщения.

В книге будут приводиться сведения об авторах, с этой целью просим указать учёную степень, звание, должность, место работы, адрес, электронную почту.

Примеры оформления библиографии

1. Книга:

P i k č i l i n g i s 1971 – Juozas Pikčilingis, *Lietuvių kalbos stilistika*, t.1, Vilnius: Mintis.

A л е ф и р е н к о 2005 – Николай Алефиренко, *Современные проблемы науки о языке*, Москва: Флинта: Наука.

K а р а с и к 2004 – Владимир Карасик, *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*, Москва: Гнозис.

2. Статья:

G a i ž i ū n a s 2005 – Silvestras Gaižiūnas, „Richardas Wagneris ir latvių literatūra“, *Literatūros ir kitų menų sąveika*. Straipsnių rinkinys (parengė Rūta Brūzgienė), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 248–255.

Л а с с а н 2002 – Элеонора Лассан, «Метафоры как глубинный предикат текста при текстопорождении», *Respectus philologicus*, 1 (6), 21–29.

Т о п о р о в 1986 – Владимир Топоров, «О некоторых предпосылках формирования категории посессивности», *Славянское и балканское языкознание*, Москва, 142–167.

3. Интернетные ресурсы:

Д о л ж е н к о в 2008 – Долженков П. Н. «Как приятно играть на мандолине!» *О комедии Чехова «Вишневый сад*. Москва: МАКС Пресс, 2008, [доступ в интернете: <<http://www.chekhoved.ru/index.php/library/chekbov-books/43-2010-06-27-13-41-04>>, дата просмотра: 10-05-2011].

Т и х о м и р о в 1905 – Лев Тихомиров, «Монархическая государственность» (1905), [доступ в Интернете: <<http://lib.rin.ru/doc/i/61521p6.html>>, дата просмотра: 15-02-2010].

Образец оформления сведений об авторе:

Ф е д о р Ф Е Д О Р О В
*Институт компаративистики
Даугавпилсский университет
Vienības 13
LV-5401 Daugavpils
Latvia
[fedor.fedorov@gmail.com]*

* * *

Шяуляйский университет
П. Вишинскё 38
LT-76352 Шяуляй
Электронная почта: maskuliunas@su.lt

ACTA HUMANITARICA UNIVERSITATIS SAULENSIS. Mokslo darbai. T. 26 (2019). *Regionas: istorija, kultūra, kalba.* Sud. Regina Kvašytė. – Šiaulių universitetas, 2020. – 286 p.

Dvidešimt šeštame Šiaulių universiteto mokslo darbų *Acta humanitarica universitatis Saulensis* tome publikuojami straipsniai supažindins skaitytojus su naujausiais tarpdisciplininiais regionalistikos tyrimais Lietuvoje ir užsienyje. Moksliniuose straipsniuose tarpdisciplininis žvilgsnis į regioną atskleidžiamas per istorijos, kultūros, kalbos, literatūros tyrimus.

ACTA HUMANITARICA UNIVERSITATIS SAULENSIS

Mokslo darbai. T. 26 (2019)

Sudarė Regina Kvašytė

Redagavo Ligita Mykolaitienė (lietuvių k.), Solveiga Sušinskienė (anglų k.),

Vyda Bajarūnienė (rusų k.)

Viršelio dailininkas Kęstutis Musneckis

Techninė redaktorė Laura Vilkanauskienė

2020-06-11. 23,83 leidyb. apsk. l. Tiražas 50.

Išleido Šiaulių universitetas, P. Višinskio g. 38, 76352 Šiauliai.

Spausdino UAB „Biznio mašinų kompanijos kopijavimo centras“

A. Vienuolio g. 4, 01104 Vilnius. Tel. (8 5) 261 60 50.